

Felicia Morândău

Tradițional și modern în familia rurală românească

FELICIA MORÂNDĂU

TRADIȚIONAL ȘI MODERN
ÎN FAMILIA RURALĂ ROMÂNEASCĂ

STUDIU DE CAZ ÎNTR-UN SAT DIN JUDEȚUL VÂLCEA

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Mihai Pascaru

Prof. univ. dr. Dumitru Batâr

ISBN 978-973-595-765-0

© 2014 Autoarea volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autoarei, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400971 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

FELICIA MORÂNDĂU

TRADIȚIONAL ȘI MODERN
ÎN FAMILIA RURALĂ
ROMÂNEASCĂ

*STUDIU DE CAZ ÎNTR-UN SAT
DIN JUDEȚUL VÂLCEA*

CUVÂNT ÎNAINTE DE
PROF. UNIV. DR. MIHAI PASCARU

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2014

*„Eu cred că veșnicia s-a născut la sat.
Aici orice gând e mai încet,
și inima îți zvâcnește mai rar,
ca și cum nu ți-ar bate în piept,
ci adânc în pământ undeva.”*

Lucian Blaga, *Sufletul satului*

Cuprins

Cuvânt înainte	7
Note introductive.....	11
Capitolul I	
SATUL – TREPTE DE EVOLUȚIE, ELEMENTE CARACTERISTICE, MOD DE VIAȚĂ, RESURSE ȘI VULNERABILITĂȚI.....	13
I.1. Țăranul și satul: două realități complexe.....	13
I.2. Sat tradițional - sat colectivizat - sat globalizat. Elemente specifice și linii de evoluție	19
I.3. Lumea rurală – mod de viață, potențial, vulnerabilități	31
Capitolul II	
TIPURI DE RELAȚII SOCIALE ÎN COMUNITATEA RURALĂ.....	43
II.1. Diversitatea comunităților rurale	43
II.2. Controlul social informal în lumea rurală.....	54
Capitolul III	
INSTITUȚIA FAMILIEI: FUNCȚII, STATUS-ROLURI ÎN FAMILIE ȘI EVOLUȚIE.....	77
III.1. Familia – mecanism de control și de dezvoltare a capitalului social	77
III.2. Status-roluri la nivelul familiei.....	83
III.2.1. Status-rolul femeii: evoluție, tendințe	84
III.2.2. Status-rolul copiilor	96
III.3. Tendințe în evoluția instituției familiei	106
Capitolul IV	
FAMILIA RURALĂ ÎNTRE TRADIȚIONAL ȘI MODERN. STUDIU DE CAZ..	115
IV.1. Metodologia cercetării	115
IV.1.1. Tipul de studiu și metoda utilizată	115
IV.1.2. Universul populației și eșantionarea.....	115
IV.1.3. Obiectivele cercetării.....	116
IV.2. Direcții de schimbare în comunitatea rurală.....	117
IV.3. Schimbări produse în sat din perspectiva locuitorilor	119
IV.4. Instituția familiei și instituția căsătoriei în lumea satului	122

IV.5. Viața familială în satul „globalizat”	126
IV.5.1. Tipul de autoritate în familia rurală.....	128
IV.5.2. Status-roluri în familia rurală	131
IV.5.2.1. Status-rolul soției.....	132
IV.5.2.2. Status-rolul soțului	139
IV.5.2.3. Status-rolul copiilor.....	141
IV.5.2.4. Așteptările părinților față de copii.....	143
IV.6. Integrarea în comunitate	148
IV.6.1. Relațiile cu vecinii.....	149
IV.6.2. Participarea la evenimente ce au loc în lumea satului.....	151
IV.6.3. Relațiile familiei cu comunitatea.....	154
IV.7. Dimensiunea economică sau „tehnosfera” satului	159
IV.7. 1. Mijloacele de producție	159
IV.7. 2. Atitudinea față de muncă.....	163
IV.8. Dimensiunea religioasă a comunității rurale	164
IV.9. Satisfacții, încredere, așteptări, atitudini ale membrilor comunității	169
IV.9.1. Satisfacții, încredere și așteptări.....	169
IV.9.2. Conflicte în interiorul comunității.....	172
IV.9.3. Atitudinea populației față de starea de sănătate	174
IV.9.4. Atitudinea populației față de aspecte de natură politică.....	176
IV.9.5. Atitudinea locuitorilor față de nivelul de trai	178
IV.10. Noua imagine a satului	180
 Concluzii	 191
 Bibliografie.....	 197
 ANEXE	 207

Cuvânt înainte

Există oameni norocoși și există așezări umane norocoase. Dintre așezări, cele mai norocoase sunt așezările care au atras cercetarea și reflecțiile unui om de știință hotărât să pună în rama eternității academice viața lor dintr-un moment istoric dat. Să ne gândim fie și numai la satele românești care au făcut obiectul cercetărilor Școlii sociologice de la București, la satele care au stat în atenția Școlii sociologice Clujene și, de ce nu?, la toate satele care s-au bucurat fie și numai de o schiță monografică științific elaborată, dacă nu chiar de o (mini)monografie în sensul consacrat al termenului. Mai sunt norocoase și satele care au beneficiat de monografii (studii de caz) tematice, cum este și cazul satului Bogdănești, comuna Bujoreni, Județul Vâlcea, sat de care autoarea lucrării de față și-a legat cariera prin realizarea cercetărilor pentru teza sa de doctorat.

Perspectiva de abordare aleasă, cea a evoluției familiei contemporane, este una dintre cele mai generoase posibile, iar motivația Feliciei Morândău rezistă celor mai riguroase testări tocmai prin consistența ei: „O serie dintre schimbările produse în satul românesc se reflectă în schimbările din interiorul instituției familiei, instituție care a reprezentat o componentă importantă a comunității rurale, la început supusă acesteia, iar în prezent cu o tendință tot mai evidentă de rupere de comunitate”. (p. 11). Pentru a explicita un asemenea punct de plecare, Felicia Morândău construiește, în economia lucrării, câteva capitole consistente consacrate satului și familiei, pentru ca la un moment dat, pe acest fundament, să-și elaboreze studiul de caz, urmărind o serie de indicatori ai poziției familiei actuale între tradițional și modern. Din capitolele consacrate satului, reținem ca idee transversală, cu importanță metodologică aparte, pe cea a unității în diversitate a lumii rurale aflate în continuă schimbare, mai ales sub presiunile globalizării de azi. Scrie autoarea: „Privind spre trecut, putem spune că industrializarea, mergând în paralel cu colectivizarea (ca aspect economic) și comunismul (ca aspect politic), au afectat ordinea satului, dar mare parte dintre femei și copii a rămas încă strâns legată de tot ceea ce însemna cultură, civilizație și spiritualitate rurală. Un nou proces de schimbare, mult mai intens și mai profund, pe care specialiștii îl numesc <globalizare> sau <mondializare>... afectează mult mai vizibil lumea rurală și modul ei specific de viață.” (p. 18).

Capitolul rezervat fundamentelor teoretice ale analizei familiei ca instituție are trimiteri consistente la funcțiile acesteia, la dinamica status-rol și, desigur, la evoluția familiei, capitol la care sunt conturate o serie de tendințe majore reflectate în literatura consacrată temei: „Specialiștii care s-au ocupat cu analiza principalelor schimbări care au intervenit în structura și funcțiile familiei, în țara noastră, au observat că asistăm la noi tendințe care se îndreaptă către individualitate, ca valoare centrală a stilului de viață familial, susținută de valori ca: nonconformism, competiție, însingurare.” (p. 110).

Cercetările realizate de Felicia Morândău au o anumită particularitate a lor prin aceea că ancheta, pe un lot restrâns de subiecți, este menită doar să pregătească terenul pentru o serie de interviuri capabile să aducă în prim plan informații despre un pachet de subiecte importante precum: 1) schimbările produse în sat din perspectiva locuitorilor; 2) viața familială și tipul de autoritate specific; 3) dinamica status-rolurilor în familia rurală; 4) integrarea familiei în comunitate și relațiile cu aceasta, inclusiv aspectele conflictuale de la nivel de comunitate; 5) dimensiunea economică a vieții satului și impactul ei asupra familiei; 6) dimensiunea religioasă a comunității; 7) diferite atitudini ale locuitorilor satului, cum ar fi cele față de starea de sănătate, față de unele aspecte de natură politică sau față de nivelul de trai; 8) noua imagine a satului în strânsă conexiune cu universul satisfacțiilor, al încrederii și așteptărilor locale.

Dintre concluziile lucrării, ținem să reluăm câteva în acest context pentru a realiza astfel o mai bună punere în evidență a potențialului lor teoretic deosebit.

O primă concluzie conturată de autoare este cea referitoare la consecințele pe care le provoacă amplul proces de schimbare socială care a cuprins, în ultimele decenii, mediul rural, modul în care se manifestă aceste transformări variind „în funcție de caracteristicile mediului la care facem referire”, localitățile rurale situate în apropierea orașelor, cu mare parte a populației active ce desfășoară activități în afara satului (slujbe plătite în oraș), fiind puternic atrase în acest proces de transformare istorică, sătenii de azi nemaidepunând efort în vederea căutării de resurse în interiorul satului. (p. 191).

O altă concluzie interesantă se referă la faptul că *familia devine un reper mai important pentru indivizi decât comunitatea*, în ciuda slăbirii valorilor ei. Familia este evaluată mai departe ca jucând un rol important în viața individului, membrii ei fiind „persoanele în care indivizii au cea mai mare încredere și la care apelează atunci când au nevoie de sprijin”. În același timp, „viața de familie, structura acesteia ca și sistemul de norme care funcționează în interiorul ei au suferit modificări”, nemaiputându-se vorbi de autoritatea unică a soțului, autoritate fundamentată pe puterea economică. (pp. 191-192).

În raporturile cu comunitatea religioasă, foarte puține familii mai consideră necesară comunicarea cu preotul, atunci când au de luat decizii mai importante, „situație străină comunității rurale tradiționale”. Pentru autoare, este evident faptul că „valorile ce țin de instituția familiei nu se mai suprapun întocmai peste cele transmise de biserică”. (p. 193).

Opinia publică, observă Felicia Morândău, „încetează să mai reprezinte un mecanism de control social” în timp ce „relațiile de cooperare se restrâng la mediul familial și la un număr mic de vecini, existând și zone în sat unde indivizii se percep ca fiind tot mai singuri, în ciuda existenței vecinilor cu care, fie s-au certat, ori de care sunt diferiți în ceea ce privește statusul social, fapt ce blochează interacțiunile”. (p. 194).

În ceea ce privește universul valorilor, Felicia Morândău a identificat de fapt două sisteme de valori „contradictorii, în multe aspecte”, care coexistă în comunitatea rurală studiată: unul după care se conduc persoanele în vârstă și altul care îi orientează pe tineri. (p. 194).

Viața de familie din comunitatea rurală, constată autoarea, s-a aflat în continuă mișcare, în ultimii ani, comunitatea în sine, nemaifiind una închisă și facilitând astfel aceste schimbări, tinerii fiind cei care, în cele mai multe cazuri, sunt promotorii schimbării: „Obligațiile morale nu mai au forță, totul se renegociază pe principiile teoriei schimbului social sau ale teoriei alegerii raționale, astfel încât dacă ceva se dovedește a avea valoare este pentru că aduce un beneficiu tangibil individului, contribuie la confortul acestuia. Chiar și familia începe să se definească nu prin structura sa, ci prin ceea ce asigură, oferă individului: înțelegere, siguranță, încredere, respect etc.” (p. 196).

Desigur, la asemenea concluzii se poate ajunge și în cercetările din alte sate ale României, dacă nu chiar din toate. Ele nu justifică, prin urmare, afirmația cu care am început acest cuvânt înainte. Numai că, dincolo de orice date de teren și de conceptualizarea lor, transpare în întreaga lucrare de față ceea ce George Em. Marica numea *ethosul* sau *sufletul* satului și care trebuie luat ca atare, în unicitatea lui. Sufletul acesta și consemnarea frământărilor lui fundamentale fac dintr-un sat-obiect- de-cercetare un sat norocos.

Moda ISI și BDI va trece într-o zi, dar asemenea lucrări, cu valoare sociologică, antropologică și istorică deopotrivă, vor rămâne cel puțin pentru oamenii cu care s-au scris, interlocutorii din teren, cum spunem noi, pentru comunitățile lor, familiale sau mai largi, pentru generațiile de azi și cele viitoare.

Prof. univ. dr. Mihai Pascaru

Note introductive

Cunoașterea realității sociale devine o provocare tot mai incitantă pentru specialistul din domeniul științelor sociale. Cunosând mediul în care trăim, oamenii cu care ne întâlnim, putem eficientiza acțiunile noastre și, mai mult decât atât, putem eficientiza acțiunile celorlalți. Simțim, mai mult ca oricând, nevoia de a ne întoarce spre oameni, spre conștiința lor, spre resursele pe care le au. Simțim că mijloacele cu care ne-a înzestrat tehnologia nu se dovedesc a fi atât de promițătoare pe cât par. Și în tot acest ocean de „performanțe tehnologice” descoperim că individul este, de fapt, principalul actor, că aproape orice inovație își poate schimba valoarea în mâinile sale.

De ce am ales mediul rural și familia? Pentru că sunt pietrele de temelie ale evoluției sistemului social global, două elemente care au mers mână în mână pentru multă vreme, două izvoare ce au stat la baza dezvoltării societății românești și nu numai. Atâta vreme cât populația din mediul rural continuă să reprezinte aproape jumătate din locuitorii României, se impune cu necesitate cunoașterea și înțelegerea acestui mediu. Atâta vreme cât o parte importantă din capitalul uman trebuie recrutată din mediul rural, unde resursele ce stau la baza dezvoltării acestui capital sunt limitate, devine tot mai importantă intrarea, dintr-o perspectivă științifică, în acest univers. O serie dintre schimbările produse în satul românesc se reflectă în schimbările din interiorul instituției familiei, instituție care a reprezentat o componentă importantă a comunității rurale, la început supusă acesteia, iar în prezent cu o tendință tot mai evidentă de rupere de comunitate.

Cel mai important aspect al acestei lucrări și cea mai bogată sursă de informație a reprezentat-o contactul direct cu satul, intrarea în acest mediu. Vizitele în sat, ca și perioadele în care am rămas acolo, în vara și toamna anului 2008, ne-au revelat o lume ușor de înțeles când te afli în mijlocul ei, greu de explicat când ești în afara acesteia. Întotdeauna oamenii au supraviețuit și și-au construit un mod de viață pornind de la resursele pe care le-au avut la îndemână, pe care mediul le-a oferit și la care au avut acces. Aceeași stare de fapt o regăsim și în prezent, singura diferență fiind aceea că orizontul material și spiritual al omului este altul, mai extins și, de aici, mai greu de controlat și de valorificat. Consensul este mai greu de stabilit, fapt ce naște un sentiment de nesiguranță, teamă, anxietate și, în același timp, speranță, sentimente pe care le reînvie orice moment de schimbare și care domină planul spiritual prezent al comunității rurale studiate de noi.

Lucrarea de față se dorește a fi un drum spre o mai bună cunoaștere a comunităților rurale puternic afectate de transformarea istorică prezentă, transformare provocată sau facilitată de câteva condiții obiective: (1) situarea în apropierea unui oraș; (2) accesul la tehnologie; (3) populația care, în mare parte, activează în economia urbană; (4) contactul permanent cu orașul datorită mijloacelor de transport aflate la

îndemână etc. În acest scop, am realizat un studiu de caz în satul Bogdănești, comuna Bujoreni, Județul Vâlcea, localitate care are caracteristicile de mai sus și poate fi un punct de pornire pentru alte analize mai largi asupra ruralului românesc, altminteri destul de eterogen și chiar atipic pe alocuri. Demersul este unul transdisciplinar tocmai pentru a acoperi perspective de abordare cât mai variate și a reuși construirea unei radiografii sociale cât mai precise.

Ideea acestui studiu s-a născut din preocuparea pentru cunoașterea satului românesc aflat în fața unor provocări de care va depinde destinul acestuia. Îi mulțumesc, pe această cale, coordonatorului meu, profesor universitar dr. Corneliu Bucur pentru încrederea pe care mi-a insuflat-o de fiecare dată și pentru susținerea și sprijinul acordate în vederea finalizării acestui proiect. Deși a fost un demers complex și cu multe provocări, sperăm că am reușit, prin lucrarea de față, să surprindem câteva dintre elementele esențiale ce caracterizează lumea rurală contemporană.

Țin să mulțumesc, de asemenea, locuitorilor satului Bogdănești, pentru disponibilitatea și sprijinul pe care mi l-au acordat în acest demers. Este o lucrare pe care le-o dedic, în speranța că vor reuși, în cele din urmă, să își croiască un drum sigur prin hățișul modernității.

Voi încheia cu o idee care poate fi și o justificare pentru tema lucrării mele de față: *nicio realizare nu are o valoare adevărată dacă nu este susținută și încurajată de familie*. Mulțumesc, așadar, familiei mele pentru tot sprijinul acordat.

Capitolul I

SATUL – TREPTE DE EVOLUȚIE, ELEMENTE CARACTERISTICE, MOD DE VIAȚĂ, RESURSE ȘI VULNERABILITĂȚI

I.1. Țăranul și satul: două realități complexe

Întotdeauna a existat o legătură puternică între mediul fizic, în care un individ își duce existența, și trăsăturile de personalitate, caracteristicile acestuia, de la cele fizice până la cele psihice, între modul de viață și trăirile sale spirituale. Iar dacă aceste aspecte nu s-au manifestat foarte vizibil în comportamentul indivizilor în cauză, ele au existat și s-au manifestat, mult mai puternic, în schemele de percepție ale altor indivizi. În felul acesta, s-a vorbit și va continua să se vorbească, despre „oameni de la țară” – „oameni de la oraș”, „oameni de la munte” – „oameni de la câmpie”, „populații din nord” – „populații din sud” și chiar despre „familii rurale” – „familii urbane”, ș.a.m.d. S-au născut o serie de patternuri de gândire care atribuie indivizilor anumite caracteristici și determină etichetarea acestora în funcție de mediul în care trăiesc, de condițiile de viață, de originea lor sau de alte variabile de acest gen. (Aronson, 1992; Sherrod, 1982; Cvetkovich, Baumgardner și Trimble, 1984; Goffman, 1986). Sunt elaborate modele, scheme de percepție care, asociate unei categorii de indivizi sau unei comunități întregi, modifică semnificativ, nu numai atitudinea celorlalți, ci și comportamentul indivizilor în cauză. Aceste stereotipuri sau etichete, care pot avea un fundament real, la un moment dat, vor prinde rădăcini puternice în modul de gândire, în cultura indivizilor, astfel încât ele se vor manifesta chiar și atunci când realitatea socială sau istorică va fi alta. Maniera în care este perceput omul de la sat și imaginea satului sunt două exemple relevante în acest sens. Încă din Evul Mediu, țăranul a fost asociat cu un nivel de civilizație inferior comparativ cu cel al meșteșugarului, negustorului sau orășeanului. Este un mod de evaluare care a supraviețuit până în zilele noastre, deși foarte multe lucruri s-au schimbat. Agricultura reprezintă nu numai un tip de activitate economică, ea generează și un mod de viață (MacGarr, 2008) și aceasta pentru că, în funcție de acțiunile desfășurate în cadrul muncii, oamenii și-au construit modele comportamentale aparte, sisteme distincte de reguli și valori. În același timp, industrializarea a conturat noi modele de viață, la fel cum va face, începând cu sfârșitul secolului XX, și informatizarea societății. Este vorba de impactul puternic pe care îl exercită schimbările produse la nivelul sistemului economic, al mijloacelor de producție asupra stilului de viață, asupra fiecărei comunități în parte și asupra structurii instituțiilor sociale, cum este cazul familiei. (Thornton și Fricke, 1987).

În istoria poporului român au existat numeroase momente când imaginea țăranului, respectiv a satului, au fost evaluate la un nivel superior, iar viața în sat a fost considerată cel mai „pur” și autentic mod de viață (Blaga, Rebreanu, Sadoveanu etc.). Rămânând orientați spre realitatea românească, putem afirma, cu certitudine, că satul românesc, cu locuitorii lui și cu trăirile acestora, cu grijile și problemele specifice, a constituit sursa de inspirație pentru mulți oameni de știință și cultură, dar și obiect de analiză și cercetare (Școala Monografică de la București, Școala Sociologică de la Cluj, Școala de Antropologie de la București). Poporul este cel care a contribuit, indirect, la crearea operelor literare pentru că, din cele mai vechi epoci, scriitorii au încorporat motive folclorice în operele lor (Marica, 1977). Modul de viață specific satului, locuitorii acestuia, filosofia, morala și atitudinea față de univers, natură și societate au reprezentat subiectele principale înglobate în operele marilor oameni de cultură. Satul reprezintă „creatorul și păstrătorul culturii populare, purtătorul matricei noastre stilistice” (Blaga, 1937, p. 12). Țăranii, prin atributul lor principal de lucrători ai pământului, au reprezentat, timp de milenii, în multe societăți și pentru perioade lungi de vreme, categoria socială cea mai numeroasă. Sfârșitul feudalismului și reformele agrare de la începutul societății moderne au constituit momente importante care au adus modificări semnificative în sânul acestei categorii sociale, ca și în modul de percepție al acesteia. Sunt elemente care au influențat evoluția ulterioară a întregii societăți.

Perioadele de schimbare socială, economică și politică au creat noi cadre de dezvoltare pentru satul românesc și locuitorii săi, au închis sau au deschis noi căi de evoluție: „Modernizarea vieții economice și social-politice... a marcat prefaceri structurale și la nivelul civilizației populare tradiționale, între care amintim: reformele agrare, sistematizarea localităților rurale, ...emanciparea meșteșugurilor și a industriilor..., modernizarea mijloacelor de locomotie și transport, în sfârșit, transformarea radicală a arhitecturii satelor, a organizării interioarelor, modernizarea accelerată a întregului habitat rural.” (Bucur, 2004, p. 21).

Dacă spațiul românesc i-a atribuit țăranului rolul de creator al neamului, făuritor al istoriei, literatura de specialitate dedicată spațiului european prezintă o altă perspectivă. Astfel, au existat perioade când țăranul și lumea rurală lipseau aproape în totalitate din operele vremii, perioade reprezentate în special de Evul Mediu timpuriu, deși aceasta este o perioadă când pământul devenise sursă esențială de trai, de bogăție și putere, după cum susține Jacques Le Goff (1986). Și dacă, cu greu, Le Goff reușește să identifice în literatura vremii câteva personaje întruchipând țăranul, acestea pun în evidență faptul că țăranul din Evul Mediu timpuriu este profund disprețuit, fiind predestinat anumitor vicii și păcate cum ar fi băutura și desfrâul. Încă de pe atunci se constituie opoziția „urbanus” – „rusticus” ultimul căpătând sensul peiorativ de „necivilizat”, sens pe care îl regăsim, adeseori, și în realitatea românească

contemporană. Categoria țăranilor este „categoria primejdioasă”, responsabilă pentru toate relele și expusă tuturor nenorocirilor. Așadar, în literatura Evului Mediu, țăranul apare ca păgânul, omul sărac dar și ca „rusticus” devenit sinonim cu ignorant, analfabet sau „rustre”, adică necioplit. Schimbările economice și sociale ulterioare, deși vor modifica maniera de abordare a acestei clase sociale, nu vor elimina în totalitate o serie dintre caracteristicile peiorative atribuite încă din Evul Mediu timpuriu.

În ceea ce privește știința de carte a țăranului este și realitatea satului românesc de la început de secol XX, când majoritatea populației rurale era neștiutoare de carte și nu manifesta niciun interes în acest sens, datorită activităților, strict agricole, în care era implicată. (Gusti, 1938). Este o treaptă de evoluție marcată de un tip de economie, cea agrară, care, în mod direct, dictează interesele și preocupările indivizilor. Nivelul scăzut de educație al omului de la sat a devenit element definitoriu, fiind întâlnit și în prezent în unele semnificații (cu sens peiorativ) atribuite noțiunii de țăran (Verman, 2006), precum și în limbajul cotidian al diferitelor categorii de persoane.

Dacă țăranii au fost percepuți ca fiind cei care lucrau pământul, cei care se mulțumeau cu ceea ce produceau, trăind într-un sistem autarhic, neconectându-se la piață și neintrând în jocurile acesteia, după cum afirma Braudel (1985), ce putem spune despre mediul în care aceștia și-au dus și continuă să își ducă existența? Pentru a se înțelege mai bine acest stil de viață, autarhic și mistic s-a încercat identificarea originilor termenului care definește comunitățile rurale, adică termenul de „sat”. Unii specialiști sunt de părere că, cel mai probabil, acesta provine din latinescul „satus” (Filipoiu, 2005), în timp ce alții sunt de părere că la originea termenului de sat stă cel de „fossatum”. (Constantiniu, 2002). Niciuna din cele două explicații nu a reușit să mulțumească, pe deplin și să conducă la un consens al majorității specialiștilor interesați de această problemă. În semnificațiile atribuite astăzi termenului de „sat”, apare ideea de activitate agricolă ca aspect definitoriu pentru această realitate socială și care va constitui un punct de pornire important în analiza și cunoașterea satului. (Cotea, 2006).

Cu mai bine de șaptezeci de ani în urmă, George Em. Marica definea satul ca fiind „o unitate cu o bază geografică, cu o populație agricolă și puțin numeroasă, puțin deasă, sedentară și omogenă, o unitate durabilă, puțin diferențiată și stratificată, însă bine integrată, o unitate nevoluntară și nefinală (chiar o comunitate de viață), o unitate primară și totală (adică o unitate completă fără să fie însă complexă, ci relativ simplă) și o unitate autonomă, mai bine zis autarhă, determinată de tradiție, care explică în mare măsură fixitatea, stabilitatea sa, iraționalismul motivației sociale și conformismul social puternic ce domnește la săteni, ca și felul de a fi rutinar al socialității lor, caracterizată prin predominarea raporturilor personale, intime, directe, totale, etc.” (Marica, 1942, pp. 39-40). Iată, așadar, ce reprezenta satul în sociologia din perioada interbelică. Avem o definiție analitică, foarte detaliată, care reușește să cuprindă multe

dintre caracteristicile satului românesc tradițional. Cu toate acestea, chiar și autorul însuși este de părere că zilele satului, având caracteristicile prezentate mai sus, sunt numărate, fapt confirmat de evoluția ulterioară a acestuia. (A se vedea și Pascaru, 2003a).

Din punct de vedere teritorial-administrativ, satul este definit ca fiind „o așezare umană mai puțin dezvoltată din punct de vedere edilitar gospodăresc, a cărei populație se ocupă în deosebi cu agricultura, constituind o categorie social-teritorială complexă; este alcătuită dintr-o aglomerare de case și construcții gospodărești anexe într-un teritoriu cu specific rural”¹. O altă definiție, din perspectivă sociologică, aduce în discuție aceleași activități agricole ca fiind specifice unei astfel de așezări: „Satul constituie – într-o perspectivă tradițională, potrivit unei concepții general acceptate – o comunitate socio-economică relativ autonomă, alcătuită dintr-un conglomerat de gospodării individuale țărănești și dintr-o rețea specifică de statusuri și roluri legate de muncile agricole și de o anumită viață politică, morală și culturală” (Miftode, 1984, p. 37).

În alte accepțiuni ale termenului, „satul” a fost asociat cu terenul agricol care este cultivat de țărani, vorbindu-se de „vatra satului” atunci când se au în vedere locuințele țăranilor. Cert este că atunci când se încearcă o definiție a satului, elementul principal care se ia în calcul este tipul de activități dominante, activități reprezentate de cele agricole.

Multe dintre conceptele care definesc o realitate socială își schimbă semnificațiile în momentul în care acea realitate socială trece printr-un proces de schimbare socială. În ceea ce privește satul, sesizăm schimbări semnificative ale elementelor specifice acestuia, fapt ce atrage după sine necesitatea unei noi definiții. Odată cu dezvoltarea orașelor, orice încercare de definire a satului pornește de la raportarea acestuia la oraș. Viața la sat încetează să mai reprezinte unicul mod de viață, ci un alt mod de viață.

O descriere amănunțită a satului românesc tradițional, cu elementele specifice acestuia, o regăsim în lucrările multor oameni de știință (Gusti, 1938; Stahl, 1998; Marica, 1948, 1942; Costaforu, 2005). Dacă pornim de la câteva dintre caracteristicile comunităților rurale, identificate de acești autori, observăm că sunt elemente ce nu mai domină, la această oră, imaginea satului românesc. Astfel, Marica definește satul ca pe o unitate omogenă, unitară și nestructurată (Marica, 1948). Mai sunt valabile, oare, astăzi, aceste caracteristici? În primul rând, vorbim de o eterogenitate între sate, în funcție de câteva criterii pe care și Marica le-a pus în discuție (regiunea, apropierea de oraș), la care adăugăm nivelul educațional, ponderea activităților non-agricole, întâlnite

¹ Coduri SIRUTA - Sistemul Informatic al Registrului Unităților Teritorial-Administrative din România.

sub diferite forme de capital la Dumitru Sandu (1999a) și de eterogenitate în interiorul multor sate, eterogenitate dată de ocupațiile locuitorilor, de modul de viață, de mobilitatea populației. (Mihalache, 2010; Mărginean, 2006). Omogenitatea, la nivelul satului, este subminată de intensificarea procesului de mobilitate socială, de mișcarea, deplasarea populației, fapt ce determină o intensificare a procesului de stratificare, de diferențiere a populației, o reorganizare a modului de viață pe criterii mai mult individualiste și mai puțin colective². Bădescu (la patruzeci de ani după Marica) nu este de acord cu imaginea satului autarhic, omogen, acest model de organizare amenințând în permanență cu legătura cu un spațiu social regional și astfel se poate vorbi „despre o dislocare simbolică a spațiului geografic rural, o desimbolizare a locurilor”. (Bădescu, 1981, p. 101).

Satul românesc nu mai are o structură omogenă și unitară și aceasta pentru că locuitorii săi s-au îndepărtat de comunitate, dar și de modul de viață construit pe o relație de dependență cu natura. Dacă pentru secole întregi, satul românesc a constituit o mare familie, pornind de la modul de organizare al acestuia (satul devălmaș, după Stahl, 1998), dacă se putea pune semnul egal între sat și comunitate (în sensul lui Tönnies, 1944), acum lucrurile stau altfel și aceasta datorită atât factorilor exteriori, materiali, cât și celor interiori, spirituali. Activitățile agricole, sărbătorile și ritualurile prilejuite de o serie de astfel de momente, fântânile situate, de cele mai multe ori, la răscruce de drumuri, participarea la slujbele religioase, interesul pentru problemele satului favorizau o permanentă întâlnire între indivizi. Astăzi, scăderea participării la activitățile agricole, reducerea sărbătorilor, mutarea fântân timer în curțile sătenilor sau introducerea apei curente în locuințe, trecerea problemelor administrative în responsabilitatea primăriei (o instituție impersonală), reduc mult posibilitatea de întâlnire și de comuniune socială dintre indivizi³. Transformarea satului românesc este un proces cu adânci rădăcini în istorie, dovadă faptul că H. H. Stahl face, la rândul său, o distincție între satele „arhaice” și satele „evolute”. Acesta a definit satul arhaic ca pe o unitate cu o populație omogenă, alcătuită exclusiv din băștinași, în care cei vârstnici aveau putere de decizie, cu o economie naturală bazată pe munca pământului sau valorificarea resurselor naturale (pășunile) și folosind trupul de moșie în „devălmășie absolută” (Stahl, 1998). Obștea juca, în aceste condiții, nu doar un rol administrativ, ci și un rol important în viața socială, în viața internă a familiei și în viața individului. Este un model de organizare socială care a favorizat cooperarea, a crescut unitatea, solidaritatea și a susținut acțiunea colectivă.

În momentul în care satul începe să iasă din izolarea specifică, să dezvolte relații cu alte sate sau cu orașele din apropiere, cărora le furnizează diverse resurse agro-

² Criterii specifice satului devălmaș și păstrate o bună bucată de vreme și după destrămarea acestuia.

³ A se vedea și Capitolul II din lucrarea de față.

alimentare necesare vieții, locuitorii acestuia adoptă elemente de cultură și civilizație specifice unei zone geografice mai extinse. Procesul evolutiv nu se oprește însă aici, astfel încât, întâlnim, astăzi, la nivelul României, multe sate în care o mare parte a populației are o slujbă plătită în oraș, iar activitățile agricole cad în plan secund, sau rămân în sarcina persoanelor vârstnice, pentru care este destul de greu să își schimbe modul de viață și pentru care pământul a rămas, totuși, un mijloc de trai (de supraviețuire) sigur și la îndemână.

O serie de procese, specifice satului tradițional, sunt prezente și în realitatea rurală contemporană, dar se manifestă sub o formă nouă. Vorbeam mai sus de mobilitate, mai precis de mobilitatea teritorială. Acest proces nu este străin lumii rurale, el a mai fost prezent în multe sate sub forma transhumanței (Bucur, 1978) sau roirii, dar sunt procese care nu au dus la o schimbare fundamentală a imaginii satului românesc. Explicația este dată de omogenitatea și similaritatea activităților practicate în toate zonele. Mobilitatea generată de industrializare a reprezentat primul val puternic de schimbare care a afectat satul românesc. Peste aceasta se adaugă și un regim politic care a încurajat, a determinat o orientare a țăranului spre supraviețuire afectând, în același timp, în mare măsură, spiritul de inițiativă și libertatea de acțiune. (Mărginean, 2006). Este vorba, bineînțeles, de regimul comunist care, din perspectiva multor oameni de știință, a avut un impact negativ puternic asupra satului românesc: „Pentru satul românesc, comunismul a însemnat condamnarea la moarte a ultimelor sale testimonii materiale și spirituale aparținând unei culturi și civilizații de sorginte medievală, conservatoare, ale unor structuri socio-economice și ale unui patrimoniu cultural ale căror origini, facies cultural și tipologii coboară până în antichitatea daco-romană și chiar dincolo de ea...” (Bucur, 2004, p. 121).

Privind spre trecut, putem spune că industrializarea, mergând în paralel cu colectivizarea (ca aspect economic) și comunismul (ca aspect politic), au afectat ordinea satului, dar mare parte dintre femei și copii a rămas încă strâns legată de tot ceea ce însemna cultură, civilizație și spiritualitate rurală. Un nou proces de schimbare, mult mai intens și mai profund, pe care specialiștii îl numesc „globalizare” sau „mondializare” (Tomlinson, 2002; Bauman, 2005; Giddens, 1994; Pascaru, 2007), afectează mult mai vizibil lumea rurală și modul ei specific de viață. Industrializarea a făcut ca tinerii să abandoneze un mod de viață care nu le putea împlini așteptările pe care le aveau, așteptări legate de oraș, de producția industrială, de salarizarea lunară și care sunt imposibil de obținut în economia rurală tradițională (Galescki, 1972). Este o frază pe care o putem considera ca fiind valabilă pentru ruralul românesc contemporan, cu o modificare legată de aspirațiile tinerilor: acestea sunt legate nu doar de oraș ci și de alte țări și nu de producția industrială, ci, mai ales, de domeniul serviciilor.

Putem puncta, în evoluția recentă a mediului rural, două momente, deosebit de importante, care și-au pus amprenta puternic asupra structurii satului românesc și

asupra personalității țărânului român. Este vorba de Reforma agrară din 1945, continuată cu colectivizarea, mai mult sau mai puțin forțată, începută în 1949 și finalizată în 1962, cât și de restituirea loturilor de teren prin desființarea CAP-urilor și IAS-urilor din 1990. Sunt două etape care l-au readus pe agricultorul român la condiția de țăran (Vedinaș, 2001). Această afirmație are ca punct de pornire fărâmițarea excesivă a loturilor agricole, astfel încât țăranul nu le poate lucra decât cu plugul sau sapa, nepermițând dezvoltarea agriculturii mecanizate și introducerea unor politici agrare eficiente. (Cotea, 2006). Este o situație întreținută de o trăsătură mai veche a țăranului român, care nu reușește să se rupă de bucațica sa de pământ, chiar dacă aceasta nu poate să aducă mari beneficii. (Gusti, 1938; Rădulescu-Motru, 1999). Evoluția ulterioară a satului românesc va depinde, în mare măsură, de aceste elemente.

I.2. Sat tradițional - sat colectivizat - sat globalizat.

Elemente specifice și linii de evoluție

În momentul în care vorbim de satul tradițional facem referire la satul românesc din perioada interbelică, cu elementele sale caracteristice, după care aducem în discuție schimbările apărute odată cu colectivizarea (prezentă nu în toate regiunile) și cu modernizarea. Vorbim, în acest ultim caz, de satul colectivizat prezent până în 1989. Analizele asupra satului globalizat sau satul contemporan au ca reper temporal perioada de după 1989, până în momentul în care am realizat cercetarea de teren, anul 2008.

Analizele efectuate asupra satului și, în general, asupra așezărilor umane au pornit de la o serie de elemente care contribuie la conturarea unui tip de structură socială (Marica, 1942; Gusti, 1968; Sandu, 1999a). Schimbările care survin, în timp, la nivelul acestor aspecte vor determina schimbări și în ceea ce privește modul de organizare al așezărilor umane și stilul de viață al locuitorilor acestora. În cazul satului românesc, după Marica (1942), s-au dovedit deosebit de importante următoarele categorii de factori: (1) factorii naturali; (2) factorii sociali și (3) factorii cultural-spirituali. Fiecare din aceste categorii de factori determină o serie de caracteristici ale satului, într-un moment istoric și într-un spațiu anume.

Există o relație de determinare puternică între structura așezărilor umane și mediul natural în care sunt amplasate. Pot fi puse în discuție două aspecte ale determinării acestor factori: o determinare la nivelul modului de organizare a așezării umane și o determinare la nivelul modului de viață al locuitorilor. Satul, ca și orașul, sunt așezări umane ce au o bază geografică proprie. Ceea ce le diferențiază este gradul de influență exercitată de mediul natural asupra satului, respectiv orașului. Așezarea rurală este, într-o mai mare măsură, un spațiu natural în care locuitorii sunt dependenți de resursele oferite de natură (ne referim la lucrul pământului și creșterea animalelor,

în condiții naturale, în spațiu deschis), în timp ce orașul este dependent, în esență, de producția de mărfuri și comercializarea acestora, fiind un spațiu construit. (Mărginean, 2006). Spațiul rural a oferit întotdeauna suficient teritoriu individului. Acesta nu a trebuit să intervină masiv, să transforme, ci să aleagă unde își poate construi o locuință, o gospodărie, astfel încât să aibă siguranță și condiții necesare traiului (teren pentru agricultură, pășuni, sursă de apă, lemne pentru construcții etc.). Acest fapt nu s-a petrecut întocmai și în cazul orașelor, așezări ce au fost construite efectiv ca structuri noi, schimbând cu totul imaginea inițială a spațiului și mediului. Această configurație a spațiului determină și un anumit stil de viață specific celor care locuiesc în acel cadru. Astăzi, această relație de determinare nu mai este la fel de puternică, individul având capacitatea și potențialul necesar de a interveni și de a modifica spațiul, chiar și în zonele rurale. În funcție de acest potențial și de disponibilitățile spațiului, se conturează un stil de viață și modele comportamentale specifice. Satul românesc tradițional s-a caracterizat printr-un mod de viață strâns legat de natură, de unde individul își procura bunurile necesare existenței sale și unde căuta și găsea explicații pentru toate problemele esențiale ale vieții: naștere, moarte, păcat, bine, rău etc. Este un tip de sat bazat pe o economie naturală (Stahl, 1998), care a rezistat chiar și în perioada de început a industrializării. În momentul în care încetează să mai fie o unitate izolată, în momentul în care o parte din locuitorii săi intră în contact cu orașul, imaginea satului se schimbă. Asistăm la prima schimbare ce survine în relația individ-mediul fizic. Natura încetează să mai reprezinte unica sursă de existență pentru locuitorii satului, fapt ce modifică modul de raportare la resursele oferite de aceasta. Apoi, exproprierea și comunizarea pământului a determinat dezrădăcinarea populației active din satele românești și un exod masiv spre orașele care au trebuit să îi primească pe cei care au devenit peste noapte „proletariat industrial”. (Bucur, 2000). Activitatea în fabrică distruge modul de gândire mai puțin rațional, incompatibil cu principiile industrialismului. Acest fapt nu se poate produce, însă, peste noapte și va declanșa o serie de tensiuni la nivelul individului, dar și al familiei acestuia. Oamenii care doresc, sau trebuie, să părăsească activitățile agricole sunt educați (atât în cadrul mediului industrial, cât și în cadrul școlilor care se dezvoltă tot mai mult) să gândească pe alte principii, sunt educați să fie organizați, disciplinați și să acorde o importanță mai mică întâmplării, superstițiilor, metafizicului. Observăm o scindare la nivelul lumii rurale: cei care lucrează la oraș și cei care rămân tributari activităților agricole și pastorale. Sunt, însă, și zone din țară (cum ar fi cea a Transilvaniei) unde satele își păstrează specificul economic, cazul satelor de păstori care își intensifică relația cu orașele, dar nu în calitate de muncitori în fabrici, ci de furnizori de produse proprii. Relația cu natura se schimbă, nu mai vorbim de aceeași determinare puternică dintre mediul natural și imaginea satului. Orașul începe să devină un element important (de referință, de raportare), atât în plan economic, cât și în cel social. Relațiile de cooperare dintre

oameni rămân, totuși, datorită dimensiunii mici a satului și interacțiunii directe dintre locuitori și, mai ales, datorită celor care rămân permanent în sat (femei, bătrâni, copii), aceștia nefiind angrenați în economia urbană. Ei sunt cei care vor continua să păstreze ce se mai poate din nucleul satului tradițional. Locuințele nu erau niciodată prea mari, mare parte din zi oamenii petrecându-și timpul afară, pe câmp, și numai iarna se adunau în jurul vetrei, fără a simți nevoia de mai mult spațiu, viața în comun fiind elementul central. Această stare de fapt favoriza și menținea coeziunea socială și conformismul specific comunității⁴.

Tendențele care se manifestă, astăzi, sunt altele. Mediul natural continuă să influențeze structura și modul de viață al locuitorilor, dar într-o strânsă legătură cu alți factori ce țin de modernizare: canalizare, apă curentă, gaz metan, drumuri care permit o legătură strânsă cu orașul, telefonie, cablu etc. Satele care nu sunt atinse de aceste elemente de modernizare, care nu permit un contact permanent cu orașul, încep să fie părăsite. Acolo unde tehnologia nu poate ajunge, viața rămânând profund ancorată în ruralul tradițional, oamenii iau decizia că nu se poate trăi și aleg să plece în altă parte. Astfel, avem sate aproape pustii (Sandu, 1999a) sau sate în care au mai rămas doar bătrâni, sate care nu mai reprezintă un mediu de viață atractiv. Mediul rural continuă să fie apreciat mai mult ca și cadru obiectiv de viață, oamenii evaluează la un nivel superior o serie de condiții oferite de acesta, cum ar fi: aerul, spațiul mult mai mare, spațiul verde, liniștea etc. și numai după aceea potențialul economic: posibilitatea de a cultiva pământul și de a crește animale. Mulți dintre cei care locuiesc în zonele rurale caută să depășească acea dependență puternică de natură și influența majoră asupra condițiilor de viață, aducând elemente de modernizare. Resursele economice oferite de sat nu mai sunt suficiente și nici satisfăcătoare, iar zonele rurale care nu reușesc să-și apropie aceste elemente de modernitate vor dispărea.

Foarte importantă pentru analiza satului și a unei comunități, în general, se dovedește a fi dimensiunea economică. Resursele satului sunt puternic legate de câteva sectoare ale economiei, considerate, și în prezent, deosebit de importante pentru dezvoltarea acestuia: (1) agricultura (Gavrilăscu, 2006; Cotea, 2006); (2) zootehnia (Bogdan, 2005); (3) silvicultura (Giurgiu, 2006). Sunt câteva domenii care au asigurat populației rurale resursele necesare vieții și au contribuit la crearea unor condiții de viață cu un anumit specific.

Pentru o analiză mai amănunțită și mai clară a dimensiunii economice, vom pune în discuție tipurile de activități desfășurate de locuitorii satelor și sursele de venit ale acestora. Satul tradițional românesc s-a caracterizat printr-o relativă omogenitate în această privință, datorită economiei de tip agrar, în care era angajată cea mai mare parte a populației. Știm foarte bine că statusul ocupațional determină stilul de viață și chiar nivelul economic al indivizilor. Majoritatea locuitorilor satului tradițional

⁴ În legătură cu raporturile dintre conformism și comunitate a se vedea și Pascaru (2012).

desfășurau activități legate de cultivarea pământului și creșterea animalelor, existând mici diferențe de status. Și când vorbim de diferențe, acestea se manifestau la nivelul capitalului economic reprezentat de pământurile deținute (Costaforu, 2005), la care putem adăuga și numărul animalelor avute în proprietate. Sub acest aspect, considerăm că astăzi lucrurile s-au schimbat destul de mult. Structura economică a satului nu mai este una omogenă și aceasta pentru că sursele de venit ale țăranilor, dacă îi mai putem numi așa, s-au diferențiat. Astăzi, structura ocupațională este mult mai variată, ceea ce determină diferențe clare de avere și de venit. În prezent, diferențele dintre locuitori se reflectă în structura și morfologia locuinței, confortul locuinței, în dotările tehnice, vehiculele pe care le au la dispoziție, în serviciile moderne de comunicare (telefonie, cablu, internet). O importanță mai mică (în funcție de zonă) este acordată terenurilor și numărului de animale. Acestea din urmă sunt percepute ca surse ale averii și mai puțin ca indicatori pentru avere și bogăție, ca forme de manifestare a averii. Este o realitate valabilă mai ales în cazul satelor care nu avut o economie proprie bine dezvoltată, ci au depins de o economie externă. Totuși și în satele bine dezvoltate, cum sunt cele din Mărginimea Sibiului, se constată o orientare puternică a locuitorilor spre mediul urban și chiar spre economia urbană: mici afaceri deschise în oraș, frecventarea școlilor din oraș de către copii, crearea unor condiții de trai similare celor din oraș etc. Un grup de studenți care au participat la o cercetare în satele de oi din Sibiu a fost impresionat nu de numărul mare de oi (pe care puțini îl declarau) ci de mașinile marca Nissan sau BMW din fața casei, de dimensiunile gospodăriilor, de interioarele luxoase, dotate cu aparatură electronică de ultimă generație. Acestea devin cele mai vizibile (și apreciate) semne ale unei poziții sociale ridicate. Suntem, totuși, de acord cu ideea că distribuția averii este diferită în sate față de orașe. În sate nu vor fi foarte mari diferențe de avere, cum sunt în orașe, iar un argument, pe care îl oferă MacGarr, este reprezentat de faptul că multimilionarii nu se găsesc în mediul rural. (MacGarr, 2008). Este o situație specifică țărilor occidentale dar și realității românești, în general. Excepții pot fi, totuși, întâlnite, în cazul României, la ora aceasta, îndeosebi în zonele rezidențiale rurale care s-au dezvoltat lângă marile centre urbane și care au atras o populație cu un status social ridicat.

În ceea ce privește structura profesională a populației rurale, se constată, în prezent, o diversificare destul de puternică. Ocupația principală a locuitorilor satului tradițional a fost reprezentată de practicarea agriculturii sau păstoritul, agricultorii și crescătorii de animale reprezentând singurele categorii socioprofesionale semnificative din lumea satului. Industrializarea adaugă acestor categorii profesionale și pe cele de muncitori și intelectuali (cea din urmă fiind destul de restrânsă). În prezent, structura profesională se diversifică și mai mult, îmbogățindu-se cu alte noi categorii: muncitori, profesioniști în diferite domenii (mai ales în sectorul serviciilor), patroni (antreprenori), șomeri, persoane care trăiesc din venitul minim garantat (ajutor social) etc. Iată, așadar,

că în ruralul contemporan se regăsesc diferite surse de venit, diferite moduri de a-ți câștiga existența, care își pun amprenta asupra structurii economice și devin criterii ale stratificării sociale din mediul rural. Agricultorii și crescătorii de animale nu mai reprezintă singurele categorii profesionale care locuiesc în satul contemporan. Aceste activități sunt preluate, uneori, de persoane care nu provin din rândul țăranilor, iar cei care locuiesc în sat renunță la aceste resurse, făcând orice altceva pentru a trăi: taximetrie, comerț, pază etc. (Cotea, 2006). Statusul ocupațional al celor care locuiesc la sat este destul de variat, iar această diversificare începe în perioada industrializării, urmând ca acum să atingă cote mult mai înalte. Acest lucru a fost observat în localitatea studiată de noi unde am constatat, în principal la tineri, o varietate de profiluri ocupaționale: muncitori, lucrători în servicii, manageri, șomeri, lucrători cu ziua în sat etc. Noua structură economică și noua structură profesională slăbesc relația puternică dintre agricultură și sat, relație atât de specifică satului tradițional. Economia agrară a satului tradițional era una autarhică, puțin orientată spre comerț, fapt ce asigura o independență a satului. Astăzi, sunt tot mai răspândite cazurile în care un locuitor al satului nu poate trăi fără un loc de muncă în industria urbană sau în servicii. În aceste condiții, mai poate fi numit, acesta, țăran? Din studiul nostru de teren a reieșit faptul că tinerii sunt de acord că „Slujba în oraș este necesară pentru o persoană care locuiește la sat” și nu sunt de acord cu afirmația conform căreia „La sat se poate trăi bine și fără o slujbă plătită”. În ceea ce privește autarhia economică a satului, aceasta nu mai există (primele deschideri fiind determinate de industrializare), legătura cu orașul este permanentă și tot mai intensă. Este aproape ridicolă situația în care un om de la țară merge la piață, în oraș, pentru a-și procura legume sau alimente, care odinioară erau produse în propria gospodărie, dar această situație există și este tot mai des întâlnită datorită situației dificile în care se află agricultura românească. Se vorbește, astăzi, de o structură duală de exploatare a resurselor funciare: multe gospodării țărănești de mici dimensiuni și un număr mic de exploatații de mari dimensiuni. Numărul gospodăriilor agricole individuale, care au un potențial de producție similar celor din țările Uniunii Europene, este încă destul de redus. (Gavrilescu, 2006). Mare parte a agriculturii practicate astăzi este una de subzistență și nu reușește să satisfacă decât o mică parte din nevoile țăranului, nevoi care s-au diversificat între timp. Satul încetează să mai fie o unitate independentă, bazată pe agricultura tradițională. Fermierul sau țăranul au reprezentat, la început, unități independente, neavând nevoie de bunuri produse de altcineva, ei producându-și aproape totul. (Dunn, 2008). Este o stare de fapt care a determinat un anumit mod de viață și un anumit „caracter social”. (Fromm, 1998). Industrializarea și activitatea din fabrică aduc cu sine interdependența dintre activități și dintre indivizi, situație incompatibilă cu mentalitatea țăranului care nu acționa niciodată după reguli explicite, așa cum sunt cele care orientează activitatea din fabrică. (Toffler, 1983).

Autarhia economică, specifică satului tradițional, a determinat și dezvoltarea unui sistem de cutume, norme și obiceiuri specifice fiecărui sat. Pe baza ei s-a construit o identitate culturală proprie, care va funcționa ca o „carte de vizită” pentru locuitorii satelor. Condițiile existente astăzi subminează această identitate, iar când spunem „conștiință”, facem referire la televiziune și alte mijloace de comunicare și, poate cel mai important, la ocupațiile practicate în oraș sau la mobilitatea teritorială intensă care favorizează aculturația.

Ideea că satul este o unitate deplin autonomă apare și la Lucian Blaga: „Satul, situat în inima unei lumi, își are oarecum sieși suficient. El n-are nevoie de altceva decât de pământul și de sufletul său și de un pic de ajutor de sus, pentru a-și suporta cu răbdare destinul. Această naivă suficiență a făcut, bunăoară, ca satul românesc să nu se lase impresionat, tulburat sau antrenat de marile procese ale <istoriei>. Satul e atemporal”. (Blaga, 1937, p. 11). Este și satul medieval al lui Fernand Braudel (1985), sat care „...nu comunică cu orașul decât prin mijlocirea unuia din negustorii așa zisului oraș sau prin mijlocirea arendașului senioriei din partea locului” (Braudel, 1985, p. 50). Iată, așadar, dovada că satul a reprezentat un spațiu de viață aparte, o treaptă importantă în evoluția societăților lumii. Sunt câteva caracteristici universale valabile, dar există și o serie de particularități care fac din sat un mediu de viață specific pentru fiecare societate în parte, în funcție de importanța jucată de această structură în istoria societății.

Satul românesc, cândva unicul spațiu de viață, nu a rămas imun la încercările vremii. Procesele puternice de transformare istorică care au avut loc de-a lungul anilor au reușit în final, cu greu, „să impresioneze, să tulbure satul” (n.n.). Satul a fost „împins” spre o nouă treaptă de evoluție, în tot acest timp și pentru a supraviețui, va trebui să iasă din izolare și să se integreze în noua ordine socială. (Simion, 2005).

Imaginea satului românesc contemporan este una care încearcă să se adapteze condițiilor moderne de viață. Cadrul natural nu reușește să mai asigure resursele necesare traiului, la nivelul așteptărilor locuitorilor. În majoritatea satelor nu se mai poate trăi fără televiziune, servicii de telefonie și resurse economice suplimentare (slujbe plătite). Aceste aspecte contravin ordinii naturale și schimbă modul de viață al omului de la sat. Dacă există sate care își mai păstrează specificul tradițional, în ceea ce privește valorificarea resurselor și condițiile de viață, acestea sunt părăsite sau locuite de câteva familii de vârstnici pentru care nu există alternativă. În special tinerii se îndepărtează tot mai mult de economia naturală, condițiile oferite de aceasta nefiind percepute ca o sursă și o resursă sigură și satisfăcătoare a vieții, ci ca aspecte de primitivism și înapoiere, motiv pentru care caută satisfacții în locuri mai îndepărtate și străine, dar mai seducătoare.

Ordinea economică creează o anumită ordine socială și se sprijină, în același timp, pe aceasta. Noua structură economică a satului creează și o nouă structură socială.

Mărimea, densitatea, mobilitatea și structura populației sunt alte elemente care definesc așezările rurale. Întotdeauna satul a fost caracterizat de un număr mult mai mic de locuitori, comparativ cu cel al orașelor, fapt ce determină și relații mai strânse între locuitori, o coeziune socială mai puternică. Aceste relații personale sunt elemente definitorii pentru comunitatea rurală. Ele sunt întreținute de cooperarea permanentă, atât în cadrul activităților agricole, cooperare realizată, de cele mai multe ori, „în schimb”, nu cu plată (Costaforu, 2005), cât și în cadrul momentele de sărbătoare. Numărul mic de locuitori nu este singura condiție pentru stabilirea unor raporturi personale apropiate, ci doar un factor care facilitează aceste raporturi. Este nevoie și de alte elemente care să îi apropie pe oameni, ca de exemplu: preocupări comune, interese comune, un sistem comun de valori etc. Or, știm foarte bine, că atâta vreme cât a existat proprietatea comună funcționa așa numita „democrație participativă”, toți locuitorii participând la luarea deciziilor ce vizau soarta satului. Acum, cei mai mulți dintre aceștia, sunt preocupați de propria lor gospodărie și mai puțin de sat, în general (Pascaru și Buțiu, 2007). Așadar, faptul că satele și-au păstrat un număr relativ mic de locuitori, comparativ cu orașele, nu înseamnă că relațiile au rămas la fel de personale și apropiate. În satul contemporan nu se mai poate vorbi la același nivel de cooperare la schimb, aspectul bănesc fiind foarte puternic implicat iar activitățile economice mult mai diverse.

În ceea ce privește densitatea, concentrația populației în sate, aceasta este mult mai mică decât cea din orașe, ceea ce are efecte, din nou, asupra relațiilor dintre indivizi. Acest fapt permite relații directe între indivizi, relații facilitate și de o omogenitate crescută din punct de vedere social. Acest ultim aspect, al diferențierii sociale, nu mai este întru totul valabil în prezent, deoarece și în sate apare tendința de diferențiere a indivizilor datorită preocupărilor diferite pe care le au. De asemenea, sunt anumite zone rurale, în apropierea marilor orașe care se transformă în adevărate cartiere urbane, în ceea ce privește condițiile oferite, dar în ceea ce privește densitatea populației, aceasta rămâne relativ mică, comparativ cu orașele învecinate, dar destul de mare, comparativ cu alte sate din zone mai izolate. Această densitate mai mică reprezintă unul dintre elementele de atracție pentru cei care aleg să își stabilească rezidența în astfel de zone. Se mai pot adăuga aici spațiile verzi, calitatea aerului, liniștea, lucruri tot mai greu de găsit în orașe, fapt ce face ca aceste zone să fie tot mai bine evaluate. (Baudrillard, 2005).

În ceea ce privește mobilitatea teritorială sau chiar migrația, posibilitățile de deplasare a locuitorilor satelor, acestea au fost destul de reduse în satul tradițional. Ceea ce caracteriza această unitate socială era o fluctuație foarte scăzută la nivelul

populației, dar și un contact destul de redus al locuitorilor cu alte spații. Explicația ține, din nou, de tipul de activități desfășurate, care nu necesitau o deplasare permanentă a unui număr mare de locuitori, de modul de viață, strâns legat de sat, dar și de posibilitățile de transport, destul de reduse. În satul contemporan, procesul de mobilitate teritorială și migrație este mai intens. Alături de numărul mare de persoane care merg să lucreze în străinătate și de cei care se stabilesc în orașe, sau chiar în alte sate aflate în apropierea orașelor, avem locuitorii satelor și, în special, tinerii care păstrează o legătură strânsă cu orașul și intră în contact cu multe alte spații, datorită naturii activității economice sau, pur și simplu, pentru petrecerea timpului liber. Este o situație destul de străină satului vechi, autarhic, care oferea locuitorilor toate resursele necesare vieții, sau oamenii se mulțumeau cu ceea ce le oferea satul, fapt susținut de Braudel când vorbește despre țărani ca despre acea categorie care se mulțumește cu ceea ce produce. (Braudel, 1985). Astăzi, această situație ar putea fi valabilă în cazul locuitorilor mai în vârstă, din zone izolate, în timp ce tinerii, nu de puține ori, merg în oraș (la muncă, studii) și se stabilesc acolo. Așa se explică de ce unele sate românești sunt aproape pustii, sau sunt locuite doar de câțiva bătrâni, pentru care nu există alte oportunități care să le ofere condiții de viață mai bune⁵.

În ceea ce privește mobilitatea socială, la această oră sesizăm modificări importante la nivelul mobilității intergeneraționale (dar și intrageneraționale), tinerii având, în foarte multe cazuri, un alt status educațional, profesional, comparativ cu al părinților. Mobilitatea socială în interiorul satului începe să se intensifice datorită noilor oportunități care se deschid populației rurale. Dacă un individ are un anumit status ocupațional și educațional, acesta îi determină și poziția socială. Mobilitatea profesională (și aici facem referire la mobilitatea socială intragenerațională) este și aceasta ceva mai crescută, în special în rândul tinerilor, aceștia schimbându-și frecvent locul de muncă și fiind continuu în căutare de noi oportunități.

Contactul cu alte culturi, ca rezultat al mobilității teritoriale, determină pătrunderea unor noi valori și elemente ce influențează modul de viață. Această pătrundere este de fapt rezultatul procesului de aculturație. Foarte multe persoane, dintre cele care au lucrat sau lucrează în oraș sau în străinătate, aduc cu ele, alături de obiecte, bunuri materiale specifice lumii respective, și valori culturale, fapt ce duce la modificarea consensului și a unității din cadrul comunității în care se stabilesc. Referitor la acest fapt, Marica făcea următoarea precizare: „Această mobilitate teritorială, socială, economică și profesională, mai redusă, a satului explică – alături de alți factori – omogenitatea și unitatea mai mare a acestei colectivități, ca și durabilitatea mai mare a relațiilor între săteni și persistența mai mare a moravurilor lor.” (Marica,

⁵ Spunem „nu există” pentru că întotdeauna lucrurile cu care te-ai familiarizat și pe care le cunoști sunt de preferat celor noi și străine. În afară de acest fapt, puțini oameni în vârstă cunosc, sau doresc să cunoască, și alt mod de viață decât cel pe care îl știu de când erau copii.

1942, p. 14). Este imaginea satului tradițional, schimbată astăzi, în mod inevitabil, de o mobilitate mai crescută care afectează omogenitatea și unitatea satului dar și „persistența moravurilor”, păstrarea și promovarea unor modele de comportament, a unor obiceiuri și tradiții.

Satul, ca așezare umană, se deosebește de oraș și prin omogenitatea locuitorilor. (Marica, 1942; MacGarr, 2008). Iar această omogenitate se stabilește în funcție de câteva criterii, variabile, cum ar fi: compoziția etnică și rasială, aspectul economic (avere, venit) și profesional (ocupație, studii), limbă, credințe, obiceiuri, norme de conduită. Dintre toate acestea, foarte importante se dovedesc a fi criteriul economic și profesional, din care derivă, în mare măsură, și elementele ce țin de limbă, credințe, modele comportamentale. Adăugăm la aceste criterii și pe cel educațional, care începe să fie și în satul românesc, unul de diferențiere, de stratificare. Dacă în definirea satului s-a pus accent pe ideea de omogenitate economică, profesională și psihosocială, în cazul satelor de la această oră nu credem că se mai poate vorbi de o omogenitate la același nivel. Faptul că o serie de tineri din sate sunt preocupați să obțină o diplomă de studii va duce la o diferențiere netă, atât sub aspect economic, profesional cât și cultural. Într-o cercetare a noastră, asupra tinerilor din comunitatea rurală, am observat că dacă apar diferențe de opinii, acestea apar în general la cei cu un nivel de instrucție ridicat sau relativ ridicat. (Morândău, F., 2008). Așadar, variabila educațională va contribui la crearea unei noi imagini a satului românesc, tendința fiind de diferențiere a populației rurale, diferențiere care pornește, în primul rând, de la accesul la mai multe categorii de resurse și nu numai la cele ce țin exclusiv de agricultură și de pământ, cum este cazul satului tradițional.

Un alt element esențial pentru satul românesc (valabil și în cazul instituției familiei care ne interesează mai mult în această lucrare) este durabilitatea, continuitatea acestuia, aspecte ce se bazează pe existența unei ordini sociale bine încheiate. Elementele care au stat la baza acestei ordini sociale și au avut un rol esențial în păstrarea acesteia sunt: tradiția, obiceiurile, normele și modul de administrare a problemelor satului. Analizând, în capitolul II al lucrării, rolul sărbătorii în socializare și chiar în exercitarea controlului social, am concluzionat că slăbirea tradiției, sărbătorilor, obiceiurilor (fenomen care se petrece în satele românești) subminează ordinea existentă. În ceea ce privește problemele administrative, puțini săteni se mai implică în activități colective ce au drept scop rezolvarea problemelor satului. Nu mai există ședințe la școlile din sat (nu mai există nici școli, în multe sate), locuitorii nu mai percep problemele satului ca fiind problemele lor, ci lasă totul în seama politicului, a primarilor și consilierilor aleși. Conducerea satului a ieșit din sfera de activitate a sătenilor, fapt ce face ca ordinea socială să nu mai fie atât de stabilă.

Tot ceea ce ținea de viața în satul tradițional era un fel de *habitus primar*, în sensul lui Bourdieu (Bourdieu și Passeron, 1970) un sistem de dispoziții transmise și

întărite de viața în comunitate. Indivizii adoptau un anumit comportament pentru că „așa trebuia” și nu pentru că așa doreau, nicio acțiune nu era orientată spre interesul pur individual, aceasta viza întreaga comunitate. Ne putem gândi, aici, la evenimentele importante din viața individului (naștere, nuntă, înmormântare), la care participa, se implica, tot satul. Aceste fapte se petreceau întocmai în satul tradițional. O privire asupra modului de desfășurare a nunților din ziua de astăzi este suficientă, pentru a observa că lucrurile s-au schimbat. Participarea la nuntă se face pe bază de invitație, deci nu se adresează întregii comunități. Cel care primește invitația participă doar dacă este o rudă apropiată sau „este dator” (cel care face nuntă a participat la rândul lui la o nuntă în familia celui invitat, sau va avea o nuntă în viitor). Situația a evoluat și mai mult în acest sens, astfel încât se întâlnesc situații numeroase în care invitațiile sunt oferite numai celor care sunt rude sau sunt datori. Putem pune în discuție procesul de „privatizare a sărbătorilor” (Etzioni, 2002), fapt care evidențiază noile schimbări și transformă caracterul „nevoluntar” al satului. Vorbim, în acest context, de decizii individuale și nu mai vorbim de acte iraționale, în sensul că acestea încep să dobândească motivații pur individuale și sunt orientate spre scopuri individuale (identificăm aici principiile teoriei alegerii raționale). O explicație a acestei situații poate fi reprezentată de faptul că individul nu își mai petrece tot timpul și nu își mai desfășoară întreaga activitate în mijlocul comunității. Slujba în oraș sau mersul la școală prilejuiesc contactul cu alte modele și, de multe ori, solicită individul în luarea unor decizii, ceea ce îi poate dezvolta acestuia dimensiunea rațională a deciziilor și preocuparea pentru interesul personal.

Elementele care au asigurat satului unitate, coeziune și continuitate țin, în cele din urmă, de izolarea și independența acestuia sub aspect demografic, economic și cultural. Orientându-ne spre realitățile satului românesc contemporan, identificăm aici o nouă situație. Nu întreaga populație a unui sat este autohtonă. Fenomenele de contramobilitate înregistrate după 1989 au făcut ca mulți oameni din oraș să se întoarcă la sat (altul decât cel în care s-au născut și din care au plecat în urmă cu 30-40 de ani). Acest lucru s-a întâmplat, totuși, în satele care se află la o distanță relativ mică față de oraș și nu în satele mai izolate. De asemenea, persoane din sate cu un slab potențial economic și cu un nivel scăzut de modernizare s-au îndreptat spre zone cu mai multe oportunități sub aceste aspecte. În aceste condiții, există sate care nu mai au resurse în vederea continuității și perpetuării în timp și care au o structură demografică profund schimbată. (Bădescu, 2006; Mihalache, 2010).

În ceea ce privește posibilitatea de a trăi doar cu mijloacele oferite de sat, iarăși se poate pune semnul întrebării. Câte dintre femeile care locuiesc la sat (și în mod special cele mai puțin înaintate în vârstă, de maxim 40 ani) știu să pregătească pâinea, să trateze diferite afecțiuni cu leacuri populare, să coase, să croiască diferite obiecte de vestimentație, să țeară la război etc.? Sunt comportamente atât de necesare vieții la sat, dar care au dispărut, fiind înlocuite de unele mult mai simple și mai la îndemână.

În ceea ce privește autarhia sistemului de valori, autarhia culturală, situația din satul contemporan este alta. Contactul sătenilor cu alte medii, în mod direct prin școală, loc de muncă, petrecerea timpului liber, cât și în mod indirect, prin intermediul mass-media, face ca o serie de norme, valori și reguli să fie abandonate și altele să fie adoptate în locul acestora. Aceste diferențe se reflectă în stilul de viață, în modul de construire a locuințelor, în stilul vestimentar și determină diferite tipuri sociale care devin caracteristice pentru anumite regiuni.

O altă dimensiune deosebit de importantă pentru analiza satului este cea culturală. Tradițiile, obiceiurile, valorile, normele, religia, elemente ce țin de magie și superstiție și-au pus o amprentă deosebită în conturarea unei unități sociale, a unui mod de viață. Toate acestea stau la baza comportamentului indivizilor, devin mobiluri ale comportamentului, în unele cazuri, iar în alte cazuri, blochează anumite comportamente. Tot ceea ce înseamnă orientare a individului în spațiul social, socializare și controlul comportamentului are la bază acești factori culturali. Mijloacele de control social în lumea rurală tradițională erau puternice: „...pe lângă forța opiniei publice sătești, care dezaproabă atitudinea neconformă prin deriziune, blam sau excluziune morală, satul mai are un excelent mijloc de control în familia țărănească, ...mult mai integrată decât cea urbană, având funcțiuni mai multe și deci, o forță determinativă mult mai mare.” (Marica, 1942, p. 30). La această oră, opinia publică, vocea satului, a pierdut din forța de odinioară, indivizii nemaifiind interesați de ce spun ceilalți, ci mai mult de propriile probleme (vezi capitolul IV, în lucrarea de față). De asemenea, locuitorii satelor nu mai consideră că este necesar să se implice în viața celorlalți, nemaîmpărtășind sentimentul de „noi”. Nu mai simt că este de datoria lor să controleze comportamentul celorlalți, implicarea nu mai este un gest reflex ci unul gândit și analizat. Familia și-a pierdut și ea forța de odinioară, în primul rând din cauza structurii sale. Și la sate este tot mai puțin numeroasă, nu numai că se reduce la familia nucleară (puțini tineri fiind de acord să locuiască cu părinții, după căsătorie), ci și prin numărul mult mai mic de copii, prin controlul atent al nașterilor (un comportament relativ nou în mediul rural).

Într-o încercare de a defini satul românesc contemporan, am putea spune despre acesta că reprezintă o așezare umană care beneficiază de un cadru natural extins ce permite practicarea agriculturii, ca sursă de venit secundară sau complementară, într-un număr semnificativ de cazuri. Are o populație mai puțin numeroasă și cu o densitate mai mică, comparativ cu orașele, fapt ce permite o apropiere relativă între locuitorii acesteia. Locuitorii satului mențin o permanentă legătură cu orașul, direct sau indirect, dezvoltând o relație de dependență în raport cu acesta. Satul este caracterizat printr-o populație variată sub aspectul statusului ocupațional, al modului de viață și al sistemului de norme și valori, elemente ce restrâng interacțiunile dintre indivizi și stau la baza unui conflict tot mai accentuat între generații. Această eterogenitate o regăsim

atât în interiorul satelor cât și între sate, fapt ce îngreunează demersul pentru elaborarea unei definiții unitare și complete.

Am prezentat câteva dintre caracteristicile satului românesc contemporan, dar nu putem spune că se regăsesc, întocmai, în toate satele. Este un tip ideal de sat (în sensul lui Weber), un cadru general, astfel încât, în realitate vom regăsi variații ale acestuia, toate păstrând însă ceva din nucleul satului tradițional românesc. Nu vorbim aici de noile zone rezidențiale rurale care nu au aproape nimic din modul de viață specific rural.

Un alt aspect, care merită discutat, este cel care vizează practicarea agriculturii ca sursă de venit. În satul tradițional, agricultura (alături de alte activități strâns legate de pământ) reprezenta un mijloc de trai, dacă nu unicul mijloc de trai, asigurând indivizilor, în mod direct, toate condițiile necesare vieții, fiind cea care asigura satisfacerea nevoilor. În prezent, munca pământului devine un mijloc indirect de asigurare a nevoilor individului, o sursă de venit cu ajutorul căreia individul își satisface alte nevoi. Rezultatul activităților agricole se va materializa în bani, iar aceștia vor folosi la satisfacerea diferitelor nevoi care sunt tot mai îndepărtate de „vechile idealuri” ale omului de la țară: mașini scumpe, aparatură electronică și electrocasnică cât mai sofisticată, vestimentație la modă, petrecerea timpului liber etc. Pornind de aici, locuitorii satelor nu mai pot fi numiți „țărani”, deoarece „...pentru țăranul nostru pământul nu este un obiect de exploatare, ci ființă vie, față de care nutrește un sentiment straniu de adorație și de teamă... De aceea pământul e însuși rostul lui de a fi.” (Rebreanu, 1940, p. 5).

Putem concluziona, astfel, că principalele criterii în funcție de care poate fi analizat satul sunt: relația cu mediul natural, coeziunea, stratificarea și mobilitatea populației. Pornind de la aceste coordonate, satul tradițional poate fi înțeles ca o unitate socială cu o stratificare scăzută, mobilitate redusă și o relație strânsă cu natura. Procesele de stratificare și mobilitate socială depind, însă, și de tipul de societate în general. În societatea actuală, afectată puternic de schimbare, cele două procese, amintite mai sus, devin mai intense chiar și în mediul rural. Așadar, satul românesc contemporan reprezintă o așezare umană situată într-un cadru natural extins, diferențiată sub aspect social, cu o mobilitate socială și, mai ales, teritorială în creștere.

Nu trebuie uitat că satul este o realitate socială care face parte dintr-un sistem social mai larg, reprezentat de întreaga societate și că orice schimbare, la nivelul întregului, va atrage schimbări la nivelul părților acestuia. Multe fapte din mediul rural s-au schimbat, nu numai pentru că satul în sine se schimbă, ci, în primul rând, pentru că tipul de societate, în cadrul căreia se încadrează realitatea rurală, trece printr-un proces puternic de transformare. De asemenea, transformările ce au loc la nivel economic și

tehnologic determină transformări la nivelul sistemului de valori, relațiilor sociale și modului de viață⁶.

Există câteva clase de factori care se constituie în surse ale schimbării sociale și afectează, în mod evident, în prezent, și comunitatea rurală: schimbările din mediul fizic, structura și mărirea populației, sistemul de norme și valori, conflictul dintre resurse și valori, inovația și difuziunea culturală. (Vander Zanden, 1990). Toate aceste elemente amintite aici le vom pune în discuție în analiza noastră pe întreg parcursul lucrării și vom vedea cum contribuie fiecare dintre acestea la schimbarea realităților din viața satului românesc. Dacă ar fi să analizăm afirmația făcută de Vasile Miftode, care subsumează alte considerații precizate până acum și conform căreia destinul satului „este legat, în mod fundamental, de natura și rolul activităților agrozootehnice și rurale, specifice mediului lui social, orice transformare în cadrul acestora impunând transformări în viața și existența țăranilor, a sătenilor” (Miftode, 1984, p. 87), am putea afirma că satul românesc tradițional își trăiește ultimele momente istorice. Dacă activitățile agricole își pierd din importanță, încetează să mai fie nucleul în jurul căruia se desfășoară întreaga viață a țăranului, imaginea satului și a țăranului se va schimba, se va reorganiza în jurul altor aspecte considerate capitale pentru destinul omului de la sat (timp liber, confortul locuinței, locul de muncă, pregătirea profesională etc.), iar tot ceea ce noi, în conformitate cu schemele noastre de percepție, apreciam ca fiind reprezentativ pentru sat se va transforma fundamental.

I.3. Lumea rurală – mod de viață, potențial, vulnerabilități

Noțiunile de sat, de comunitate rurală, de lume rurală, încearcă să surprindă atât un tip de așezare umană, cât și un mod de viață și, de aici, un grup de oameni care are propriul sistem de valori, norme, credințe, aspirații etc., un tip de „caracter social” (Fromm și Maccoby, 1996; Fromm, 1998). Pornind de la condițiile obiective de viață, orice comunitate umană și chiar indivizii rupți de comunitate, își construiesc un set de norme, reguli, valori, care să le asigure eficiența acțiunilor și să reducă rolul întâmplării dar și să creeze condiții de viață optime. De-a lungul anilor, țăranul român a încercat să cunoască, să înțeleagă și, prin aceasta, să se adapteze și chiar să îmbunătățească universul în care și-a dus existența, utilizând diverse mijloace. În cazul omului de la sat, magia, religia, metafizicul au constituit surse de explicații pentru multe componente ale realității. Și, încercând mai puțin să înțeleagă rațional forțele naturii, ci să le simtă și să creeze o stare de ordine, să le atragă de partea lui, să coopereze cu ele, țăranul și-a construit propriile noțiuni de timp și spațiu.

⁶ Uneori toate acestea se asociază cu procesul de globalizare, diferiți „vectori ai globalizării” (Pascaru, 2007; Pascaru, 2013) pătrunzând brutal în lumea satului românesc. Cazurile de la Pungești și Roșia Montană sunt semnificative în acest sens.

Secole întregi, lumea rurală și-a dus existența conducându-se după calendarul popular, acesta fiind un instrument de creare și menținere a unei ordini economice, sociale și spiritual-religioase, având o funcție practică și urmărind buna desfășurare a vieții în comunitatea respectivă. (Ghinoiu, 2003). Este prima agendă de lucru a țăranului, iar aceasta îi permite să își programeze activitățile și să își asigure reușita acțiunilor. Acest instrument a redus arbitrarul și neprevăzutul din viața omului. Calendarul este considerat a fi un instrument de comunicare și de reglare a raportului dintre om și natură. Principala funcție a acestuia era planificarea activităților economice de pe urma cărora oamenii își câștigau existența. Spre deosebire de calendarul religios, calendarul popular investește cu putere și forță nu numai personaje pozitive, ci și personaje malefice. Omul satului tradițional a încercat să nu nedreptățească nicio forță a lumii. A atribuit semnificații tuturor și le-a respectat, trăind în comuniune și pace. Fiecare avea rolul lui bine delimitat, rol pe care celălalt îl respecta și nu căuta să îl provoace. Toate situațiile și acțiunile aveau motivații bine fundamentate și semnificații aparte. Erau niște coduri de comunicare între om și natură. „Omul nu trăiește direct în spațiul și timpul fizic. Societatea, ...are drept proprietate esențială istoricitatea, care îngăduie omului, și oarecum, îi impune să-și clădească și formele spațiale și pe cele temporale.” (Bădescu, 1988, p. 25).

De-a lungul istoriei, locuitorii satelor au încercat să creeze un echilibru între bine și rău, între tot ce poate influența destinul omului, între tot ce poate construi sau strica ordinea. A fost folosit, din plin, tot ceea ce natura oferea și s-au găsit justificări pentru ceea ce nu putea fi exploatat. Așa a fost construită acea comuniune perfectă între om și natură.

Și timpul, ca și gândirea țăranului, nu este foarte riguros structurat. Este împărțit în unități mari care lasă răgaz tuturor, pentru toate. Astăzi, toate au ieșit din timp, timpul nu mai poate fi îmblânzit așa cum se întâmpla în vremurile vechi, nu mai este perceput la fel de către toți indivizii, avem alte noțiuni de timp și spațiu. (Bauman, 2005).

Fenomenul de schimbare socială, în general și cea economică, în special, a afectat, într-o mare măsură, populația din mediul rural, iar procesul de transformare a zonelor rurale este tot mai intens în toate colțurile lumii. Problemele majore cu care s-au confruntat și se confruntă zonele rurale, la nivel mondial, au făcut din mediul rural o problemă de interes major pentru multe state din lume. Studiile de sociologie rurală au început să fie tot mai multe, iar odată cu ele, au apărut organizații care au ca obiect specific de studiu chiar realitățile și problemele specifice mediului rural. Un astfel de exemplu îl constituie Asociația pentru Sociologie Rurală din SUA a cărei activitate este strâns legată de tot ce înseamnă studiul, analiza și intervenția în mediul rural. Publicațiile și conferințele acestei asociații dezbat, la un nivel științific, multitudinea de

probleme pe care le ridică spațiul rural⁷, și aceasta pentru că rezolvarea unei probleme din acest spațiu naște o altă problemă la fel de importantă și urgentă. (Lundquist și Carver, 1927).

Raportându-ne la realitatea românească, constatăm că puțini sunt oamenii de știință care își concentrează atenția spre mediul rural, tratându-l ca pe o problemă socială care trebuie studiată și analizată profund și pluridisciplinar. Bineînțeles că nu se poate pune semnul egal între ruralul românesc și cel occidental, dar o investigație comparativă este o direcție care trebuie luată în calcul. Consecința negativă a acestei preocupări, a intervenției în zonele rurale este „artificializarea” puternică a acestor medii de viață, ruperea de natură și reconstruirea acestora doar după interesele individului și mai puțin ale culturii și chiar ale naturii.

Multe comunități rurale din lume își pierd tot ceea ce au mai „bun și mai strălucitor” pentru că tinerii sunt în căutarea de oportunități „altundeva”. (Alter et al., 2007). Este o realitate specifică și societății românești. Condițiile oferite de mediul rural nu sunt atrăgătoare pentru tinerele generații. Economia cunoașterii nu poate fi practică în mediul rural, deoarece infrastructura nu facilitează, ci împiedică, în multe cazuri, „lucrurile cu informația”, datorită lipsei tehnologiilor informaționale. (Filip, 2006). Aceasta este și explicația specialiștilor în ceea ce privește problemele de dezvoltare înregistrate în mediul rural. Tipurile actuale de societate și de economie, bazate pe cunoaștere și informație, nu sunt în concordanță cu resursele oferite de mediul rural. Economia agrară și chiar economia industrială din unele sectoare, cum ar fi cel alimentar și nu numai, au sprijinit și s-au sprijinit pe resursele oferite de mediul rural, dar economia cunoașterii nu se poate dezvolta în zonele rurale, mai ales în cele slab dezvoltate. Când vorbim de resurse, ne referim atât la resurse materiale cât și la cele umane⁸. Aducerea acestor zone la standardele impuse de modernitate necesită investiții semnificative, pe care multe societăți, precum cea românească, nu și le pot permite. Și aici funcționează principiul pieței (cerere-ofertă): atâta vreme cât satul nu va oferi actorilor sociali și economici din cadrul său resursele pe care aceștia le așteaptă, ei vor părăsi mediul respectiv în căutarea unor oferte mai bune. Observăm, din nou, importanța factorilor materiali și a celor cultural-spirituali în construirea unui nou mod de viață. Aceiași factori se regăseau și în cadrele de analiză propuse de Dimitrie Gusti, cadre ce trebuiesc confruntate în permanență cu „manifestările” vieții sociale. (Gusti, 1968). Toate aceste aspecte se află într-un raport de interdependență reciprocă: mediul exterior reprezintă un cadru de manifestare a spiritualului și este, în același timp, rezultatul trăirilor spirituale ale indivizilor. Astfel, după 1990, în satul românesc, ne confruntăm cu două procese care se dezvoltă concomitent: unul în care tinerii aleg să părăsească mediul rural, deoarece acesta nu reușește să le ofere resursele

⁷ Vezi și www.ruralsociology.org

⁸ Ne putem gândi aici la capacitatea mediului rural de a atrage fonduri europene.

și condițiile necesare împlinirii lor materiale și spirituale și altul, în care tinerii, și nu numai aceștia, încearcă să schimbe „fața” acestui mediu, pentru a fi mai aproape de așteptările lor. Multe sate din România au trecut, în ultimii ani, printr-un proces de reconstrucție și adaptare la noul „stil de viață”, unul mai rațional și mai pragmatic. Acesta se deosebește net de vechiul mod de viață care era fundamentat, material, pe o anumită izolare economică, și spiritual, pe irațional și metafizic. Vechile mentalități și concepții au făcut ca viața la sat să nu își piardă din autenticitate, ca deciziile oamenilor de a-și schimba cursul vieții să fie reduse, ei acceptând ceea ce „le este dat”. Întemeierea unei familii, nașterea și creșterea copiilor, îngrijirea părinților erau obiective general-comune ale vieții, obiective care se mai păstrează prin unele sate și care i-a determinat pe oamenii de știință să vorbească despre satul românesc ca despre o speranță pentru salvarea societății. În mod paradoxal, însă, deși satul românesc „produce viață”, nu deține resursele necesare pentru a o întreține și dezvolta, având nevoie de sprijin mai mult decât oricând. Deși rata natalității este mai mare în rural, acest beneficiu este anulat de o rată crescută a mortalității. (Bădescu, 2005a). Sporul demografic este în regres, și aici, natalitatea începând să scadă tot mai mult. În multe sate (cum este și cazul celui studiat de noi), fiecare familie tânără are, în medie, 1-2 copii. De asemenea, sunt destul de mulți tineri necăsătoriți, iar preocupările pentru confortul material tind să fie mai mari decât pentru asigurarea continuității familiei. Funcțiile căsătoriei, așa cum au fost ele enunțate de Marian (1995), au suferit modificări semnificative. Mediul rural începe să părăsească aceste cadre de organizare a vieții, mare parte din activitățile indivizilor s-au transferat în afara familiei, astfel încât investițiile, în această ultimă instituție, au început să fie tot mai reduse. Obiectivele principale ale indivizilor se concentrează în zona economicului. Prioritățile tinerilor se îndreaptă spre sfera profesionalului, materialului și mai puțin spre cea a familiei. Tinerii, atât cei din rural cât și cei din urban, evaluează ca fiind mai importantă obținerea unui loc de muncă decât întemeierea unei familii. Indicatorii care susțin această afirmație țin de scăderea nupțialității, a natalității și chiar de creșterea divorțialității. În acest context, Bădescu vorbește de „oboseala poporului român”, care este „de două ori mai accentuată în urban decât în rural, cum ne arată indicatorul ei cel mai sensibil, rata fertilității” (Bădescu, 2005b, p.3). Iată, așadar, că satul este perceput, încă o dată, ca fiind acel mediu autentic unde se naște viața și unde există condiții pentru un stil de viață firesc. Știm că ruralul a intrat, totuși, într-un proces de transformare istorică, iar elementele pătrunse în acest mediu au stricat starea de echilibru construită de secole întregi. Astfel, chiar dacă politicile de creștere a natalității se dovedesc a fi eficiente și cresc natalitatea în rural, inexistența altor servicii sociale care să sprijine ulterior educația și dezvoltarea acestor copii face ca scopul să nu fie nici pe departe atins: „Altfel spus, nu mai pot fi apărute casa, copiii, mamele, ceea ce arată că instituția și logistica protecției populației, a comunității umane rurale

nu mai funcționează.” (Bădescu, 2005a). Cu mai bine de șapte decenii în urmă, Liviu Rebreanu spunea despre satul românesc și țăranul român că trebuie ajutați „nu prin fraze și hârtoage, nici prin pomeni și făgăduieli deșarte, ci printr-o educație nouă care să îi asigure muncă rodnică și traiu omenesc”. (Rebreanu, 1940, p. 14). Este un îndemn valabil și astăzi. Tot despre o stare de subzistență, uneori dramatică, a lumii rurale, vorbește și Dinu Gavrilescu (2005) într-o dezbatere națională a Academiei Române cu tema „Lumea rurală astăzi și mâine”. Se face referire, din nou, la aspectul material al acestei lumi, dar se pune în discuție, în cadrul aceleiași debateri, și dimensiunea culturală și spirituală a lumii rurale, menționându-se pericolul „manelizării acestei lumi”, odioasă creatoare de valori reprezentative pentru etosul românesc. S-a lansat și ideea că acest „pericol” reprezintă doar o modă, venită nu se știe de unde și care este doar temporară (difuziunea culturală). A rămas întrebarea, de ce această modă are atât de mult succes, de ce este atât de apreciată într-o cultură care nu are nimic de-a face cu ea? Discuțiile purtate pe marginea acestor probleme arată că se naște un soi de preocupare pentru comunitățile rurale și că s-a înțeles importanța acestei situații care trebuie abordată la nivel științific și apoi soluționată.

Mediul rural reprezintă cea mai reală dovadă a puterii de adaptare a omului. Pentru generațiile tinere este foarte greu de înțeles că se poate trăi fără tehnologie modernă, că omul deține în sine suficiente resurse pentru a supraviețui, că lupta pentru supraviețuire i-a dezvoltat capacitatea creatoare și l-a făcut să fie prudent în tot ceea ce a întreprins. Astăzi, dependența de tehnologie a amputat această forță inovatoare, nu mai trăim în interiorul nostru, nu știm cum să trăim în afara tehnologiei, sau nu ni se permite să trăim în afara tehnologiei. (Ritzer, 2003). În cadrul unui seminar, o studentă afirma, cu surprindere, că nu poate înțelege de ce bunica ei de la țară nu dorește să aibă un televizor. Ce poate să facă această femeie în vârstă, singură, toată ziua, fără să aibă măcar un televizor, este o problemă pe care tinerii de astăzi nu o înțeleg, în condițiile în care, mulți dintre aceștia, primul lucru pe care îl fac când ajung acasă este să deschidă televizorul. Blaga considera, însă, că „din punct de vedere uman, săteanul nostru reprezintă un tip mult superior, mult mai nobil, mult mai complex, în naivitatea sa”, satul nostru reprezentând „o așezare situată și crescută organic într-o lume totală, care e prezentă în sufletul colectiv ca o viziune permanentă, efectivă și determinantă”. (Blaga, 1937, p. 9).

Impactul tehnologiei, pe fondul unui nivel de cultură scăzut, sau al unui nivel de educație scăzut, este mult mai dramatic. Riscăm să ne lăsăm angrenați într-o realitate „livrată hipnotic”, cum spune Bădescu (2005b), care nu ne aparține și la care încercăm să ne adaptăm, cu resursele pe care le deținem, fie că sunt proprii sau nu.

Este, totuși, foarte greu de făcut o comparație între un mod de viață construit „în jurul televizorului” și o viață trăită „în afara acestuia”. Părinții sunt încântați de programele de televiziune pentru copii și de faptul că aceștia au o preocupare (privitul

la televizor) din care pot învăța o mulțime de lucruri bune, înțelegând, sau nu, că sunt și emisiuni de la care deprind și lucruri mai puțin bune⁹. Accesul la informație prin tehnologia modernă dezvoltă inteligența, memoria, raționalitatea, imaginația, dar oare în ce direcție? Satul a furnizat copilului o mulțime de experiențe care l-au ajutat să își dezvolte capacitățile intelectuale ca și pe cele emoționale. Copilăria la sat este o copilărie în spațiul real, acum copiii tind să își trăiască copilăria mai mult într-o realitate virtuală. Scrisa Blaga: „Copilăria și satul se întregesc reciproc, alcătuind un întreg inseparabil. S-ar putea vorbi chiar despre o simbioză între copilărie și sat, o simbioză, datorită căreia, fiecare din părți se alege cu un câștig.” (Blaga, 1937, p. 4). Acesta poate este și motivul pentru care vacanțele la bunici sunt atât de vii în mintea tuturor celor care au avut șansa unei asemenea experiențe. De asemenea, imaginea bunicilor este de multe ori confundată, și la această oră, cu aceea a bunicilor de demult¹⁰. Pornind de la filosofia lui Blaga, putem spune că nici copilăria nu mai este atât de „autentică” precum aceea trăită în spațiul satului, care nu l-a îngrădit pe copil nici fizic (ca spațiu), nici emoțional: „Satul nu este situat într-o geografie pur materială și în rețeaua determinantelor mecanice ale spațiului, ca orașul; pentru propria sa conștiință, satul este situat în centrul lumii și se prelungește în mit. Satul se integrează într-un destin cosmic, într-un mers de viață totalitar, dincolo de al cărei orizont nu mai există nimic.” (Blaga, 1937, p. 6).

Sufletul satului este aidoma sufletului unui copil și sunt două realități care se completează reciproc. Ce sunt ulițele satului fără țipetele copiilor care se avântă în tot soiul de jocuri? Poate de aceea este și mai dramatică îmbătrânirea satelor. Lipsa copiilor face ca sufletul satului să fie tot mai obosit, nu mai are din ce să se hrănească. La fel copilăria, fără libertatea oferită de acel spațiu, fără spectacolul oferit de fiecare anotimp, fără siguranța și căldura satului, se sfârșește de timpuriu. Lipsa acestor oportunități îndeamnă la o maturizare forțată și subredă pentru că orașul îl constrânge pe copil să trăiască ca un adult. Scrisa Blaga: „Copilul se pierde aici (în oraș, n.n.), părăsit de orice siguranță. La oraș, conștiința copilului e precoce molipsită de valorile relative ale civilizației, cu care el se obișnuiește fără de a avea însă și posibilitatea de a o înțelege...la oraș copilăria n-are apogeu... A trăi la oraș înseamnă a trăi în cadru fragmentar și în limitele impuse la fiecare pas de rânduiriile civilizației. A trăi la sat înseamnă a trăi în zărițe cosmice și în conștiința unui destin emanat din veșnicie.” (Blaga, 1937, p. 6).

⁹ Fapt greu de stabilit, de multe ori chiar părinților lipsindu-le capacitatea de selecție sau pur și simplu neexistând o astfel de preocupare.

¹⁰ Și acest lucru este evident dacă analizăm reclamele la anumite produse care exploatează aceste imagini, punând accent pe anumite acțiuni și comportamente: mâncarea gustoasă pe care o gătește bunica, vacanța de la bunici, prăjiturile bunicii, priceperea bunicii în tot felul de activități.

Astăzi ne îndepărtăm tot mai mult de adevărata realitate a satului. Sunt copii și tineri care nu au călcat niciodată într-un sat și care cunosc, din păcate, doar acele elemente negative care predomină în lumea satului: mizerie și sărăcie. La sat, fiecare își construiește propria imagine despre lume, despre viață și moarte, la oraș nu face decât să preia modele din spusele altora.

Vorbim de diferite trepte de evoluție a satului, pentru că satul este angrenat într-un proces de transformare, de schimbare continuă, proces care se desfășoară uneori mai lent, alteori mai rapid. Astfel „...pe urma contactului diformant, direct și indirect cu civilizația timpului, satul românesc s-a depărtat și el, câteodată chiar destul de penibil, de definiția a cărei circumscriere o încercăm” (Blaga, 1937, p. 9). Aceasta îl determină pe Blaga să vorbească despre „Satul-idee” ca fiind satul ce se socotește pe sine însuși „centrul lumii” și care trăiește în orizonturi cosmice, „prelungindu-se în mit”. Opusul acestui tip de sat este reprezentat de zonele rurale americane. În cazul acestora din urmă, nu se poate vorbi de un suflet colectiv, ci de un interes colectiv. Iată, așadar, două realități complet diferite, denumite cu același termen. Și satul românesc contemporan s-a îndepărtat foarte mult de acea realitate pe care Blaga, Rebreanu, Sadoveanu au încercat să o zugrăvească în operele lor.

Satul lui Blaga, Rebreanu și al altor oameni de cultură a fost puternic afectat de schimbările produse la nivelul societății în general, de-a lungul timpului, proces care s-a accelerat puternic în ultima vreme. Importanța acordată familiei, modul de organizare a acesteia, tipul de relații și fundamentul acestora și-au pus amprenta asupra trendului de evoluție a satului: „...treccrea de la sistemele genealogice (bazate deci pe „obștea familială”) la sistemele bazate pe grupul domestic privat, sau pe obștea sătească, este un proces revoluționar, care a dus la schimbarea structurilor sociale și a tipului de om. Acesta a fost primul proces de țărănizare a structurilor sociale ale agriculturii... se trece de la relații bazate pe rudenie, la relații bazate pe legătura de vecinătate”. (Bădescu, 1981, p. 65). Tot un proces revoluționar este și pătrunderea tehnologiei industriale și generalizarea relațiilor industriale în lumea rurală. Acest fapt duce la apariția unei noi civilizații sătești, ceea ce l-a determinat pe Mendras să vorbească despre „sfârșitul țărănimii” (Mendras, 1970). Este momentul în care locul țaranului este luat de agricultor, care va construi un nou mod de viață având la bază noi relații de muncă, noi tehnologii, noi sisteme de valori. Proprietatea asupra pământului, modul de organizare a activităților agricole (MacGarr, 2008), relațiile de cooperare (favorizate sau nu de tipul de organizare socială) reprezintă un cadru obiectiv ce își pune amprenta asupra personalității țaranului. Pornind de aici, Rebreanu explică o serie de atribute specifice țaranului român, născute din faptul că multă vreme a trebuit să muncească pentru alții: „În asemenea condiții, lenea și nepăsarea erau singura reacțiune posibilă... Neputând aspira la un traiu omenesc, s-a organizat în mizerie ca într-un element ineluctabil”. (Rebreanu, 1940, p. 10). Istoria s-a repetat în toate satele afectate de

colectivizare. Oamenii de la sate și-au pierdut orice spirit de inițiativă, capacitatea de a-și organiza activitățile astfel încât, atunci când și-au reprimis proprietățile (după 1989), s-au văzut în situația de a-și reevalua modul de viață: Este evidentă amprenta pe care a lăsat-o procesul de colectivizare din 1962 și până în 1989, oamenii construindu-și un alt sistem de mentalități și adaptându-se la noile condiții. Astfel, după 1989, satul românesc a intrat iarăși într-un proces de reformare care îl obligă pe țăran să își revizuiască sistemul de norme și valori. Setea de pământ a dus la apariția unui număr semnificativ de conflicte între țărani, odată cu împrăștierea acestora, mai exact revenirea la vechile proprietăți. Culturile practicate de fermele administrate de stat au fost înlocuite cu altele mai la îndemână și mai folositoare țăranului. După câțiva ani însă, multe terenuri au rămas nelucrate, proprietarii nefiind interesați (sau suficient satisfăcuți) de o astfel de resursă sau nedeținând mijloacele necesare pentru o exploatare eficientă. (Mărginean, 2006; Gavrilesco, 2006; Cotea, 2006; Mihăilescu, 2005). Și la data cercetărilor noastre, spunea un locuitor al satului, pe câmp erau o mulțime de fânețe necosite, unde creșteau numai buruieni. Mai mult decât atât, erau și grădini ale caselor nevalorificate în niciun fel pentru agricultură. „Pământul nu își mai scoate banii” (S.G.), erau de părere locuitorii satului nostru, deși, ani de zile, toată lumea își dorește pământ.

Toate aceste momente de schimbare, reprezentate în principal de politicile agrare (facem referire aici în mod explicit la procesul de colectivizare din 1962 și reîmprăștierea din 1990) își pun amprenta asupra caracterului țăranului, îi dezvoltă o serie de trăsături, și justifică în mare măsură modul lui de viață. Draganov identifica câteva caracteristici de acest gen: cooperarea și ospitalitatea, generozitatea și toleranța (Draganov, 1978). Sunt trăsături specifice satului tradițional, în care comunitatea prima în fața individului, obiceiul, tradiția, datina, reprezentau mobilul tuturor acțiunilor. Schimbarea structurii sătești aduce cu sine apariția unui nou tip uman, cel societal, în care identificăm alte trăsături specifice: egocentrismul, individualismul, atașamentul restrângându-se la sfere mici (familie, prieteni), în timp ce sentimentul venerației este tot mai redus. (Bădescu, 1981).

Administrarea în comun a proprietăților (obștile sătești) și, într-o anumită măsură, și munca în cadrul fermelor administrate de stat, au permis nașterea unor relații puternice bazate pe cooperare, în cadrul activităților agricole. Acest gen de relații susțineau coeziunea, solidaritatea și unitatea locuitorilor satului. În momentul în care activitățile agricole se restrâng la nivelul familiei, când fiecare deține drept deplin asupra proprietății sale, se dizolvă și relațiile de dependență între locuitorii satului, deși în perioada modernă se poate vorbi mai greu de independență. (Dunn, 2008). Spuneam de aceste relații de colaborare și solidaritate care existau în perioada colectivizării, deși se cunoaște că această perioadă nu a fost una benefică pentru dezvoltarea satului românesc și nu numai. Dar, considerăm că aceste relații s-au născut pe principiul „legii

lui Coser”, (a amenințării externe care duce la coeziunea internă). Colectivizarea a reprezentat un factor de amenințare pentru țăranii români și modul lor de viață, fapt ce i-a determinat să fie solidari și uniți.

Un element foarte important, care a menținut încheagată lumea satului, a fost reprezentat de relațiile de rudenie și existența familiilor extinse, a neamurilor. Lucrul aceste este foarte ușor vizibil dacă cerem unui bătrân de la sat să ne povestească despre perioada copilăriei sale. Acesta invocă o mulțime de termeni care desemnifică relații de rudenie: „bunica”, „tușa”, „unchiul”, „vărul”, „verișoara”, „fratele x,y...”, „sora”, „mama Tinca”, „lelea” etc. (sunt chiar termenii pe care îi folosea un subiect, S.A.F., în cadrul unui interviu realizat de noi). Relațiile din familie sunt animate de altruism, simțul datoriei și al responsabilității și nu de interesul personal, așa cum se întâmplă în sfera economicului, dovedindu-se în felul acesta mult mai eficiente. (Becker, 2007). Când familiile se restrâng (ca structură), se restrâng și relațiile dintre membrii comunității, sau cel puțin nu mai sunt la fel de solide. Dacă în trecut relațiile de vecinătate erau în cele mai multe cazuri și relații de rudenie¹¹, ulterior, acestea se reduc doar la relații de vecinătate și, uneori, nu rămân decât la nivelul spațiului, fără a mai avea acea încărcătură simbolică și emoțională. Rudenia a jucat un rol important și continuă să mai joace la nivelul satului, este de părere Ilie Bădescu: „În satul contemporan, rudenia, chiar dacă slăbește este un puternic suport de solidaritate, care este folosit și în condițiile emigranților. Astfel, de multe ori, migrația antrenează rudenia întregi, care vor căuta să se regroupeze în zona de imigrație”. (Bădescu, 1981, p. 46). Este un principiu valabil și astăzi, în cazul migrației forței de muncă, când familii întregi părăsesc satele și se stabilesc în altă țară. Aceste relații sunt subminate de situațiile (destul de numeroase) când numai o parte din familie migrează, în timp ce o altă parte rămâne acasă. Structura familiei este știrbită astfel, relațiile se degradează sau se restructurează pe alte principii: bunica ia locul mamei, mama rămâne singură, copiii rămân singuri etc. Nu numai structura familie se schimbă, ci însăși structura satului. La baza acestuia nu mai stau activitățile agricole, condițiile de viață devin altele (structura gospodăriei), resursele implicate în activitățile economice sunt altele, nevoile indivizilor sunt altele, capitalul uman este altul.

De la locuința cu două camere (dintre care una era „odaia bună”) și bucătăria de vară, s-a ajuns la locuințe extinse cu 4-5 camere, indiferent de numărul membrilor familiei. Cu toate acestea, evoluția nu este una liniară și uniformă în interiorul satelor și între sate. Este aici un soi de paradox (similar Paradoxului lui Anderson, cu aplicabilitate în sfera educației), care face ca satul să nu reușească să depășească o serie de neajunsuri, în ciuda tuturor noilor condiții obiective pe care le creează. Este vorba

¹¹ În cadrul unui interviu, o bătrână ne povestea despre „cătunul” în care locuia cum că era format doar din câteva familii foarte numeroase și între care existau relații similare celor de familie, în vreme ce acum familiile sunt destul de restrânse și izolate sub aspectul relațiilor.

aici în mod evident de procesul de întârziere culturală specific, vizibil mai ales în momentele de schimbare socială puternică.

Trecerea de la tipul „țăranesc” la cel „agricultural” respectiv tipul „semi-urban”, atrage o serie de transformări semnificative. Forța normei, datinii, slăbește, „intoleranța normativă” față de cei care încalcă normele și este înlocuită cu „respingerea pasivă”. (Bădescu, 1981). Omul de la sat nu se mai implică în aducerea pe calea cea bună a celui care a încălcat norma ci începe să îl ignore, să îl ocolească, să îl dea de-o parte. Aceasta, și datorită apariției unor noi instituții care vin să preia aceste atribuții. Instituțiile informale („strigarea peste sat”, opinia publică, sau alte obiceiuri) sunt înlocuite cu instituții formale. Perspectiva funcționalistă susține faptul că o structură ce nu deține nicio funcție va înceta să mai existe. Putem afirma, pornind de aici, că instituțiile informale au încetat să mai inducă rezultatele scontate (păstrarea ordinii), motiv pentru care au dispărut, lăsând locul altora mai eficiente. Astfel, individul se rupe de comunitate și va fi el însuși răspunzător pentru faptele sale, fără a mai implica comunitatea. Nu mai este toată comunitatea responsabilă pentru faptele unui individ, nu mai participă la sancționarea acestuia, ci acesta va răspunde în fața altui organ specializat (legea), care nu reușește însă să acopere toate domeniile vieții sociale.

Întotdeauna elementele culturii satului au funcționat ca procese de valorizare socială a ocupațiilor sătești (a statusului), a momentelor importante din viața satului și chiar a unor fapte și comportamente. (Bădescu, 1981). Privind astăzi spre lumea rurală, constatăm că au apărut modificări semnificative în ceea ce privește acest aspect. Varietatea ocupațiilor, unele străine de rural, dispariția unor datini și obiceiuri, lipsa momentelor importante în viața satului ne fac să ne întrebăm care mai sunt elementele culturii rurale? Toate acestea jucau un rol important în socializarea membrilor comunității ca și în controlul social, cu alte cuvinte în menținerea ordinii. Se constituiau în acel ghid de bună practică, cod al bunelor maniere care orientează până și cele mai mărunte și aparent nesemnificative fapte din viața individului: când și unde se aruncă gunoiul, unde se aruncă cenușa din sobă, cum se răstoarnă apa etc.

Procesul de aculturație își pune puternic amprenta asupra satului. Putem pune aici în discuție mobilitatea forței de muncă, atât sub forma navetismului, cât și a migrației în străinătate, deplasarea tinerilor la școală, accesul la serviciul de telefonie, cablu, internet, toate acestea aduc modificări la nivelul sistemului de valorizare socială. În acest caz, afirmă Bădescu (1981), sistemul de comunicare trece de sub controlul local al colectivității, sub controlul global al societății și apar primele situații de conflict între sistemul de valorizare promovat de colectivitate și cel promovat de mass-media (putem adăuga aici și locul de muncă și școala n.n.). Neconcordanța între orarul și ritmul de lucru specifice satului și cele specifice orașului duce la apariția conflictului și la dezintegrarea sistemului de valori promovat de comunitate, apare astfel o diferențiere care nu mai face posibil consensul și coeziunea de aceeași manieră în care se manifestase până în acel moment.

La crearea imaginii satului și chiar a societății, în general, o contribuție semnificativă o aduce familia, prin structura acesteia, prin sistemul de norme și reguli pe care îl inculcă membrilor acesteia, prin modelele de autoritate transmise s.a.m.d. Este un fapt binecunoscut și recunoscut de către istoricii Evului Mediu (de Coulanges, 1984) și până la specialiștii din științele sociale, din perioada interbelică. „Este aceasta o stranie organizație socială, în care familia, depășind rosturile sale imediate, ajunge a fi o schemă de organizare totală a însăși unității satești” (Costaforu, 2005, p. 39). Iată, așadar, cum familia devine o instituție centrală de care depinde însuși modul de organizare a unei structuri sociale mai largi. Mai mult decât atât, schimbările care se produc în familie, unele mai semnificative, altele mai puțin semnificative, se constituie în adevărate revoluții în evoluția societății în general: „Dispariția dreptului primului născut, reprezintă o revoluție uriașă ce a început să transforme societatea”, spune Fustel de Coulanges (1984, p. 97). Identificăm astfel un motiv în plus de a considera oportună analiza comunității rurale în strânsă legătură cu schimbările produse la nivelul instituției familiei.

Capitolul II

TIPURI DE RELAȚII SOCIALE ÎN COMUNITATEA RURALĂ

II.1. Diversitatea comunităților rurale

Mediul rural a fost și continuă să fie perceput ca fiind acea vatră de liniște și încredere, în care oamenii își duc existența conducându-se după semne și simboluri ce derivă dintr-o autoritate superioară, reprezentată de natură și divinitate. Peste acestea, se suprapun, ulterior, norme și reguli impuse de tipul de organizare socială, având drept scop păstrarea ordinii sociale existente.

Perioadele de evoluție și dezvoltare, de schimbare socială sau de „transformare istorică”, în sensul lui Mills (1975, p. 223), nu au lăsat nealterat nici acest spațiu. Unele modificări au fost normale și s-au născut din evoluția firească a lucrurilor, altele au intrat în contradicție cu acest mediu și cu condițiile pe care le oferea. În momentul în care apare dihotomia sat-orăș, în momentul în care unele sate au devenit orașe, diferențierea devine și mai semnificativă. Se vorbește, din acel moment, de „oameni de la țară” și „oameni de la oraș”. Satul își pune puternic amprenta asupra oamenilor care locuiesc în interiorul lui, fapt ce se observă în concepțiile, atitudinile și comportamentele acestora. De aceea, orice element de schimbare ce pătrunde în mediul rural aduce cu sine și o schimbare de atitudine și comportament în rândul locuitorilor, iar pentru a vedea direcția în care se îndreaptă această lume, sunt necesare studii de etnologie, sociologie, psihologie și antropologie, în centrul cărora să se afle comunitatea, individul și modul lui de viață.

Mediul natural, neîngrădit de prea multe norme formale, a prilejuit dezvoltarea unor familii numeroase în cadrul cărora funcționau reguli, cutume ce reglementau relațiile dintre indivizi în interiorul acesteia. Nu se poate spune că grupul familial s-a născut și s-a dezvoltat în aceeași formă în toate societățile. Chiar dacă elementul de bază în constituirea unui grup familial este reprezentat de rudenie, aceasta nu a funcționat și nu funcționează la fel în toate spațiile și în toate timpurile. Lévi-Strauss (1978) spune că „sistemul de înrudire” se referă de fapt la două categorii de realități foarte diferite. Astfel, acesta vorbește de „sistemul de denumiri”, reprezentat efectiv de termenii pe care îi utilizăm pentru a desemna statusul unei persoane în cadrul grupului familial, și „sistemul de atitudini” care vor determina comportamentul indivizilor în cadrul grupului familial. În acest sens, autorul pune o întrebare foarte pertinentă și binevenită: „Nu se confundă, oare, sub un termen unic, obiceiuri și atitudini diferite?” Din acest motiv, considerăm că este strict necesar studiul sistemului de atitudini și

comportamente specific fiecărei comunități, chiar dacă, uneori, *sistemul de denumiri* pare a fi același.

Un alt motiv este acela că procesele de schimbare socială afectează, de cele mai multe ori, atitudinea și comportamentul indivizilor și mai puțin termenii ce desemnează anumite situații. Astfel, termenul „familie” are o vechime considerabilă, însă semnificațiile atribuite acestuia, definiția, conținutul termenului au suferit modificări ori de câte ori am asistat la momente de schimbare socială puternică. Așadar, anumiți termeni, capătă conotații diferite, atât în spațiu cât și în timp. Semnificațiile pe care le atribuie individul faptelor și situațiilor diferă și se schimbă de la un loc la altul și de la o epocă la alta; „...procesul de devenire a omului se petrece în interrelație cu mediul... acest mediu este deopotrivă natural și uman... ființa umană aflată în dezvoltare interacționează nu numai cu un anumit mediu natural, dar și cu o ordine culturală și specifică, cu care intră în contact prin intermediul acelor indivizi <semnificativi> care o au în grijă” (Berger, Luckmann, 1999, p. 61). Autorii citați surprind foarte bine ideea de participare a actorilor sociali la crearea valorilor și transmiterea acestora, în strânsă legătură cu spațiul în care își duc existența. Este esența constructivismului social care poate contribui la înțelegerea realității sociale rurale.

Familia a fost întotdeauna acel grup în jurul căruia s-au cristalizat și s-au dezvoltat relațiile cu ceilalți membrii ai comunității. Tot în cadrul acesteia s-au transmis modele de comportament către generații întregi. Revoluția agricolă pune bazele familiei extinse, care corespunde pe deplin formelor de organizare a vieții economice și sociale din epoca respectivă. Activitățile, preponderent agricole, și resursele naturale aflate la îndemână reclamau cantități însemnate de forță de muncă. Nevoile ce trebuiau să fie satisfăcute erau, în mare parte, primare. Spațiul de locuit (de regulă destul de restrâns) nu îngreua și nu reprezenta un inconvenient pentru familia extinsă. Faptul că nu deținea o locuință spațioasă nu reprezenta o problemă pentru că omul de la sat își petrecea cea mai mare parte a zilei în câmpul activităților economice „constrâns” de calendarul destul de încărcat al acestora.

Transformările care au afectat spațiul și viața economică vin să producă schimbări și la nivelul organizării vieții sociale. Religia și familia, cele mai vechi instituții, încetează să mai domine viața socială. Nașterea altor nevoi și trebuințe duce la nașterea altor instituții și la o dezvoltare și diferențiere a relațiilor dintre indivizi. Putem vorbi aici de instituții precum educația, sănătatea și chiar politica.

Omul societății agrare tradiționale nu trebuie să dețină un bagaj mare de cunoștințe pentru a fi „apt” de a trăi în societate. Familia societăților agrare îndeplinea o multitudine de funcții care astăzi sunt preluate de alte instituții (de exemplu, educația). Trăind într-o societate dominată de comunicarea orală, copilul învăța regulile nescrise, normele și cutumele, din familie, printr-o participare activă și perceperea directă a acestora. Predomină interesul comunitar și mai puțin individual,

iar problemele rurale au atât un aspect individual cât și social. (MacGarr, 2008). Relațiile sunt strânse și directe, nemijlocite de alte elemente.

Individul realizează că binele familiei și al său depinde de binele comunității, că se află într-o relație de interdependență reciprocă cu ceilalți, împărtășind aceleași sentimente și având o conștiință comună dezvoltată. Putem vorbi, în acest context, de o formă de „solidaritate mecanică”, așa cum este definită de Durkheim (1967) și care este specifică societăților vechi. Împreună trebuiau să își apere spațiul și identitatea. Controlul la nivelul unei astfel de comunități era, în mare parte, informal. Orice act de abatere de la normă era taxat, în primul rând, moral de comunitate iar acest fapt îi unea și mai mult pe toți membrii comunității. Tot Durkheim (1967) vorbea de sancțiuni represive ca fiind specifice solidarității mecanice, ele reprezentând un factor important al creșterii coeziunii sociale. Faptele care stricău ordinea socială stabilită erau considerate ca fiind deosebit de grave și atingeau conștiința comună a grupului respectiv.

Aceste societăți au fost numite de Toffler (1983) „societățile primului val”, tocmai pentru a reuși să surprindă, prin această sintagmă, toate domeniile vieții care au suferit schimbări majore. Un astfel de segment important este cel care vizează sursele de energie și mijloacele de producție existente. Perioade mari de timp, oamenii și-au dus existența în jurul pământului și al resurselor acestuia. Idealurile lor, legate de natură, erau, de cele mai multe ori, spirituale și vizau atingerea la o armonie și o comuniune perfectă cu natura și divinitatea, investite cu rolul de cele mai puternice autorități. Schimbările survenite prin promovarea tehnologiilor mai eficiente și a instrumentarului agricol mai productiv, au făcut ca și viața socială să sufere unele transformări abrupte. Karl Rodbertus (1898) a adus o contribuție originală afirmând că trecerea de la economia naturală la cea monetară aduce cu sine schimbări la nivelul structurii sociale. Trecerea de la troc la monedă provoacă noi forme de organizare socială, care își vor pune amprenta și asupra stilului de viață și comportamentului indivizilor. În alt plan, cel cultural, Marshall McLuhan (1975) evidențiază faptul că apariția tiparului a produs schimbări în modul de percepție a lumii, în atitudini și comportamente. De asemenea, J.C. Carothers (1959) arată cum cuvintele scrise își pierd forța emoțională acestea trecând într-o lume impersonală, o lume în care cuvintele își pierd puterea lor magică.

Analizând aceste două idei putem conchide că orice schimbare care apare, fie că ține de economic sau de limbaj, tehnologie sau mediu, afectează viața individului în plan economic, cultural și spiritual.

Cel mai intens proces care aduce cu sine profunde modificări în lumea rurală, este reprezentat de industrializare. Ferma sau gospodăria, familia și satul, ca unități socială, sunt elemente importante pentru viața la sat (Galeski, 1972) iar industrializarea îl rupe pe omul de la sat de pământ, de mijloacele sale de producție și distruge acea

relație intimă dintre om și natură. Această ruptură este tot mai adâncă în satele aflate în apropierea unor mari centre industriale, care oferă țăranilor o alternativă radicală la munca agricolă. Mulți dintre ei părăsesc satele și se stabilesc în orașe, schimbându-și în totalitate stilul de viață. O parte preferă să lucreze în oraș dar să locuiască tot în sat. Astfel, se naște navetismul, fenomen ce creează o legătură organică între sat și oraș. Femeile și bătrânii rămân acasă să se ocupe de treburile gospodărești, în timp ce soții se deplasează zilnic la muncă în orașe. Navetismul nu ia amploare în toate zonele rurale, ci numai în acelea situate în apropierea unui centru industrial. Lipsa condițiilor de transport, drumurile greu accesibile fac imposibil acest proces în unele sate. Aici se vor păstra, în continuare, acele modele specifice societăților agrare, acel „tip primitiv de viață economică carpato-balcanic” cum îl numesc istoricii, oamenii de la sat încercând să-și construiască propriul stil de viață în jurul activităților economice pe care mediul le permite: creșterea animalelor, culturi agricole, cerealiere, cultura pomilor fructiferi etc.

„Modul de viață al unui popor sau comunități etnice, zonale sau locale, - spune Corneliu Bucur - reprezintă rezultanta finală a unui complex proces istoric de condiționare sau favorizare reciprocă a factorilor naturali (de mediu) în raport cu cei social - politici și economici, rolul decisiv, sub raport cauzal, revenind progresului mijloacelor de muncă, al sistemelor tehnice, energetice și mecanice, cu prioritate și consecutiv al relațiilor de producție” (Bucur, 2003, p. 95). Toți acești factori condiționau viața individului în ansamblul său. În societatea preindustrială, căsătoria era reglementată de relațiile de neam și reflecta, în cea mai mare parte, interesele neamului. Principiul endogamiei era și el, în cele mai multe cazuri, respectat. Acest gen de căsătorie este și cel ce domină secole întregi lumea rurală, lume în care interesul colectiv era mai presus decât cel individual.

Industrializarea afectează și viața de la sat. Navetismul transformă aceste sate în simple „dormitoare” și reședințe ocazionale (la sfârșit de săptămână) ale celor chemați să dea o mână de ajutor la o economie rurală devenită de minimă subzistență. (Bucur, 2000).

Migrația populației către orașe influențează acut valorile satului. Cei care rămân optează, și aceștia, în mare parte, pentru o slujbă plătită în oraș renunțând la mijloacele de producție oferite de sat. Femeile și copiii rămân acasă în așteptarea soților, condiționați, esențial, de salariul lunar pe care aceștia îl obțin în urma activităților prestate. Apar o serie de delimitări în ceea ce privește rolurile din cadrul familiei: bărbatul devine astfel stâlpul familiei, „breadwinner” (cel care câștigă pâinea), iar femeia „homemaker” (cea care are grijă de casă). Și înaintea apariției acestor noi statusuri ocupaționale (cel de angajat într-o întreprindere), bărbatul era cel care domina, din punct de vedere al autorității. Acum se observă și o creștere a puterii sale din punct de vedere economic. El este cel care poate câștiga bani, iar banul vine să

schimbe raporturile între indivizi. În multe sate românești, situația rămâne neschimbată o lungă perioadă de timp. Lipsa mijloacelor de transport și drumurile greu accesibile fac imposibil navetismul, singura sursă de existență rămânând pământul, roadele acestuia și animalele. Familiile extinse nu își pierd rațiunea de a exista. Copiii continuă să fie forță de muncă și ajutor în gospodărie, în lipsa unei alte perspective. Femei și bărbați lucrează cot la cot la muncile câmpului, prestația fiecăruia având aceeași semnificație și utilitate. Slaba diviziune a muncii, datorată și faptului că puține activități se pot derula în paralel (MacGarr, 2008) sau pot fi împărțite pe operații, determină o diferențiere mai redusă a rolurilor în sectorul economic.

Satele afectate de industrializare suferă modificări puternice. Munca plătită în oraș a soțului capătă o semnificație aparte, aduce schimbări în status-rolul acestuia iar banul, ca simbol al puterii, determină o reorganizare a vieții de familie și a vieții sociale în general. „În această calitate de putere care inversează totul - afirmă Marx - banii se manifestă apoi și împotriva individului și a legăturilor sociale etc., care pretind a fi esențe pentru sine. Ei transformă fidelitatea în infidelitate, iubirea în ură, ura în iubire, virtutea în viciu, viciul în virtute, sluga în stăpân, stăpânul în slugă, prostia în inteligență, inteligența în prostie... Ei sunt confundarea și substituirea generală a tuturor lucrurilor...” (Marx, 1968, p. 606). Perspectivele individului devin mai largi. Scade încrederea în vechile mijloace de producție și se orientează spre câștiguri materiale semnificative. Bineînțeles că toate aceste schimbări se derulează lent, diferențiat. Ele durează secole și fac din spațiul rural unul neuniform și mozaicat în care începe să se instaleze o preocupare pentru individ și mai puțin pentru comunitate. Conștiința comună începe să scadă și se instalează, încetul cu încetul, a doua formă de solidaritate, solidaritatea organică (Durkheim, 1967). Familia extinsă continuă să mai existe o vreme în mediul rural, în timp ce în orașe, industrializarea a adus cu sine familia nucleară, modalitate de organizare a vieții de familie condiționată de spațiu și mijloacele de producție.

Apariția unei alternative (munca în fabrică), ca și diversificarea sub aspect ocupațional, fac ca destinul omului de la sat să fie mai puțin îngăduitor. Interesul față de activitățile agricole scade, în timp ce se lasă seduși de munca în oraș și de un nou stil de viață, centrat mai mult pe interesul material și mai puțin pe confortul spiritual. Slujba în oraș începe să fie percepută ca un semn de prestigiu și de emancipare.

Pentru a putea urma destinul tatălui (de muncitor în fabrică), copiii au nevoie de studii. Nevoia de educație formală a copiilor este preluată de școli organizate, pentru început, în jurul bisericii, preotul fiind singurul „știutor de carte” și continuate de structurile sistemului de învățământ. La începutul secolului al XIX-lea, în Valahia, apar școlile din oraș, unde puțini copii din mediul rural își permit să ajungă, datorită condițiilor de transport și datorită încrederii, destul de scăzute, în această instituție. Abia la sfârșitul aceluiași secol se trece la alfabetizarea zonelor rurale. Bătrânii rămân

fideli vechiului lor mod de viață legat de pământ, în timp ce tinerii, ca promotori și purtători ai schimbării, aderă la noile modele. Schimbări apar și în sfera vieții de familie. Căsătoria începe să devină mai mult o chestiune personală, individul își alege singur partenerul urmând principiul „dragostei romantice”, sau al individualismului afectiv. Căsătoriile aranjate de părinți lasă loc alegerii personale, subminând astfel principiile tradiționale ale căsătoriei și creând premisele nașterii unor noi modele și valori în cadrul acestei instituții. Alegerea partenerului de către părinți se făcea cu scopul păstrării unei ordini sociale tradiționale și al transmiterii unor modele testate și dovedite eficiente. Sentimentele și libera alegere a partenerului fac mult mai fragilă această instituție. Acest lucru îl susțin o serie de specialiști atunci când încearcă să surprindă evoluția relațiilor într-un cuplu întemeiat pe acest principiu și afirmă că relațiile bazate pe dragoste sunt pline de căldură, la început, dar cu timpul acestea se răcesc, în timp ce căsătoriile aranjate sunt mai reci, la început, dar devin cu timpul pline de căldură. (Kammeyer, Ritzer, Yetman, 1992). Studiile ulterioare, sunt de părere aceiași autori, nu au confirmat, în totalitate, acest principiu, dar în multe societăți este acceptat ca exprimând o realitate.

„Când Al Doilea Val a început să avanseze peste societățile Primului Val - afirma Toffler - familiile au simțit tensiunea schimbării. În fiecare familie, coliziunea fronturilor de val s-a manifestat sub formă de conflicte, atacuri asupra autorității patriarhale, raporturi modificate între părinți și copii, concepții noi despre ceea ce se cuvine. Când producția economică s-a deplasat de pe câmp în fabrică, familia nu a mai lucrat laolaltă ca o unitate” (Toffler, 1983, p. xx). Toffler vorbește despre o serie de schimbări care survin la nivelul tehnosferei și care sunt cele mai vizibile. Percepe tehnosfera ca pe un sistem format din sistemul energetic, sistemul de producție și sistemul de desfacere. Dacă în societățile agricole, „tehnosfera agricolă” folosea un sistem de energie regenerabil, iar sistemul de producție era unul în mare parte destinat propriului consum și prea puțin comercializării, „tehnosfera industrială” aduce cu sine energii neregenerabile, folosite pentru o producție în masă din care rezultă bunuri ce vor fi comercializate într-un sistem de desfacere în masă, foarte evoluat (Toffler, 1983). Aceste modificări vizibile din domeniul tehnicii și tehnologiei nu pot lăsa neatinsă viața socială, viața de familie, altfel spus, sociosfera. Și în societățile agricole sau în lumea rurală, se poate spune că există un mic segment care se ocupă cu comerțul, dar acesta este infim. Într-o economie naturală relațiile economice care să aibă la bază banii erau foarte izolate. Banii nu fac parte integrantă dintr-o astfel de realitate. În sate, banul este rar, este un capital special, folosit la cumpărarea de pământuri și având drept obiectiv promovarea sau ascensiunea socială. (Braudel, 1985).

Banul și munca plătită în oraș oferă alte perspective omului de la țară. Cu banii câștigați poate cumpăra unele lucruri pe care nu le poate produce. Dacă o parte din

hrană și-o produce în gospodărie, o parte din bani o poate destina unui consum ce ține de propriul confort. Aceste noi oportunități care i se oferă omului de la sat, determină schimbări în stilul de viață al acestuia și chiar în filosofia de viață. Mai mult decât atât, se dezvoltă o relație de dependență între rural și urban (MacGarr, 2008) și aceasta datorită impactului pe are îl are economia monetară și banul, ca atare, asupra individului. (Marx, 1968).

Nu putem vorbi, la nivelul satului românesc, de o pătrundere și dezvoltare uniformă a industrialismului. Condițiile care au permis, mai mult sau mai puțin, această pătrundere sunt mult mai importante. Astfel, în ceea ce privește evoluția lumii rurale, putem susține mai mult punctul de vedere al lui Franz Boas, promotorul particularismului istoric, care promovează ideea conform căreia progresul, evoluția, nu urmează, în mod necesar, un drum fix și nu respectă întotdeauna traseul de la simplu la complex. Nu putem vorbi despre satul românesc, ca despre un tip unic de structură socială, decât sub puține aspecte. Vorbim despre sate românești care au evoluat și s-au dezvoltat diferit, favorizate de o serie de factori ce țin de: regiunea în care se găsesc, forma de relief predominant, tipul de activități desfășurate, capitalul uman etc.

Un element relativ prezent în toate satele este reprezentat de scăderea coeziunii sociale, a sentimentului de solidaritate în interiorul comunității. Cauzele acestui fenomen le regăsim, în primul rând, în dispariția unor obiceiuri și sărbători, sau pierderea semnificațiilor acestor manifestări care, secole de-a rândul, au jucat rolul de liant între generațiile lumii rurale, au confirmat și întărit valorile și a normele comunității respective. Sărbătorile sunt, în primul rând, un fenomen social, dincolo de semnificațiile religioase sau spirituale care li se atribuie. Sărbătorile au contribuit la menținerea și dezvoltarea comunității prin simbolistica pe care o aveau, puterea lor de mobilizare și prin forța modelelor pe care le promovau. Acestea au contribuit la păstrarea tradițiilor, prin transmiterea ștafetei culturale între generații, la dezvoltarea conștiinței comune, la întărirea identității socio-culturale și a sentimentului de solidaritate. Cultura rurală a fost una puternic dominată de obiceiuri și sărbători. Participarea întregii comunități la sărbătorile tradiționale este un semn de consens social și de aderare la ordinea socială existentă. În același timp, aceasta prilejuia indivizilor momente de bucurie, având și funcția de „reducere a tensiunii” acumulată până în acel moment. (Etzioni, 2002). Această funcție este evidentă atunci când ascultăm poveștile unui bătrân despre hora satului, mersul la colindat sau alte acțiuni prilejuite de astfel de momente.

Un obicei aparte care a marcat spațiul românesc și care a jucat un rol important în conservarea tradițiilor în cadrul comunităților rurale este șezătoarea, un obicei necunoscut de către generațiile tinere și a cărui importanță pentru viața satului este recunoscută. Semnificativă, în acest sens, este încercarea de reînviere, în unele sate românești, a acestui ritual social centrat pe munca în comun. Șezătoarea, așa cum

afirmă o serie de etnologi, avea caracteristicile unei instituții sociale care reglementa relațiile în comunitatea respectivă, având și funcția de control social: „Între datinile sătești, șezătoarea se înfățișează ca fiind cea mai complexă și aceasta datorându-se faptului că structura ei este o îmbinare a celor două elemente constitutive ale vieții sociale: economicul și spiritualul” (Semuc, 2006, p. 129). Acest ritual prilejuia oamenilor momente de întâlnire care aveau ca rezultat consolidarea coeziunii sociale. Dispariția unor astfel de obiceiuri reprezintă unul din multele exemple care vin să explice transformarea spirituală a lumii rurale și consecințele acestei transformări în planul comportamentului indivizilor. Sociologul american Amitai Etzioni atrage atenția că rolul sărbătorilor și ritualurilor, ca factori de socializare, a fost multă vreme neglijat și subapreciat de specialiștii din domeniul științelor sociale. S-a vorbit foarte mult despre rolul familiei, al educației, dar foarte puțin de sărbători și ritualuri. Astfel, acesta încearcă să pună bazele unei teorii sociologice a sărbătorii, a cărei idee centrală ar fi aceea că „sărbătorile servesc la socializarea membrilor unei societăți, precum și la reafirmarea angajamentului lor față de anumite valori și în această calitate servesc la susținerea integrității acelei societăți”. (Etzioni, 2002, p. 137). Dispariția multor sărbători, obiceiuri, tot mai slabă participare a populației la cele care mai supraviețuiesc explică, în mare măsură, disoluția lumii rurale tradiționale. În locurile de întâlnire, spune Bauman, se instituie norme iar cei angajați în conversații devin o comunitate. În aceste condiții, un teritoriu lipsit de spațiu public, de locuri de întâlnire nu oferă posibilitatea dezbaterii normelor, confruntării și transmiterii valorilor. (Bauman, 2005). Lumea rurală traversează o perioadă de ambiguitate, în ceea ce privește sistemul de valori la care trebuie să se raporteze. Sărbătorile au rolul de a instituționaliza modele culturale, de a transmite și inculca participanților norme și valori ce trebuie urmate. Scăderea autorității acestor „instanțe de socializare” determină o reorientare a individului spre alte sisteme de valori, de data aceasta mai puțin uniforme și nu în consens total cu lumea rurală. Vom asista, astfel, la preluarea unor noi valori, din medii diferite, cu care individul intră în contact: orașul, mass-media, internetul (în cazul tinerilor) sau cultura altor popoare, medii care se caracterizează deja printr-o mare varietate și diversitate în ceea ce privește modelele promovate.

Sociologul american Nills Christie¹² (f.a. apud Bauman 2005), într-un manuscris, vorbește despre trei modele de transmiterea a valorilor, normelor care s-au succedat în timp, sau cum le numește acesta tipuri de „justiție”. Astfel, la început, am avut „tăblițele lui Moise” cu „cele zece porunci” care arătau omului calea cea dreaptă. Același principiu a funcționat și în vremea lui Iisus și Mohamed. Mergând mai departe cu această idee, putem vorbi de acea lume dominată de valorile religioase, de divinitate și de autoritatea unor forțe supranaturale care „guvernau” lumea omului de rând. Acest

¹² Christie, Nills. *Civility and State* (manuscris nepublicat).

tip de justiție o numește Nills „justiție piramidală”. Se vorbește, apoi, de întâlnirile de la fântână prin care femeile stabileau ceea ce este bine și rău prin discuțiile lor. Putem supune analizei, aici, ideea de „locuri comune” în care indivizii se întâlneau și întâlneau, confirmau o serie de modele ce urmau să fie instituționalizate și să joace un rol important în transmiterea și interiorizarea sistemului de valori. Un astfel de rol îl joacă obiceiurile și ritualurile. Acest proces, prin care „se instituie norme”, este „un caz clasic de <justiție egalitară>”. Astăzi, afirma sociologul britanic, nu se mai poate vorbi de existența unei justiții orizontale. Lipsesc acele locuri în care să te întâlnești cu membrii comunității pentru a stabili standarde de comportament. Sunt puse în discuție centrele comerciale, super-market-urile, care pot prilejui întâlniri între oameni, dar sunt prea aglomerate pentru discuții mai lungi. (Christie, f.a. apud Bauman 2005, pp. 27-28). Pornind de la ideea lui Nills Christie, Bauman (2005) vorbește de „efectele etice ale vulgarizării spațiilor publice”.

Lipsa unor valori comune scade sentimentul de comunitate, solidaritate și coeziune. Aceste elemente le regăsim, astăzi, și în lumea rurală. Și aici asistăm la o comprimare spațio-temporală care îl rupe pe individ de comunitate. Modernizarea căilor și mijloacelor de transport (îmbunătățirea drumurilor, introducerea mijloacelor de transport în comun, a microbuzelor) și chiar creșterea numărului de autoturisme personale, îi ajută pe indivizi să-și extindă orizontul de cunoaștere, de informare, de contact, să preia norme, valori și modele de comportament din alte spații, îi îndeamnă să aspire la un alt status. Introducerea telefoniei și a apei curente în locuințe reduce la maximum întâlnirile dintre membrii comunității, sau măcar a unei părți importante dintre aceștia, conducând, în primul rând, la fragmentarea comunității și izolarea membrilor acesteia. Introducerea televiziunii prin cablu și a internetului, satisface nevoia de informare și chiar și pe aceea de comunicare. Lipsa spațiilor în care se pot organiza diferite activități (întâlniri pentru organizarea unor sărbători, renovarea școlii, curățirea pășunilor etc.) și lipsa intereselor comune duce la scăderea sentimentului de apartenență, de solidaritate și coeziune. Desigur că aceste interese comune țin de existența proprietății comune (cum este cazul pășunilor) și de utilizarea în comun a acestora. Scăderea numărului de animale determină, în mod direct, diminuarea interesului pentru întreținerea pășunilor. Aceasta nu înseamnă, totuși, că nevoia de comunitate dispare. Dar aceasta nu se mai suprapune cu spațiul geografic în care locuiește individul. În acest sens, ni se pare destul de explicită definiția comunității dată de Etzioni: „Comunitatea este o combinație de două elemente: a) o rețea de relații încărcate afectiv între indivizii unui grup, relații care adeseori se intersectează și se consolidează reciproc (nu simple relații individuale, bilaterale sau în lanț); b) o doză a atașamentului față de un set de valori, norme și înțelesuri, unanim împărtășite, precum și o istorie și o identitate comune – pe scurt, atașamentul față de o anumită cultură.” (Etzioni, 1996, p. 127). În prezent, chiar dacă locuiesc în același sat, indivizii nu se mai

identifică în mod obligatoriu cu același sistem de valori ci „se atașează” de alte modele culturale în funcție de orizontul social în care acționează. Pornind de la această definiție, astăzi nu mai putem pune semnul egal între sat și comunitate. Cu mici excepții, lumea rurală devine din ce în ce mai eterogenă. Statusul ocupațional și ca atare preocupările omului de la sat sunt tot mai variate: un segment se ocupă cu agricultura și activitățile conexe acesteia (populația mai în vârstă); un segment desfășoară activități plătite în orașele mai apropiate; alt segment lucrează în alte localități sau pe șantiere la mari distanțe de casă. Sunt femeii care stau acasă, îngrijesc copiii și se ocupă de activități agricole în propria gospodărie, femeii care au slujbe plătite în oraș sau care lucrează în străinătate, femeii care lucrează cu ziua în sat. Sunt copii care merg la școala din sat, copii care merg la școlile din oraș, copii care rămân acasă să ajute la treburile gospodăriei, copii care locuiesc cu bunicii, copii care locuiesc cu un părinte etc. Toată această varietate face destul de dificilă existența consensului datorită situațiilor sociale diferite în care trăiesc și acționează indivizii, situații care le conturează un stil de viață, un sistem de valori și un anumit tip de așteptări.

Conflictul între generații se accentuează și mai mult datorită discrepanței dintre sistemul de valori și mentalitățile tinerilor care sunt tot mai diferite de cele ale vârstnicilor. Familiile extinse intră într-un proces de disoluție. Fiecare cuplu dorește să aibă propria locuință. Conflictul între soacră și noră se acutizează: prima dintre acestea preferă liniștea căminului și apreciază preocupările casnice, cea de-a doua caută oportunități profesionale și financiare. Bucuria de a avea copii scade, funcția principală a familiei nu mai continuă să fie reproducerea și asigurarea continuității neamului. Bineînțeles că se vor naște copii, dar numărul acestora va fi tot mai mic și nu se vor bucura din plin de căldura și siguranța unui cămin, atenția părinților fiind îndreptată spre problemele de natură materială. Reținem aici și următoarea remarcă: „Satul românesc e obosit, e îmbătrânit, e depopulat. Sunt sate în care, de peste 10 ani, n-a mai fost un botez, căci tineri nu mai există. În mod tradițional, satul românesc a fost izvorul demografic al statului român. Astăzi, satul nu mai are copii sau are tot mai puțini de an la an. Bătrânii singuri, pustiiți, privesc spre orașe cu o privire în care până mai ieri încă sclipa o rază de speranță. Boala, abandonul, disperarea, alcoolismul, ba însăși degenerarea au copleșit satul românesc” (Institutul de Sociologie al Academiei Române, 2005, p. 20). Nu este o imagine optimistă, dar multe sate din România se confruntă, în prezent, cu o astfel de situație. Desigur, aceasta nu poate fi generalizată, dar reprezintă un tablou fidel al multor localități rurale din zone montane izolate. Această diversitate face necesară construcția unor tipologii cu privire la satul românesc. Specialiști în domeniul sociologiei rurale caută o serie de criterii în funcție de care să identifice tipuri de sate românești. În primul rând se constată o diversitate uriașă în ceea ce privește numărul de locuitori ai unui sat. A se vedea Tabelul 1.

Se poate observa existența unor localități rurale cu 20 de locuitori și a altor localități cu peste 3000 de locuitori. Acest fapt indică o discrepanță semnificativă, care face imposibilă implementarea aceluiași programe, în toate aceste sate. Faptul că grupurile mici sunt mai ușor de organizat, în timp ce grupurile mari ridică varii dificultăți, poate fi un argument în acest sens. De asemenea, natura relațiilor, gradul de apropiere dintre indivizi, dintr-un grup mic este cu totul alta față de cea dintr-un grup mare. Putem spune că într-o comunitate cu peste 3000 de locuitori avem de-a face cu o diversitate mai mare în ceea ce privește valorile și modelele culturale, față de o comunitate cu un număr de membrii mai restrâns.

Tabel nr. 1. Satele României după numărul de locuitori (1992)

Număr de locuitori	Număr de sate	Ponderea în total (%)
Sub 20	185	1,45
21-100	1075	8,47
101-500	4995	39,38
501-1000	3172	25,01
1001-2000	2156	17,00
2001-3000	617	4,86
Peste 3000	482	3,80
Total	12682	100

Sursa: Sandu, 1999a, p. 118

Diferențieri la nivelul satelor au existat dintotdeauna în funcție de criterii precum: forma de relief în care sunt amplasate, morfostructura așezărilor, structura demografică etc.¹³ Cea mai comună clasificare a satelor a fost făcută în funcție de forma de relief dominantă și tipul de activități favorizate de acest relief. S-a vorbit și se vorbește, astfel, de sate de câmpie cu o pondere crescută a ocupațiilor agricole, sate de deal, cu cel mai mare număr de angajați în activități non-agricole la mia de locuitori și sate de munte, caracterizate printr-o populație redusă numeric și un grad crescut de izolare. Astăzi, este absolut necesară luarea în calcul și a altor criterii atunci când se fac analize asupra satului românesc. Sunt incluse în studii variabile care își pun amprenta foarte mult asupra vieții în comunitatea rurală: situarea în apropierea unui oraș mare, gradul de ocupare a populației în activități non-agricole, gradul de îmbătrânire a populației, experiența în migrație, stocul de educație formală, etc. (Sandu, 1999a). Toate acestea fac ca satul românesc să se înscrie într-un trend de evoluție ce diferă de la caz la caz, în funcție de intensitatea cu care se manifestă procesele de schimbare socială, respectiv, modernizare și de impactul pe care acestea îl au asupra zonelor rurale. Avem de-a face cu o varietate de situații care fac și mai necesar studiul

¹³ *Enciclopedia României*, www.enciclopediaromaniei.ro

comunităților rurale de o manieră cât mai detaliată și particulară, urmând ca, după aceea, pe baza unei analize globale, să putem evidenția linii comune de evoluție.

II.2. Controlul social informal în lumea rurală

Controlul social este definit ca reprezentând acele acțiuni ale societății care au drept scop reglementarea atitudinilor și comportamentelor indivizilor. (Macionis, 2007), ca acele metode și strategii care reglementează comportamentul indivizilor în societate (Vander Zanden, 1990) sau acel sistem în cadrul căruia au loc o serie de procese al căror obiectiv central este menținerea unei stări de fapt, similar unui termostat. (Smith-Lovin, 2005). Autorii citați pun un accent deosebit pe ideea de reglementare, de ordine, de menținere a stării de echilibru. Controlul social, așadar, este acel proces prin intermediul căruia se creează și se menține o stare de ordine (după cum susține și Parsons) la nivelul unei comunități, al unei societăți, evitându-se astfel o stare de dezintegrare socială sau anomie, în sensul lui Durkheim. Pentru a pune capăt aceluia „bellum omnium contra omnes” al lui Hobbes, s-a născut „contractul social” al lui Rousseau, care îi determină pe indivizi să renunțe la o parte din libertățile lor (de a-și urma dorințele individuale) pentru a-și spori siguranța socială (nimeni nu va atenta la bunurile sau la viața lor) și încrederea că acțiunile lor vor avea efectele dorite. S-au născut, astfel, regulile, normele, legile valabile, de regulă, într-un spațiu sociocultural și într-o anumită epocă istorică, însoțite de o serie de semnificații, multe dintre acestea căpătând o forță emoțională, ceea ce le-a sporit eficiența. Vom iniția astfel acțiuni care să confirme sentimentele pe care le avem despre identitatea noastră sau a altora. (Heise, 2007). Punctul de pornire al acestui control în lumea tradițională l-au reprezentat cutumele, obiceiurile cu rol de instituții de drept arhaic, care formau acel „cod social” considerat a fi un sistem normativ juridic ce se impune sub forma cutumelor juridice integrate în textele de drept (cum este cazul sistemul de drept român prestatat „Jus valachicum”).

Controlul social, în diversele sale forme de manifestare (Cohen, 1985), poate fi exercitat de instituții specializate sau prin intermediul societății, comunității și al membrilor acesteia. Regulile care orientează comportamentul indivizilor și fac obiectul controlului social pot fi rezultatul unor exprimări explicite, sub forma legilor, sau al unui acord tacit între membrii comunității. Delimităm, astfel, controlul social informal, exercitat prin intermediul cutumelor, obiceiurilor, de către membrii unei comunități, fără ca aceștia să reprezinte o instituție abilitată în acest sens (aici identificăm elementele ce țin de simboluri și semnificații asociate cu anumite statusuri, situații etc.) de controlul social formal, exercitat prin intermediul legilor, regulamentelor, normelor scrise, de către instituții specializate.

Secole la rând, întreaga comunitate a fost răspunzătoare pentru starea de ordine din cadrul acesteia, fiecare membru veghind la respectarea regulilor nescrise iar cei care încălcau aceste reguli erau sancționați moral (etichetați într-un anume fel și obligați să poarte acea etichetă care urma să le afecteze întreaga existență – vezi *teoria etichetării*). Existau și situații extreme în care indivizii erau pedepsiți dur. Oprobriul moral avea un impact puternic asupra individului și îl determina pe acesta să se conformeze ordinii prestabilite. Cu atât mai mult cu cât mobilitatea era una foarte scăzută, individul nu avea posibilitatea să părăsească spațiul respectiv și, în acest fel, „să scape” de urmările unui comportament care nu era în concordanță cu normele impuse de comunitatea respectivă. De asemenea, membrii comunității, participând cu toții la menținerea stării de ordine, aveau grijă ca individul care s-a abătut de la starea de ordine „să fie urmărit” de consecințele comportamentului său.

În lumea rurală, acest control social informal s-a manifestat puternic pentru multă vreme și a creat o stare de siguranță și de încredere mult mai eficientă decât cea pe care o construiesc legile. Aici, „opinia publică” avea o forță mult mai mare decât sancțiunile legii. Un individ care a comis un act ilegal (formal vorbind) se temea mai mult de „ceea ce spune lumea” (de presiunea emoțională), decât de măsurile punitive (de închisoare ca fapt în sine, spre exemplu). Această teamă acționează ca un soi de autocontrol, de „critică personală” (Mead, 1934) care îl ajută pe individ să se conformeze normelor și îi asigură un sentiment de apartenență la un grup, la o comunitate. Această „teamă” se manifesta atât la nivelul individului, cât și la cel al familiei sale. Familia nu căuta, de regulă, să își protejeze un membru deviant, ci dimpotrivă, susținea valorile comunității, încălcarea normelor fiind cu atât mai gravă cu cât atinge imaginea familiei în interiorul comunității. „Să ajungă de răsul lumii” era unul dintre cel mai mare rău cu care se putea confrunta o familie sau un individ. Lumea satului s-a distins prin nivelul ridicat de moralitate și prin supunerea la sistemul de norme și reguli informale, care se dovedesc, în multe cazuri, mult mai eficiente: „Lumea satului a fost dintotdeauna o lume prin excelență morală: <controlul social> exercitat prin opinia publică sâtească funcționa (și încă mai funcționează) cu multă promptitudine și eficacitate, sancționând aspru abaterile de la normele colectivității și izolând pe leneși și palavragii.” (Miftode, 1984, p. 97).

Această preocupare a întregii comunități pentru respectarea normelor și cutumelor ce stau la baza bunei conviețuiri sociale creează și dezvoltă un puternic sentiment de solidaritate. Abaterile sau încălcarea normelor nu face decât să întărească coeziunea grupului, să-i readucă pe toți laolaltă pentru a reface ordinea: „Când, ceva, fapta unui om, provoacă rănirea, chiar ruperea legăturii sociale, societatea încă este acolo sub forma latentă a sentimentului comun care se actualizează, ..., încă mai intensiv, prin manifestarea unei reacții, a unei mobilizări pasionale și justițiare, pe care dreptul represiv o numește pedeapsă.” (Bădescu, 2002, p. 181). În momentul în care

dispare acel sentiment de „noi”, acea responsabilitate generală, comunitatea intră în disoluție. Atunci când sancționarea celor care „depășesc linia” iese din atribuțiile comunității, locuitorii acesteia nu vor mai avea prilejuri de întâlnire și de comunicare. Este valabil, însă, și inversul situației prezentate mai sus: în momentul în care oamenii nu vor mai avea prilejuri de întâlnire și comunicare, nu se vor mai implica în corectarea comportamentului celor devianți.

Reglementarea vieții sociale în comunitatea rurală s-a bazat, în mare parte, pe tradiții și pe datini. Un obicei precum cel al „strigării peste sat” reprezenta o măsură cu caracter de control social prin satiră și de pedepsire colectivă/ironizare a celor care încălcau normele sociale. Erau numite („strigate”) atât persoanele care săvârșiseră abateri în anul trecut, cât și cei necăsătoriți, fetele leneșe etc. (Bădescu, 1981 p. 45). Iată, așadar, cum comunitatea se transformă, în timpul unor sărbători, în „sală de judecată”, unde „jurații”, locuitorii satului, dau verdicte și stabilesc sancțiuni pentru cei ce nu se încadrează în standardele impuse de comunitate. Sunt reglementate de către societate până și cele mai intime aspecte ale vieții indivizilor: căsătoria (când, cum, cu cine etc.), nașterea copiilor (cei care erau căsătoriți și nu aveau copii erau considerați pedepsiți de Dumnezeu), organizarea activităților, curățenia în gospodărie etc. Fiecare locuitor mătura drumul din dreptul gospodăriei, ceea ce atrăgea aprecierea și lauda din partea celorlalți, nu arunca niciodată gunoiul în drum etc., totul pentru a trăi în armonie cu restul membrilor comunității. Omul de la țară pune, mai presus de orice, respectul pentru ceilalți, trăind într-o permanentă relație de dependență cu ceilalți, având întotdeauna nevoie de aprecierea, ajutorul și consensul celorlalți. Nicio acțiune nu era desfășurată dacă nu răspundea așteptărilor comunității sau intra în contradicție cu aceste așteptări. Motivația acțiunii nu este intrinsecă, ci se înscrie în categoria lui „pentru că așa trebuie”. Țăranul „consideră întotdeauna că există în afara lui ceva mai important, mai semnificativ decât propria lui persoană, care se găsește în afara lui”, el atribuindu-și întotdeauna o poziție modestă în lume, în raport cu ceilalți, cu semenii lui, cu cele ce se întâmplă, cu schimbarea vremii, cu scurgerea anotimpurilor, pe toate observându-le „cu multă mirare, iscoditor, dar și cu multă venerație, cu mult respect” (Bădescu, 1981, p. 70). Această venerație și respect se extinde de la oameni până la plante, animale, tot ce înseamnă natură și culminează cu supranaturalul, cu divinitatea. Omul de la țară a primit, întotdeauna, cu respect și încredere pe toți cei care au pătruns în spațiul său, i-a investit cu încredere și le-a oferit sprijinul, ori de câte ori a avut prilejul. Această situație nu s-a schimbat în totalitate, omul de la țară își mai păstrează încă acea naivitate, despre care vorbea Rebreanu, și încredere necondiționată în semenii săi. Afirmăm acest lucru pornind de la situațiile întâlnite în teren, când, rugând tinerii să răspundă la chestionar, aceștia au acceptat fără reticență, în cele mai multe cazuri, și au răspuns deschis. Condiția de anonimat nu are nicio semnificație pentru omul de la sat el necunoscând, probabil, această stare de fapt. Este foarte greu de

înțeles cum poate să spună ceva, să facă ceva, fără ca restul comunității să nu afle despre acel lucru. Nu caută niciodată să se ascundă, pentru că înțelege că acest lucru este destul de greu într-un astfel de spațiu social. Și atunci îi este mai ușor să înfrunte părerea celorlalți decât să se ascundă, să își asume responsabilitatea pentru propriile acțiuni.

Încrederea în ceilalți este un indicator pentru rezervele de capital social care au fost, întotdeauna, net superioare în rural, în comparație cu urbanul. Dacă în spațiul urban, locuitorii își țin încuiate porțile și ușile, chiar când sunt acasă, la sate acest lucru nu se întâmplă odinioară, chiar și atunci când plecau de acasă curțile rămăneau deschise. Această situație se mai păstrează în cazul acelor sate în care procesul de modernizare nu a pătruns prea adânc, unde oamenii sunt mai în vârstă și își petrec mai tot timpul în sat. Pentru că, în mod cert, în satele unde locuitorii lucrează în oraș, acordă o importanță mai scăzută activităților agricole și au un nivel de trai mai ridicat, situația este alta. Schimbările economice au alterat relațiile dintre indivizi, dintre indivizi și locul în care trăiesc, fapt ce a afectat și capitalul social din zonele rurale (Bridger și Alter, 2006).

Oamenii de la sat cer sprijinul vecinilor, apropiaților, rudelor, fără rezerve, lucru care locuitorilor orașelor li se pare a fi necuvenit, lipsit de politețe. Probabil așa și este, pentru că în sat încă nu se poate vorbi de politețe ci de respect. Politețea este o atitudine specifică orașului, nicidecum satului. Noțiunea de „respect” desemnează ceva mult mai profund, mai autentic, în timp ce politețea rămâne la nivel de comportare, fără a implica sentimente. (Bauman, 2000). Raportându-ne la spațiul rural putem observa că oamenii nici nu folosesc în limbajul lor termenul de „politețe”, ci mai mult pe cel de „respect”. Respectul pentru cei înțelepți, cei pregătiți, cei cu o anumită poziție socială s-a născut, de altfel, la sat.

Problematica legată de politețe este abordată în literatura de specialitate, atunci când se încearcă să se identifice o serie de elemente specifice vieții urbane contemporane. Bauman spune că pentru a trăi în oraș este nevoie de „un talent special și sofisticat” (Bauman, 2000, p. 91), în timp ce Richard Sennett numește acest talent „politețe” și îl definește ca fiind „activitatea care îi protejează pe oameni unii de alții și totuși le permite să se bucure unii de compania celorlalți”. Scrie Sennett: „Purtarea unei măști este elementul ce caracterizează politețea, ceva superficial, lipsit de autenticitate. Măștile permit sociabilitate și atât, detașată de circumstanțele puterii, disconfortului și sentimentelor particulare ale celor care le poartă. Politețea are ca scop să-i apere pe ceilalți de împovărarea cu problemele altora.” (Sennett, 1978, p. 39).

Putem spune, așadar, că mare parte din controlul social informal care funcționează în comunitatea rurală se bazează pe acel respect față de ceilalți, respect ce stă la baza tuturor acțiunilor și asigură ordinea. Dar respectul implică o detașare față de propria persoană, de propriul interes și disponibilitatea de a „te împovăra cu

problemele altora”, cum spune Sennett (1978), situație frecvent întâlnită în comunitățile rurale. Aceste elemente au stat la baza coeziunii, solidarității și au reprezentat un catalizator pentru acțiunea colectivă.

Un alt factor important care a contribuit la menținerea ordinii sociale în comunitatea rurală (fiind un agent de socializare, dar și un mecanism de control social) îl reprezintă familia: „...Satul mai are un excelent mijloc de control în familia țărănească, care e, ...mult mai integrată decât cea urbană, având funcțiuni mai multe și deci o forță determinativă mult mai mare”. (Marica, 1942, p. 30). Putem extrage de aici ideea că schimbările survenite la nivelul familiei vor aduce cu sine și schimbări la nivelul funcționării controlului social informal, în special, în comunitatea rurală.

Vom nuanța ideea de familie, ca mecanism de control social informal (Tucker și Anders, 2001) printr-un fapt observat în timpul cercetării noastre în satul aflat în atenție. Cei care erau clienți, aproape permanenți, ai cârciumii din sat, erau persoane cu o situație familială atipică (care ieșea din modelul considerat normal de comunitate): văduvi, divorțați, necăsătoriți (cu vârste peste 30 ani) și cu un nivel de instrucție scăzut, orfani de unul sau ambii părinți. Acestea reprezentau majoritatea persoanelor care își petreceau mult timp la cârciuma satului, lucru confirmat și de discuțiile cu oamenii din sat. Iată, așadar, că cei cu un status familial care nu se suprapune peste modelele impuse de comunitate au tendința să adopte comportamente mai puțin apreciate, cum ar fi consumul de alcool. Creșterea numărului de astfel de situații deviate, pe fondul unui nivel de instrucție scăzut, va duce la creșterea consumului de alcool care poate avea și alte consecințe negative, situație ce va amplifica starea de dezordine socială.

Studiul intitulat: „Aspirații și atitudini ale tinerilor din mediul rural față de instituția familiei” (Morândău, F., 2008), întreprins în aceeași comunitate rurală, a pus în lumină o serie de tendințe noi care se manifestă la nivelul instituției familiei, precum și rolul acestei instituții în menținerea stării de ordine. Subiecții investigați recunoșteau importanța familiei pentru realizarea individului, rolul acesteia în sprijinirea individului și manifestau încredere în membrii familiei. Majoritatea tinerilor erau de acord că este preferabil ca după căsătorie să locuiască singuri. Observăm, așadar, preferința pentru rezidența neolocală, ceea ce poate însemna și dorința de a ieși de sub „controlul” familiei de origine. Legătura cu familia de origine nu se va rupe definitiv, deoarece tinerii așteaptă ca părinții să îi sprijine în creșterea copiilor, ei fiind ocupați în exercitarea profesiilor în afara gospodăriei sau a localității.

Se poate observa o scădere a controlului prin intermediul familiei, dacă adăugăm la raționamentul nostru implicarea părinților în alegerea partenerului pentru căsătorie. Deși mulți tineri erau de acord că este necesar consimțământul părinților atunci când își aleg soțul/soția, aceștia nu mai reprezentau o majoritate, ci aproximativ jumătate din tinerii investigați. Era vizibilă, de asemenea, o scădere a influenței familiei în determinarea momentului căsătoriei copiilor, situație ce ducea la nemulțumirea părinților,

nemulțumire care se manifesta atunci când tinerii aveau o anumită vârstă și nu se căsătoriseră. Am întâlnit și părinți care declarau, în mod explicit, că sunt supărați că băieții (cu vârsta de aproximativ 28 ani) nu se însoară, aceștia din urmă motivând că „au suficient timp”. Aceste diferențe de valori constituiau, nu de puține ori, și surse de conflict între generații.

Reîntorcându-ne la mijlocul de control reprezentat de familie, putem spune că acesta va slăbi în unele aspecte și se va restrânge de la familia extinsă la familia nucleară și aceasta din urmă, tot mai puțin numeroasă. Familia va continua să existe, dar va apărea tendința de a se izola de restul comunității. Indivizii nu vor mai fi dispuși „să se încarce cu problemele celorlalți”, considerând că ei au suficiente probleme, iar de problemele comunității trebuie să se ocupe alte instituții specializate, cum ar fi: primăria, asistența socială, poliția etc. În comunitatea studiată de noi existau aproximativ 10% familii extinse, în acestea menajul fiind de multe ori separat, ceea ce îi unea fiind doar gospodăria comună. De asemenea, potrivit declarațiilor unui subiect, specific satului a fost, pentru multă vreme, un număr mai mic de familii, dar cu mult mai mulți membri, fapt ce determina o unitate și o omogenitate mai mare. La data cercetărilor exista un număr mare de familii (aproximativ 300), dar formate din puțini membri, în medie 4. Predominau familiile nucleare, cu unul, doi copii, familii de bătrâni ai căror copii părăsiseră satul și câteva familii extinse în care, cel mai frecvent, exista un părinte văduv. În cele mai multe cazuri, și soțul și soția lucrau, astfel încât copiii erau lăsați în grija bunicilor. Numărul mare de familii determina o eterogenitate la nivelul stilului de viață și al sistemului de valori. Unii apreciau munca, alții apreciau educația, alții apreciau nivelul de trai ridicat. De altfel, un locuitor spunea că tinerii din sat își doresc „să trăiască bine”. Întrebându-l însă ce înseamnă „să trăiască bine” a spus: „să bea bine și să mănânce bine” (S.D.F.). Nu este singurul locuitor al satului care afirma că ne confruntăm cu o centrare prea mare a oamenilor din sat pe nevoile primare și cu o preocupare prea redusă pentru cultură și educație. Majoritatea persoanelor intervievate reclamau lipsa de educație a locuitorilor satului și dispariția rușinii și a fricii. Un bătrân din sat (S.D.M., 78 ani) spunea că, multă vreme, pe câmp, exista o floare care semnifica rușinea. Acum acea floare este tot mai rară, ca și rușinea oamenilor, „în special a tinerilor și adolescenților”.

Primul semn de lipsă a respectului și a rușinii îl reprezenta, pentru oamenii din sat, salutul, acel „bună ziua” care are o semnificație deosebită pentru oamenii din sat. Din nou, majoritatea subiecților intervievați afirmă că mulți adolescenți și copii au uitat acest obicei, așteptând să fie ei salutați de oamenii mai în vârstă. „Stăm și noi aici și bem cafeaua, poate ne dă și nouă cineva bună ziua”(S.P.), spunea un subiect. „Cuminți tinerii din sat, cumiți, le mai dau și eu câteodată bună ziua”(S.D.M.), spunea, ironic, un alt subiect. Alte aspecte concrete precizate de subiecții noștri se leagă de cedarea locului în mijloacele de transport în comun. Nu puține sunt situațiile

când oameni în vârstă și persoane bolnave stau în picioare, în timp ce copiii care merg la școală „se luptă” să ocupe locurile. Toate acestea erau, probabil, strâns legate de educația din familie. Un subiect spunea că este normal ca în cazul în care conducerea în familie este proastă și comportamentul copiilor, sau al membrilor acesteia, să lase de dorit (S.M.). Un alt subiect reclama lipsa autorității, a celui „pater familias”, care să controleze și să îndrume comportamentul membrilor familiei (S.L.). Preocuparea părinților pentru câștiguri materiale și asigurarea unui trai decent duce la o lipsă de comunicare între membrii familiei, ceea ce poate determina dispariția modelelor comportamentale, a cutumelor care, de cele mai multe ori, reprezentau un scop în sine și fundamentau viața în comunitate. Aceste comportamente nu sunt considerate deviante în orașe, unde întâlnirile dintre oameni sunt reduse, iar spațiul fiecăruia este foarte bine delimitat. Satul însă „obligă” la interacțiuni între indivizi datorită apropierii și contactului fizic mai intens.

Autoritatea lui „așa trebuie” scade și în comunitatea rurală, lăsând loc reflecției individului, familia nu mai este un mijlocitor al comunității, ci are tendința să devină o unitate mai izolată, în timp ce „...rolul social al familiei scade în favoarea importanței acordate individului și inițiativei individuale”. (Bădescu, 1981, p. 102).

Comunitatea încetează să mai fie un grup primar, principalul punct de reper pentru individ, ci devine unul secundar, unul cu o forță mai redusă în relațiile dintre indivizi. Și aceasta nu pentru că membrii comunității nu se mai implică în corectarea comportamentului membrilor ci pentru că nu primesc niciun răspuns de la aceștia, nu există o reacție pozitivă la această implicare. Subiecții noștri afirmă că fac observație copiilor care au un comportament mai puțin adecvat (se bat, fumează, vorbesc urât etc.), dar, de cele mai multe ori, nu obțin efectul scontat, ba chiar riscă să primească niște răspunsuri vulgare: „Dacă le face observație un om mai în vârstă îl iau în râs” (S.M.).

Familia va continua să existe, dar își va modifica o parte din funcțiile fundamentale care au stat la baza întemeierii și organizării acesteia. Divorțul încetează să mai fie o problemă gravă pentru o familie. Un procent de 55% dintre tineri se declarau de acord cu divorțul, în cazul în care soții nu se înțeleg și numai 33%, în condițiile în care este vorba de un cuplu cu copii. Scăderea natalității se pare că este și aceasta o punte spre creșterea divorțurilor. Acceptarea divorțului, ca și a căsătoriei cu o persoană care a mai fost căsătorită, reprezintă premisele scăderii consensului și, de aici, a controlului social la nivelul comunității. Știm foarte bine că aceste aspecte sunt neacceptate de către persoanele mai în vârstă, dar vârsta încetează să mai fie un master-status și un depozitar al înțelepciunii pentru locuitorii satului. Tinerii sunt cei care vor schimba fața satului, fără a avea dorința de a mai păstra o urmă din ceea ce era specific pentru viața la țară.

Evoluția satelor românești se poate înscrie în următoarele trenduri: unele sate vor dispărea, o dată cu ultimii bătrâni care au păstrat acel mod de viață autentic fără să îl poată transmite mai departe; alte sate se vor schimba semnificativ, devenind zone rezidențiale sau unități de producție capitalistă, în care proprietarii mijloacelor de producție (teren, animale) nu mai au nimic din stilul de viață al țăranului român, de vreme ce merg la piață pentru a duce marfa cu mașini de lux, investesc în educația copiilor și dețin aparatură electronică și electrocasnică de ultimă oră și o altă categorie de sate care nu vor reuși nici să părăsească vechiul model, nici să se adapteze la cel nou, creând astfel un mediu social unde problemele economice și sociale se vor manifesta cu mai multă intensitate.

Este o evoluție nu lipsită de paradoxuri, cum este și cazul comunității care a făcut obiectul studiului nostru. Familiile tinere se declarau foarte interesate de educația copiilor, declarau că sunt dispuse să investească în acest domeniu, alegeau pentru copiii lor școlile din oraș, mult mai performante decât cele din sat (în opinia acestora), dar efectele nu sunt tocmai cele scontate. Majoritatea locuitorilor satelor s-au caracterizat pentru multă vreme printr-un nivel de școlarizare scăzut (învățământul obligatoriu, în multe cazuri), dar, spun aceștia, exista respect, încredere, spirit de înțajutorare. Acum, multor situații problematice și multor comportamente deviante li se dă ca și explicație „lipsa de educație”. Subiecții invocă acest aspect când vorbesc despre problemele din comunitatea lor. Iar când vorbesc despre această situație, pun în discuție atât educația oferită de familie cât și pe cea oferită de școală.

Este evident vorba despre un moment nou în istoria satului românesc, moment marcat de o serie de schimbări survenite, în primul rând, în plan material, la nivelul infrastructurii localității și al noilor tehnologii la care au acces locuitorii. Întrebați de schimbările survenite în sat după 1989, locuitorii satului au amintit, în primul rând, de drumul care s-a îmbunătățit semnificativ (multă vreme drumurile au fost impracticabile datorită noroiului), de apa curentă, de rețeaua de cablu și de un alt aspect, amintit de o singură persoană, cel legat de mobilitatea crescută a populației, de deschiderea și oportunitățile oferite oamenilor de la sat. Contactul cu alte comunități, cu alte culturi nu poate lăsa neinfluențată imaginea satului.

Aceste aspecte pot genera, totodată, schimbări în planul moral al lumii satului. Subiecții intervievați în cercetările noastre invocau „televizorul” ca fiind o sursă ce promovează violența, delinquența, consumul de alcool, imoralitatea și alte comportamente neadecvate. În aceste condiții, agenții de socializare reprezentați de familie, biserică, comunitatea, ca ansamblu, etc. nu mai au rol exclusiv în impunerea de modele și în controlul comportamentului membrilor comunității. Persoanele în vârstă acuzau lipsa lor de autoritate, copiii și nepoții reproșându-le că „habar nu au”, că nu știu nimic

și mai bine îi lasă în pace (S.A.F). Exista, însă, și părinți care se declarau mulțumiți de comportamentul copiilor lor, amintind respectul și atenția pe care aceștia le-o acordă.¹⁴

Satul românesc a intrat într-o nouă epocă marcată de o nouă deschidere, de ieșirea din izolarea specifică satului tradițional. Vasile Miftode identifică, în istoria ruralului românesc, câteva momente semnificative care au constituit punctul de pornire a unor noi etape de evoluție:

1. Primul moment îl constituie „*devălmășia*”;
2. Al doilea moment este reprezentat de „*familism*”, numit așa datorită faptului că familia devine unitatea principală de organizare a muncii în agricultură;
3. Al treilea este reprezentat de „*ruralul evoluat*” sau „*satele evolute*” aservite proprietății capitaliste
4. Al patrulea moment îl identificăm în „*ruralul românesc contemporan*” format din satele cooperativizate. (Miftode, 1984, p. 96).

Având în vedere că au trecut treizeci de ani de când autorul a dezvoltat această schemă o vom completa cu un nou moment. În acest scop, vom numi ultimul moment identificat de Vasile Miftode („*ruralul românesc contemporan*”) ruralul „cooperativizat” sau „industrializat”, deoarece mulți specialiști sunt de acord cu ideea că în această perioadă, o serie de trăsături autentice ale țăranului român dispar, acesta preluând foarte mult din caracteristicile muncitorului din fabrică. Vom adăuga un al cincilea moment reprezentat de „*ruralul contemporan*” și anume satul românesc *globalizat, mondializat*, intrat în circuitul global, mondial, prin intermediul locuitorilor săi și al politicilor globale. Considerăm că această mobilitate teritorială, facilitată și intensificată de infrastructură și accesul la informații, este un factor cheie în conturarea noii imagini a satului românesc, atât la nivelul civilizației, cât și al culturii și va favoriza un proces de eterogenizare atât în interiorul satelor cât și între sate.

Viața de familie nu a suferit foarte mari modificări în opinia persoanelor mai în vârstă intervievate de noi. Și înainte de '89, femeile aveau un loc de muncă, spunea un subiect (S.M.), oamenii se căsătoresc și fac nuntă ca și înainte. Un alt subiect spunea că există, totuși, o teamă a tinerilor de a face un angajament în fața lui Dumnezeu și acest fapt duce la proliferarea cuplurilor consensuale (S.L). Și alți subiecți vorbeau de o lipsă de stabilitate a cuplurilor, pornind de la exemple izolate în care tinerii locuiau împreună și se separau destul de repede, indiferent dacă aveau sau nu copii. Decizia de a locui împreună era luată destul de repede: „Aici la bar, spunea un subiect, se întâlnesc și hotărăsc să se mute împreună” (S.D.F.)¹⁵. Locuitorii satului considerau

¹⁴ Precizăm că este vorba de părinți ai căror copii locuiesc în oraș sau în alte localități. Există, astfel, posibilitatea ca distanța să îi apropie mai mult și să creeze o stare de mulțumire. Oferim această explicație pornind de la teoria conflictului conform căreia cu cât relațiile sunt mai strânse, conflictele sunt mai dese.

¹⁵ Putem identifica aici efectul K, după personajul principal din romanul Castelul, al lui Kafka, a cărui relație sentimentală se inițiază de aceeași manieră.

căsătoria și familia a fi elemente importante pentru individ, dar nu mai apreciau celibatul și divorțul ca fiind aspecte total negative. „Decât vai de doi, mai bine vai de unul”, spunea un subiect, „Decât mai târziu, mai bine mai devreme” (S.G.). Elementul cel mai important pentru familie era cel legat de structura acesteia, mult mai restrânsă, opțiunea pentru familii nucleare și un număr mic de copii (1-2). Cu toate acestea „familia este și va rămâne celula de bază a societății” (S.D.M. 78 ani).

Controlul exercitat la nivelul familiei extinse se va restrânge, tinerii ținând prea puțin cont de părerile părinților iar familia este apreciată mai mult ca un sentiment decât ca un grup de indivizi cu statusuri bine delimitate. În momentul în care tinerii au fost întrebați care este primul lucru la care se gândesc când aud cuvântul familie cei mai mulți au spus: „iubire”, „înțelegere” și numai o mică parte (9%) vorbeau de „soție”, „copii”, „părinți”.

Atitudinea și comportamentul părinților în relațiile cu copiii au suferit și acestea o serie de modificări. „Am trei copii, am făcut trei case”, spunea un subiect (S.G.). Părinții nu mai puteau oferi copiilor aceleași condiții: „Chiar dacă vor nu mai au cu ce ...materialele s-au scumpit foarte mult” (S.G.). Copiii nu țineau cont întotdeauna de spusese părinților: „Unii țin alții nu...Măine poimăine o să fie ca în junglă, te prinde și-ți dă în cap” (S.G.). Erau părinți care se implicau efectiv în creșterea copiilor, dar erau mulți părinți care nu o făceau, indiferent de motive. Existau situații în care un copil de 15 ani fuma de față cu părintele, ne povestea același subiect. Părinții îi lăsau cam liberi „că știe el ce face” (S.P.).

În ceea ce privește atitudinea/comportamentul copiilor față de părinți, sesizam o serie de modificări survenite, toate acestea în viziunea bătrânilor satului: „Copiii... s-a cam dus respectul, copilul uită să-l respecte pe părinte” (S.G.). Formulele de adresare reprezintă pentru omul din sat un semn de respect. Faptul că se folosea persoana a doua singular, nu se mai spunea „dumneata”, „mata”, era un semn de lipsă de respect pentru o parte din locuitorii satului (cei în vârstă în special): „Copilul se dă mare. Zice că e mai deștept ca părintele” (S.G.); „Tinerii nu acceptă sfaturi de la cei bătrâni”; „Părinții nu mai au autoritate. Copiii nu ascultă”. (S.A.F.); „Copiii nu au respect față de cei bătrâni”(S.M.). Se observa și un sentiment de nemulțumire în cazul părinților față de proprii copii. Erau și persoane care se bucurau de respectul propriilor copii, însă erau de acord că, în general, copiii țin prea puțin cont de sfaturile părinților. Subiectul cel mai în vârstă (78 ani) confirma vechea idee cum că omul de la țară este plin de înțelepciune și spunea că „așa a fost tineretul în toate timpurile, astăzi e drept că este mai libertin, dar își va reveni” (S.D.M.).

Privind toate aceste aspecte putem spune că familia, ca și entitate socială, ca și instituție, nu se mai impune cu atât de multă autoritate în fața membrilor acesteia, controlul exercitat nu mai este la fel de puternic pentru că grupurile sunt tot mai multe și mai izolate. Totuși, prin intermediul procesului de socializare primară, prin modelele

pe care le transmite, familia contribuie în mod evident la conturarea comportamentului membrilor acesteia, dar nu va mai avea același impact ca în trecut pentru că mai intervin și alți agenți. Oamenii din sat spuneau că sunt și familii bine organizate, unde copiii sunt bine crescuți și părinții sunt preocupați de creșterea și educația acestora. În general se făcea referire la familii nucleare, pentru că exista o tendință evidentă de separare a generațiilor. Faptul că în sat se construiau multe case noi arăta că tinerii nu doreau să mai locuiască cu părinții, ci optau pentru rezidența neolocală.

Slăbirea influenței familiei extinse și a relațiilor din interiorul acesteia duce, în mod evident, la slăbirea controlului social exercitat prin intermediul grupului familial.

Alături de instituția familiei, un alt mecanism de control social îl reprezintă membrii comunității (ce formează o unitate), „opinia publică”, „gura lumii”. Manifestată prin intermediul unor obiceiuri sau, pur și simplu, prin impunerea de standarde, opinia publică a jucat un rol deosebit de important în comunitatea rurală fiind favorizată de relațiile apropiate dintre indivizi. Această instituție de control social informal își pierde din autoritate pentru că interacțiunile dintre indivizi devin mai reduse, încrederea scade, iar relația de interdependență dintre locuitorii satului nu mai este la fel de puternică.

Foarte multă vreme, oamenii participau la munca pământului „pe împrumut” (Costaforu, 2005). Aceasta presupunea că într-o zi lucrau la o persoană, în altă zi la altă persoană, fapt care nu se prea mai întâmplă, ne atrăgea atenția un locuitor tânăr al satului. Mai exista, totuși, o rămășiță a sentimentului de întraajutorare, majoritatea persoanelor investigate afirmând că oferă ajutorul unei persoane dacă aceasta îl cere. Am întâlnit și o situație de condiționare de plată „dacă mă plătește (îl ajut n.n.)”, aspect pe care, inițial, nu l-am pus în discuție.

Aceeași situație o întâlnim și atunci când analizăm relația cu vecinii. Satul începe să devină la fel de eterogen ca și orașul. Așa cum orașul este împărțit în cartiere care se deosebesc prin intensitatea cooperării, prin sentimentul de siguranță și satul se împarte în diferite zone, unele care se caracterizează prin mai multă încredere și solidaritate și altele în care oamenii sunt mai puțin uniți și mai sceptici. Doi dintre subiecții intervievați au afirmat că relațiile cu vecinii sunt destul de distante și că se simt destul de singuri, apreciind la alte persoane faptul că se vizitează, se ajută și se sprijină reciproc. Am întâlnit și o situație în care o persoană vârstnică se temea de vecinii săi care consumau frecvent alcool și aveau un comportament violent (S.A.F.). Un alt subiect, din altă zonă a satului, vorbea de o relație destul de rece cu vecinii, dar remarcă faptul că erau și persoane care se înțelege bine cu aceștia (S.D.F.). Așadar, satul începea să se împartă în zone care se deosebeau prin unitate, solidaritate, și încredere sau prin rezervele de capital social.

Separarea lumii rurale reieșea din discuțiile cu locuitorii satului: „Sentimentul de încredere e dăruit. Pe unii oameni te poți baza, pe alții nu”(S.L.). În ansamblu, la

nivelul comunității, se observa o scădere a sentimentului de încredere în oameni deoarece: „Oamenii nu sunt uniți” (S.A.M.); „Nu mai există frică de Dumnezeu” (S.D.F.). Oamenii sunt „mai răi”, „mai invidioși”, erau de părere mai mulți subiecți. Cauza identificată de aceștia o reprezentau bunurile materiale, averea celorlalți. Cu toate acestea, aproape fiecare familie avea o persoană de încredere printre vecinii mai apropiați sau mai îndepărtați, cu care se mai ajuta în diverse situații.

Oamenii vorbeau despre o tendință de scădere a sentimentului de încredere, de faptul că nu te poți baza pe toți oamenii din sat, dar remarcam, în același timp, și o diminuare a relațiilor de cooperare favorizate de anumite momente și situații. În primul rând, nu exista niciun moment al anului, nicio sărbătoare care să îi adune pe toți oamenii la un loc, un moment care să reînvie sentimentul de cooperare, solidaritate și să determine o mai mare apropiere. Singurele situații, spunea un subiect (S.L.), când oamenii se întâlneau erau marile sărbători religioase: Crăciun, Paști, Hramul Bisericii, Sfânta Maria Mare și alți sfinți, când oamenii veneau într-un număr semnificativ la biserică și mai comunicau unii cu ceilalți. Dintre acestea, cel mai important moment îl reprezenta sărbătoarea Hramului Bisericii (Sf. Mihail și Gavril) la care participau aproximativ 70 % dintre locuitorii satului. Cei care nu participau „sunt mai năzuoși și spun de ce să vin eu acolo, de ce să mănânc cu celălalt... Apare un soi de snobism” (S.L.). Subiectul preciza că aceștia nu erau foarte mulți, lucru semnificativ pentru aspectul în cauză. Acest moment putea fi singurul care prilejuiește oamenilor posibilitatea de a comunica, de a socializa unii cu ceilalți (S.L.) Alt context nu exista. Nu mai exista cămin cultural, nu mai existau întâlniri la școala din sat, nu mai existau sărbători, altele decât cele religioase, care să îi aducă pe oameni împreună.

„Hora”, obicei destul de răspândit în satele românești, a dispărut acum aproximativ 40 de ani, ne spuneau mai mulți subiecți. Odată cu aceasta au dispărut și tot soiul de activități adresate tinerilor: concursuri de dansuri populare, de interpretare, activități culturale care, în primul rând, ofereau tinerilor o serie de preocupări și se constituiau și într-un factor ce favoriza întâlnirea și apropierea dintre indivizi. La data cercetărilor, nu exista pe toată raza comunei, spuneau locuitorii satului studiat de noi, un loc unde oamenii să poată discuta diverse probleme iar tinerii să desfășoare activități de timp liber. Această situație făcea ca aceștia să-și petreacă nopțile pe ulițele satului consumând alcool și folosind un limbaj vulgar, lucru care îi deranja pe mulți locuitori. Nu exista un spațiu unde oamenii să se întâlnească cu diverse „prilejuri civile”: „Căminul vechi este o ruină. Singurul loc rămâne biserica, aici totuși nu se pot petrece orice lucruri dar administrația nu este interesată de aceste aspecte” (S.L.). Era o situație pe care majoritatea persoanelor cu care am discutat au reclamat-o. Interesul pentru aspectele culturale și sociale era foarte scăzut. Oamenii se puteau întâlni doar la biserică, la cârciuma din sat (dar acolo nu se putea discuta întotdeauna) și, cel mai frecvent, pe drumul satului.

Obiceiurile și tradițiile care se mai păstrau erau cele de iarnă (fără a antrena, însă, întreaga comunitate): Plugușorul, Colindatul, Sorcova, Capra, Steaua și Iordănitarii. Despre cel din urmă, ne-a informat un subiect (S.D.M.), că a existat riscul de a fi „desființat”, dar s-a renunțat la această idee: „Obiceiurile se mențin și se cultivă cu și fără voia lor” (S.D.M.). Același subiect amintea, în trecut, și de obiceiuri de primăvară, dispărute de mult, cum ar fi cel al „roții de foc”. De asemenea, identifica și diferite modificări apărute la obiceiurile de iarnă: „Noi plecam cu colinda la 12 noaptea, în timp ce acum se pornește imediat ce se lasă întunericul” (S.D.M.).

Lipsa locurilor și a momentelor de sărbătoare care să îi unească pe oameni și care să faciliteze comunicarea, să determine interacțiunea, duce la disoluția comunității: „Sărbătorile servesc la socializarea membrilor unei societăți precum și la reafirmarea angajamentului lor față de anumite valori și în această calitate servesc la susținerea integrității acelei societăți” (Etzioni, 2002 p. 137). Este evident, pornind de aici, ce se întâmplă dacă sărbătorile lipsesc, sau se restrâng la anumite grupuri de indivizi („sărbători private”, cum le numește tot Etzioni). Comunitatea nu se mai poate implica în procesul de socializare și, implicit, în controlul membrilor acesteia. Indivizii nu se mai identifică cu comunitatea pentru că petrec foarte puțin timp în mijlocul comunității: „Când această comunitate spirituală e destrămată, când valori și tradiții împărtășite până atunci nu-i mai pot aduna pe oamenii unei societăți, ai unei culturi, ba chiar ai unei civilizații într-o reacție comună, o atitudine etc., la vârful societății apar sectele” (Bădescu, 2002, p. 54). Această separare poate apărea și sub aspect cultural, în general, și nu numai strict religios. Este o situație valabilă și în cazul satului românesc. Dacă oamenii nu mai împărtășesc nimic, nu au prilejul să se întâlnească, să-și întărească angajamentele și valorile, atunci fiecare își va crea propriul sistem de norme și reguli care, deseori, intră în contradicție cu modelele promovate de vechea comunitate.

Pornind de aici, putem spune că și această a doua instanță de control social, sărbătorile, locurile comune, își pierd din autoritate. Lipsa întâlnirilor dintre oameni face imposibilă și acțiunea opiniei publice care nu mai poate contribui la cenzurarea indivizilor și la conformarea acestora la un model acceptat. Controlul și autocontrolul se diminuează astfel, își pierd din intensitate.

De asemenea, nu mai există întâlniri în vederea rezolvării problemelor administrative ale satului, spuneau subiecții noștri, nu mai există obiceiul de a discuta problemele comunității, ele intrând, exclusiv, în atribuțiile altor instituții. De aproximativ 10 ani, membrii comunității nu mai participaseră la o întâlnire în care să se discute problemele satului. Existaseră câteva ședințe cu prilejul alegerilor locale, dar nu reușiseră să adune laolaltă decât un număr mic de locuitori. Iată, așadar, alte câteva aspecte care evidențiază reducerea interacțiunii și, de aici, slăbirea consensului și a sentimentului de solidaritate.

Ceea ce caracteriza oamenii din satul studiat de noi era un soi de „scepticism”, după cum afirma și unul dintre subiecții intervievați (S.L.), care duce la o lipsă de încredere, nu numai în membrii comunității ci și în propriile forțe. Era o perioadă de trecere, în care se căutau responsabili pentru situația grea a omului de la sat. Dacă acțiunea familiei asupra individului s-a restrâns, comunitatea nu mai dispunea de pârghiile necesare transmiterii unor modele, constatăm că nici cadrele didactice, medicul sau preotul nu reușeau să atragă aprecierea oamenilor. Este vorba de o scădere a încrederii în general („general trust”, Putnam, 1993). Este o neîncredere care se fundamentează și pe mulțimea de informații pe care oamenii o primesc prin intermediul mass-media. În acest mod, ajung să se teamă de tot ceea ce nu cunosc, prin intermediul mass-media fiind martori la o mulțime de situații care mai de care mai odioase: părinți care își mutilează copiii, soți care se bat între ei, copii care se sinucid sau adoptă comportamente deviante, tineri care jefuiesc vârstnicii pentru sume infime de bani. Toate aceste situații sunt exemple pe care subiecții noștri le-au invocat și care, chiar dacă recunosc ulterior că „la noi nu se întâmplă lucruri din astea” (S.N.), îi determinau să dezvolte o atitudine de izolare, de blamare a celorlalți, de neimplicare în viața comunității, de neîncredere.

Alt aspect reclamat de subiecții noștri era legat de faptul că nu mai existau oameni cu studii în sat sau oameni care să practice unele meserii utile: „Nu mai e croitor, frizer, nimic” (S.D.F.). Cadrele didactice, preotul, medicul nu reușeau să se ridice la nivelul așteptărilor oamenilor din sat poate și datorită faptului că nu locuiau în sat: cadrele didactice erau navetiste, preotul nu avea locuință în sat și nici medicul nu locuia în sat. Toți acești oameni care s-ar fi putut implica în viața comunității locuiau în afara comunității. Este adevărat că nu întotdeauna, toți aceștia au locuit în sat, dar au reușit să atragă respectul și aprecierea oamenilor poate și datorită faptului că oamenii manifestau mai multă încredere și respect pentru ceilalți, în special pentru cei cu „știință de carte”.

Un fapt care totuși se mai păstra și care mai putea reprezenta un reper pentru ceea ce a însemnat cândva comunitatea rurală, era implicarea membrilor comunității în controlul comportamentului copiilor. Majoritatea subiecților declarau că intervin dacă doi copii se bat, dacă fumează sau dacă tinerii vorbesc urât. Intervenția lor se rezuma la sfaturi adresate direct copiilor, fără a-i informa și pe părinții acestora. Motivul pentru care nu îi informau pe părinți era lipsa de încredere că aceștia vor ține cont de spusele lor și teama că vor reacționa ușor agresiv: „Ce te interesează de copiii mei? Vezi-ți de treburile tale!” (S.A.M.). Un subiect (S.D.F) ne povestea un astfel de exemplu în care un copil a avariat un autoturism. Părinții au fost informați, dar nu au luat nicio măsură, nu au purtat nicio discuție cu proprietarul autoturismului avariat. Poate este un exemplu mai izolat, dar acesta demonstrează neimplicarea familiei în controlul comportamentului propriilor copii, sau poate o stare de indiferență față de comunitate.

Erau însă și persoane care refuzau orice implicare pentru că „primești niște răspunsuri care te dezumflă” (S.P.).

Observam, din datele culese și din discuțiile purtate cu locuitori satului, o diferențiere semnificativă în ceea ce privește „orizonturile temporale” în care trăiau tinerii și respectiv părinții acestora și persoanele vârstnice. Putem spune, folosind metaforele lui Blaga, că pentru tineri orizontul temporal era reprezentat de „timpul fluviu: „...Prezentul, de ieri, de astăzi, de mâine, e privit de fiecare dată ca existând pentru sine, sieși suficient, nici treaptă spre ceva mai înalt, ce va fi, nici fază de disoluție a unui ceva mai înalt, ce a fost.” (Blaga, 1985, p. 121). Unul dintre subiecții noștri, (S.M.), afirma că singura preocupare a tinerilor de astăzi este „să trăiască bine”, iar a trăi bine însemna, pentru aceștia, „să bea bine și să mănânce bine”. Un alt subiect, spunea că existau tineri care câștigau banii într-o zi și în aceeași zi îi cheltuiau (S.D.F.). Un alt locuitor spunea că vara se mai găsea de lucru, mulți tineri având, în aceste condiții, o sursă de venit, iarna însă, aceștia nu mai aveau resurse necesare traiului. Aceeași situație se observa și din datele obținute din chestionarul adresat tinerilor. La întrebarea legată de preferința pentru un loc de muncă sigur sau un loc de muncă bine plătit, observam o distribuție aproape egală a răspunsurilor. Aproximativ jumătate apreciau un loc de muncă sigur, chiar dacă nu este foarte bine plătit, și aproximativ jumătate optau pentru un loc de muncă bine plătit, chiar dacă nu este sigur. Mai semnificativ era faptul că toți tinerii cu vârsta cuprinsă între 30 și 35 ani preferau siguranța în locul câștigului mai mare. Era, probabil, acel moment despre care un bătrân al satului ne spunea că va apărea când tinerii, oricât de libertini sunt, se vor așeza și vor avea o viață normală (S.D.M.). Un alt exemplu, pentru a ilustra încadrarea în acest orizont, era reprezentat de cumpărăturile făcute pe datorie de la magazinul din sat. O parte din locuitorii satului, este drept că nu doar tinerii, făceau cumpărături pe datorie, urmând ca atunci când primeau salariul, pensia sau o sumă de bani din alte surse, să plătească. De asemenea, nu lipseau telefoanele mobile sau alt tip de aparatură electronică mai sofisticată. Precizăm că această încadrare într-un anumit orizont este un tip ideal, în sensul lui Weber, putând exista contexte sau persoane care se îndepărtează ușor de acest tipar. Ceea ce vrem noi să subliniem este un trend general ce se contura la data cercetărilor noastre.

În ceea ce privește generația persoanelor vârstnice, orizontul temporal în care aceștia își duceau existența era reprezentat de „timpul cascadă”. Scria Blaga: „Timpul, prin el însuși, și deci cu atât mai mult cu ceea ce se petrece în el, înseamnă cădere, devalorizare, decadență. Clipa ce vine este prin faptul doar că bate mai târziu, oarecum inferioară clipei antecedente. Timpul-cască are semnificația unei necurmte îndepărtări în raport cu un punct inițial, investit cu accentul maximei valori. Timpul e, prin însăși natura sa, un mediu de fatală pervertire, degradare și destrămare.” (Blaga, 1985, p. 121). Am reprodus, în totalitate, acest paragraf pentru că surprinde realitatea

pe care am găsit-o în comunitatea studiată. Așa putem explica și indiferența oamenilor, fatalismul unora, scepticismul altora. Era specific nu numai subiecților cu vârsta de peste 60 de ani, pe care i-am intervievat, ci și altor locuitori cu care am stat de vorbă. Era vorba de un sentiment de nemulțumire care se exprima, explicit, față de guvern, primărie și primar, față de cadrele didactice din sat, de medici și chiar de preot. Se observa un sentiment de neîncredere generalizat, care era promovat, în mare parte, și de mass-media, după cum afirmam mai devreme. În acest sens, Bădescu reclama: „Televiziunea remodelează radical lumea. Lumea cea nouă, în care omul nu se mai regăsește căci și-a pierdut centrul, adică pe Dumnezeu, este o lume care se livrează hipnotic idolatriei televiziunii.” (Bădescu, 2005b, p. 87).

Televiziunea joacă un rol tot mai important și în viața omului de la sat. Inexistența unor spații destinate petrecerii timpului liber sau a momentelor de sărbătoare îl închide pe fiecare în propria locuință, unde televizorul devine unica sursă de informație, în jurul căreia omul își va reconstrui „realitatea”. Modelele promovate de mass-media vor deveni modele de viață, luând locul celor promovate de vechea comunitate. Mass-media contribuie, într-o mare măsură, la conturarea comportamentului indivizilor. În acest fel, comunitatea, ca unitate, își va pierde evident din forța cu care se implica în procesul de socializare și în controlul social al indivizilor. Mass-media devine o instanță de socializare semnificativă și pentru locuitorii satului punându-și puternic amprenta asupra culturii rurale. Reținem tot din observațiile lui Bădescu: „Putem încadra, iată, efectele televizualului în categoria celor de tip devastator și nu putem să nu receptăm oferta noului concept al autorului (este vorba de Virgiliu Gheorghe, n.n.) pentru a reda sintetic noul tip de cultură generată de mediul comunicării video-audio: cultură nihilistă.” (Bădescu, 2005b, p. 89). Regăsim aici și ideea lui Bourdieu, conform căreia televiziunea exercită o formă de violență simbolică asupra individului: „Violența simbolică este o violență ce se exercită cu complicitatea tacită a celor ce o îndură, ca și, de multe ori, a celor ce o exercită, în măsura în care nici unii, nici alții nu sunt conștienți de faptul că o îndură și că o exercită.” (Bourdieu, 1998, p. 16). Se observă, într-adevăr, un soi de „inconștiență” care plutește deasupra realității sociale. Oamenii nu mai au timp să evalueze obiectiv multe situații și le interpretează folosind semnificații furnizate de mass-media. În discuțiile privind sentimentul de încredere între oameni, majoritatea subiecților vorbeau despre lipsa acestuia, despre minciună, aduceau în discuție tot soiul de exemple negative iar în cele din urmă, câțiva subiecți precizau că astfel de situații nu s-au întâmplat în satul lor, că „tinerii sunt pașnici, liniștiți” (S.D.F.).

De asemenea, aceștia invocau televiziunea ca sursă de educație, mai puțin benefică, și de transmitere a unor modele negative. Un subiect ne vorbea despre Nadia Comăneci și modelul impus de aceasta (toate fetițele făceau gimnastică și doreau să ajungă precum aceasta), sau de Ilie Năstase. Acum însă, mass-media nu mai

promovează astfel de modele, sau poate că ele nu mai există, spunea subiectul nostru (S.P.). Atenția acordată televiziunii sau lipsa altor posibilități de petrecere a timpului liber, ca și a momentelor de sărbătoare, civile sau religioase, face ca interacțiunile dintre membrii comunității să fie tot mai reduse și mai superficiale. Această situație duce la slăbirea controlului social informal care se manifestă, în special, la nivelul rolurilor sociale dintr-un sistem și în cadrul interacțiunilor dintre actorii sociali (Vlăsceanu, 2007). Locuitorii satului nostru, de pildă, nu își mai asumau un rol în comunitatea respectivă, acțiunile lor se restrângeau la nivelul familiei nucleare, slăbind, în felul acesta, funcția de control a comunității.

Observăm din paragrafele de mai sus că sărbătorile (obiceiurile), opinia publică, comunitatea, în general, nu mai contribuie, într-o măsură semnificativă, la păstrarea ordinii în comunitatea rurală. Aceasta pentru că asistăm la o diferențiere (socială și economică) a locuitorilor satului, la o reconstruire a sistemului de valori. Mai nou se apreciază foarte mult banii, casa. Idealul tânărului de azi este „de a se trezi peste noapte bogat” „Acum se apreciază mașina: <are mașină?>”, este întrebarea principală...Nu se mai apreciază învățătura ci casa”(S.P.). „Acum apreciază banii, casa.”; „Înainte era lupta pentru existență. Vaca cu lapte era belșug” (S.A.F.) „Soția de astăzi nu mai mulge vaca, nu mai merge la sapă, nu mai cară cu sacul” (S.M.). Observăm, așadar, și o schimbare a rolurilor în interiorul sistemului familial și nu numai..

Ceea ce predomină în vremurile recente este „spiritul de a te îmbogăți fără să muncești” (S.P.), „banul reprezintă averea” (S.N.). În viziunea persoanelor mai în vârstă munca era un aspect deosebit de important pentru oamenii de la sat. O parte dintre subiecți identificau ca sursă a schimbărilor de la sat: „Nemunca. Totul e de la muncă” (S.A.F.); „Dacă nu muncești nu ai cu ce trăi” (S.M.); „Tinerii au gânduri multe, dar fără muncă” (S.N.). Alți subiecți spuneau însă că „pământul nu își mai scoate banii” (S.G.), că „în grădină nu se mai face nimic” (S.A.F.). Erau situații care puteau reprezenta motivații pentru reorientarea activității tinerilor spre alte surse de câștig, mai sigure. Aveam, în aceste condiții, o diferențiere a locuitorilor satului sub aspectul activităților pe care le întreprindeau: oameni mai în vârstă, pentru care munca pământului rămânea singura activitate (deși erau de părere că în absența pensiei nu și-ar putea asigura viața de zi cu zi), membrii familiilor tinere din care majoritatea soților și soțiilor aveau locuri de muncă în oraș, la care se adăuga un număr mic de întreprinzători, emigranți și tineri necăsătoriți, în proporție de 20%, care experimentaseră munca în străinătate și se întorseseră pentru o slujbă în oraș. Existau și muncitori cu ziua în sat, șomeri, precum și câteva familii asistate social (2 în 2008, după ce în 2007 fuseseră 19). Observăm varietatea de statusuri ocupaționale care făcea destul de greu să funcționeze un consens și o coeziune socială. Și acesta poate fi un motiv pentru care oamenii nu mai interacționează și nu mai țin cont unii de sugestiile celorlalți. Un motiv

în plus pentru a nu mai exista acel autocontrol la nivelul comportamentului ca factor esențial al controlului informal. (Vlăsceanu, 2007). Nefiind preocupați de reacțiile celorlalți, indivizii nu își vor mai cenzura propriul comportament. Singurul subsistem unde se mai păstrează, într-o anumită măsură, acest spirit este reprezentat de familie, de familia nucleară, în special, pentru că relațiile cu familia extinsă devin tot mai restrânse.

Opinia publică, ochiul comunității, a reprezentat un mijloc de control similar ideii Panopticului lui Michel Foucault (1997). Principiul care stă la baza acestei forme de control constă în faptul de a-i convinge pe indivizi că nu se pot ascunde, nicio clipă, și că niciun pas greșit nu va rămâne nepedepsit. „<Ideal-tipul> Panopticului exclude, în totalitate, spațiul privat opac, nesupravegheat sau nesupravegheabil.” (Bauman, 2005, p. 50). Iată vechea imagine a comunității rurale, un spațiu colectiv în care puterea lui „așa trebuie” domină, acel „loc cald, plăcut și confortabil ...ca un acoperiș sub care ne adăpostim de ploaie, ca un foc la care ne încălzim mâinile într-o zi friguroasă” (Bauman, 2001, p. 3). Este vorba de un acoperiș și un foc întreținute de toți membrii comunității, aceasta era investiția pe care indivizii o ofereau în schimbul căldurii oferite de adăpostul comunității.

Problema cu care ne confruntăm în perioada actuală este, după cum spune și Fukuyama (2002), faptul că oamenii sunt dispuși să renunțe la siguranță, la „căldură”, pentru a avea mai multă libertate în organizarea propriilor acțiuni. Omul modern lasă problema securității pe mâna tehnologiei sau a instituțiilor specializate, el nedorind să mai contribuie direct la păstrarea ordinii, lucru care explică apariția stării de dezordine socială (vagabondaj, consum de alcool, violență) și comportamentele delincvente extinse la nivelul întregii societăți. Controlul informal este specific comunității și reglează comportamentul membrilor acesteia care „...aproape niciodată nu vor spune că nu este datoria lor să ne ajute și nu vor refuza să ne ajute pentru că nu este niciun contract între noi care să îi oblighe să facă acest lucru sau pentru că nu am citit cum trebuie ce este scris cu litere mici în contract”. (Bauman, 2001, p. 4). Iată care ar fi, pornind de la Bauman, explicația pentru starea de ordine permanentă existentă la nivelul comunității, comunității rurale tradiționale în cazul nostru, pentru starea de încredere permanentă în acțiunile celorlalți și certitudinea că așteptările tale nu vor fi înșelate. Unul dintre subiecții investigați a povestit o astfel de situație care, și pentru domnia sa, părea una legendară, deși avea vârsta de 73 ani. Acestuia îi povestea bunicul despre niște vremuri când, pe drumul spre câmp, într-un copac, erau așezate întotdeauna o bucată de slănină și un butoiș cu țuică. Astfel, oamenii când mergeau la munca câmpului, dacă erau înfometați sau însetați, tăiau o bucățică de slănină, beau un pahar de țuică și mergeau mai departe (S.P). Pare un fapt ireal, dar în vechile comunități, unde interesul individual nu își găsea locul, este posibil, iar această situație ilustrează cel mai bine noțiunile de încredere, coeziune socială și existența unor comportamente care satisfăceau în mare parte așteptările celorlalți.

La nivelul societății românești industrializarea și cooperativizarea au fost cele două procese care au contribuit la ruperea brutală a individului de comunitate. Și dacă, totuși, coeziunea s-a menținut multă vreme această situație a fost determinată de „amenințarea” la care a fost supus satul în perioada colectivizării. Dispariția colectivismului a determinat reinventarea unor noi amenințări și o reorientare a sentimentului de neîncredere, de data aceasta, spre interiorul comunității.

Vârsta nu mai reprezintă un master-status pentru lumea rurală, fiind înlocuită cu puterea economică: bani, mașină, case, după cum afirmau subiecții investigați. Crearea unei situații materiale este preocuparea principală a tinerilor, iar banul devine un element de prestigiu.

Controlul social, înțeles ca un registru social rezultat în urma coexistenței dintre oameni, avea rolul de a asigura acestei coexistențe o linie de continuitate coerentă. (Lianos, 2003). Observăm cum acest mecanism este strict legat de viața în comun a indivizilor, de cooperarea dintre aceștia. Autorul amintit mai sus este de acord că acest model de control social este unul vechi, care se raportează la trecut și este inadecvat pentru societățile postindustriale. Este ușor de observat că cea mai mare parte a comportamentului indivizilor nu este determinat, în societățile capitaliste, de apartenența la o serie de rețele sociale ci este rezultatul acțiunii în interiorul unor cadre instituționale de activitate. (Lianos, 2003, p. 414). Autorul este de acord că mecanismele de control social diferă de la o societate la alta și de la o perioadă la alta. În societatea tradițională, domina controlul social informal în timp ce în această perioadă controlul social formal deține un loc aparte. Comunitatea rurală se îndreaptă spre acel tip de „control instituțional”, cum îl numește Lianos. Locuitorii comunității studiate de noi lasă o serie de probleme în seama instituțiilor responsabile. Tot ceea ce ține de administrație, de drumuri, chiar de activități de petrecere a timpului liber, este perceput ca fiind responsabilitatea primăriei. Indivizii nu mai sunt interesați de binele comunității, ci de binele individual. „Terenul omului este din gard în gard”, spunea un subiect (S.A.M.) pentru a arăta că reparația drumului și curățirea șanțului este responsabilitatea Primăriei. Un alt subiect al cercetării, ce ocupa o funcție în cadrul Primăriei, declara că este nevoie să se angajeze un cantonier pentru a se ocupa de întreținere drumurilor sau să meargă un responsabil al Primăriei să dea amenzi celor care nu își curăță șanțurile.

Observăm că este nevoie de apelul la un control coercitiv pentru a păstra starea de ordine la nivelul comunității. În cazuri de dezordine socială (consum de alcool, limbaj vulgar, violență domestică etc.) există instituții abilitate care sunt solicitate să intervină: poliția, asistența socială etc. Sunt o serie de probleme care, pentru multă vreme, nu au fost reglementate legal și cu toate acestea, comunitatea se bucura de ordine și echilibru. Controlul informal s-a dovedit a fi mult mai eficient și mult mai puternic, atâta vreme cât oamenii trăiau într-o comunitate organică, iar satul era o

„mare familie”. Acest lucru nu este chiar impropriu spus, deoarece în lumea satului dominau neamurile mari, iar relațiile de rudenie erau elementul de bază al interacțiunilor. Despre această situație ne-a povestit unul dintre subiecții investigați care, pentru a ne descrie cum arăta ulița pe care locuia, a făcut apel la o mulțime de termeni ce marcau relații de rudenie: „fratele”, „sora”, „cumnata”, „mama”, „lelea”, „copiii” etc. Satul reprezenta o unitate socială care se bucura de ordine tocmai datorită interacțiunilor permanente dintre indivizi, respectului față de ceilalți și identificarea fiecăruia cu unitatea din care făcea parte.

Ross vorbește de două siluri de viață umană foarte diferite: *stilul izolat*, care se centrează pe familie și *stilul asociat*, construit în afara familiei. (Ross, 1896). Putem spune, pornind de la această idee, că în lumea rurală viața s-a construit, întotdeauna, în jurul familiei. Acest lucru mai este încă valabil și la ora aceasta. Schimbarea majoră a intervenit la nivelul familiei. Dacă în trecut familia extinsă era mediul de viață al tuturor indivizilor, grupul familial fiind foarte numeros (extinzându-se până la rude de gradul 3 și 4), acum, acest grup este unul tot mai restrâns. Familia continuă să rămână elementul de bază pentru viața la sat, dar termenul de familie a căpătat noi semnificații. Migrația din rural în urban și din urban în rural a făcut ca marile neamuri să dispară. Mai sunt puține persoane ale căror copii locuiesc cu propriile familii în sat. Cei care rămân în sat aleg să aibă locuință proprie, neacceptând ideea de a locui cu părinții. Când tinerii căsătoriți sau cei necăsătoriți, dar cu o vârstă mai înaintată vorbesc despre familie, fac referire, în cele mai numeroase cazuri, la familiile de procreație și nu la cele de orientare. Este primul indicator pentru reducerea grupului familial. Aici, adăugăm faptul că majoritatea au în medie 2 copii, foarte puține fiind familiile cu 3 și 4 copii și, în general, sunt familii cu un climat familial carential și cu o situație materială precară.

Este evident că familia va rămâne, dar își va pierde din forța de altădată. De asemenea, pornind de la comunitatea studiată în 2008, putem spune că satul nu va mai reprezenta nici acesta, pentru multă vreme, o salvare pentru pericolul de scădere drastică a populației, cum afirma Bădescu (2005b) în cadrul unei conferințe a Academiei Române. Natalitatea începea să fie și în satul studiat de noi destul de redusă, tinerele familii evaluând ca fiind destul de greu să mai crești un copil în condițiile în care doresc să le ofere cele mai bune condiții. Din nou ne punem întrebarea ce înseamnă cele mai bune condiții? Un subiect ne spunea că vin părinții la magazin cu copiii și le cumpără „de toate”. De asemenea, am văzut copii care își cumpărau singuri dulciuri, de mai multe ori pe zi. Un alt subiect vorbea despre „părinți care își cumpără copiii” (S.L.) pentru a ilustra această situație. Majoritatea părinților optau pentru școlile din oraș pentru a asigura copiilor șanse mai mari de reușită. În același timp, un subiect ne spunea: „Părinții nu mai știu să își educe copiii. Comunicarea se face răstit, în doi peri, agresiv” (S.L.). Am observat, mai sus, că se

vorbește despre o pierdere a autorității părinților. Cu toate acestea, familia este singura instituție care continuă să dețină funcția de control social prin intermediul procesului de socializare și nu numai. La aceasta s-au mai adăugat și alte instituții cu funcție de socializare și control, cea mai importantă fiind, considerăm noi, mass-media, care își pune puternic amprenta în reglementarea comportamentului indivizilor și în mediul rural.

Observăm în lumea rurală o tendință de construire a vieții în jurul familiei de procreare. Oamenii investiți cu încredere sunt membrii familiei, în cea mai mare parte. Domeniul care aduce cea mai mare satisfacție este viața de familie. Majoritatea tinerilor necăsătoriți doresc să se căsătorească în viitorul apropiat și să aibă copii, să își întemeieze o familie. Familiile devin mici unități din care este format satul, fiecare cu o structură diferită, cu preocupări diferite, dând o imagine mozaicată satului. Faptul că familia, indiferent de forma sub care se prezintă, va reprezenta o sursă de control pentru indivizi, se observă și din comportamentul (deviant) al celor care nu au un astfel de stil de viață construit în jurul familiei. Puțini dintre cei care au o situație familială stabilă dezvoltă astfel de comportamente.

Controlul social informal își pierde mult din intensitate și în comunitatea rurală pentru că dezaprobarea celorlalți, critica, apostrofarea directă, sau prin intermediul unor obiceiuri, nu mai are impact asupra oamenilor. Despre critică putem spune că mai există, dar aceasta a căpătat conotații negative de „bârfă”, cum o numesc locuitorii, pentru că nu se mai face deschis și cu scopul păstrării ordinii. Cauzele se regăsesc la ambele părți. O serie de locuitori nu mai sunt dispuși să se implice în corectarea comportamentului celorlalți pentru că aceștia, la rândul lor, nu vor ține cont de sancțiuni, or, în astfel de condiții, rezultatele nu pot apărea.

Elementul care domină lumea rurală este neîncrederea, în timp ce mulți subiecți vorbesc de invidie, de ură, răutate. Este o stare care se perpetuează la nesfârșit, conform teoriei schimbului social. Dacă cineva oferă neîncredere primește, la rândul său, neîncredere. Respectul a dispărut, dar din spusele locuitorilor, nu a lăsat loc nici măcar politeții, unele comportamente sfidând buna cuviință (cum ar fi intrigile, jignirile, utilizarea limbajului vulgar etc.). Contactul direct cu oamenii, și nu spusele acestora, ne determină să afirmăm că chiar dacă nu există respect există politețe. Mare parte dintre locuitorii cu care am cooperat în cercetările noastre au fost deschiși, au cooperat, au dat dovadă de seriozitate, în răspunsurile lor. Am observat o diferență de atitudine și comportament, în rândul persoanelor vârstnice, față de cei tineri. Cei din urmă sunt mult mai apropiați, mai dornici de comunicare, chiar dacă prin spusele lor răzbat nemulțumirile și neliniștile. Putem pune această atitudine și pe seama unei nevoi de comunicare, a unei dorințe de a împărtăși cuiva neliniștile lor, majoritatea neavând cu cine să poarte astfel de discuții. Pe unii dintre aceștia îi separă o distanță fizică de copii, pe alții o distanță emoțională.

O altă instituție, respectiv organizație, care a jucat un rol important în controlul comportamentului indivizilor este religia, respectiv biserica. Aceasta a reușit, pentru multă vreme, să îi determine pe indivizi să adopte un comportament „normal”. Oamenii din sat spuneau despre consătenii lor că sunt religioși, merg la biserică și respectă sărbătorile religioase: „Cei mai în vârstă merg la biserică” (S.A.F.); „Cei bătrâni respectă sărbătorile cu sfințenie” (S.P.). Într-adevăr, în ziua de duminică, la biserică erau prezenți oameni în vârstă, mai multe femei, și puțini tineri și copii. De marile sărbători religioase: Crăciun, Paști oamenii mergeau în număr mult mai mare la biserică. Problema care se pune este legată de semnificația termenului credință, de semnificația rugăciunii, a spovedaniei și a mersului la biserică.

Famiiliile tinere recunoșteau că deși toate faptele ce țineau de religie erau bune, le practicau foarte puțin. Acestea declarau că merg, de cele mai multe ori, la biserici și mănăstiri din alte localități și foarte puțin la biserica din sat. Am putea spune că se manifesta tendința ca aceste lăcașuri să devină mai mult obiective turistice, locuri de pelerinaj decât locuri de rugăciune. Și tinerii necăsătoriți acordau importanță religiei, cel puțin la nivel de atitudine. Preotul vorbea despre oameni „care știu și practică religia”, dar și despre „oameni superstițioși”. De asemenea, vorbea despre semnificațiile zilei de sărbătoare, care sunt altele în viziunea locuitorilor, mai aproape de profan, am putea spune. Când un subiect spune că „bătrânii respectă sărbătorile” făcea referire la aspectul social al zilelor de sărbătoare, în sensul că aceștia nu lucrează în astfel de zile. Doar la aceasta se reducea ideea de sărbătoare, fapt subliniat și de preot.

„Nu mai există frică de Dumnezeu”, erau de părere mai mulți subiecți, apelând la această propoziție pentru a caracteriza modul de gândire și de acțiune al indivizilor în perioada studiată de noi.

Această „frică” a constituit pentru omul de la sat un alt mecanism de control social informal sau de autocontrol. Încrederea și respectul pentru preot au scăzut, motiv pentru care și forța bisericii în reglementarea comportamentului este tot mai scăzută. Un locuitor a afirmat că sunt o serie de reguli pe care preotul încearcă să le impună, legate de comportamentul în cadrul bisericii (vestimentație, atitudine, mod de comportare etc.), dar toate acestea fără rezultatele dorite, oamenii neținând cont de ele. Este o dovadă a scăderii controlului impus de biserică, fiecare individ raportându-se la aceasta într-un fel aparte. Sublinia totuși un intervievat: „Religia e ceva educativ. Credința înseamnă să nu dai în cap celorlalți.” (S.M.).

Iată, așadar, care sunt principalele schimbări care au apărut în satul românesc sub aspectul controlului social, în general, și al controlului social informal, în special. Astăzi, își dispută întâietatea în socializarea indivizilor familia, școala și mass-media, la care se adaugă, ca mecanisme explicite de control, primăria, poliția, asistența socială. Fiecare dintre aceste instanțe au un loc determinat și o responsabilitate în lumea rurală.

Observăm că este vorba de un control instituțional, formal. Toate sunt situații specifice comunităților rurale aflate în apropierea unor centre urbane, comunități afectate de industrializare, cooperativizare, iar acum, după cum „promite Primarul” (pentru a-i cita pe localnici) și de „urbanizare”. În sat, de fapt, există apă curentă, cablu, telefon, internet, serviciu de salubritate. Sunt în faza de proiect rețeaua de canalizare și asfaltarea drumului. Astfel de comunități s-au îndepărtat foarte mult de imaginea satului tradițional, iar lipsa unor preocupări pentru activități culturale, pentru păstrarea și reînvierea unor obiceiuri și elemente specifice satului le va face să devină doar niște „suburbii” cu o populație eterogenă, cu stiluri de viață care, adeseori, lasă de dorit, cu o preocupare scăzută pentru valorile cu adevărat importante pentru ruralul tradițional: unitate, educație, ordine, continuitate, încredere, tradiții. Mediul rural va deveni un spațiu în care oamenii vor avea nevoie de semne explicite care să le orienteze comportamentul cotidian („nu aruncați gunoaiele”, „fumatul interzis”, „păstrați liniștea”), însoțite, eventual, și de sancțiunile aferente (control coercitiv). Aspecte care, pentru multă vreme, au făcut parte din „arta de a trăi în comunitate”, trebuiesc reglementate formal și transformate în legi și reguli scrise ce ne vor apăra pe „noi” de „ceilalți”.

Capitolul III

INSTITUȚIA FAMILIEI: FUNCȚII, STATUS-ROLURI ÎN FAMILIE ȘI EVOLUȚIE

III.1. Familia – mecanism de control și de dezvoltare a capitalului social

Familia continuă să rămână una dintre instituțiile care îndeplinește¹⁶ importante funcții în societate, de evoluția ei depinzând direcțiile de dezvoltare ale societății. Suntem de acord cu aceste afirmații deoarece familia este, alături de religie, una dintre cele mai vechi instituții care au constituit fundamentul pentru dezvoltarea comunităților umane. Religia a contribuit și continuă să mai contribuie, în multe culturi și astăzi, la conturarea unui anumit tip de relații în interiorul familiei, între membrii acesteia. (Mills, 1998). Odată cu apariția altor sisteme sociale, acestea au început să se influențeze reciproc, schimbările produse în interiorul unuia afectând, în mod evident, structura și modul de funcționare ale celorlalte. Familia este un mod de organizare socială, puternic influențat de schimbările care au loc în plan economic și social. (Thornton și Fricke, 1987).

Instituțiile sociale joacă un rol important în crearea unei stări de ordine în interiorul societății, „...furnizează direcții și resurse menite să sprijine acțiunea, dar și interdicții ori limitări ale libertății de acțiune”, precizează Scott (2004, p. 72). O caracteristică importantă a instituțiilor este capacitatea acestora de a se schimba, de a se adapta la schimbările care au loc în structura sistemului social global, reprezentat de societate. Orice instituție dispune de o componentă materială și una normativă. Dacă cele două se susțin reciproc, instituția respectivă se bucură de stabilitate și legitimitate maximă. În condițiile în care componenta materială suferă modificări¹⁷, aceasta atrage după sine modificări și la nivelul sistemului normativ, al modelelor culturale ce funcționează în cadrul unei instituții. De exemplu, trecerea, în cadrul instituției familiei, de la modelul familiei extinse la cel al familiei nucleare are la bază profunde schimbări produse de revoluția industrială: urbanizarea, locuințele improprii pentru un număr mare de membrii, activitățile economice extrafamiliale care nu mai reclamă forță de muncă numeroasă etc. Creșterea interesului pentru activitățile economice aducătoare de venituri, în paralel cu dezvoltarea oportunităților legate de acest

¹⁶ Sau cel puțin a deținut pentru foarte multă vreme cele mai eficiente resurse pentru îndeplinirea unui mare număr de funcții.

¹⁷ Iar specialiștii sunt de acord că dezvoltarea tehnologiei are un ritm mult mai rapid și afectează direct viețile indivizilor.

comportament, vine să determine, indirect, alte schimbări la nivelul instituției familiei. Crește independența tinerilor față de familia de origine și, în același timp, se reduce controlul exercitat de aceasta, apărând schimbări în atitudinea față de căsătorie și față de nașterea copiilor, comportamente ce vor fi amânate, tot mai mult, datorită interesului manifestat pentru aspectele de natură economică și afilierii la un nou mod de viață. Iată cum toate aceste schimbări aduc cu sine o nouă formă sub care se prezintă instituția familiei.

Adaptabilitatea este una dintre condițiile care a asigurat supraviețuirea instituției familiei. A reușit, astfel, să rezolve o serie de probleme cu care s-au confruntat actorii sociali și a furnizat o serie de beneficii sociale care au trecut testul evoluției sociale și biologice. (Horwitz, 2005). Mai începe formarea familiei cu nașterea primului copil, cum susține teoria dezvoltării familiei (White, 1991), cu momentul căsătoriei sau, pur și simplu, vorbim de familie atunci când doi oameni locuiesc împreună? Sunt alternative care nu trebuie scoase din discuție, în momentul de față.

Prin modelul pe care instituțiile îl furnizează membrilor unei societăți sau unui segment, aceasta îi determină pe indivizi să urmeze o cale care le poate asigura eficiența acțiunilor și, mai mult decât atât, conservarea propriei ființe. Relevante, în acest sens, sunt analizele care arată că rata sinuciderilor este mai ridicată în rândul celibatarilor sau al persoanelor singure. Familia poate proteja o persoană și de la o serie de excese. Avem aici acele limitări impuse de normele instituției respective care joacă, în cazul de față, rolul de sistem de control social. (Tucker și Anders, 2001).

Funcțiile manifeste ale familiei au fost îndelung dezbătute în literatura de specialitate, pornind de la Parsons și Bales (1956), iar la această oră, problema care se pune este în ce măsură acestea mai sunt valabile în societatea informațională (Naisbitt, 1989) sau modernitatea reflexivă (Beck, 1992; Giddens, 1994)? Ne vom opri în continuare asupra a două funcții, pe care le-am numit latente, pentru că nu sunt considerate ca fiind „sarcina” explicită a familiei, deși familia joacă un rol important în realizarea lor. Acestea sunt: controlul comportamentului individului și dezvoltarea capitalului social. Analizând ultima funcție, pe care am propus-o, am putea spune că familia este un adevărat catalizator al relațiilor sociale, fapt evident, în mod special, în comunitatea rurală. Idee enunțată este susținută de definiția dată capitalului social de către Coleman: „set de resurse care există la nivelul relațiilor familiale și al organizațiilor sociale ale comunităților și care sunt utile pentru dezvoltarea cognitivă sau socială a unui copil sau a unui tânăr” (Coleman, 1990, p. 300¹⁸). Familia nu doar că promovează cooperarea în interiorul ei, dar intermediază, de foarte multe ori, relațiile cu membrii comunității. Specialiștii sunt de acord că femeile au avut rolul de a întreține relațiile dintre comunitate și familiile lor. De asemenea, nașterea unui copil este un moment important în care familia în cauză se „apropie” de alte familii care, la rândul lor, au

¹⁸ A se vedea și Coleman, 1988.

copii. Un alt argument îl constituie percepția asupra persoanelor singure. În perioada actuală, mai puțin în mediul urban, dar persistând în anumite zone din mediul rural, persoanele singure, la o anumită vârstă, sunt considerate ca fiind deviate, astfel încât ceilalți evită să „aibă de-a face cu ele”. De asemenea, persoanele singure rar interacționează cu persoane care au o familie proprie. Relațiile de cooperare, interacțiunea sunt mult facilitate de existența familiei de procreație. Acest fapt ne îndreptățește să afirmăm că familia are un rol esențial în crearea și menținerea rețelelor sociale. Individualizarea, creșterea numărului cuplurilor consensuale, slăbirea relațiilor de familie, scăderea natalității sunt factori importanți pentru procesul de îndepărtare a individului de comunitate, pentru scăderea rezervelor de capital social și pentru slăbirea stării de ordine. Această idee este susținută de Fukuyama care, în analiza capitalului social, pornește de la familie, ca și indicator important, alături de încredere și delincvență. (Fukuyama, 2002).

În ceea ce privește controlul comportamentului membrilor, această funcție este evidentă dacă ne gândim la procesul de socializare. Socializarea membrilor este o funcție manifestă a familiei care, nu numai că inculcă indivizilor modele de comportament, norme, reguli, valori, dar intervine și cu un sistem de pedepse – recompense, în vederea interiorizării lor. Toate aceste aspecte sunt evident exprimate de specialiști atunci când pun în discuție funcția de socializarea primară a copiilor. Este o situație valabilă și în cazul adulților. Chiar dacă individul nu este, în totalitate, de acord cu sistemul de norme impus de familie, nu îl interiorizează, de multe ori îl acceptă, pentru a evita situațiile conflictuale și tensiunile care pot apărea la nivelul relațiilor familiale. Individul renunță la propriile aspirații în favoarea celor ale familiei. Dintr-o perspectivă conflictualistă, acest aspect este unul negativ și poate reprezenta chiar una dintre cauzele slăbirii relațiilor la nivelul familiei. Familia oferă securitate, dar reduce libertatea, situație cu care omul „modernității lichide” (în senul lui Bauman) nu este, în mare parte, de acord. Este o realitate specifică societății contemporane, după cum afirmă Fukuyama: „O societate bazată pe informație are tendința să producă mai mult din cele două lucruri pe care oamenii le prețuiesc, în primul rând, într-o democrație modernă: libertatea și egalitatea.” (Fukuyama, 2002, p. 11). Or, se poate vorbi de libertate, în condițiile în care familia impune atât de multe responsabilități și obligații?

Reluând abordarea dintr-o perspectivă funcționalistă, considerăm funcțiile, acțiunile, prezentate mai sus, ca fiind îndeplinite, întreprinse de sistemul social reprezentat de familie. Existența funcțiilor (și aici avem în vedere toate funcțiile puse în discuție de specialiști) și îndeplinirea acestora de către familie sunt susținute și de supraviețuirea în timp a acestui sistem social. Tot funcționaliștii sunt de părere că un sistem încetează să mai existe dacă nu îndeplinește nicio funcție în cadrul sistemului social global. De asemenea, orice sistem tinde spre o stare de echilibru, iar menținerea

unei stări de echilibru atrage noi elemente în cadrul lui. Așa apare schimbarea socială și, odată cu aceasta, schimbarea în cadrul sistemului respectiv. (Sztompka, 1994). Această schimbare va aduce cu sine schimbări la nivelul funcțiilor și la nivelul modului în care ele sunt îndeplinite.

Criticii perspectivei funcționaliste asupra familiei susțin că multe din funcțiile familiei pot fi îndeplinite, la fel de bine, și de alte instanțe. Evoluția societății a demonstrat, într-adevăr, acest fapt, dar, există o diferență în ceea ce privește eficiența cu care sunt îndeplinite aceste sarcini. Familia continuă să fie unitatea socială cea mai importantă menită să ducă la îndeplinire „sarcinile” pe care le are. (Vander Zanden, 1990).

Problema centrală a analizei noastre este diversitatea sub care începe să se prezinte familia, la care adăugăm implicarea altor instituții în îndeplinirea funcțiilor care cândva aparțineau exclusiv acesteia. Vom avea, în aceste condiții, modalități foarte variate de manifestare a unor funcții, fapt ce va determina o varietate de modele comportamentale ale indivizilor și va face mult mai dificilă stabilirea unui consens.

Multe familii din mediul rural se confruntă cu o lipsă acută de resurse economice, ceea ce face ca îndeplinirea funcțiilor să fie deficitară. (Mărginean și Bălașa, 2005). Consecința este implicarea altor instituții, prin diferite programe sociale, în vederea sprijinirii familiilor aflate în dificultate. Aceste familii încep să fie apreciate de specialiști ca medii improprii pentru dezvoltarea normală a indivizilor și devin obiectul și subiectul unor procese de transformare în vederea alinierii „la standardele cerute de societate”. Din acest punct de vedere, putem fi de acord cu ideea conform căreia politica socială devine un instrument de schimbare (Pop, 2005)¹⁹. De aceeași manieră, se fac încercări de a schimba fața satului românesc pentru a fi mai potrivită cu noua modernitate, cea „lichidă”. Procesul va fi unul destul de greoi pentru că se încearcă să se schimbe un mod de viață construit în secole întregi și fundamentat pe valori și norme puternic înrădăcinate și împletite cu strategii de viață adaptate mediului natural, mai mult decât celui social.

Ce se întâmplă, în continuare, cu satul românesc și cu familia rurală? Trebuie schimbate sau trebuie lăsate să evolueze firesc și natural? Eugen Simion încearcă să ofere o soluție: „«Aș vrea să trăiesc într-o lume în care țăranul român, devenit fermier, să meargă joi seara, cu toată familia, la concertul din orașul apropiat, iar duminică să meargă la biserică pentru a-și purifica sufletul». Când mă gândesc mai bine, îmi dau seama că această reverie este puțin atemporală. Ar trebui să adaug: satul românesc nu mai poate exista în afara istoriei, el trebuie să intre în circuitul civilizației moderne, în parte a și intrat; ar fi bine ca țăranul român să poată crea, în continuare, mituri și să dea un sens înalt, metafizic lumii sale, dar el trebuie să poată trăi, înainte de orice, din ceea

¹⁹ A se vedea și Buțiu, 2014.

ce produce. Și să trăiască decent, să nu mai fie povara și nici sluga proastă a societății...” (Simion, 2005, p. 3).

Satul românesc va fi atras în acest circuit complex al modernității, familia își va pierde, cu siguranță, forța din trecut, tinerele generații vor aprecia mult mai mult promisiunile noii lumi decât certitudinile unei lumi învechite. Pe acest fond, familia își va putea îndeplini, destul de greu, funcțiile sale de bază. În condițiile în care modalitățile de îndeplinire a acestor funcții vor fi schimbate și structura familiei va deveni alta. Un simplu exemplu poate evidenția acest fapt: obligativitatea învățământului de la 3 ani (după cum s-a pus în discuție la un moment dat, într-un proiect de lege) va limita rolul familiei în socializarea copilului, deși scopul este acela de a reduce inegalitatea șanselor la educație. Schimbările produse în maniera de desfășurarea a unor activități economice, ca și eficiența acestora, poate determina familia să renunțe la practicarea lor și să caute alte mecanisme de satisfacere a nevoilor economice sau de altă natură. Producția din interiorul gospodăriei se va restrânge, tot mai mult, iar funcția economică a familiei va suferi modificări. O serie de bunuri produse în gospodărie vor fi mult mai ușor procurate de pe piață. Cu toate acestea, întotdeauna va exista un minim de bunuri ce nu pot fi produse altundeva. (Horwitz, 2005), astfel încât piața nu poate înlocui, în totalitate, producția din gospodărie. Chiar dacă suntem de acord cu punctul de vedere al lui Horwitz, tot nu excludem ideea de schimbare care a intervenit la nivelul instituției familiei. Aceste schimbări și încă multe altele pun noi baze pentru instituția familiei, nu numai în mediul urban, ci și în cel rural. Acest proces de reconstrucție va fi unul destul de dificil datorită resurselor culturale și educaționale din acest mediu care nu sunt în concordanță cu noile tendințe ce se întrezăresc.

Familia a jucat întotdeauna un rol deosebit de important în elaborarea setului de norme și reguli ce stau la baza comportamentului individului și a controlat respectarea acestora de către membrii grupului familial și nu numai. Este vorba de acea forță emoțională a controlului informal (Smith-Lovin, 2005) care face din respectarea normelor o obligație de la care nimeni nu se poate abate. Reducerea numărului membrilor familiei, scăderea autorității părinților, reducerea coeziunii familiei, prin slăbirea relațiilor interfamiliale, datorită transferării activități din gospodărie în afara acesteia, opțiunea exclusivă a tinerilor pentru rezidența neolocală, creșterea importanței altor instituții cum ar fi educația și economia și reducerea altora, cum ar fi religia, diminuează în mod semnificativ exercitarea controlului social prin intermediul familiei. Așa se explică de ce persoanele care se confruntă cu probleme de comportament, poate chiar de sănătate, sunt persoane care provin din familii atipice sau dezorganizate. Lipsa copiilor sau numărul mic al acestora reduc și mai mult resursele de interacțiune și suport ale familiei. (Rowland, 2005).

În interiorul grupului familial se regăsesc și o mulțime de situații conflictuale (White și Klein, 2002) care fac ca această instituție să fie supusă criticilor. Cel mai semnificativ reproș care i se aduce, încă din secolul XIX, vizează relația soț-soție, în care soția este văzută ca o proprietate sexuală pentru bărbați. (Engels, 1884). Așa se naște teoria stratificării în funcție de sex, unde se observă că puterea femeilor este limitată datorită faptului că nu sunt implicate în sectorul economic. Există o relație puternică între participarea economică a femeii, sunt de părere reprezentanții teoriei conflictului, și puterea cu care este investită, iar evoluția ulterioară a instituției familiei confirmă acest aspect. (Marx, 1968).

Faptul că familia îngrădește libertățile individului și în același timp promovează inegalitatea status-rolurilor, este esența teoriei conflictului cu referire la familie. Aceste situații conflictuale au reprezentat, în cele mai multe cazuri, și punctul de pornire pentru schimbările din interiorul familiei (de exemplu, mișcarea feministă și emanciparea femeilor).

De asemenea, în familie se nasc și se transmit primele simboluri care indică ideea de cuplu, ideea de iubire, de rol al soțului, respectiv, al soției sau alte comportamente pe care membrii familiei le vor interioriza și le vor transforma în scheme de percepție de la sine înțelese. Se naște, astfel, un set de dispoziții, acel habitus primar care va asigura reproducerea socială a grupului familial. (Bourdieu, 2000). La acest nivel, apar și se manifestă cele mai multe diferențe, în timp și spațiu, care au ca punct de pornire modul de organizare a relațiilor de familie, dar și comportamentul membrilor acesteia.

Avem de-a face cu astfel de diferențieri pentru că toate simbolurile, despre care vorbeam mai sus, se nasc în strânsă legătură cu factori ce țin de mediul fizic (putem spune aici rural-urban, zone cu un nivel de dezvoltare economică diferit, nivelul de dezvoltare al societății, în ansamblu), dar și de individ (capitalul cultural, statusul profesional etc.).

Reprezentanții etnometodologiei susțin că indivizii construiesc structuri sociale fără să fie conștienți de acest lucru, se conformează unei ordini pe care o consideră de la sine înțeleasă. Astfel, căsătoria, implicit familia, devin principii de construire a realității sociale. Pierre Bourdieu susține că aceste principii sunt, comune tuturor agenților socializați într-un anumit mediu: „Este o lege tacită (nomos) a percepției și a practicii care stă la baza consensului asupra sensului lumii sociale (și al cuvântului familie, în special), la baza simțului comun.” (Bourdieu, 1999, p. 102). Aceste „prenoțiuni ale simțului comun” au o forță extraordinară în direcționarea comportamentului indivizilor. Tot Bourdieu afirmă: „Când este vorba de lumea socială, cuvintele fac lucrurile, căci realizează consensul asupra existenței și sensului lucrurilor, simțul comun, doxa acceptată de toți ca fiind înțeleasă de la sine.” (Bourdieu, 1999, p. 103). Pentru a argumenta această afirmație, autorul amintește despre acele presiuni

sociale la care sunt supuși cei care nu se conformează la norma tacită care impune, din ce în ce mai puternic, pe măsură ce avansezi în vârstă, să fii căsătorit și să ai copii. În această viziune, căsătoria, respectiv întemeierea unei familii, devin o acțiune „taken for granted” (considerată ca de la sine înțeleasă), pe care toți indivizii trebuie să o întreprindă pentru a contribui la reproducerea ordinii sociale.

În societățile contemporane, asistăm însă la o „spargere” a acestor cadre. Dacă aproximativ cu două decenii în urmă (în societatea noastră) celibatul, familia monoparentală sau alte stiluri alternative de viață continuau să fie sancționate moral, social, astăzi, aceste sancțiuni nu mai sunt atât de dure, principiile de construire a realității sociale, reprezentate de căsătorie și familia nucleară, și-au pierdut din forță.

Putem observa, destul de ușor, legătura puternică dintre schimbările din cadrul societății și schimbările din interiorul familiei. Reducerea importanței acordată familiei, restrângerea relațiilor din interiorul ei²⁰, schimbarea structurii, fac necesară, la nivelul sistemului social global, înființarea unor noi instituții, sisteme care „să supravegheze” modul în care familia își îndeplinește funcțiile sau dezvoltarea altor sisteme care să preia funcțiile familiei. (Becker, 2007). Acest fapt nu face decât să restrângă aria de influență a familiei și să lase cale liberă altor instanțe, structuri.

III.2. Status-roluri la nivelul familiei

Orice structură socială se compune dintr-un sistem de statusuri și roluri care persistă în timp și se fundamentează pe sisteme de valori, reguli, credințe. Instituția familiei, ca structură socială mai puțin complexă, prin comparație cu societatea (Morândău, D., 2002), conține un ansamblu de statusuri: soț, soție, copii, mamă, tată, bunici, socri etc. Cei care ocupă astfel de poziții îndeplinesc o serie de roluri, în funcție de așteptările celorlalți, așteptări bazate pe norme și reguli valabile în cultura respectivă și în perioada respectivă. Orice schimbare la nivelul normelor aduce schimbări la nivelul rolurilor, iar, uneori, procesul are loc și invers. Comportamente care, o vreme, au fost considerate deviate și nu au fost susținute de cutumele valabile la ora respectivă, au ajuns în final să fie acceptate și să devină modele, iar regulile care stăteau la baza acestora au devenit norme sociale.

Am văzut, analizând perspectiva funcționalistă asupra instituției familiei, că aceasta a îndeplinit și continuă să îndeplinească o serie de funcții în cadrul societății. Aceste funcții sunt puse în practică, în fapt, de către actorii sociali care acționează în interiorul grupului familial. Intrarea sau ieșirea unui actor social, din grup, aduce cu sine modificări la nivelul status-rolului celorlalți membri. De exemplu: nașterea unui copil îmbogățește statusul partenerilor, aceștia devenind și părinți. De asemenea,

²⁰ Pentru că și atunci când avem de a face cu o familie nu avem de a face decât cu o structură care îndeplinește funcțiile așteptate.

imposibilitatea femeii de a desfășura anumite activități în perioada de după naștere, îmbogățește rolul soțului sau al altor persoane din cadrul grupului familial. Aceștia vor dobândi noi atribuții. Un alt exemplu: în cazul divorțului unui cuplu cu copii părintele care rămâne cu copiii va trebui să aibă un dublu rol, preluând responsabilitățile și rolul celuilalt părinte etc. Iată numai câteva exemple care evidențiază variațiile ce au loc la nivelul satus-rolurilor, în cadrul unei instituții precum familia. În afara acestor variații, au existat, dintotdeauna, linii directe care indică statusul și rolul unei persoane în cadrul familiei, în funcție de două elemente cu o mare importanță în toate societățile și în toate timpurile și care joacă rol de master status: sexul și vârsta. Delimităm astfel statusul și rolul femeilor, bărbaților, copiilor și vârstnicilor. Ne vom ocupa, în continuare, în mod explicit, de status-rolul femeilor și al copiilor.

III.2.1. Status-rolul femeii: evoluție, tendințe

Statusul femeilor în familie și în societate a înregistrat variații majore, în funcție de timp și spațiu, de mentalități și evoluția socio-culturală, schimbări net semnificative în raport cu cele suferite de statusul bărbaților.

Informațiile privind statusul femeii în civilizațiile străvechi o plasează pe acesta, în primul rând, în viața religioasă. Figurinele feminine descoperite în neolitic „reprezentau într-un fel sacralitatea feminină și, deci, puterile magico-religioase ale zeitelor”, „misterul” constituit de modul de a exista specific femeilor jucând „un rol important în numeroase religii, atât primitive cât și istorice”. (Eliade, 1981, p. 20). Importanța femeilor în societățile vechi se extinde și în alte spații sociale, după cum arată Bachofen (1967) în analizele sale asupra caracterului religios și juridic al matriarhatului în lumea veche. Astfel, se pun bazele teoriei matriarhatului pe care Bachofen o consideră a fi universal valabilă datorită condițiilor impuse de un moment al evoluției societăților, moment caracterizat prin poligamie. Organizarea vieții de familie pe principiile monogamiei duce la creșterea importanței bărbaților și dispariția matriarhatului.

Un aspect și astăzi deosebit de semnificativ este cel al importanței femeilor în istorie și în evoluția societăților. Cultura antică abundă de dovezi care atestă importanța femeii în viața comunității, chiar dacă argumentele nu sunt întotdeauna explicite. Asocierea femeii cu pământul, apa, luna (Bistriceanu, 2004), actul de creație, atribuie persoanelor de sex feminin imaginea unui element vital pentru existența omenirii. Semnificațiile simbolice atribuite femeii ar trebui să o învestească pe aceasta cu putere și autoritate și în viața socială unde, paradoxal, puterea este deținută de bărbați. Scrie Pribac: „Viața religioasă din cadrul familiei romane gravita în exclusivitate în jurul personalității tatălui... O femeie romană se putea căsători doar dacă obținuse consimțământul tatălui ei” în timp ce „independența financiară a unei femei rămânea un lucru neobișnuit.” (Pribac, 2006, p. 147). Iată, așadar, situații care susțin ideea de

superioritate a bărbaților, în Roma antică. Totuși, în momentul căsătoriei, femeia dobânda un nou status social, însă titulatura de „matrona” sau „mater familias” o primea doar după ce naștea primul urmaș de sex masculin. (Paraschiv, 1999). Acest ultim status o putea aduce la o anumită egalitate cu soțul, în sensul că se putea bucura de onorurile primite de soț. Observăm, din nou, importanța acordată sexului masculin. Numai nașterea unui băiat asigura mamei un câștig la nivelul aprecierii, prestigiului și drepturilor (o creștere a statusului) ceea ce pune, din nou, în evidență, superioritatea persoanelor de sex masculin. Acest lucru este vizibil, și astăzi, în unele culturi asiatice (cazul Indiei), unde nașterea unui băiat aduce multă bucurie familiei, pentru că va înmulți averea familiei, în timp ce nașterea unei fete nu aduce decât costuri în plus. (Macionis, 2007).

Popoarele Evului Mediu surprind prin varietatea de roluri atribuite femeilor în funcție de statusul marital, numărul de copii, clasa socială de proveniență. Cele care aveau o origine socială superioară, aveau dreptul să își administreze propria avere, iar ca soții nu desfășurau niciun fel de activități. Aveau servitori și personal care îndeplineau toate activitățile aferente vieții de familie. Munca în afara casei era pentru cele care aparțineau claselor inferioare. Ulterior, activitatea femeilor din clasele superioare se reduce doar la activități sociale, artistice și în interiorul familiei: „Timp de generații, idealul a constat în ceea ce privește femeile, să rămână acasă și să se ocupe de gospodărie: a lucra în afara domiciliului era indiciul unei stări de extremă sărăcie.” (Prost, 1997, p. 31).

În societățile preindustriale, status-rolul femeii începe să fie raportat la mediul familial. O femeie era apreciată în funcție de statusul familial. Ridicarea la nivelul așteptărilor, în ceea ce privește acest status, devine element de prestigiu. O femeie care eșua în căsătorie și familie era etichetată negativ: „Valorile familiale fiind fundamentale în asemenea societate, indivizii erau judecați în funcție de succesul familiei lor și de rolul pe care îl avuseseră în dobândirea acestuia.” (Prost, 1997, p. 68).

Mijlocul secolului XX, corespunzător societății industriale, aduce cu sine o schimbare de situație: munca femeilor în interiorul gospodăriei devine un simbol al supunerii și aservirii acestora, pe când munca în afara gospodăriei devine simbol al egalității dintre sexe și al independenței femeilor. Ce le determină, pe femei, să lucreze în afara gospodăriei: nevoile economice ale familiei sau nevoia de egalitate cu bărbații? Același autor francez, menționat mai sus, susține că a doua motivație este una specifică elitelor, pe când prima, claselor muncitoare și celor cu venituri reduse.

Societățile tradiționale (agrare) nu promovează o imagine atât de greu de acceptat, în ceea ce privește diferențierile de gen. Familia, ca unitate de producție, permitea tuturor membrilor acesteia să contribuie la activitățile care asigurau veniturile gospodăriei. Femeia, ca și bărbatul, presta activități în cadrul gospodăriei sau în afara acesteia, dar veniturile aveau aceeași formă: producerea de diverse bunuri necesare

consumului familial: „Atâta vreme cât îndatoririle casnice și productive se realizau, în mod simultan, înăuntrul aceluiași univers domestic, diviziunea sexuală a muncii nu era percepută ca o inegalitate, ca o aservire. Subordonarea femeii față de bărbat era evidențiată datorită cutumelor... Specializarea spațiilor pune capăt egalității conjugale și face din femeie o slujnică.” (Prost, 1997, p. 31).

Constatăm că diferențierile de gen existente în societățile tradiționale erau percepute ca fiind naturale, dictate de o autoritate mai presus de voința umană. Femeile și bărbații munciau în același spațiu, după aceleași reguli, în același scop, având aceleași interese. Chiar dacă anumite elemente cum ar fi consultarea bărbatului în orice problemă, respectarea deciziilor acestuia, supunerea în fața acestuia reflectă ideea de inferioritate a femeii, situația nu era întocmai percepută. Deși exista o autoritate a bărbatului, am putea spune că era una charismatică, legitimă, acceptată de femei motiv pentru care nu le transforma în supuși ci dimpotrivă în „colaboratori”, „parteneri” în îndeplinirea îndatoririlor din cadrul familiei. Întâlnim din nou acel „nomos”, principiu, despre care vorbește Bourdieu, care stă la baza construirii realității sociale. Relațiile conflictuale erau izolate, iar destrămarea familiei apărea în cazuri foarte rare. Un astfel de mediu nu elimina posibilitatea femeii de a-și exploata capacitățile, nu-i reducea forța, puterea de a duce la bun sfârșit sarcini uneori dificile. Personajele literaturii românești, întruchipează nu de multe ori femeia puternică, devotată, de la țară (Fefelega, Vitoria Lipan, Mara etc.) care, conducându-se după vechi canoane și lipsite de sprijinul unui bărbat, reușesc să depășească mitul femeii slabe și neputincioase, incapabilă de a trăi fără un soț.

Imaginea clasică a bărbatului „care stă în fotoliu și citește ziarul, în timp ce femeia nu își vede capul de treabă”, sugerează un soț care se întoarce de la lucru, care, își desfășoară activitatea în afara gospodăriei (în fabrică). În mod simultan, economia și viața în cadrul gospodăriei devin mai dependente de bani. Această imagine, adusă de societatea industrială, este cu atât mai dezintegratoare pentru lumea rurală. Gospodăria rurală abundă de activități domestice și casnice care, în condițiile soțului care lucrează în oraș, rămân toate pe seama soției. Observăm o reconfigurare a status-rolului femeii. Un soț care se întoarce de la muncă din oraș așteaptă „recunoașterea superiorității” de către ceilalți membri, ca și satisfacerea unor servicii ce i se cuvin, servicii ce țin de hrană, curățenie și condiții de odihnă. Programul de lucru din oraș îi impune acestuia o nouă noțiune asupra timpului, incompatibilă cu cea a soției. Unitățile de măsură sunt altele: ceasul versus soarele de pe cer sau ritmul naturii. Femeia din mediul rural începe și aceasta să conștientizeze propria situație, ca și diferențele de status care apar între femeile din mediul rural și cele din mediul urban. Situațiile conflictuale prind contur și, în multe cazuri, încep să se manifeste. Îndatoririle femeii de la țară, net superioare celei din oraș, îi fac situația și mai complexă.

Zonele rurale atinse, parțial, de valul industrializării, în care întreaga familie contribuie, în același mod și în același univers, la asigurarea existenței membrilor, continuă să fie protejate de situații conflictuale determinate de diferențele de status (economic) dintre membri. Apar, însă, și în acest caz, mici diferențieri între familii, ca și unități separate. Banii câștigați de un membru în oraș conferă familiei din care acesta face parte un oarecare prestigiu. Membrul, de regulă soțul, care lucrează în mediul urban, reprezintă legătura cu modernitatea, cu acel univers seducător, adică orașul. Iată, așadar, cum industrializare aduce cu sine diferențieri atât în interiorul familiei, cât și între familii. Or, știm cu toții că orice deosebire poate fi percepută și transformată într-o sursă de conflict sau de tensiune, atât la nivel individual cât și la nivel interindividual (interacțional). Gândind pe principiul etnocentrismului, dar la nivel micro, ne confruntăm cu riscul ca „celălalt” să devină „prizonierul diferenței sale” (Geraud, Leservoisier și Pottier, 2001), iar etichetarea celuilalt, ca fiind altfel (inferior sau superior), să determine atitudini și comportamente specifice.

Așadar, primul moment de răscruce în viața rurală l-a reprezentat această diversificare (este drept, destul de redusă într-o primă fază) a opțiunilor. O alternativă la munca în gospodărie (munca în oraș), valabilă în cele mai multe cazuri doar pentru soț, aduce cu sine primii germeni ai unei situații conflictuale.

Sfârșitul industrialismului și trecerea spre societatea informațională continuă acest proces de transformare a valorilor familiei. Mediul rural este și mai puternic afectat de acest proces. Opțiunile sunt tot mai multe iar resursele oferite de sat nu răspund sau sunt incompatibile cu așteptărilor generațiilor născute și crescute în spiritul globalizării. Parafrazându-l pe Naisbitt (1989, p. 327) și extrapolând analiza sa la societatea românească, putem spune și noi că societate industrială era una cu opțiuni exclusive pentru individ, de tipul sau-sau²¹ :

- sau se căsătorea, sau nu (și cel mai adesea se căsătorea);
- sau lucra în fabrică program standard, sau se ocupa de activități agricole;
- sau avea autoturism marca Dacia, sau nu avea deloc;
- sau urmărirea televiziunea națională, sau radioul (difuzorul);
- sau oranjadă, sau brifcor.

Pornind de la aceste elemente, putem înțelege acum cât de diverse au devenit opțiunile, chiar și pentru omul de la sat. Nu este o problemă dacă locuiește cu cineva în afara căsătoriei, dacă nu are copii. Poate lucra în străinătate sau poate desfășura tot felul de activități temporare care să îi aducă un venit (chiar dacă este de sex feminin). Poate avea orice marcă de mașină își dorește (adusă second-hand din străinătate). Poate urmări o mulțime de programe TV pentru că are cablu sau „antena Digi” (indiferent de situația economică). Poate consuma coca-cola, sprite, fanta etc. Toate aceste opțiuni

²¹ După ce societatea tradițională nu oferea, de regulă, alternativă ci impunea un singur model.

stau la baza creării unor noi moduri de viață, dezvoltă noi comportamente, conturează noi status-roluri.

Femeia poate trăi și ea așa cum își dorește (sau așa cum vede că trăiesc alte femei din alte societăți sau medii sociale): poate avea un loc de muncă în oraș, poate merge să lucreze în străinătate, poate renunța la ideea de a se căsători și de a avea copii, poate divorța, poate studia, poate îmbrăca haine „la modă”, poate deveni vedetă, etc., toate acestea, alături de un set de opțiuni, cândva unic și ridicat la grad de obligație, acela de a se căsători, de a se ocupa de creșterea copiilor și îngrijirea familiei.

Femeia a fost multă vreme nucleul familiei, cea care păstra și integra această unitate, a fost liantul vieții în cadrul ei. Dacă și aceasta părăsește spațiul domestic, familia, cel mai mare depozit de capital social va începe să se clatine. Modificarea status-rolului și a așteptărilor femeii schimbă imaginea familiei. Alvin Toffler spunea în lucrarea sa *Al treilea val*: „Căutându-și o persoană de viață, o persoană din Primul val se întreba probabil pe bună dreptate: <Este viitorul meu soț un bun muncitor? Un bun vraci? Un bun dascăl pentru copiii pe care-i vom avea? Putem lucra împreună cu folos? Își va asuma el (sau ea) partea sa de răspundere sau va fugi de ea?> Familiile de țărani întrebau: <Este ea voinică, se poate apleca și poate ridica, ori e bolnăvicioasă și plâpândă?>” (Toffler, 1983, p. 294).

Sesizăm în întrebările de mai sus funcțiile și finalitatea familiei, necesitatea cooperării și așteptările clare ale viitorilor parteneri. „Al doilea val” aduce cu sine alte întrebări de natură psihologică: căsnicia îi va asigura individului căldură, dragoste, sprijin, securitate emoțională? Se observă mutarea accentului de pe familie, ca unitate, pe individ. Fete, băieți nu mai așteaptă ca părinții să le aleagă partenerul, ci se căsătoresc cu „cel pe care îl plac” (principiul „dragostei romantice”). Societatea rurală mai păstrează și în perioada industrială o serie de precepte, de norme informale, în special adresate fetelor: păstrarea virginității până la cununie, dobândirea abilităților specifice vieții de familie (gătit, spălat, curățenie etc.), nașterea, creșterea (hrănirea la sân) și îngrijirea copiilor, îngrijirea soțului.

Mediul urban, prin atragerea mai puternică a femeii în câmpul muncii, o absolvă, parțial, pe aceasta de unele roluri, ce-i reveneau în condițiile în care nu avea o slujbă plătită (roluri ce țin de creșterea copiilor și alte îndatoriri casnice) sau, cel puțin, o tratează cu mai multă indulgență.

Postindustrialismul aduce cu sine femeia modernă, liberă și la sat și la oraș, la nivel de principii, în primul rând. Ce așteaptă aceasta de la partenerul său, sau partenerul de la o astfel de femeie? Toffler vorbește despre „Dragoste plus încă ceva - satisfacție sexuală și psihologică *plus* putere intelectuală (după cum, pe vremuri, bunicii lor cereau forță fizică), dragoste *plus* conștiinciozitate, simțul responsabilității, autodisciplină și alte calități legate de muncă”. (Toffler, 1983, p. 295). Calitățile intelectuale, atât de contestate și considerate incompatibile cu profilul psihologic al

femeii sunt tot mai mult așteptate de la femeie. Și cum oferta se adaptează întotdeauna cererii, femeia începe să își cultive aceste calități: studiază, își caută un serviciu și urmărește performanța la locul de muncă, mai mult decât în relațiile de familie. Nu de puține ori aceste roluri intră în conflict.

O tânără de 24 de ani, căsătorită de câteva luni, spunea că nu știe ce va face atunci când va avea un copil și nu va mai putea să plece de acasă când dorește, să doarmă când dorește, cu alte cuvinte când libertatea îi va fi limitată. Probabil, pentru a evita această situație, va amâna cât se poate de mult momentul apariției primului copil. Un discurs asemănător regăsim în lucrarea lui Fukuyama, preluat dintr-un articol din New York Times în care o tânără suedeză spune: „Uneori mă gândesc că poate pierd ceva important din viață dacă n-am un copil ... Dar astăzi femeile au în sfârșit atât de multe posibilități să ducă viața pe care și-o doresc. Ele călătoresc, muncesc și studiază. Este captivant și solicitant. Nu văd unde să mai fie și loc pentru copii.” (Fukuyama, 2002 pp. 113-114). Ne întoarcem, din nou, la opțiuni, la alternative. Creșterea numărului alternativelor îl abate pe individ de la traseul considerat normal, acceptat și așteptat de societate (în cazul în care acesta mai există). Și toate acestea pentru că era, de cele mai multe ori, singurul traseu cunoscut, singurul posibil, cel cu care s-a familiarizat de generații întregi. Este unul dintre principiile „raționalității eronate”, formulate de Achim Mișu și care fundamentează cunoașterea comună a individului (Mișu, 1992, pp. 8-9). Numai ceea ce îi este familiar acestuia este considerat „sănătos, eficient, demn de urmat, normal”.

Comunitatea rurală a fost protejată o perioadă lungă de vreme de aceste elemente aduse de schimbarea produsă la nivelul societății. Accesul la noi modele, restricționat de posibilitățile de transport sau de tehnologia mai puțin avansată, i-a determinat pe oamenii de la sate să le pună în practică pe cele pe care le cunosc. În momentul în care mugurii schimbării sociale încep să plesnească, și aici, în mediul rural, nu se mai vorbește de un singur model, ci de mai multe. Contactul cu alte „lumi”, facilitat de dezvoltarea mijloacelor de transport, de mijloacele de comunicare în masă, de fenomenul de contramobilitate (întoarcerea în sate a celor care locuiau în oraș) pun bazele fenomenului de aculturație. Acest contact duce la dinamica culturii, pentru că atunci când există un contact, fie direct fie indirect, apar, în mod automat, transformări la nivelul acesteia. (Herskovits, 1967). Iată așadar cum contactul dintre rural și urban aduce modificări la nivelul status-rolului femeii.

„Dar, pentru ca un împrumut să se realizeze în mod durabil, trebuie mai întâi ca elementul împrumutat să fie compatibil cu principiile de bază ale organizării sociale” (Geraud, Leservoisier și Pottier, 2001, p. 103). Pornind de la această afirmație, putem aprecia că, în multe cazuri, modelele împrumutate nu sunt tocmai compatibile cu ceea ce putem numi cultură de bază, iar consecința va fi o stare de conflict care duce la o degradare a vechii culturi. Este destul de greu pentru o tânără din rural să aibă aceleași

preocupări ca o tânără din urban, în condițiile în care mediul în care aceasta trăiește presupune alte activități, alte resurse, alt stil de viață determinat de condiții obiective: utilități, acces la informații, posibilități de petrecere a timpului liber etc.

Toate situațiile prezentate mai sus încep să fie depășite, iar, în unele cazuri, satul încetează să mai fie „sat” prin specificul activităților, prin resursele percepute de locuitori ca fiind necesare vieții, printr-un anumit mod de viață și o cultură specifică acestuia. Devine o zonă puternic urbanizată care declanșează majoritatea schimbărilor și transformărilor ce și-au făcut simțită prezența în viața comunității și a familiei: nu se mai merge la fântână, deoarece există apă curentă, nu se mai taie lemne, deoarece există gaz, nu se mai lucrează pământul deoarece beneficiile sunt infime pe lângă cele pe care le poți avea lucrând în oraș, nu se mai merge duminica la biserică, deoarece este singura zi liberă de la serviciu și oamenii vor să se odihnească etc. În satele izolate mai rămân câțiva bătrâni care nu vor să renunțe la modul lor obișnuit de viață, singurul pe care îl știu și pe care Dumnezeu, autoritatea sacrosanctă, îl binecuvântează.

Tot comunitatea rurală mai deține un mecanism de apărare împotriva schimbărilor puternice, un factor de rezistență. Chiar dacă femeia hotărăște să aibă un loc de muncă, aceasta nu își face foarte mari probleme în ceea ce privește supravegherea copiilor, deoarece aici mai există rezerve de capital social, concentrate atât la nivelul familiei extinse, cât și al comunității. Ea va avea o soacră, o mamă, o bunică, o vecină, cărora poate să le transfere sarcina de a avea grijă de copil cât timp este la serviciu „pentru a câștiga un ban”.

În timp, au apărut, însă, comportamente la care nici familia extinsă și nici comunitatea nu mai poate avea soluții: munca în străinătate. Este un comportament complet incompatibil cu vechiul status-rol al femeii, nu îi mai permite acesteia să își îndeplinească rolul de mamă, ci o face similară bărbatului care, în același timp investește în familie dar și încearcă să scape de lanțurile familiei. (Fukuyama, 2002). Acest fapt este explicabil pe fondul luptei pentru egalitatea dintre sexe. Există însă, spun antropologii, o mare diferență, sub aspect biologic, între bărbați și femei. Dacă rolul de mamă are un temei biologic, cel de tată, spune Mead, este o „invenție socială”. Bărbatul trebuie să învețe să fie tată, iar acest rol, fiind destul de fragil, poate dispărea în cazul în care condițiile sociale nu îl mai favorizează. Spre deosebire de aceștia, femeile au înscris, în zestrea lor genetică, rolul de mamă. (Mead, 1962). Cum explicăm, în aceste condiții, că anumite condiții sociale sunt mai puternice chiar decât „nevoia de a fi mamă”, sau că sunt tot mai multe mame care își părăsesc copiii pentru a îndeplini roluri mai puțin vechi și mai puțin înnăscute ca cel de mamă? Sunt două întrebări la care antropologi, sociologi, asistenți sociali, psihologi vor încerca probabil să răspundă prin cercetările lor.

Dar individul uman este o ființă cu o mare capacitate de adaptare. Numai așa poate fi explicată supraviețuirea acestuia în condiții de multe ori critice și pe o perioadă

de mii de ani. De-a lungul timpului, au avut loc schimbări nu numai la nivelul culturii (idei, instituții), ci și la nivel fizic, genetic. Organismul uman a suferit modificări importante de-a lungul secolelor pentru a se adapta tuturor condițiilor oferite de natură. Așadar, schimbările de status-rol sunt însoțite, uneori, și de schimbări ce țin de organismul uman, dar, de cele mai multe ori, primele sunt mult mai vizibile, au un impact mai puternic decât ultimele și au un ritm mai rapid de evoluție.

„Nu există niciun motiv de îndoială: evoluția fizică se găsește într-un proces continuu, însă este nevoie de multe generații pentru a deveni vizibile până și cele mai mici modificări.” (Chirot, 1996, p. 25). Ținând cont de aceste precizări, nu putem exclude ipoteza conform căreia, în ceea ce privește femeia, putem vorbi atât de o evoluție puternică la nivelul status-rolului, cât și de o evoluție fizică, biologică și chiar psihologică și intelectuală. Existența unor astfel de schimbări ar putea justifica o serie de comportamente actuale pe care le observăm la ființele umane în general.

Putem concluziona că la nivelul status-rolului femeii au avut loc transformări majore care au dat o nouă configurație sistemului social în care aceasta activează. Independența economică a femeii, așteptările acesteia de a fi tratată ca egală cu bărbatul nu au făcut decât să îi ajute pe bărbați să renunțe la o serie de responsabilități, pe care uneori le îndeplineau cu greu: responsabilitățile față de soții și față de copii. Emanciparea femeilor a avut efecte pozitive, doar pentru câteva femei din rândul elitelor, restul s-au trezit singure și neputincioase, cu o slujbă umilă ce le putea asigura cu greu traiul. Apare o prăpastie adâncă între femeile cu status social ridicat și cele „de rând”, care nu puteau beneficia de rezultatele emancipării și revoluției sexuale. Aceasta „a servit interesele bărbaților, iar în final a limitat drastic avantajele pe care femeile le-ar fi așteptat de pe urma eliberării de rolurile lor tradiționale”. (Fukuyama, 2002, p. 145).

Identificăm, în aceste condiții, roluri tradiționale și roluri moderne ale femeii din comunitatea rurală. În societatea tradițională, activitățile agricole au permis o bună colaborarea între femei și bărbați. Împărțirea rolurilor era una echitabilă, în sensul că ambii contribuiau, în aproximativ aceeași manieră, la binele familiei și, implicit, la binele membrilor. Interesul comun prima în detrimentul interesului individual. Familia era un mod de supraviețuire și asigura coeziunea și cooperarea dintre indivizi. Industrializarea duce la separarea rolurilor. Femeia din mediul rural rămâne, în cele mai multe cazuri, tributară vechilor roluri (creșterea copiilor, îngrijirea gospodăriei).

Separarea rolurilor la nivelul bărbaților și femeilor duce la conflict, dar menține familia. Chiar dacă există o relație de dependență a femeii față de soț (cum susțin reprezentanții teoriei conflictului), aceasta menține unitatea familiei și, în același timp, cooperarea la nivelul familiei. Fiecare are rolul lui strict necesar în îndeplinirea funcțiilor familiei. Soțul se simte, încă, responsabil de asigurarea suportului material pentru soție și copii și, chiar dacă această poziție îi dă o autoritate pe care de multe ori

nu ezită să și-o manifeste, nu își părăsește familia. Rolurile moderne ale femeii rup relația de dependență dintre membrii acesteia. Pretenția de independență economică și atingerea acesteia, îl eliberează pe soț de responsabilități, iar pe soție, din situația de „supunere”. Nu mai sunt motive de cooperare. Nevoile primare ale femeii și copilului, care erau o motivație puternică de a rămâne împreună, pot fi asigurate de venitul câștigat de femeie și, eventual, de alte modalități de sprijin instituite de stat.

Famiiliile se destramă mult mai ușor iar tinerele generații de femei aproape că nu mai recunosc rolurile tradiționale. Se nasc noi modele care vor să elimine, pe cât posibil, situația conflictuală care apare între rolurile tradiționale și cele moderne: uniunea consensuală, familia monoparentală, familiile fără copii etc. Rămâne de văzut care dintre acestea va reuși să satisfacă pe deplin așteptările femeilor. Unii specialiști sunt sceptici, ei afirmând: „Puține sunt inovațiile care au o viață lungă; majoritatea sunt încercate, apoi devin nesemnificative sau sunt sortite eșecului. Un bun exemplu este acela că societățile umane nu rezistă fără structurile familiale.” (Chirot, 1996, p. 205).

Gama de opțiuni pe care femeia le are, modul în care aceasta este evaluată de către societate, semnificațiile care sunt atribuite muncii pe care o prestează, determină status-rolul femeii. Dobândirea unui status determină femeia să accepte, sau nu, anumite situații, o ajută să aleagă între alternative și, nu de puține ori, opțiunile ei stau la baza unor schimbări majore ce au loc în societate. Decizia femeii de a se căsători este puternic motivată de condițiile și de câștigurile economice ale acesteia, care determină „efectul de independență” și un interes mai scăzut pentru căsătorie. (Wells și Baca Zinn, 2004). Sunt variabile care explică variațiile ce apar în timp și spațiu la nivelul instituției familiei și al tuturor aspectelor ce țin de aceasta: status-rolul membrilor familiei, căsătoria, divorțul, atitudinea față de copii etc. Fiecare societate, în diferite epoci sau etape istorice, are propriile concepții despre căsătorie, divorț și adulter. Astfel, societatea franceză a secolului XX tolera adulterul, considerând divorțul a fi un act mult mai grav. Este o atitudine pe care o regăsim și în opera lui Alexandre Dumas sub forma afirmației: „lanțurile mariajului sunt așa de grele că este nevoie de doi pentru a le putea suporta..., iar uneori chiar de trei”(apud Body-Gendrot și Orfali, 1997, p. 221).

Dacă ne gândim la societatea românească dinaintea de 1989, niciunul dintre aceste comportamente nu era acceptat, dar se ajungea mult mai greu la divorț, iar adulterul era în aceste condiții tolerat, în mod constrâns, în special de soții. Lucrurile se prezentau altfel în America: „În vreme ce tradiția franceză tolerează abaterile soțului (care, de două decenii încoace, a fost nevoit să se resemneze și cu cele ale soției sale), etica americană condamnă adulterul.” (Body-Gendrot și Orfali, 1997, p. 220). Iată cum normele nescrise, setul de cutume ce stau la baza unei instituții influențează atitudinea și comportamentul indivizilor, precum și o serie de fenomene sociale cum ar fi căsătoria, divorțul, natalitatea etc.

Care este status-rolul femeii, la un moment dat, într-o societate este ușor de observat din atribuțiile pe care le are, funcțiile pe care le poate ocupa, activitățile pe care le poate desfășura. La această oră, majoritatea activităților pe care bărbații le întreprind sunt permise femeilor și unele chiar așteptate de la acestea: loc de muncă, studii superioare, funcții de conducere, practicarea unor sporturi destinate bărbaților, vestimentație masculină, condusul mașinii, viață socială bogată. La acestea se pot adăuga unele comportamente mai puțin apreciate, în general: fumat, consum de alcool, etc. Schimbările nu se vor opri aici, sunt de părere specialiștii în viitorologie. În următorii 40 de ani numărul femeilor din structurile de conducere ale statelor va ajunge la un nivel ce nu a mai fost atins vreodată. (Toffler Associates, 2010). Toate acestea vor avea un impact semnificativ asupra stabilității familiei, natalității, structurii demografice a societăților s.a.m.d.

Vom prezenta, în continuare, o serie de indicatori care pun în evidență transformările ce au survenit la nivelul status-rolului femeii, în societatea românească după anul 2000. Statusul educațional al femeii a suferit modificări evidente în ultimele două decenii. Școala nu reprezenta în societatea tradițională o opțiune pentru tinerele fete, cu atât mai mult pentru cele din mediul rural. Statusul familial a fost întotdeauna mai important decât cel educațional. În perioada pe care am avut-o noi în vedere la un moment dat (2000-2011), datele statistice prezentau educația ca pe o opțiune destul de atrăgătoare pentru persoanele de sex feminin²². Astfel, numărul persoanelor de sex feminin care urmau studii superioare era în continuă creștere. În ceea ce privește accesul la educație, egalitatea de gen prindea tot mai mult contur. Dacă în 1990/1991 numărul studenților de sex masculin depășea numărul studenților de sex feminin (101789 studenți de sex masculin respectiv 91021 studenți de sex feminin, conform Anuarului Statistic, 2008), în 1998/1999 raportul se inversa: 199674 studenți de sex masculin respectiv 208046 studenți de sex feminin. În anul 2006/2007 se păstra aceeași tendință 346717 studenți de sex masculin, 438789 studenți de sex feminin, la fel ca în anul școlar 2007/2008 când au fost înregistrați 397770 studenți de sex masculin și 509583 studenți de sex feminin. Chiar dacă în următorii ani cifrele erau în scădere (2011/2012 avem 252051 studenți de sex masculin, 286891 studenți de sex feminin) numărul persoanelor de sex feminin înscrise în învățământul superior a rămas mai mare comparativ cu numărul persoanelor de sex masculin.

Referitor la vârsta la căsătorie, în cazul persoanelor de sex feminin, și vârsta la prima naștere, observăm și aici schimbări semnificative. Valorile erau în creștere și acest trend se înregistra din anul 1990, când vârsta medie a femeilor la prima căsătorie era de 22 ani, iar vârsta medie la prima naștere de 22,3 ani.

Lucrul interesant era acela că vârsta la prima naștere, începând cu anul 2003, era mai mică decât vârsta la prima căsătorie, ceea ce putea însemna că, în unele cazuri,

²² *Anuarul Statistic al României*, 2008, 2012.

întâi apărea un copil și apoi tinerii hotărau să se căsătorească. Acest fapt indica o puternică scădere a normelor informale care nu acceptau relațiile sexuale înaintea căsătoriei. Și mai interesant era faptul că această situație era prezentă în mediul rural. În timp ce vârsta medie la prima naștere în urban avea un traseu vizibil ascendent, în rural schimbările erau lente. Acest lucru se vedea și din evoluția înregistrată începând cu anul 1990, când vârsta medie la prima căsătorie era de 21,3 ani iar vârsta medie la prima naștere tot de 21,3 ani. În anul 2011 vârsta medie la prima căsătorie crește la 24,6 ani în mediul rural (27,1 în urban) iar vârsta medie a mamei la prima naștere este de 23,6 (27,7 în urban), din nou mai mică, în rural, comparativ cu vârsta la prima căsătorie.

Ne putem pune, totuși, întrebarea de ce în mediul rural, unde controlul social informal a avut întotdeauna un impact mai puternic și unde normele au fost mai bine respectate, apare o astfel de abatere de la normă. Explicația o găsim în comportamentul sexual al tinerilor. Este evident că asistăm la o liberalizare a relațiilor sexuale, dar lipsa informațiilor privind folosirea mijloacelor contraceptive duce la apariția unor sarcini nedorite care atrag după ele și căsătoria tinerilor. Aceste date reprezintă un indicator puternic în ceea ce privește statusul femeii în mediul rural, dar și în cel urban, în ultimii ani.

Un indicator care nu ne confirmă implicarea efectivă tot mai crescută a femeilor în câmpul muncii este reprezentat de rata de ocupare a acestora, care a înregistrat scăderi importante în intervalul 2000-2007. Acest indicator a crescut, însă, față de 1997 când era de 54%. În anii 2010,2011 acest indicator a scăzut din nou ajungând la 52%. Scăderile înregistrate se puteau datora șomajului care afectase în principal populația feminină. Variații semnificative observăm în cazul ratei șomajului care arăta că femeile erau preocupate de ideea de a avea un venit propriu care să completeze venitul soțului. Erau evidente variațiile de status ocupațional (mobilitatea socială) ce apăreau la nivelul femeilor. Aceste date ne permiteau să plasăm femeia și în viața economică, nu numai în cea familială.

O slăbire a normelor ce stau la baza instituției familiei, creșterea independenței economice a femeii, sau cel puțin autopercepția conform căreia femeia are toate resursele necesare pentru a trăi singură, puteau fi observate din evoluția ratei căsătoriilor și divorțurilor. În timp ce rata căsătoriilor scădea, rata divorțurilor creștea. În condițiile în care numărul persoanelor care se căsătoresc este în scădere, numărul celor care divorțează este tot mai mare. Scenariul este destul de nou: fetele se căsătoresc târziu, unele rămân însărcinate imediat după căsătorie ori înainte, sau nu rămân deloc, iar probabilitatea să divorțeze este destul de mare. Pentru perioada avută în vedere de noi, rata căsătoriilor în mediul rural suferea variații minore, tendința fiind de scădere (exceptând anul 2007), în timp ce divorțurile creșteau, dar foarte ușor. Explicația pentru anul 2007 se regăsea la nivelul politicii de încurajare a căsătoriilor

prin oferirea sumei de 200 de euro la prima căsătorie. Diferențele erau mai importante dacă ne raportăm la anul 1990, când rata căsătoriilor în mediul rural era 7,5 la mia de locuitor iar rata divorțurilor 0,67%. Datele erau net diferite față de cele din mediul urban unde în 1990 rata căsătoriilor era de 9,1‰ iar cea a divorțurilor 2,10‰. În anul 2006 se ajungea la 5,2‰ rata căsătoriilor în rural (8,1‰ în urban) și la 0,96‰ rata divorțurilor (1,96‰ în urban). Până în anul 2011 scăderea a continuat în cazul căsătoriilor când a ajuns la 3,9‰ în rural (5,8‰ pentru urban) în timp ce divorțurile au crescut la 1,10‰ în rural (2,15‰ în urban).

De asemenea, fertilitatea era foarte redusă. Dacă în 1989 indicele conjunctural al fertilității era de 2,2 (numărul de copii născuți de o femeie în cursul vieții sale fertile) în intervalul 2002-2011 acesta a rămas la valoarea de 1,3 (excepție face anul 2009 când crește ușor la 1,4), ceea ce nu asigură sporul necesar înlocuirii populației.

Un alt indicator care marchează schimbări la nivelul status-ului femeii îl reprezintă numărul persoanelor de sex feminin care merg la muncă în străinătate. (A se vedea Tabelul nr. 2).

Tabel nr. 2. Ponderea persoanelor care au lucrat în străinătate în perioada 1990-2006 pe gen și medii de rezidență (%)

Vârsta	Plecat din	Bărbați	Femei	Total
18-29	Rural	19,0	15,7	17,4
	Urban	13,7	11,2	12,5
30-59	Rural	17,5	4,3	11,1
	Urban	11,4	9,6	10,5
Peste 59	Rural	0,4	0,7	0,6
	Urban	0,5	0,5	0,5
Total		11,8	7,1	9,4

Sursa: Sandu, Dumitru (coord.) 2007 *Locuire temporară în străinătate (LTS)*, realizat de Fundația pentru o Societate Deschisă în august 2006.

Am adăugat la analiza noastră numărul femeilor care își stabiliseră domiciliul în străinătate, cifre ce înregistrau creșteri semnificative în anii 2000, 2004, 2006 când tinde spre 10000. Mai exact 7955 persoane în anul 2000, 8148 în anul 2004 și 8856 în anul 2006 (Institutul Național de Statistică, 2006, 2008, 2012). În anul 2011 cifra atinge un maximum și anume 9780 de persoane.

Toate datele prezentate anterior demonstrează faptul că femeii nu îi mai erau specifice rolurile tradiționale, desfășurate strict în interiorul instituției familiei, ci poate îndeplini o varietate de roluri și în alte instituții. În momentul în care femeia părăsește căminul, dispare și acel liant care asigură buna funcționare a familiei și menține totodată rațiunea de a fi a acesteia. Dacă femeia încetează să mai reprezinte nucleul vieții de familie, este o întrebare la care se poate răspunde și prin analiza status-rolului copiilor.

Copiii au reprezentat, și ei, pentru multă vreme, rațiunea de a fi a familiei iar prezența acestora a însemnat, în multe situații, singurul motiv pentru care două persoane rămâneau împreună. În prezent, „creșterea copiilor și constituirea veniturilor familiei sunt surse ale eventualei conflict familial dintre noii bărbați și noile femei ale modernității actuale”. (Vlăsceanu, 2007, p. 214). În timp ce secolul XIX considera maternitatea „unica funcțiune cu adevărat meritorie pentru o femeie”. (Martin-Fugier, 1997), astăzi, aceasta a devenit o „funcție” opțională, femeia dobândind un rol economic al cărui grad de importanță variază și în funcție de categoria socială din care face parte. Femeile sunt considerate cele care au „negociat”, cele care sunt răspunzătoare de schimbările apărute în viața de familie. (Wells, 2002).

III.2.2. Status-rolul copiilor

Funcția de reproducere este considerată ca fiind singura funcție esențială care a mai rămas în interiorul familiei. (Fukuyama, 2002). Dacă celelalte funcții pot fi preluate și îndeplinite cu succes de alte instituții, reproducerea rămâne apanajul familiei, indiferent de cum este definită aceasta. Copiii au reprezentat una din rațiunile de bază ale căsătoriei. Astfel, în lucrarea „Nunta la Români”, Simion Florea Marian vorbește, în primul capitol, despre principalele scopuri ale căsătoriei:

„1. De a avea o consoartă spre ajutorare și petrecere, spre mângâiere și alinarea durerilor în caz de nefericire și suferință, mai pe scurt spre împărtășirea binelui și răului, a bucuriei și întristării în decursul întregii vieți;

2. De a avea urmași legitimi, care să păstreze numele de familie, ca sângele și seminția lor să nu se stingă niciodată, apoi ca să aibă cine moșteni averea părintească, ca aceasta să nu treacă în mâini străine, mai departe să aibă cine a se îngriji de dânsii și a-i sprijini la bătrânețe, iară după moarte să aibă cine a-i jeli și înmormânta creștinește, a-i pomeni și a le da de pomană și a se ruga pentru iertarea păcatelor;

3. Ca să nu li se facă *aruncarea* că numai degeaba s-au născut și trăit în lumea aceasta, după cum prea adeseori se întâmplă că li se face celor ce rămân necăsătoriți.” (Marian, 1995, pp. 15-16).

Regăsim aici câteva funcții ale familiei care nu se puteau împlini decât prin intermediul căsătoriei. Căsătoria reprezenta un act de consacrare, de legitimare, de integrare socială, în viziunea folcloristului român. Câți dintre tinerii care se hotărâsc să se căsătorească au în vedere aceste motivații-scopuri, este greu de spus. Știm cu certitudine că acum interesul este orientat spre individ și mai puțin spre familie, ca unitate.

Regăsim în rândurile de mai sus și rolul atribuit copiilor: păstrarea numelui, moștenirea averii, îngrijirea părinților la bătrânețe, îngrijirea de tot ce ține de înmormântare și ritualurile de după moartea părinților (pomană, rugăciuni, pomenire). În timp ce cheltuielile orientate spre copii erau minime (nu erau necesare cheltuieli

pentru educația acestora, iar cele alocate pentru hrană și vestimentație erau infime), beneficiile erau maxime (forță de muncă în gospodărie, sprijin la bătrânețe, copiii erau cei care asigurau perpetuarea neamului, dădeau forță familiei și „duceau numele mai departe”).

În societățile tradiționale, unde puterea însemna, în general, putere fizică, o familie numeroasă avea mult mai multe resurse și o capacitate mult mai mare de asigurare a existenței și a continuității. Pe când omul constituia „măsura tuturor lucrurilor”, așa cum spunea Protagoras, mai mulți oameni însemnau mai multă putere. O familie numeroasă avea o capacitate mai mare de a-și asigura hrana și de a se apăra în fața dușmanilor.

La mijlocul secolului XIX, în societatea franceză se vorbea despre copii ca reprezentând un capital afectiv și social pentru familie. Numărul acestora era mai mic (în medie 2 pe familie) dar aduceau satisfacție și împlinire familiei. (Martin-Fugier, 1997). Această situație era valabilă pentru familiile din micile târguri, care aveau să devină ulterior orașe industrializate, fapt ce va determina transformări importante la nivelul valorilor familiale. În ce măsură mai sunt valabile aceste lucruri, în prezent, o să încercăm să surprindem în următoarele rânduri.

Atâta timp cât familia a rămas tributară stilului de viață tradițional, susținut de natura activităților economice strict legate de agricultură și creșterea animalelor, copiii continuau să îndeplinească aceleași roluri și să aibă același status, pentru că alternative nu existau. Îndeletnicirile legate de munca câmpului sau creșterea animalelor, precum și unele meșteșuguri, erau învățate activ în familie. Nu aveai nevoie de „știință de carte” pentru că nu te ajuta în activitatea pe care o desfășurai. Copiii erau crescuți în baza unor modele culturale uniforme și omogene. Normele, valorile erau aceleași și aveau aceeași însemnătate pentru toți cei cu care interacționau. Prin urmare, nu era loc pentru conflicte și opțiuni.

Industrializarea și schimbarea profilului activității economice transformă starea de fapt. Apare o nouă alternativă, munca în fabrică, pentru care educația din familie nu mai este suficientă. Nici familia nu mai beneficiază de timpul necesar educației copiilor. Sunt două condiții care vor modifica status-rolul copiilor: în oraș, ei nu vor mai reprezenta forță de muncă în gospodărie, pentru că activitățile se restrâng la cele menajere, în sat, vor mai participa la activitățile agricole dar dacă vor să urmeze destinul tatălui, vor merge la școală. Astfel, asistăm la o diversificare a status-rolului pentru copiii din mediul rural și la reconfigurarea acestuia pentru cei din urban. Dacă până acum aceștia dețineau un singur status în cadrul instituției familiei, acela de copil, li se va atașa un altul, acela de actor social în cadrul instituției educației. Activitatea copiilor nu se va mai întrepătrunde întotdeauna cu cea a părinților, valorile impuse de sistemul educațional nu se vor mai suprapune, în totalitate, peste cele transmise în familie.

Omul de la țară a continua, multă vreme, să evalueze ca fiind inaccesibilă învățătura de carte pentru omul de rând. „Aceasta este pentru Domni și nu pentru Prostime”, era principiul după care se orienta. Universul țaranului era destul de redus, astfel încât el nu concepea ca fiii și fiicele sale să facă altceva decât ceea ce făcuse el toată viața.

Dezvoltarea învățământului românesc, începând cu secolul XIX, a primul pas spre schimbarea viitorului copiilor din orașe, dar și din sate. Procesul a fost destul de lent, dar a creat efecte în timp. Știința de carte a devenit o necesitate, iar dacă un copil manifesta un interes deosebit în acest sens era atent îndrumat de învățător sau de preot și trimis la „școlile înalte”. Multe familii, în special din rural, nu puneau foarte mare preț pe preocupările copiilor pentru școală. Aceștia urmau învățământul obligatoriu (la început de 4 clase), după care se reîntorceau la activitățile agricole, practicarea lor fiind singurul mod de viață. Era o situație valabilă, îndeosebi, în cazul fetelor. Acestea trebuiau să își ajute mamele la îngrijirea familiei (destul de numeroasă) și la creșterea celor mici. Așa se ajungea ca fete de 9, 10 ani să se ocupe, în mod expres, de creșterea fraților mai mici, jucând un rol foarte important în viața de familie și în economia gospodăriei. De asemenea, modul în care erau crescute, le inculca acestora ideea de inegalitate în raport cu băieții. Trebuiau să fie curate și îngrijite, nu aveau voie să meargă neînsoțite la petreceri, li se refuza orice relație cu persoanele de sex opus până la căsătorie. Nu rareori se spunea despre un tânăr că „este rușinos ca o fată mare” sau despre un băiețel, că „este cuminte ca o fetiță”. Mai mult decât atât, aceste afirmații nu erau făcute în semn de apreciere, ci de reproș, băieții fiind îndemnați să fie mai agresivi și mai autoritari. Sunt trăsături de gen cultivate în familie și care dezvăluie o poziție mai privilegiată a băieților. Acest mod de socializare s-a păstrat multă vreme, băieții bucurându-se, întotdeauna, de mai multă libertate decât fetele.

Deși situația prezentată mai sus este mai rar întâlnită la această oră în societățile dezvoltate, sunt spații în care băieții continuă să se bucure de un status privilegiat în comparație cu fetele. Este, din nou, cazul Indiei, unde nașterea unei fete aduce mai mult necaz, în timp ce nașterea unui băiat este percepută ca o bucurie. Această discriminare este evidentă și în investițiile în educație. Mulți indieni consideră inutil să investească în educația fetelor. Astfel, doar 30% din fete ajung la școala gimnazială, comparativ cu 45% dintre băieți. (Macionis, 2007). Se observă, așadar, rolul deosebit al culturii și tradiției în construirea status-rolului copiilor.

Șansele copiilor din familiile numeroase au fost și rămân destul de limitate în ceea ce privește accesul la educație. Copiii puteau fi mult mai mult de ajutor prin participarea la treburile gospodăriei decât prin studiu: „Părinții de altădată erau autoritari datorită necesității dar și din obișnuință: când furtuna devenea amenințătoare, nu li se cerea părerea copiilor pentru a-i sili să strângă fânul și era de la sine înțeles că unul din ei trebuia să aducă apă, lemne etc. Necesitatea constituia forța legii.” (Prost,

1997, p. 63). Acesta este și un argument pentru atitudinea părinților față de educația copiilor. În momentul în care activitatea copilului nu mai este strict necesară în cadrul gospodăriei, familia chiar apreciază ideea de a-și trimite copilul la școală, de a se elibera de grija acestuia o mică parte din zi.

Intervenția statului în creșterea și educația copiilor, prin diferitele politici instituite, prin legea învățământului, prin alocațiile de stat, face ca părinții să se implice doar parțial în educația copiilor, un rol important revenindu-i școlii: „Părinții au trecut asupra școlii sarcina de a-i învăța pe copii regulile vieții sociale; lor nu le rămâne decât să-i hrănească, să-i îmbrace și îndeosebi să-i iubească...” (Prost, 1997, p. 67).

Autoritatea părinților se manifesta în toate sferele vieții tinerilor: activitate, timp liber, carieră și viață privată (relații afective, căsătorie), extinzându-se și după căsătorie. Familia extinsă permitea acest control riguros exercitat de către părinți, la care tinerii trebuiau să se supună în lipsa alternativelor. Simultan cu extinderea activității și în altă instituție, aceea a educației, copilul iese treptat de sub autoritatea absolută a părinților.

Părăsirea spațiului domestic de către membrii familiei scade și rigoarea autorității părinților. Normele devin din ce în ce mai puțin rigide iar unele „decizii” sunt transferate altor „instanțe”. Deciziile privind cariera copilului țin, în mare parte, de acesta și instituția de învățământ pe care o frecventează. Nu mai este părintele cel care „îi dă copilului pâinea în mână” (adică îl învață o meserie). De asemenea, decizia privind alegerea partenerului revine copilului, acesta urmând motivații afective și mai puțin socio-economice.

La începutul secolului XX, motivațiile căsătoriei țineau de nevoia de sprijin reciproc, nevoia de a avea copii și de a spori averea pentru a o lăsa acestora. Rolul afecțiunii era greu de găsit, „pentru a se căsători, un bărbat și o femeie trebuie să se placă, să aibă convingerea că se vor putea înțelege, să se aprecieze, să se stimeze, pe scurt, să se potrivească unul cu altul”. (Prost, 1997, p. 67). Or, cine putea ști cel mai bine aceste lucruri în afară de părinți, care hotărau dacă cei doi tineri erau „făcuți unul pentru altul” sau nu. Copiii se supuneau deciziei părinților și, de cele mai multe ori, căsătoriile erau o reușită.

„Eliberarea” tinerilor de deciziile părinților duce la nașterea „dragostei romantice”, ca principiu ce stă la baza căsătoriei. Copilul nu mai este un membru al familiei care trebuie să contribuie la bunul mers, la activitățile și prestigiul acesteia. Până la această oră, o familie fără copii era un semn de anormalitate, iar cuplul respectiv era etichetat negativ sau privit cu compasiune. Din contră, cele cu copii se bucurau de prestigiu și apreciere. Astăzi, copilul este perceput mai mult ca o investiție care trebuie făcută în vederea asigurării succesului acestuia. Copilul devine un scop în sine, nemijlocind niciun alt fel de finalitate. Astfel, numărul copiilor scade pentru că nu sunt suficiente resurse materiale pentru a „investi” în mai mulți copii. De asemenea,

părintele știe (și nici nu mai are astfel de așteptări) că acel copil nu va fi alături de el, la nesfârșit, ci că va părăsi familia, mai devreme sau mai târziu.

Dacă totuși mai întâlnim familii care au rămas tributare vechilor norme, acestea se regăsesc în medii rurale mai izolate, unde sunt respectate vechile principii, conform cărora copilul trebuie să muncească alături de părinți în gospodărie, trebuie să se îngrijească de frații mai mici neavând nevoie de învățătură. Este un mod de viață considerat deviant iar statul, prin politici de protecție socială, încearcă să intervină pentru a reglementa situația. Se vorbește despre drepturile copilului, protecția copilului (chiar față de proprii părinți). Este un aspect care adâncește, și mai mult, fisura apărută în interiorul familiei.

Copiii au dreptul să își conteste părinții pentru felul în care sunt crescuți, au libertatea să își aleagă singuri traseul în viață, au dreptul de a refuza asumarea responsabilității ce le revine pentru îngrijirea părinților, au dreptul de a-și alege singuri partenerul de viață etc. Relațiile părinți-copii nu mai sunt unele de cooperare reciprocă. Unitatea familiei este zdruncinată, faptul că familia are puține activități comune duce la izolarea membrilor acesteia. De asemenea, dintre toate oportunitățile pe care le au, femeile renunță, sau amână tot mai mult, pe cea mai veche și cândva unica sursă de satisfacții: nașterea și creșterea copiilor. Copiii încep să fie percepuți ca un impediment în realizarea femeii și atunci, vorbim despre „cultura fără copii”, așa cum o numește Toffler (1983) sau un stil de viață fără copii (Rowland, 2003), ca fiind variante mai apreciate.

Asistăm în prezent la trecerea de la familiile în care obiectivul principal era creșterea copiilor, la familii în care obiectivul principal este realizarea adulților. Copii încep să fie din ce în ce mai mult o opțiune la care poți renunța fără să suferi în mod evident. Sunt studii care arată că suportul emoțional oferit de copii poate fi înlocuit prin afilierea la alte organizații sau prin dezvoltarea de relații cu alți membri ai familiei extinse, însă lipsa copiilor poate duce la izolarea socială a individului. (Rowland, 1998). De asemenea, se poate vorbi și de tendințe de discriminare a acestor familii, situație care a determinat, în Statele Unite și în multe state din Europa, înființarea de asociații pentru parentalitatea opțională care apără drepturile familiilor fără copii și combat politicile de sprijinire a natalității.

Copiii nu își mai găsesc în mod absolut rostul în această societate. Interesul individual nu are nimic de-a face cu nașterea copiilor. Nu ne interesează soarta omenirii, ci numai soarta fiecăruia dintre noi. Întrebările „La ce ajută, care îi este utilitatea?” devin foarte frecvente. În aceste condiții, se dovedește a fi valabilă teoria alegerii raționale, care, deși pare a sfida rațiunea de a fi a familiei, poate explica aceste tendințe. (White, 2005). Or, în condițiile în care oamenii nu mai găsesc utilitate decât în lucrurile palpabile, vizibile, care le aduc satisfacții imediate, satisfacțiile spirituale, produse de elemente simbolice, nu mai sunt valabile.

Indivizii nu mai sunt dispuși să renunțe la niciun strop de libertate pentru a obține mici satisfacții. Copilul cere o investiție emoțională pe care puțini sunt dispuși să și-o asume, iar de multe ori aceasta este confundată cu cea materială. Dacă familia tradițională oferea copilului, în primul rând, suport emoțional și îi asigura nevoia de apartenență, în vreme ce nu era dispusă să investească material (dacă avea această posibilitate), familiile moderne preferă investițiile materiale celor emoționale. Nu puține sunt cazurile în care părinți cărora copiii le cer o favoare le oferă acestora drept răspuns bani pentru a apela la „servicii specializate”. Vrei să ne jucăm: „mergi la clubul copiilor”, „mergi și cumpără-ți o jucărie”, „îți cumpăr computer”, pentru a evita astfel orice implicare a părintelui și orice „suprasolicitare” a acestuia. Nu mai este loc de sacrificiu și nu te mai bucuri de niciun prestigiu dacă ai copii, și chiar dacă ar fi așa, Bloom avea întrutotul dreptate când spunea: „Onoarea nu este un motiv real, câștigul este.” (Bloom, 2006, p. 435). Astăzi, prestigiul și onoarea se măsoară mai degrabă în bani.

Și dacă, totuși, rămânem neatinși de tentaculele principiului „culturii fără copii”, avem o cultură cu copii, dar o cultură atât de mozaicată și plină de contradicții de cele mai multe ori. Copiii din mediile defavorizate, și acestea sunt, de multe ori, mediile rurale, vor fi crescuți în spiritul bucuriilor mărunte, naturale, simple. Destul de repede, însă, vor fi „corupți” de „cultura dominantă” promovată cu atâta forță de mijloacele mass-media. Astfel, vorbind despre tineri, Dahrendorf afirmă: „Mai mult decât orice vor să câștige milioane, nu neapărat pentru că au nevoie de bani spre a cumpăra lucruri pe care și le-ar dori, ci pentru că sunt în căutare de succes, iar succesul este numărat numai în bani. Ei sunt întreprinzătorii noului val al capitalismului financiar.” (Dahrendorf, 1996, pp. 248-249). Cât de compatibile sunt aceste aspirații cu valorile familiale, cu nașterea și creșterea copiilor, este ușor de observat.

Familia nu mai poate oferi individului satisfacții, succesul lui nu se mai raportează la familie, ci la bani. A visa la familie și copii înainte de a avea o situație economică solidă, este un semn de lipsă de responsabilitate, consideră unii. Dacă valorile promovate de societatea tradițională, și implicit mediul rural, te îndemnau spre ideea de familie și copii, valorile promovate de modernitate te îndepărtează de ele. Nu poți să ai copii, să faci studii și să câștigi bani. Și atunci se renunță la ceea ce îl atinge cel mai puțin vizibil pe individ, copiii. Deși consecințele sunt puțin vizibile, de cele mai multe ori sunt mult mai dramatice. Nu înțelegem de ce apelăm la o mulțime de surrogate pentru a obține satisfacție, nu înțelegem de ce apar o mulțime de comportamente deviante. Individul încearcă să compenseze ceea ce a pierdut prin renunțarea la copii sau la familie, să obțină satisfacții rapide și cu o investiție mai puțin semnificativă. Traversăm o perioadă în care avem foarte puține scopuri în sine, ci numai mijloace care ne ajută să obținem noi mijloace.

Să încercăm să rezumăm analizând câteva afirmații referitoare la rolul copiilor:

- „copilul, sprijin la bătrânețe”: nu avem nevoie de acest sprijin pentru că avem aziluri de bătrâni sau centre pentru îngrijirea acestora;

- „copilul, mijloc pentru părinți de a se integra în comunitate, de a fi considerați în rândul lumii”: nu mai este valabil, acum trebuie să ai bani, mașină, condiții deosebite de locuit și alte obiecte pentru a fi considerat în rândul lumii;

- „copilul, sprijin în gospodărie”: prea puțin se mai lucrează în gospodărie, tehnologia ne ajută să facem totul foarte ușor și, în multe cazuri, casa este doar un hotel în care ne petrecem noaptea, toate celelalte activități le desfășurăm în afară: loc de muncă, școală, restaurante, cluburi etc.

- „copilul, singura bucurie reală, împlinirea propriilor visuri prin copii”: investim prea mult, renunțăm la prea multă libertate pentru a-i crește și putem găsi alte surse de satisfacție mai puțin costisitoare.

De asemenea, este de părere Toffler: „În prezent, mulți părinți din clasa de mijloc suferă deziluzii cumplite văzând cum, într-o lume mai dificilă, copiii lor, în loc să continue urcușul pe scara social-economică, încep să coboare. Probabilitatea de a te realiza prin intermediul copiilor este în scădere.” (Toffler, 1983, p. 516). Acest cadru este puțin exagerat, dar variații ale acestuia se găsesc foarte ușor și în realitatea românească și, dacă nu, tendințele sunt evidente, ajungându-se, în multe cazuri, la hibridi mult mai dăunători pentru viitorul familiei.

Creșterea copiilor necesită disciplină, responsabilitate, ordine. (Muntean, 2003). A crește un copil presupune afecțiune, sensibilitate, altruism ori, noi suntem, tot mai mult, niște tehnicieni. Scrie Goleman: „Viața în familie este prima noastră școală pentru dobândirea cunoașterii emoționale. În acest mediu intim învățăm cum să simțim, în ceea ce ne privește, și cum vor reacționa ceilalți la sentimentele noastre; cum să gândim aceste sentimente și ce posibilități de reacție există.” (Goleman, 2007, p. 246). Tot Goleman vorbește despre părinți ca despre profesori ce predau „cursuri emoționale”, dar trăirile emoționale cer timp.

Și în cazul copiilor, observăm o evoluție a status-rolului: de la forță de muncă în gospodărie, la semn de prestigiu pentru mama, respectiv tatăl acestora, sau sursă de bucurii și satisfacții prin intermediul realizărilor lor. (Becker, 2007).

Astăzi, modul de raportare la copii diferă în funcție de statusul economic și cel ocupațional al părinților. Pentru unii, poate fi o sursă de satisfacții, pentru alții, o sursă de conflict. Familiile cu un status socio-economic ridicat vor dezvolta la copiii acestora sentimentul de independență, le vor oferi o mulțime de facilități (computer, jocuri, mașină, telefon mobil) care să-i îi facă pe aceștia independenți, destul de timpuriu. Oare acest mod de a crește copiii derivă dint-o grijă profundă a părinților față de copii sau din nevoia acestora de a fi cât mai liberi, astfel încât îi învață pe copii să se „descurce” singuri?

Multe studii arată că responsabilitatea creșterii copilului revine, în cea mai mare parte, mamei și că tatăl se implică în mai puțin de 20% din totalul sarcinilor ce sunt necesare pentru îngrijirea copilului. (Kammeyer, Ritzer și Yetman, 1992). Există o legătură importantă între statusul femeii și atitudinea față de copii. O femeie cu puține alternative, în ceea ce privește activitatea sa, va accepta, cu o mai mare ușurință, ideea de a fi mamă și chiar se bucură de noul ei status. O femeie cu un status profesional bine conturat va percepe apariția copilului ca pe un impediment în realizarea ei profesională, în cazul în care se va hotărî să aibă un copil.

Chiar dacă tații se implică mai puțin în creșterea copilului, și situația acestora este afectată de apariția unui copil: „Au început certurile. Atena se plângea că dădeam prea puțină atenție copilului, că avea nevoie de un tată, că dacă ar fi vrut să aibă un copil, ar fi putut să facă asta singură, fără sa-mi mai creeze atâtea probleme... Încetul cu încetul, ne-am îndepărtat unul de altul, am încetat să mai facem dragoste, fie din oboseală, fie pentru că eram mai tot timpul certați... Încercam să mă adaptez la tot, dar am simțit cum o pierdeam pe Atena din cauza copilului.” (Coelho, 2007, pp. 45-46). Deși este un paragraf dintr-un roman, această situație este una destul de comună și larg întâlnită în rândul cuplurilor cu copii.

Specialiștii sunt de acord cu faptul că într-un cuplu survin transformări atunci când membrii acestuia devin părinți. Apar noi probleme, aceștia petrec tot mai puțin timp împreună, ceea ce duce la scăderea satisfacției maritale. (Kammeyer, Ritzer, Yetman, 1992). Este o stare de fapt ce are un impact mai puțin negativ în familiile centrate pe copii, dar afectează foarte mult familiile centrate pe adulți, al căror obiectiv principal este realizarea personală, și mai puțin unitatea familiei. Consecințele sunt următoarele: divorțialitatea, scăderea natalității, neglijarea și chiar maltratarea copilului. Aceste fenomene, în plină creștere, nu sunt deloc întâmplătoare.

Lucrul cert este că atitudinea față de copii, față de locul și rostul lor în familie s-a schimbat. Se ajunge astfel la „un nou mod de a crește tână generație”, cum spune Toffler. Privind în jurul nostru, observăm cum, într-adevăr, copiii, adolescenții de astăzi sunt educați și trăiesc altfel. Numărul tot mai mare al studenților care lucrează este un indicator că aceștia devin maturi și mai responsabili mult mai devreme. Preocupările lor țin de dobândirea unei independențe economice timpurie și ruperea de familia de origine.

Referindu-ne la copiii mult mai mici, observăm cum și aceștia sunt implicați în tot mai multe activități extrașcolare (activități artistice, sportive, cluburi etc.) astfel încât trebuie să se obișnuiască să își administreze timpul și activitățile foarte atent. Aceștia vor fi la fel de ocupați ca și părinții lor, ceea ce îi va obliga să se maturizeze mult mai repede. Copilăria secolului XXI nu va mai avea nimic din bucuriile copilăriei din secolul trecut. Copiii crescuți astfel vor deveni adulți obișnuiți cu responsabilitățile, destul de independenți, astfel încât nevoia de a avea un partener și de a-și întemeia o

familie nu devine una stringentă. Prea puține vor fi emoțiile trăite în copilărie astfel încât acestea să îi facă să simtă lipsa sau nevoia unei familii. Scria Toffler: „...s-ar putea ca civilizația celui de-al Treilea Val să favorizeze la tineri trăsături cu totul diferite – o receptivitate mai mică față de colegii de generație, o scădere a orientării spre consum și a autoimplicării hedoniste.” (Toffler, 1983, p. 518).

Dacă ne raportăm la mediul rural, constatăm o oarecare asemănare: activitățile din gospodărie asigurau tinerilor maturizare și spirit de responsabilitate. Desfășurarea acestor sarcini împreună cu membrii familiei contribuia la crearea unui sentiment de unitate și securitate emoțională. Ne întoarcem, dintr-o anumită perspectivă, la situații specifice societăților primului val: tinerii vor lucra destul de timpuriu numai că o vor face într-un alt mediu mult mai izolat și cu mai puțină implicare emoțională. Vom fi foarte preocupați să muncim (mai puțin în producție și mai mult în servicii) și să câștigăm tot mai mult.

Un alt element specific pentru copiii sau tinerii societăților contemporane este perioada tot mai lungă petrecută în interiorul sistemului de învățământ. Principiile educației permanente și nevoia de pregătire continuă, pentru sporirea competitivității, vor face ca speranța de viață școlară să fie în creștere iar tinerii să petreacă tot mai mulți ani ca actori sociali în sistemul educațional. Alt aspect important este că tot mai mulți tineri fac acest lucru în paralel cu desfășurarea unei activități economice. În anul 2011 ponderea persoanelor cu vârsta cuprinsă între 15-24 de ani, în totalul populației ocupate, era de 7,4%, iar din totalul persoanelor cu vârsta cuprinsă între 15-24 de ani, 31,1% reprezintă persoane active – 23,7% persoane ocupate, 7,4% șomeri (Institutul Național de Statistică, 2012). Nu erau niște valori foarte mari dar, în condițiile creșterii speranței de viață școlară acestea dobândesc alte conotații.

Gradul de cuprindere în învățământ a persoanelor din grupa de vârstă 15-18 ani și 19-23 ani și peste a crescut semnificativ în ultimii 13 ani. Dacă pentru cei din grupa de vârstă 15-18 ani, creșterea este de 18 procente (de la 63% în anul școlar 1998/1999 la 81,0% în anul 2011/2012) pentru cei din grupa de vârstă 19-23 ani și peste, creșterea este de aproximativ 100%: de la 26,7% în anul școlar 1998/1999 la 50,3 % în anul 2011/2012. Este important de precizat că la acest nivel creșterea a fost și mai mare în anul școlar 2007/2008 -63,8% după care s-a înregistrat o scădere (Institutul Național de Statistică, 2012). Analizând aceste valori, putem observa că cei care nu sunt cuprinși în sistemul de învățământ erau persoane active economic. Fenomenul care ia amploare la această oră este cel al persoanelor care sunt cuprinse într-o formă de învățământ și desfășoară și activități economice, cum afirmam mai devreme.

Oportunitatea de a găsi ceva de lucru, care să îți permită să urmezi și o școală, necesitatea unei diplome care să certifice pregătirea unui tânăr, sunt factori care încurajează aceste activități, într-o mare măsură. În aceste condiții, dependența tinerilor de familiile de origine va fi una tot mai redusă și de aici și controlul familiei asupra tinerilor.

Spre final, putem lansa următoarea ipoteză: În condițiile extinderii educației non-formale, în cazul copiilor, și dezvoltării oportunităților economice, atât pentru părinți cât și pentru tineri, asistăm la o scădere a relațiilor de cooperare părinți-copii în interiorul familiei. Copiii vor fi lăsați, tot mai mult, în grija unor instanțe de pregătire, formală sau nonformală (pentru ca părinții să poată obține venituri ridicate iar copiii să dobândească competențele necesare reușitei în viață). Ca adolescenți sau tineri vor avea acces la mijloacele necesare unei vieți independente (își vor găsi ceva de lucru pentru „a avea banii lor” iar părinții îi vor sprijini, cât se poate, sau cel puțin, le va lăsa libertatea de a alege să fie cât mai independenți).

Este un model care se poate aplica familiilor din medii sociale cu potențial economic. Ce se întâmplă cu cei care provin din medii sociale mai puțin favorizate? Este și cazul multor tineri din mediul rural. Și aceștia vor aspira la o independență economică (sau la un capital economic) cât mai de timpuriu. Nu se vor mulțumi cu condiția părinților, pentru că au deja noțiunea de „altceva”, de „se poate și altfel”, adică mai bine. Cu puține resurse și cu o noțiune destul de vagă în ceea ce privește mijloacele, aceștia vor căuta succesul (economic) în afara mediului lor apropiat. Își vor căuta de lucru în oraș sau în străinătate, imediat ce vârsta le va permite. Și astfel mulți dintre ei riscă să devină „vagabonzi” (în sensul lui Bauman, 2005), într-o „societate de călătorie” și să devină „...în chip firesc, obiectul acuzelor și țapi ispășitori. Dar ei nu sunt vinovați decât că vor să fie la fel ca turiștii – deși le lipsesc mijloacele pentru a-și îndeplini toate dorințele, cum fac turiștii”. (Bauman, 2005, p. 95).

Îmbunătățirea situației economice, dublată de creșterea statusului educațional al părinților, determină alte așteptări în ceea ce privește „calitate a copilului” (Becker și Toms, 1976, p. 161), ceea ce face ca diferențele dintre familiile din urban și cele din rural să fie evidente. (Iluț, 2005). Indivizii din mediile superioare vor avea acces la o serie de instituții, respectiv organizații, pentru satisfacerea nevoilor (obținerea unor servicii) în timp ce pentru cei din mediile mai puțin favorizate, familia continuă să rămână unicul suport pentru generațiile tinere, dar unul care nu are suficiente resurse pentru a satisface așteptările și chiar necesitățile stringente ale acestora.

Teoria schimbului social joacă un rol important în explicarea deciziei părinților de a avea copii, ca și în privința numărului acestora. Totdeauna vor lua în calcul costurile și beneficiile care apar din acest act. Pentru familiile cu un status socio-economic ridicat, costurile par a fi mai mari decât beneficiile, motiv pentru care optează pentru un număr mic de copii. Pentru familiile cu un status socio-economic scăzut investițiile par minore (nu au resurse să investească) și „nu au nimic de pierdut”, „unde mănâncă unul mănâncă și al doilea” s.a.m.d., fără a fi preocupați de calitatea acestora, de șansele acestora de reușită²³.

²³ Mai ales că pentru ei reușita este altfel definită decât pentru cei cu alt status socio-economic și educațional. Nivelul lor de aspirații este mult mai scăzut față de cel al celor care fac parte din alte categorii sociale. Școala este un lux, iar condițiile ridicate de trai un mof. Aceștia consideră că se poate trăi și fără educație, curățenie și îngrijire medicală.

Avem o varietate de modele care se regăsesc, într-o măsură mai mare sau mai mică în realitatea socială în care trăim. Cert este că un copil născut în perioada „modernității lichide” (Bauman, 2000) are o altă poziție în structura socială (familie, societate), alte îndatoriri, obligații și oportunități, în primul rând pentru că altele sunt motivațiile, așteptările și aspirațiile părinților.

III.3. Tendințe în evoluția instituției familiei

Familia, ca cea mai veche formă de organizare socială, este și cea care a suferit cele mai mari variații de-a lungul timpului în întreaga lume. De la familia premodernă, construită în jurul activităților agricole, cu o mulțime de modele, s-a trecut la familia modernă, apărută începând cu anul 1600, când se nasc idei noi despre cuplu și intimitate, în timp ce astăzi se vorbește de familia postmodernă asociată cu creșterea ratei divorțurilor, creșterea instabilității cuplului, indiferența adolescenților față de identitatea familiei. (Zeitlin et al., 1995). A se vedea Tabelul 1 din ANEXE.

În prezent, fiecare dintre noi suntem familiarizați cu ideea de familie și îi atribuim o serie de semnificații, în funcție de care ne raportăm la această unitate socială. Unii spun că familia are la bază imperative biologice (Chirot, 1996), alții spun că este o invenție socială. (Mead, 1962). Cert este că ea are o finalitate care asigură dezvoltarea indivizilor și a societății, fapt ce i-a asigurat și continuitatea: „Acest grup restrâns de indivizi înrudiți s-a constituit ca o modalitate de durată pentru stabilirea unor contracte de durată între indivizi, raporturi fără de care omenirea nu ar putea supraviețui. Aproape niciun individ nu este capabil să obțină, de unul singur, destulă hrană și siguranță pentru a putea supraviețui.” (Chirot, 1996, p. 42). Încet, încet, aceste contracte, raporturi au fost instituționalizate, mai întâi la nivel informal și apoi la nivel formal. Iată o serie de nevoi care au dus la apariția grupului familial.

Pornind de la ideea de mai sus nu putem exclude ca, pe viitor, noțiunea de familie să cuprindă tocmai acei indivizi cu care interacționăm cel mai des și care ne sprijină în asigurarea securității (economice și emoționale), indiferent de fundamentele care stau la baza acestor relații (căsătorie sau nu, relații de sânge, contracte de orice natură). Putem vorbi, la ora aceasta, de o reîntoarcere la acest model mult mai puțin instituționalizat, formalizat, unde cea care dictează este nevoia individului și mai puțin norma? Dacă luăm în calcul ascensiunea valorilor individualiste, am putea da un răspuns afirmativ.

Dacă ne raportăm la mediul rural, în societatea românească actuală regăsim elementele specifice societății moderne, într-o mare parte, și tendințe specifice societății postmoderne. Elementele societății postindustriale se regăsesc, de regulă, în satele apropiate de marile orașe și cu un capital uman mai dezvoltat.

Familia continuă să reprezinte pentru societate ceea ce reprezintă și pentru membrii acesteia. Orice problemă în socializarea copilului are efecte majore în dezvoltarea acestuia, în același mod, orice modificare la nivelul instituției familiei are efecte asupra mersului societății. Nu există acțiuni pur individuale, acestea sunt determinate în mare parte de interacțiunile cu ceilalți indivizi. Reprezentanții constructivismului social (Berger, Luckmann), ai interacționismului simbolic (Mead, Blumer, Goffman) și paradigma interpretativă a lui Weber au surprins și au demonstrat, în multe cazuri, acest fapt. Or, cum familia a reprezentat cel mai apropiat cadru de manifestare a individului, este evident că aici s-a aflat sursa, izvorul multor acțiuni. Dacă acest „izvor” își schimbă cursul, acțiunile indivizilor vor fi și ele altele. Familia a continuat și continuă să joace un rol important, atât în viața individului, cât și în mersul istoriei: „...familia nu-i decât una dintre cele mai statornice și vizibile scene sociale pe care se manifestă, în forme variate și mereu inventate, conflictul istoric dintre femei și bărbați”. (Vlăsceanu, 2007, p. 215). De aici putem trage concluzia că atâta vreme cât vor exista bărbați și femei va exista și familia, ca cea mai importantă „scenă” pe care aceștia se pot manifesta.

O forță care contribuie la reconfigurarea vieții de familie, și are efecte vizibile asupra acesteia, o reprezintă piața economică, este de părere Vlăsceanu, piață care este foarte mobilă și presupune o mobilitatea ocupațională și a forței de muncă la cote ridicate: „Societatea de piață a modernității actuale este, în extremis, centrată pe persoana individuală într-o asemenea măsură, încât ar trebui să fie o societate în care familia și copiii sunt fie anulate sau amânate sine die sau chiar inexistente, fie realizabile într-un alt cadru sau într-o altă formă decât cele moștenite tradițional.” (Vlăsceanu, 2007, p. 217).

Se observă că familia cere stabilitate și continuitate, or societatea actuală, cea a „modernității lichide” (în sensul lui Bauman), a „modernității reflexive” (în sensul lui Giddens), nu cultivă și nu susține niciuna dintre aceste caracteristici. De asemenea, specialiști în domeniul asistenței sociale și psihologiei sunt de părere că o bună dezvoltare a copilului nu poate avea loc decât într-un cadru ale cărui caracteristici sunt: ordinea, continuitatea, predictibilitatea și, adăugăm noi, stabilitatea. (Muntean, 2003). În ce măsură aceste aspecte sunt specifice societății actuale este ușor de observat.

Bauman (2000) explică, în câteva cuvinte, foarte sugestive, de ce a ales sintagma „modernitate lichidă”, de ce folosește fluiditatea ca și metaforă când vorbește despre prezent: „Fluidele călătoresc ușor. Ele <curg>, <se împrăștie>, <se termină>, <stropesc>, <dau pe-afară>, <se scurg>, <inundă>, <se pulverizează>, <picură>, <se infiltrează>, <se preling>, spre deosebire de solide, ele nu pot fi oprite ușor... Scapă nevătămate din interacțiunea cu solidele, în timp ce solidele pe care le-au întâlnit se schimbă – se umezesc sau se udă.” (Bauman, 2000, p. 6). Așa este realitatea socială la această oră, iar din această realitate face parte și familia, a cărei formă actuală este destul de incompatibilă cu cea „lichidă”. Și structura familiei trebuie să fie una ușor adaptabilă, nu numai la schimbările din timp, ci și din spațiu, un model de adhocrație. (vezi ANEXE, Tabel nr. 1).

Studiul nostru efectuat asupra tinerilor din mediul rural ne face să înțelegem că familia va evolua spre o nouă formă de manifestare. Importantă nu va mai fi structura în definirea acesteia, ci funcțiile. Vom ajunge, prin urmare, să identificăm o unitate socială ca formând o familie după aspecte de natură spirituală, emoțională, pe care le presupune, și mai puțin după aspecte obiective, palpabile, structurale. În aceste condiții, noțiunea de familie începe să capete alte semnificații. Mai puțin importante se dovedesc a fi statuturile mamă, tată și copii și mai mult aspectele ce țin de climat: înțelegere, siguranță, respect reciproc etc.

Observăm, din analizele făcute de specialiști, că asistăm la o reîntoarcere la unele din valorile specifice societății premoderne. Acest lucru este valabil atât în ceea ce privește societatea, în ansamblul ei, cât și instituția familiei. Astfel, specialiști din cadrul Universității Națiunilor Unite au identificat o serie de similarități între familia pre-modernă și cea post-modernă. (A se vedea Tabelul nr. 4).

O caracteristică principală a societăților postmoderne și o tendință de evoluție a instituției familiei este existența unui număr mare de modele de organizare a vieții de familie, lipsa unui model unic care să asigure consens și unitate acestui sistem social. Stilurile de viață alternative la familia clasică, considerate, mai mult sau mai puțin, funcționale, devin tipuri de familii care încetează să mai fie considerate atipice, ci mai degrabă o soluție pentru o anumită categorie de indivizi²⁴.

Tabel nr. 4. Asemănări între familiile pre-moderne și post-moderne

Modern	Pre- și post-modern
Distincție clară între casă și locul de muncă	Locul de muncă și locuința sunt deseori aceleași
Dragostea romantică	Relații bazate pe contract sau consens
Mama - singura în măsură să îngrijească copiii	Implicarea ambilor părinți; mama care lucrează
Maturizarea târzie a copiilor sub controlul atent al părinților	Maturizarea socială timpurie a copiilor asistând la activitățile adulților
Părinți centrați pe copii, preocupați de nevoile copilului	Familia centrată pe părinți urmărind satisfacții, împliniri în plan social
Identitate individuală unic definită prin motivații personale și judecăți de valoare	Identitate definită diferit în funcție de contextul social
Adolescență agitată ce urmărește autonomia față de părinți	Adolescență mai liniștită cu o nevoie mai mică de a avea rezidență separată

După: Zeitlin, Marian F., Ratna Megawangi, Ellen M. Kramer, Nancy D. Colletta, E.D. Babatunde and David Garman, *Strengthening the family - Implications for international development*, The United Nations University, 1995, p. 29.

²⁴ Sesizăm aici un principiu similar postfordismului din economie, adică modele adaptate nevoilor individuale.

Celibatul este considerat o soluție, dar poate fi și o consecință, în condițiile unei preocupări crescute a individului pentru educație și cariera profesională. Dacă în societatea tradițională și chiar modernă, celibatul reprezenta un stigmat pentru persoana în cauză, fiind taxat social și chiar economic (în cazul României) pentru acest fapt, acum căsătoria este o opțiune pe care individul o preferă sau nu. Dar nu putem reduce totul la acceptare sau neacceptare, ci și la posibilitățile economice de a duce o viață singur.

În societățile cu un nivel de dezvoltare economic scăzut, în care participarea femeii la viața economică este destul de scăzută, este aproape imposibil pentru o femeie să trăiască singură din cauza inexistenței mijloacelor materiale. Acum, când independența economică a tinerilor, dar și a femeilor, a crescut, aceștia pot amâna pentru mult timp căsătoria sau pot chiar renunța la ea în favoarea celibatului sau a altui stil de viață. Există o mulțime de motive pentru care o persoană poate alege să trăiască singură. Celibatul este o opțiune atrăgătoare pentru cei care nu vor să-și limiteze relațiile sexuale și nu vor să devină dependenți de cineva. De asemenea, în societățile în care se cultivă individualismul și împlinirea de sine, celibatul poate oferi o serie de libertăți pe care căsătoria nu ți le poate oferi.

Câteva dintre avantajele oferite de căsătorie și avantajele oferite de celibat, după Schaefer și Lamm (1995, p. 381), sunt prezentate în Tabelul nr. 5.

Tabel nr. 5. Avantajele oferite de căsătorie și avantajele oferite de celibat

Avantajele celibatului	Avantajele căsătoriei
Oportunități profesionale	Securitate economică
Libertate sexuală	Raporturi sexuale regulate
Un mod de viață incitant	Satisface dorința de a avea o familie
Autosuficiența	Dragoste împărtășită
Libertatea de schimbare și experimentare	Securitate în relațiile personale

Avantajelor căsătoriei puse în discuție mai sus le putem adăuga și alte beneficii pe care acest stil de viață le asigură: o stare de sănătate mai bună, un grad de mulțumire mai ridicat, precum și o eficiență mai crescută a acțiunilor întreprinse de persoanele căsătorite. (Wells și Baca Zinn, 2004). Iată câteva aspecte ce pot fi considerate, la fel de bine, drept obiective pe care le are în vedere un individ. Dar și aceste obiective depind de contextul social care le poate facilita sau nu. Ceea ce autorii numesc avantajele căsătoriei pot fi la fel de bine furnizate și de un alt stil de viață, reprezentat de uniunea consensuală. Este probabil și unul dintre motivele care a contribuit la proliferarea acestui model.

Iolanda și Nicolae Mitrofan (1991) susțin că există două categorii de cauze pentru care un individ nu se căsătorește: a) cauze independente de voința persoanei (de ordin sexual, de ordin psihologic, relațional, stări depresive, complex de inferioritate,

sociofobie); b) cauze dependente de voința personală (lipsa unor convingeri și atitudini profamiliale; existența unor imagini deformate asupra familiei și sarcinilor ei; convingerea că evitarea căsătoriei și familiei îi asigură o deplină libertate individuală etc.).

Când am vorbit despre funcțiile căsătoriei prezentate de Simion Florea Marian (1995), am observat că una dintre acestea era reprezentată de evitarea sancțiunilor sociale care se aplicau celor necăsătoriți. Astăzi, când numărul persoanelor care trăiesc singure este destul de mare, nu mai putem spune că opinia publică se manifestă cu aceeași forță, iar când spunem singure, adăugăm la categoria celibatarilor și pe cei care au fost căsătoriți, dar au divorțat și au ales să rămână singuri. Se dezvoltă, în acest fel, o subcultură a celor singuri fapt ce îi ajută să își construiască o identitate, să se afilieze la un grup. Dacă efectele sociale provocate de alegerea de a rămâne singur au scăzut în intensitate, cele psihice am putea spune că sunt tot mai pregnante. Într-o societate instabilă, agitată, chiar nesigură, a fi singur îți sporește stările de anxietate și insecuritate. Opiniile în conformitate cu care singurătatea este echivalată cu imaturitatea, neîmplinirea, nefericirea, alcoolismul nu sunt simple stereotipuri care-i pot determina pe indivizi să se căsătorească.

Anumite consecințe negative ale celibatului pot fi atenuate de ceea ce numim coabitare sau uniune consensuală. Este mai mult decât evidentă extinderea cuplurilor consensuale, mai ales în statele dezvoltate. Astfel, în Suedia, la un moment dat mai mult de 50% dintre cuplurile care formează o familie trăiau în concubinaj. De asemenea, în Statele Unite ale Americii, aproape jumătate din populația cu vârsta cuprinsă între 25 și 35 de ani a trăit o anumită perioadă cu o persoană de sex opus, în afara căsătoriei. Putem vorbi de o coabitare premaritală dar și de o coabitare permanentă. Multe cupluri după o coabitare de câțiva ani aleg să se căsătorească dar există și cupluri care preferă să trăiască de această manieră tot restul vieții.

Specialiștii care s-au ocupat cu analiza principalelor schimbări ce au intervenit în structura și funcțiile familiei, în țara noastră, au observat că asistăm la noi tendințe care se îndreaptă către individualitate, ca valoare centrală a stilului de viață familial, susținută de valori ca: nonconformism, competiție, însingurare. Numeroși cercetători au demonstrat că societatea contemporană reduce posibilitatea unor relații interpersonale de durată și cu implicare mai adâncă datorită diversității rolurilor. Putem vorbi, într-adevăr, și la nivelul societății noastre, de o criză a familiei la nivelul relațiilor din interiorul acesteia. Violența familială, insatisfacția conjugală, falsa comuniune sunt elemente care pot alimenta opțiunile tinerei generații pentru forme alternative cum ar fi uniunea consensuală. (Mitrofan, 1999).

Alți autori definesc coabitarea și uniunea liberă ca pe un mod de a trăi împreună al cuplurilor heterosexuale, în afara contractului căsătoriei. Cuplurile actuale se orientează spre păstrarea unei disponibilități cvasipermanente și a unei autonomii personale. Acest model nu reprezintă doar un substitut de logodnă sau de căsătorie de

probă, și cu atât mai puțin o promisiune amânată a căsătoriei, ci este susceptibil de a se extinde asupra întregii vieți și a înlocui mariajul, în toate aspectele sale. (Ciupercă și Mitrofan, 1999). Bineînțeles că s-au căutat tot felul de explicații pentru acest fenomen, iar cei preocupați de această problemă au încercat să descopere care sunt mecanismele care-i determină pe indivizi să facă o astfel de alegere. Una dintre explicații ar fi că „uniunea liberă, stabilă și armonioasă sub aspectul climatului socio-afectiv pe perioade lungi și chiar definitive, pare să fie un reflex de apărare al cuplurilor în fața constrângerilor sociale ale unor cadre tradiționale secătuite moral, în care drama individuală a neîmplinirii Sinelui prin intermediul celuilalt a erodat într-atât așteptările individuale în raport cu căsătoria, încât a declanșat un adevărat protest psihologic”. (Ciupercă și Mitrofan, 1999, p. 49).

Pentru a desemna acea perioadă de dinaintea căsătoriei, când partenerii locuiesc împreună, Mair Lucy (1971) folosește sintagma „trial marriage” sau „căsătorie de încercare”, „de probă”, care conduce în foarte multe cazuri la o căsătorie tradițională. Margaret Mead sprijină ideea „căsătoriei de probă” și spune despre mariaj că este contractat în două stadii: *căsătoria individuală*, care implică un minim angajament legal și va deveni o legătură legală, și *căsătoria parentală*, din momentul când este așteptat un copil. (Mead, 1966²⁵ apud Schaefer și Lamm, 1995). Această opinie a lui Mead nu s-a bucurat de mult succes, dar în multe cazuri un cuplu angajat într-o relație de coabitare pe termen lung ajunge să-și perceapă relația ca pe un parteneriat asemănător căsătoriei.

Coabitarea poate fi analizată și ea la mai multe niveluri. Observăm, în societatea noastră și în perioada actuală, o intensificare a acestui fenomen în campusurile universitare. Foarte mulți studenți aleg să locuiască împreună cu partenerul lor din diverse motive. Bineînțeles, fiecare au camere separate (dacă ne referim la cei care locuiesc în cămine) dar preferă să mănânce împreună din motive economice (un menaj în doi este mai puțin costisitor) și să doarmă împreună din motive afectiv-sexuale (nevoia de a avea pe cineva aproape, trebuința de afiliere). Alții, pentru a avea și mai multă intimitate (în condițiile în care își permit din punct de vedere economic) renunță la viața de cămin și se stabilesc într-o locuință închiriată.

Nu putem vorbi de o coabitare extinsă numai la nivelul studenților. Există, de asemenea, în marile orașe, multe cupluri care locuiesc împreună fără a fi căsătorite. Tot de coabitare vorbim și în cazul în care două persoane divorțate, care au trecut prin experiența căsătoriei, preferă să locuiască cu cineva pentru a-și asigura o securitate economică sau afectivă fără să-și mai asume „riscul de a mai trece prin ce a trecut”. Or, creșterea ratei divorțurilor favorizează din nou acest stil de viață.

Din scurta analiză de mai sus observăm că existența coabitării are la bază unele contexte, condiții obiective favorizante. De aici putem trage concluzia că uniunea

²⁵ Mead, M., 1966, *Marriage in Two Steps. Redbook*, p. 127.

consensuală poate fi una din modalitățile de adaptare la un nou tip de societate, așa cum a fost familia nucleară pentru societate industrială. Cu toate acestea, Wu și Schimmele (2003) identifică câteva aspecte care diferențiază net uniunea consensuală de căsătorie și acestea sunt: vârsta partenerilor, fertilitatea, stabilitatea cuplului, acceptarea socială și recunoașterea legală.

Uniunea consensuală tinde să devină un comportament destul de extins, ca de altfel și alte stiluri de viață, cum ar fi familia monoparentală. O serie de sociologi (printre care Judith Stacey, profesor de sociologie la Universitatea din California) au afirmat că familia clasică, formată din doi părinți, nu este chiar atât de importantă pentru evoluția copiilor cum s-a crezut până acum. Este foarte adevărat că sunt situații când o familie monoparentală se poate dovedi mai eficientă decât una clasică, iar faptul că familia cu doi părinți constituie unicul cadru propice pentru dezvoltarea unui copil nu este decât o prejudecată larg răspândită și neconfirmată de studii empirice. (Mitrofan, 1999).

Numărul mare al familiilor cu un singur părinte demonstrează că, totuși, această formă alternativă este funcțională. Începe să se recunoască faptul că este mai bine pentru un copil să trăiască cu un singur părinte, dar într-un mediu liniștit, decât cu ambii părinți, într-o stare permanentă de conflict. Astfel, dacă în trecut se considera că părinții, chiar dacă sunt într-un conflict permanent, trebuie să rămână împreună de dragul copiilor, astăzi prinde contur ideea că este mai bine ca părinții să se despartă decât să-i supună pe copii la situații tensionate. Studiile de psihologie au arătat că, cel puțin în ceea ce privește stima de sine a copilului, ea este afectată mai mult (negativ) la familiile cu conflicte decât la cele monoparentale. Acest lucru ar putea fi explicat, în perioada actuală, prin faptul că extinderea numărului de familii monoparentale a făcut ca acest fenomen să fie privit ca ceva normal, iar copii care au un singur părinte să nu se simtă frustrați, stigmatizați. De asemenea, începe să fie combătută și ideea corelației dintre copii delincvenți și familii dezorganizate și susținută cea a corelației dintre părinți delincvenți și copii delincvenți. (Mitrofan, 1999).

Nu trebuie să uităm că aceste fenomene se produc într-un tip nou de societate care diferă net de cea veche. Nu trebuie să ne rezumăm doar la mentalități și prejudecăți și să uităm de contextele care le generează. Avem nevoie de puțin efort pentru a ne imagina ce s-ar fi întâmplat cu o mamă și cu un copil care ar fi rămas singuri în condițiile în care doar tatăl era cel care avea un venit sigur. Așa se poate înțelege de ce rata divorțurilor era una scăzută. Deoarece femeia nu putea să supraviețuiască și să-i asigure copilului condițiile necesare decât alături de soțul aducător de venit. Odată cu intrarea femeilor în câmpul muncii, situația se schimbă. Ele au acum un venit relativ sigur cu care-și pot îngriji copilul fără ajutorul soțului (ci cu sprijin din partea statului).

Vorbim de familii monoparentale nu numai în cazul celor rezultate în urma unui divorț. Femei singure, care au o carieră profesională (cazuri mai izolate în societatea noastră contemporană) preferă să aibă un copil, care să joace rolul suportului afectiv de care au nevoie și să le aducă un sentiment de împlinire.

Familiile monoparentale nu sunt totuși un exemplu de familii fericite. Sociologii americani asociază familiile formate din mamă și copil cu familiile cu un venit foarte scăzut, cu familiile cele mai vulnerabile. Aproape jumătate dintre familiile compuse din mamă-copil, din Statele Unite, trăiesc sub nivelul de sărăcie sau depind de agențiile guvernamentale de protecție. De asemenea, această situație induce stări nervoase și chiar boli psihice, multe mame singure plângându-se de lipsa timpului liber, de costuri ridicate pentru îngrijirea copilului, singurătate și o dublă solicitare, maximă: acasă și la serviciu. De asemenea, copiii se confruntă cu performanțe scăzute la învățătură, risc de comportament deviant, abandon școlar precum și alte probleme sociale și psihologice. (Marjoribanks, 2003).

Aceleași probleme apar și în cazul taților singuri. Dacă cu câțiva ani în urmă aceste situații erau aproape inexistente, astăzi, ele devin din ce în ce mai numeroase. Mulți bărbați aleg să-și crească singuri copiii, chiar dacă această sarcină ridică multe dificultăți. S-a constatat că și tații pot asigura copiilor aceeași îngrijire ca și mamele, ba mai mult, ei câștigă, adeseori, mai mult și nu au probleme financiare la fel de mari. Studiile făcute arată că, pentru bărbați, o problemă mai mare o reprezintă faptul că au rămas singuri, că nu mai au sprijinul și compania soției și nu aceea că au de îngrijit un copil. (Marjoribanks, 2003). În cazul României aceste cazuri sunt încă destul de puțin răspândite.

Nu putem afirma totuși că situația familiilor parentale este una total funcțională. Acestea întâmpină o mulțime de dificultăți și de probleme care se răsfrâng atât asupra părinților cât și asupra copiilor. Creșterea și educarea unui copil implică o preocupare crescută și o atenție deosebită care nu poate fi asigurată la standarde ridicate de un singur părinte.

În România, în ultimii ani, atenția cercetătorilor s-a îndreptat spre analiza acestui model familial și, prin comparație cu țările occidentale, s-a ajuns la concluzia că este un stil de viață care nu se bucură de prea mare atenție din partea statului: „...În dreptul civil, legislația familiei nu cuprinde măsuri codificate, nici alocații speciale, nici servicii sociale adresate lor.” (Gherghel, 1999). În urma unei anchete asupra familiilor monoparentale, au fost identificați următorii factori de risc ai monoparentalității: a) lipsa resurselor (capitalul uman, școlar, social și material sărac); b) mediul de proveniență rural (valori tradiționaliste, probleme sociale, resurse sărace); c) factori psihologici (labilitate emoțională, instabilitate etc.); d) lipsa educației sexuale și a planificării educației familiale. (Gherghel, 1999, p. 492).

Trebuie precizat că în ancheta menționată mai sus au fost incluse mamele singure cu resurse materiale precare și care se aflau într-un centru maternal al unei asociații non-guvernamentale. Este, așadar, un aspect al problematicii familiilor monoparentale, care nu trebuie generalizat și absolutizat. Am văzut, anterior, că o tendință în schimbările la nivelul familiei este și expansiunea acestui model. Cu timpul, probabil, va fi privit ca o familie care poate constitui un cadru favorabil pentru dezvoltarea copiilor în măsura în care condițiile de la locul de muncă (tipul de program) și alte politici sociale vor veni în sprijinul acestora.

Famiiliile fără copii reprezintă o altă tendință în evoluția familiei. Multe cupluri amână, cât se poate de mult, apariția copiilor sau se confruntă cu infertilitatea. Motivele și cauzele sunt ușor de găsit dacă luăm în calcul contextul social actual. A avea copii a devenit ceva destul de „scump”. Principala preocupare a cuplurilor a devenit realizarea unei situații materiale bune, care să permită creșterea unui copil. Mai există și alte motive: unii consideră că nu sunt potriviți ca părinți, alții doresc să se bucure de mai multă libertate și mai mult timp liber, lucruri pe care nu le poți avea ca părinte, dar centrarea pe carieră rămâne cel mai important dintre ele. Observăm că principala funcție a familiei în perioada actuală nu mai este reproducerea, ci mai degrabă realizarea personală a partenerilor. Este prezentă și aici acea valoare despre care spuneam că va domina noul stil de viață, și anume, *individualitatea*. Cu toate acestea, nu putem afirma că indivizii nu își mai doresc copii, ci poate teama de a nu le putea asigura condiții optime de trai îi determină să amâne, cât mai mult, această experiență.

O altă problemă, puternic dezbătută de specialiști din domeniul sociologiei și psihologiei, este cea a cuplurilor homosexuale, căsătoria între astfel de persoane ca și dreptul acestora de a crește copii. Până acum, aceștia au ajuns la concluzii care susțin că homosexualii nu se consideră a fi persoane anormale, ci din contră, sunt mulțumiți de orientarea lor sexuală. Există și câteva diferențe între cuplurile de lesbiene și cele de bărbați, primele au tendința să formeze cupluri mult mai solide decât cele formate de bărbați homosexuali. O altă deosebire constatată este că, în timp ce lesbienele, ca și cuplurile heterosexuale, pun mare accent pe fidelitate, cuplurile de bărbați homosexuali tolerează relațiile sexuale în afara cuplului. (Stacey, 2007). Acest tip de relații constituie o realitate destul de pregnantă în țările dezvoltate și nu de puține ori, reprezintă cauza unor evenimente sociale și politice importante.

Toate aspectele puse în discuție mai sus au contribui la nașterea familiei postmoderne, o familie caracterizată prin diversitate, de la roluri până la modele, instabilitate sau lipsa echilibrului, o familie care rupe cadrele impuse de modernitate și se adaptează permanent la contextul social mai larg. (Elkind, 1995).

Dacă în societatea tradițională primul câștig era abținerea de la cheltuieli (Prost, 1997), astăzi posibilitățile de câștig numeroase îi atrag pe indivizi în multe activități destul de variate, fapt ce determină stiluri de viață diferite, nevoi diferite și de aici, modele de familie diferite sau, cel puțin, alte structuri care să suplinească o serie de funcții ce au îndeplinite de familie ca instituție socială.

Capitolul IV

FAMILIA RURALĂ ÎNTRE TRADIȚIONAL ȘI MODERN. STUDIU DE CAZ

IV.1. Metodologia cercetării

IV.1.1. Tipul de studiu și metoda utilizată

Datele prezentate în capitolul de față sunt rezultatul unui studiu exploratoriu, întreprins în septembrie-octombrie 2008, în localitatea Bogdănești din Județul Vâlcea, o localitate din mediul rural. Scopul a fost să analizăm aspecte legate de viața de familie în satul contemporan, să clarificăm o serie de concepte și să dezvoltăm noi ipoteze. Acest demers era strict necesar în condițiile în care, și în acest mediu, au avut loc mutații majore, în ultima perioadă, mutații determinate de procesul de schimbare socială care a afectat societatea românească după 1990.

Este vorba de o cercetare ce are la bază metoda studiului de caz triangulat, în cadrul căreia am folosit ca tehnici de culegere a datelor *ancheta pe bază de chestionar* și *interviul semistandardizat* (pe bază de ghid de interviu), completate cu o analiză secundară pe marginea unor date statistice (având ca sursă *Anuarul Statistic al României*, *Anuarul Statistic al Județului Vâlcea* și alte cercetări realizate la nivel național), care aveau să ajute la măsurarea variabilelor din studiul nostru. De asemenea, studiul a fost precedat de o cercetare preliminară (în care au fost investigați 42 de subiecți), având ca temă „Aspirații și atitudini ale tinerilor din mediul rural față de instituția familiei”, cercetare ce a avut la bază un chestionar adresat tinerilor necăsătoriți din aceeași localitate. Am recurs la toate aceste tehnici pentru că fiecare dintre ele putea să completeze, să clarifice și, uneori, chiar să verifice datele obținute. De regulă, acest tip de studiu triangulat ne permite să culegem date relevante mult mai complexe, cu ajutorul cărora să surprindem noile mecanisme care (reglementează) stau la baza vieții de familie din mediul rural. Este un studiu ce încearcă să descrie și să explice fenomene sociale ce sunt mai greu de cuantificat cu ajutorul studiilor extinse, cantitative.

IV.1.2. Universul populației și eșantionarea

Universul populației l-au constituit locuitorii satului Bogdănești din comuna Bujoreni, Județul Vâlcea. Satul se află situat pe un deal, în partea dreaptă a șoselei E81, la 7 Km distanță de Râmnicu Vâlcea și este străbătut de un drum cu o lungime de aproximativ 4 km. Localitatea nu este centru de comună dar are biserică proprie, grădiniță și școală cu clasele I-IV. De asemenea, deține și un așa numit „cămin

cultural”, care este în prezent destul de degradat și nu mai îndeplinește funcțiile inițiale.

Comuna Bujoreni de care aparține satul are o suprafață de 33 km.² și avea o populație de 3977 locuitori la data cercetărilor noastre, cu o densitate de 120,5 loc./km². Din suprafața totală, 570 ha reprezentau teren intravilan, iar 2814 teren extravilan. În componența comunei intră 6 sate cu 1418 locuințe, dintre care 1245 gospodării și funcționează 4 școli și 4 grădinițe (conform site-ului primăriei²⁶). Localitatea care a făcut obiectul studiului nostru era formată din aproximativ 288 de familii și 1000 locuitori (700 adulți și 300 minori, conform datelor de la primărie obținute în octombrie 2008).

Eșantionul construit a fost unul de intenționalitate, format din 39 de familii tipice, cu copii minori și 10 persoane considerate reprezentative pentru lumea satului, alese în funcție de vârstă și status ocupațional. Chestionarul a fost aplicat celor 39 de familii, iar interviul semistandardizat, celor 10 personaje „cheie” pentru lumea satului. Printre cei 10 subiecți am inclus în cercetare preotul satului, un consilier în cadrul primăriei, asistentul social, câțiva pensionari care au avut un status ocupațional important (profesor, vânzător în cadrul cooperativei, coordonatorul activității din cadrul fostei ferme CAP) și alte persoane cu o vârstă înaintată. Acești subiecți au reușit să facă o paralelă între vechea și actuala comunitate și să completeze informațiile obținute cu ajutorul chestionarului.

Contactul direct cu mediul studiat ne-a permis observarea unor stări de fapte noi, ne-a ajutat să înțelegem modul de manifestare al acestora, ca și identificarea modului de raportare a locuitorilor la situațiile respective. Deplasările prin sat, în scopul identificării subiecților și aplicării instrumentelor, ne-au permis numeroase discuții cu locuitorii satului pe marginea temei noastre de cercetare, dar și a altor subiecte. Am observat, de asemenea, și climatul existent la biserica din sat, în timpul slujbei de duminică, ca și atmosfera de la crâșmele din sat.

Toate aceste informații ne-au permis să realizăm o radiografie socială a vieții din comunitatea noastră. Nu trebuie să uităm, însă, că viața socială, și implicit viața de familie, sunt condiționate de cadrul cosmic, biologic, istoric și psihologic, în care acestea se dezvoltă. Am precizat acest lucru pentru a se înțelege că datele culese în acest studiu pot fi valabile și pentru alte zone rurale care au aproximativ același cadru cosmic, biologic, istoric și psihologic.

IV.1.3. Obiectivele cercetării

Obiectivele cercetării, direcțiile pe care le-am urmărit în studiul nostru au fost următoarele: 1) Identificarea atitudinii membrilor comunității față de familie (rolul pe care-l juca familia în viața individului); 2) Surprinderea rolurilor adoptate de membrii

²⁶ <http://www.primariabujoreni.ro/>

familiei (rolul bărbatului, femeii, copiilor); 3) Surprinderea așteptărilor pe care le avea fiecare membru al familiei de la ceilalți membri ai familiei; 4) Analiza surselor de venit ale indivizilor și familiei; 5) Identificarea atitudinii și comportamentului membrilor comunității față de biserică, respectiv, preot; 6) Identificarea atitudinii și comportamentului membrilor comunității față de școală și cadrele didactice; 7) Identificarea atitudinii și comportamentului populației față de comunitate și membrii acesteia; 8) Surprinderea setului de valori care orientau acțiunile indivizilor; 9) Analiza modelelor comportamentale adoptate de tineri în cadrul anumitor instituții (căsătorie, educație, economie, religie).

Vom prezenta în continuare rezultatele studiului nostru organizate pe capitole ce vizează principalele variabile analizate pornind de la informațiilor obținute din teren.

IV.2. Direcții de schimbare în comunitatea rurală

După 1989, mai mult de un deceniu s-a vorbit despre societatea românească în tranziție. O tranziție economică care marchează trecerea de la economia de tip socialist la economia de tip capitalist, de piață. Sistemul economic nu se rezumă doar la tipuri de organizații economice, sisteme de producție, tipuri de slujbe etc. Acesta antrenează, totodată, un stil de viață. Așadar, trecerea de la un anumit sistem economic atrage după sine o serie de schimbări care se reflectă în sistemul social, în general, în modul de viață al oamenilor, în sistemul de valori al acestora, în mentalitățile lor. Iar dacă specialiștii sunt de părere că tranziția economică a luat sfârșit, că ne aflăm în fața unui sistem economic nou (deși realitatea, mai ales cea rurală, infirmă această idee), nu putem spune că valorile care stau la baza acestui sistem sunt noi și pe deplin adaptate noilor realități. Ogburn (1957) și conceptul său de „întârziere culturală” („cultural lag”), văzută ca fenomen ce apare în cadrul proceselor de schimbare socială, explică mulțumitor această situație. Tehnologia a ajuns la un nivel ridicat de dezvoltare, mijloacele de producție sunt tot mai avansate. Nu se poate spune însă același lucru și despre sistemul de valori, despre modelele culturale, despre cultură, în general, sau despre capitalul uman.

Procese de schimbare socială nu vin să înlocuiască vechea ordine cu una nouă. Acestea se derulează în timp și am putea spune că sunt mai degrabă procese de adaptare, de acomodare la noile realități. Este evident că o tehnologie nouă poate înlocui, în totalitate, una veche. Dar tehnologia nu există în afara actorilor sociali, aceasta există datorită individului și pentru individ. Modul de a gândi, de a simți, de a interpreta al individului nu poate fi înlocuit atât de ușor. „Transferul de informații” nu se poate face la fel de ușor atunci când este vorba de un individ care are deja inculcat un sistem de valori cu care s-a familiarizat și datorită acestui fapt îl și consideră „sănătos”, corect, eficient (Principiul verificării psihologice ca „raționalitate eronată”,

Mihu, 1992). Este nevoie de o nouă perioadă de familiarizare pentru a accepta noile modele, sisteme de reguli, valori etc. Conform punctului de vedere al lui Bauman această familiarizare nu ar mai fi posibilă în „modernitatea lichidă” deoarece, specific acesteia este verbul „a uita” și nu „a învăța”. (Bauman, 2005). Ceea ce poate aduce benefic acest mod de raportare este faptul că individul va reuși foarte ușor să renunțe la „vechi”, în favoarea „noului”.

În aceste condiții, fenomenul de întârziere culturală nu se va mai manifesta cu aceeași intensitate. Dar oare mai putem vorbi de cultură, în acest caz? La ce ne vom raporta pentru a evalua un comportament ca fiind „bun” sau „rău”? Procesul de selecție va fi redus. În lipsa unor repere, vom trăi într-un „început permanent” când consensul nu este încă stabilit și „totul este permis”. Dar stabilirea unui consens cere timp și consecvență, preț pe care nimeni nu este dispus să îl plătească în aceste vremuri, când timpul a devenit o raritate. (Baudrillard, 2005). Cu cât sistemul de norme și reguli este mai bine înrădăcinat, cu atât schimbarea va fi mai lentă și poate mai distorsionată, iar noua imagine va depinde de furnizorii de informație, de furnizorii de cunoaștere. Iar dacă pentru multă vreme furnizorul principal a fost reprezentat de familie, aceasta fiind o instanță de socializare puternică (dublată în mediul rural de biserică și comunitate), rolul ei începe să se diminueze în favoarea altor instanțe, care au drept obiectiv crearea și transmiterea de modele.

Mediul rural este un exemplu de astfel de sistem, bine solidificat sub aspect cultural, cu influențe reduse și toate supuse unui acut proces de selecție, trecute prin filtrul comunității. Această afirmație începe să își piardă din valabilitate. Satul, ca parte componentă a unui sistem social mai larg, reprezentat de societate, este atras în procesul de schimbare socială care a cuprins sistemul social global. Această atragere este facilitată, după cum spuneam și mai devreme, de tehnologie. Înlocuirea elementelor de tehnologie sau pătrunderea unora noi, de la cele ce țin de producție, transport până la cele ce țin de comunicare, a reprezentat punctul de pornire în procesul de transformare care a cuprins lumea satului. Intensificarea proceselor de mobilitate socială, chiar a celor de stratificare socială, au pus umărul la construirea noii imagini a satului românesc sau poate numai la degradarea vechii imagini.

Avem în prezent, după cum spuneam într-un capitol anterior, sate care au intrat în jocul schimbării, împreună cu locuitorii acestora, și sate care au fost părăsite fiind considerate „inapte” pentru a intra în marea cursă a schimbării. Dar aceste sate încă nu au dispărut. Ele vor trăi prin cei care le-au locuit și care au hotărât să își caute un „pământ al făgăduinței”. „Când au mers în diferite zone, un factor foarte puternic, nu civilizator pentru ei, a fost obiceiurile și alte chestiuni pe care le-au luat ca într-o desagă și acolo le-au dus și le-au perpetuat” (S.L.), spunea un subiect, cu care am stat de vorbă în cercetările noastre, despre locuitorii satului care aleg să părăsească acest mediu. Astfel, de cele mai multe ori vor deveni oameni marginali, în sensul lui Robert

Park (1928), care nu vor reuși să se integreze pe deplin în noua cultură și nici nu vor putea să își păstreze vechea cultură, pentru că, după cum spune Park, de multe ori cele două sunt antagonice.

Dezvoltarea societății în ansamblu vine să furnizeze satului noi mijloace de evoluție, mijloace cu totul noi, mijloace îndepărtate de naturalul, atât de specific satului, încât impactul va fi foarte puternic. Se creează un mod de viață nou pentru oamenii satului. Vechile generații nu îl pot înțelege, noile generații îl consideră fascinant. De aici, conflictul dintre generații, tot mai crescut, slăbirea sistemului gerontocratic și construirea unui model hibrid de comunitate. Cadrul spiritual va fi influențat de modificările din cadrul fizic, dar numai după o perioadă de criză valorică, care e greu de spus cum se va finaliza. Sărăcia „urbană” este mult mai crudă în sat. Sărăcia rurală avea un soi de „natural” care nu îl speria pe omul de la țară. În cele mai grele momente reușea să mențină controlul pentru că nimic nu îi era străin.

IV.3. Schimbări produse în sat din perspectiva locuitorilor

Traversează satul românesc o perioadă de schimbare? Este o întrebare ce poate fi considerată retorică, și aceasta pentru că procesul de schimbare socială este evident. Ceea ce vrem să vedem este în ce măsură oamenii satului percep acest fenomen ca făcându-și loc în gospodăriile lor, în familiile lor, în sistemul lor de valori, în așteptările lor etc. și mai ales *cum* percep această schimbare. La un nivel mai general, majoritatea familiilor investigate în studiul nostru erau conștiente că au avut loc *prefaceri în lumea în care trăiesc*. Erau și familii (20%) care se bucuraseră sau se bucurau de o oarecare stabilitate, cel puțin la nivel declarativ. Oamenii însă (din rândul celor vârstnici, în special) au reflectat mult mai mult la această problemă: „Au apărut multe schimbări, și în bine și în rău... După 1989 vorbesc toți și nu ascultă nimeni, până în 1989 vorbea unul și ascultau toți” (S.M.). Deși această afirmație avea un substrat politic, ceea ce reclama de fapt subiectul nostru era lipsa unei autorități, lipsa controlului care se manifesta tot mai slab în lumea satului, în special, și în societate, în general. În continuarea interviului, același subiect făcea referire, cu precădere la tineri, și la „nesupunerea lor la vechile modele”. Cauza acestei situații o identifica tot subiectul nostru, care spunea că nu există nicio modalitate de petrecere a timpului liber pentru tineri, fapt care ducea la apariția unor comportamente mai puțin acceptate de comunitate. Acesta era un aspect destul de important reclamat de majoritatea persoanelor cu care am stat de vorbă.

Am putea împărți schimbările amintite de subiecții noștri în două categorii: una ce viza cadrul material, fizic, al satului și alta ce viza cadrul moral, spiritual, al lumii satului.

Legat de *cadrul fizic*, erau aduse în discuție renovarea drumurilor, altădată pline de noroaie, introducerea apei curente, a serviciului de telefonie, a cablului TV, a serviciului de salubritate: „...Nu mai sunt drumurile care erau odată, de mergeai pe garduri... Lucrurile sunt mai bune” (S.G.). Alții erau mai puțin optimiști și erau de părere că nu s-a investit suficient, singurul lucru care s-a făcut fiind introducerea apei curente. Această persoană aducea în discuție problema pământului, care „ar trebui luat de o fermă, ceva, căci dacă nu sunt surse de existență, nu se poate trăi” (S.P.). Era o problemă importantă amintită și de un alt locuitor: „Oamenii au lăsat pământurile nemuncite, de exemplu, dacă te duci la deal (la câmp n.n.), sunt sute de hectare de fân necosite. Ziua de lucru e mai scumpă, pământul nu își mai scoate banii... Oamenii preferă să meargă să cumpere de la târg” (S.G.). Iată o schimbare majoră în lumea satului. Sursa de existență nu o mai reprezintă pământul, motiv pentru care putem afirma că și stilul de viață va fi cu totul altul. Dacă existența individului nu se va mai construi în jurul muncii câmpului, vor dispărea o serie de elemente care nu își vor mai găsi un sens în activitățile neagricole. Prima schimbare majoră care provoacă îndepărtarea de această sursă de existență a constituit-o industrializarea, urmând ca postindustrializarea să o lichideze aproape în întregime.

Un alt aspect important sesizat de oamenii satului îl reprezenta migrația locuitorilor (în sens de stabilire permanentă în alte zone): „Oamenii au plecat destui . . . Eu, în familia mea, de exemplu, am rămas singură: soțul a murit, copiii au plecat, unul în America, altul în Italia, altul în Brașov. Copiii, în general, au plecat foarte mulți.” (S.A.F.). Într-adevăr, erau mulți oameni în vârstă care rămăseseră singuri, dar începuseră să pătrundă în sat familii noi, venite din alte zone, sau chiar din oraș, care, alături de familiile tinere din sat urmau să asigure continuitate lumii satului. „Una dintre cele mai mari modificări survenite după 1989 este că lumea rurală nu mai este așezată pe o pecete, pe o matcă a ei firească...” (S.L.) era de părere un alt subiect. Satul contemporan este deschis spre schimbare și își va pierde o mulțime din elementele lui esențiale care îl făceau unic și capabil să își asigure continuitatea. „Lumea a început să iasă, să vadă, unii lucruri bune, unii mai puțin bune”, spunea același subiect. Așadar, satul înceta să mai fie o comunitate închisă, fapt ce va contribui, într-o mare măsură, la transformarea lui.

Acestor stări de fapt li se adaugă un alt element important, care a contribuit la transformarea lumii rurale. A fost pus în discuție în mod explicit de un singur subiect, dar răzbătea din discuțiile cu toți subiecții. Este vorba de mass-media: „Al doilea mod care a modificat structural lumea rurală este... mass-media” (S.L.), era de părere subiectul nostru. Spuneam că mass-media se regăsea în mai toate discuțiile și aceasta pentru că oamenii apelau adeseori la exemple pe care le furniza mass-media, pentru a-și argumenta opiniile. „Toate emisiunile sunt educative, dar sunt multe care depășesc educația. Aici dau și rele” (S. M.) era de părere un alt subiect care continua discuția cu

prezentarea unor fapte pe care le-a văzut la televizor. Impactul este deosebit de puternic, spunea acesta, deoarece „eu am învățat din lume să mă port în lume” (S. M.), iar copiii de astăzi vor învăța de la televizor. Observăm așadar o serie de transformări în ceea ce privește socializarea copiilor și nu numai.

Comunitatea a reprezentat, pentru multă vreme, o instanță de socializare și control social, acum își pierduse în mare parte această funcție, chiar și în mediul rural. Televiziunea, mai exact spus televizorul, începea să reprezintă un element de raportare, de referință pentru lumea satului. Devenea un soi de autoritate bazată pe seducție și care era cu atât mai nocivă cu cât nu își găsea un concurent serios, nici în familie, nici în școală, nici în obiceiuri, tradiții, nici în religie, ci mai degrabă, își găsea un soi de complice în grupul de prieteni.

În ceea ce privește *cadruul spiritual* al transformării, oamenii percepeau un soi de decădere a moralității satului: „...Copiii și oamenii erau mai respectuoși, se respectau între ei cu <nene> cu <tanti>, dar acum... venea din școli. Ai noștri nu făceau religie, dar aveau o frică de Dumnezeu”. (S.D.F.). Iată câteva simboluri ale respectului, care dispăruseră.

Aceste sisteme de simboluri, care stau la baza valorilor și care orientează, la rândul lor, comportamentul indivizilor, duc la starea de ordine în societate, afirmă Parsons în „Sistemul social”. În lipsa acestor simboluri și norme, apare *anomia*, apar sentimentele de scepticism și fatalism despre care vorbește Mills (1975). Oamenii simt că valorile le sunt amenințate, ceea ce naște un soi de panică declanșată, de regulă, de orice situație care amenință statu-quo-ul, starea de ordine. Aceste stări, trăiri însoțesc procesul de schimbare, de înlocuire a unor simboluri vechi cu altele noi. Respectul, manifestat prin formule de adresare, a existat pentru multă vreme în interiorul familiilor din ruralul tradițional. Frații se adresau cu „nene”, unii altora, soții de asemenea, nu dovedeau familiaritate în comportamentul lor reciproc ș.a.m.d. O doamnă în vârstă (soția unui subiect) ne spunea că niciodată nu și-a manifestat afecțiunea față de soț în fața copiilor și nici soțul nu făcea acest lucru. Aceasta era rigoarea morală a vremurilor mai îndepărtate și este evident că era considerată „sănătoasă” pentru bunul mers al familiei și al societății. Aceste modele au dispărut din familie, dar au reușit să supraviețuiască, o bucată de vreme, la nivelul satului. A venit vremea, însă, ca odată cu eterogenizarea satului să asistăm la o alterare a acestor modele și la nivelul comunității. Ele sunt înlocuite cu altele mult mai individualiste, care lasă fiecăruia libertatea deplină a propriului comportament, fără prea multe tabu-uri și autocenzură. Nu putem spune că este un moment dramatic, o schimbare capitală, dar va trece ceva vreme până când oamenii își vor crea un alt cod de simboluri, prin intermediul căruia să transmită încredere, respect, siguranță.

Pentru moment, simbolurile prezente de ceva vreme încep să se clatine și vor dispărea odată cu vechile generații. Tinerii vor căuta să comunice altfel: „Era lumea

născută cu frica asta, frica de Dumnezeu. Astăzi ... nici vorbă” (S.N.). Era evident că nu frica sau teama va fi elementul care va governa lumea satului, ci îndrăzneala de a exploata, pe deplin, toate alternativele: „În sat au fost schimbări continue, unele în rău, altele în bine” (S.P.); „Oamenii s-au schimbat. Omul niciodată nu este mulțumit, pe om nu poți să îl mulțumești. Dacă i-ai dat de 99 de ori și nu i-ai dat odată... Înainte poate era altfel” (S.G.). O asemenea stare de nemulțumire a oamenilor va constitui în permanență un motor de schimbare pentru lumea satului și nu numai. Iar această nemulțumire se naște din faptul că oamenii cunosc, prin intermediul mass-media, dar și prin intermediul procesului de mobilitate tot mai intens, și alte alternative, cunosc că se poate și altfel, de regulă mai bine.

Putem concluziona că satul românesc traversează momente de schimbare importante, atât în cadrul fizic cât și cel spiritual, din perspectiva locuitorilor acestuia. Fisura ce se naște între cele două canale de schimbare și lentoarea cu care se dezrădăcinează și înrădăcinează valorile reprezintă un moment de confuzie, anxietate, neliniște și poate chiar conflict. „Nu este de mirare că oamenii sunt năuciiți și că nu mai fac niciun efort pentru a înțelege propriul lor univers” afirma Toffler, pentru a marca impactul pe care îl are asupra unui individ apariția unui val de schimbare. (Toffler, 1983, p. 52). „În zilele noastre, oamenii au adesea senzația că viața lor particulară este un șir de capcane. Ei au sentimentul că nu pot face față nenumăratelor dificultăți pe care le întâmpină în universul lor cotidian... Substratul acestui sentiment de nesiguranță îl constituie schimbările aparent impersonale din structura societăților...”, aprecia și Mills (1975, p. 31) în legătură cu societatea americană a secolului XX. Soluția pe care Naisbitt o propune este una binevenită, dar greu de implementat, cu atât mai mult în lumea rurală: „reprogramarea minții”. Ideea lui Naisbitt este că trebuie să renunțăm la o mulțime dintre modelele sau „mentalitățile” cu care ne-am obișnuit până acum, să le înlocuim cu altele noi, mai potrivite pentru noua epocă. (Naisbitt, 2006). Mentalitățile trebuie construite, sunt o componentă a culturii, iar cultura rurală își are rădăcini prea adânc înfipite în istorie pentru a putea fi smulsă și resădită.

IV.4. Instituția familiei și instituția căsătoriei în lumea satului

Familia este, probabil, cel mai relevant exemplu pentru dăinuirea unor modele și sisteme de valori, în lumea rurală. Întreaga viață a satului și a individului s-a construit în jurul familiei, în timp ce aceasta, la rândul ei, a fost strâns legată și legitimată de căsătorie. Căsătoria este un ritual de consacrare, de validare, de legitimare a unui stil de viață bine reglementat, benefic pentru individ și comunitate. A fost, pentru totdeauna, un element al statusului, și, în interacțiunile dintre indivizi, a jucat rol de master-status în multe situații. Statusul de căsătorit sau necăsătorit a fost pentru multă vreme criteriu de respect sau desconsiderare, încredere și scepticism, acceptare și neacceptare,

conformare la normă și respingere a normei etc. Căsătoria te ajută să „fii în rândul lumii”, „să îți faci un viitor”. Nu se putea trăi în afara lumii și fără un viitor.

Funcțiile căsătoriei, după Marian (1995), sunt pe deplin justificate și contribuie la menținerea și funcționarea unui sistem social bine reglementat reprezentat de familie. Familia a fost unica structură care a asigurat supraviețuirea neamului și un trai liniștit. Individul singur era neputincios și fără niciun suport. Sunt lucruri cunoscute, mai mult sau mai puțin, dar care și-au pus amprenta asupra modului de a gândi și a simți al oamenilor din mediul rural. Acest fapt se reflectă în atitudinea manifestată față de aceste instituții. La nivel de opinie este evident acordul indivizilor privind importanța majoră pe care o are familia pentru individ. Am putea spune, totuși, că aceste aspecte au devenit un fel de stereotipuri de gândire, de scheme de percepție pe care comportamentul indivizilor și realitatea nu le confirmă întotdeauna.

Familia și căsătoria continuă să rămână două instituții importante în lumea satului, atât pentru persoanele în vârstă, cât și pentru tineri, dar, în același timp, se proliferază cuplurile consensuale, divorțul nu mai este un element tabu, vârsta la căsătorie crește, celibatul nu mai atrage oprobiul public. (Morândău, F., 2008). Membrii familiilor studiate de noi erau de acord, în proporție de 100%, că *familia* este cel mai important lucru pentru individ. Cu toate acestea, constatăm că în peisajul familiei tradiționale, clasice, își făceau loc și elemente de noutate ce vor schimba structura familiei, rolurile din interiorul acesteia și, evident, funcțiile acesteia.

Un element care nu este chiar foarte nou, dar începe să se extindă mult în mediul rural, este reprezentat de intrarea femeii pe piața muncii. Știm foarte bine că această stare de fapt este consecința procesului de industrializare puternică, dar satul a continuat să rămână mai puțin atins în ceea ce privește persoanele de sex feminin. Femeia a rămas nucleul familiei în multe comunități rurale, fapt ce a contribuit la o bună funcționare a acesteia. Acum, procesul s-a intensificat. Majoritatea femeilor aleg să lucreze și o fac chiar în detrimentul preocupării pentru familie și treburile gospodărești specifice satului. Nu este o problemă latentă acest aspect, ci este una recunoscută și acceptată, ceea ce poate pune în evidență faptul că locul de muncă devine cel puțin la fel de important, atât pentru femei cât și pentru familie. Astfel, numai 7,14% dintre persoanele de sex feminin și 4% dintre cele de sex masculin considerau că este „mai important” să ai o familie. Trebuie precizat că nicio persoană nu aprecia că este mai important locul de muncă. Probabil aceasta ar fi fost o opțiune pentru tinerii necăsătoriți. Atâta vreme cât există varianta, și familie și loc de muncă, oamenii consideră că aceasta ar fi cea mai bună soluție. Totuși este o situație care funcționează, după cum este ușor de înțeles, pe baza *principiului eficienței* (Pareto): *interesul crescut pentru locul de muncă va afecta preocuparea pentru viața de familie, iar un interes crescut pentru viața de familie va afecta interesul pentru muncă*. Cele două vor constitui, în permanență, o sursă de conflict, atât la nivelul familiei cât și al individului.

S-a putut observa o situație conflictuală și în cercetările noastre. În timp ce aveam 16% dintre bărbați care refuzau, în totalitate, ideea ca „femeia să meargă la serviciu chiar dacă își va neglija treburile casei”, aveam 7% dintre femei care erau „în foarte mare măsură” de acord cu această idee. Per ansamblu, observam că femeile erau într-o mai mare măsură de acord cu această stare de fapt (o considerau favorabilă), în timp ce bărbații erau încă nehotărâți (nu evaluau această situație ca fiind una favorabilă). Putem spune că schimbarea apăsătoare în tabăra femeilor, de unde se propaga și în cea a bărbaților. De altfel, Fukuyama este de părere că intrarea femeilor pe piața muncii este un factor care a modificat semnificativ comportamentul bărbaților. (Fukuyama, 2002). Este evident că schimbarea comportamentului este precedată, sau urmată, uneori, de o schimbare a opiniilor și valorilor.

În ceea ce privește căsătoria, aceasta continua să rămână baza pentru întemeierea familiei pentru un procent de 55,5 % dintre familiile investigate. Această situație era reală, însă interveniseră modificări semnificative în condițiile care stăteau la baza încheierii căsătoriei, ca și a momentului în care aceasta survenea. Un indicator de opinie care vizează acest fapt este dacă subiecții sunt de acord ca un bărbat și o femeie să locuiască împreună, fără a fi căsătoriți. Un procent de 57% dintre femei și 44% dintre bărbați erau de acord cu această afirmație. În ceea ce privește atitudinea tinerilor necăsătoriți față de această situație, s-a constatat că aceștia erau de acord, în proporție de 52%, că numai după căsătorie un bărbat și o femeie pot să locuiască împreună, iar 48% nu erau de acord cu această afirmație.

Se constata aproximativ aceeași stare de fapt în ceea ce privește atitudinea față de uniunea consensuală, atât în rândul persoanelor căsătorite, cât și al celor necăsătorite. (Media răspunsurilor obținute, în cazul tinerilor, era de 3,13, iar în cazul persoanelor căsătorite, de 3,18, pe scala Likert în 5 trepte). Ceea ce aducea o notă de diferențiere era că, în timp ce în rândul persoanelor căsătorite exista o tendință mai mare, în rândul femeilor, de a accepta uniunea consensuală (bărbații fiind mai nehotărâți), în rândul tinerilor necăsătoriți aveam o tendință mai mare de acceptare în rândul bărbaților cu vârsta cuprinsă între 30-35 ani și cu studii superioare.

Realitatea confirmă această situație, existând cupluri care locuiau împreună înainte de căsătorie. De asemenea, am întâlnit un cuplu care locuia împreună, avea un copil și erau căsătoriți doar civil, nunta, urmând să se desfășoare „după ce vom strânge niște bani”, așa cum afirma soțul.

Observăm că exista o varietate de modele și de motivații care stăteau la baza întemeierii unei familii. Căsătoria rămânea o instituție bine evaluată la nivelul comunității, 91% dintre subiecți fiind de acord că este o instituție importantă pentru individ. La fel de importante (sau chiar mai importante) se dovedeau a fi, însă, și existența unui loc de muncă și urmarea cursurilor unei școli.

Familia și căsătoria sunt două instituții puternic înrădăcinate în lumea satului și care au suferit variații în timp, s-au adaptat în permanență la schimbările survenite în cadrul celorlalte subsisteme ale sistemului social global. Este un fapt normal și care subscrive principiilor evoluției societății. Schimbările lente petrecute în timp, au făcut ca acestea să treacă, de multe ori, aproape neobservate, după cum afirma Jacques Le Goff în volumul său despre Evul Mediu occidental: „Viața individuală este scurtă iar cea colectivă lentă.” (Le Goff, 1986, p. 202). În prezent, rapiditatea cu care se derulează faptele și apar schimbările face ca acestea să fie percepute ca „nesănătoase și anormale”, mai ales pentru lumea satului. Raporturile dintre soț și soție se schimbă, la fel și cele dintre copii și părinți, vârsta la căsătorie crește, preocupările tinerilor, și nu numai, devin tot mai variate, acestea fiind numai câteva dintre elementele care vor sta la baza noilor modele de organizare a vieții de familie.

Și pentru a argumenta cele prezentate mai sus, continuăm analiza noastră cu vârsta optimă la căsătorie, în opinia subiecților noștri. Aceasta era, în medie, de 25,87 ani pentru bărbați și de 21,92 ani pentru femei. Răspunsurile la o astfel de întrebare erau în concordanță și cu faptul că, în acel moment, erau în sat tineri peste 25 ani (băieți) și peste 20 ani (fete) necăsătoriți și care nu simțeau o presiune socială, în sensul că ar trebui să se căsătorească. Situația era cu totul alta în satul tradițional, când tânărul care depășea o anumită vârstă și nu era căsătorit era un individ demn de compasiunea satului (pe baza unor supoziții cu caracter magico-religios) sau pur și simplu era considerat „altfel” și nu prezenta prea multă încredere.

Persoanele mai în vârstă continuau să acorde o importanță aparte căsătoriei și familiei: „Dacă nu ești căsătorit înseamnă că trăiești degeaba” (S.G.); „Aici familia a fost, este și va fi nucleul societății, fără discuție!” (S.P.); „Pentru tineret, pentru țară, pentru viitorul țării, familia este păstrătorul țării, căci dacă nu va mai fi familie, nu vor mai fi copii, nu vor mai fi oameni” (S.M.). Identificăm aici funcția de bază a familiei, reproducerea, care nu poate fi posibilă în altă situație, deși realitatea ne arată că și aici apar alternative la modelul clasic.

Din perspectiva oamenilor de la sat, familia nu poate fi înlocuită cu alte forme de organizare. Cu toate acestea interlocutorii noștri erau conștienți de fragilitatea acestei instituții: „La unii merge, iar alții și după 20 de ani se despart, nu e nimic bătut în cuie.” (S.M.). *Divorțul* este cel care slăbește aceste instituții și începe să fie acceptat și în lumea rurală, ca un lucru necesar, în unele cazuri. Și tinerii necăsătoriți aveau o atitudine mai permisivă față de divorț, când puneam în discuție situația unui cuplu fără copii față de situația unui cuplu cu copii: „Într-un fel e bine. O fată se căsătorește și lua bătaie. El, la cârciumă, ea, cu copiii, și nu era bine, mai bine se despart.” (S.D.F.). Divorțul „e o treabă binevenită, nu are rost să te chinui, e o mare greșeală” (S. N.).

S-ar putea spune că divorțul este un proces pozitiv, în acest context, dar are o serie de consecințe negative: „Indivizii singulari (necăsătoriți n.n.), în special bărbații,

devin oameni antisociale, băutori, alcoolismul seacă oamenii... Familia rămâne ca un reper important...”. (S. L.). Sesizăm aici o a doua funcție importantă a familiei, aceea de control social.

Există, așadar, o relație importantă între schimbările care apar în interiorul familiei și cele care apar în cadrul satului, în general. Timpul petrecut în familie este superior, sub aspect cantitativ, pentru locuitorii din mediul rural, comparativ cu cei din mediul urban, aceștia din urmă având posibilități numeroase de a-și petrece timpul liber în afara familiei. (Cochran și alții, 2002). Satul beneficiază de resurse reduse de recreere și de timp liber, dar și de servicii educaționale și chiar religioase, mai sărace (MacGarr, 2008; Mihăilescu, 2005), mai ales atunci când se caracterizează printr-o anume „izolare”. (Buțiu, 2006).

IV.5. Viața familială în satul „globalizat”

Romanele și nuvelele realiste ale lui Sadoveanu, Creangă, Rebreanu ș.a. reprezintă punctul de reper cel mai la îndemână pentru înțelegerea vieții în satul românesc din perioada interbelică și postbelică. Țăranul român, cu preocupările lui, nemulțumirile, aspirațiile și idealurile lui, este subiectul tuturor acestor lucrări. Familia și autoritatea patriarhală, pământul și lupta pentru supraviețuire sunt zugrăvite cu mult dramatism, de marii romancieri ai vremii. Astfel, ajungem, ca de cele mai multe ori, să asociem realitatea rurală românească cu imaginile pe care, citind literatura românească, ni le-am conturat prin lectură. Industrializarea urmată de informatizare reprezintă două valuri importante de schimbare care au reclădit viața și familia din mediul rural. Cel de-al doilea val de schimbare ne determină să vorbim de satul „globalizat”, în sensul că acesta a intrat într-un circuit global prin intermediul mobilității teritoriale a locuitorilor acestuia, prin intermediul procesului de contramobilitate, prin intermediul fenomenului de migrație, dar și prin intermediul mass-media în general și, în unele cazuri, internetului.

Consecințele tuturor acestor procese, puse în discuție mai sus, se reflectă într-o mai mică stabilitate pe care o regăsim la nivelul vieții de familie. Dacă viața la sat se caracteriza printr-o similaritate extraordinară, aproape monotonă, a zilelor, a momentelor pe care oamenii le trăiau, „acum și aici”, în prezent fiecare zi poate aduce ceva nou, ceva care să schimbe cursul vieții individului sau al întregii familii. În studiul nostru, 56,41% dintre subiecții investigați erau de acord că *atmosfera din familia lor s-a schimbat*, în ultima perioadă.

Satul românesc nu mai înseamnă omogenitate, unitate, tradiție ci diversitate, disoluție, noutate, schimbare. Dacă în satul tradițional momentele de schimbare din viața unui individ se asociau cu momentele importante din viața omului, în general (nașterea, căsătoria, moartea și alte câteva evenimente din calendarul popular sau

religios), acum putem identifica o mulțime de elemente care pot aduce situații noi: achiziționarea unor bunuri electronice și electrocasnice; pierderea, schimbarea sau găsirea unui loc de muncă; divorțul sau teama de divorț; un nou program de televiziune; creșterea prețurilor; contractarea unui credit la bancă; situația școlară a copilului; fluctuații la nivelul factorilor naturali etc. Iată o mulțime de factori care pot reprezenta (sau pot declanșa) schimbări (la nivel micro) în viața individului din mediul rural. Astfel, se poate justifica sentimentul oamenilor, în conformitate cu care viața de familie a suferit modificări. Din răspunsurile subiecților noștri reieșea că aceste schimbări nu erau însoțite de *situații conflictuale*, 51,2% dintre subiecți fiind de părere că în familiile lor aveau loc „în mică măsură” conflicte (certuri), media răspunsurilor fiind de 2,15 (pe scala Likert în 5 trepte), scor ce încadrează răspunsurile în varianta „în mică măsură”. Bineînțeles că în orice familie mai pot exista și conflicte, însă acestea nu degenerază în situații violente, care să afecteze viața membrilor acesteia. Putem folosi un astfel de indicator pentru a măsura calitatea climatului din familie, care este net superioară celei din trecut, era de părere un subiect în vârstă de 66 de ani: „Nu mai văd bătaia ca înainte. Eu știu cum era mama și tata. O bătea, o lua de păr și o târa. Ca tata mai erau și alții. Dar acum nu prea.” (S.M.).

În ceea ce privește *problemele cu care se confruntă familiile* din comunitatea studiată de noi, acestea veneau din sfera economicului. Un procent de 28% dintre subiecți afirmau că „nu au probleme”, ceea ce putea reprezenta, din nou, un indicator pentru climatul familial din mediul rural studiat de noi. Cele mai multe familii, 38,46%, reclamau ca problemă principală „banii”, 12,8% „munca și locul de muncă”, 5,2% „sănătatea” iar 2,6% „locuința”. Un aspect important care a apărut în momentul interviului a fost acela că mulți subiecți chiar aveau nevoie de timp de gândire pentru a preciza care sunt problemele cu care se confruntă, ceea ce ar putea indica faptul că acestea nu aveau un impact foarte puternic în viața acestora, sau cel puțin nu erau percepute ca situații critice.

Majoritatea familiilor investigate (75%) erau familii nucleare, formate din 3 sau patru membri. Restul erau familii extinse, nici acestea foarte numeroase, de regulă în compoziția acestora intrând un părinte văduv sau ambii părinți ai unuia dintre parteneri.

În ceea ce privește statusul ocupațional al membrilor familiei, în majoritatea cazurilor ambii parteneri aveau o slujbă plătită în oraș. În cazul familiilor aflate în studiul nostru, 4 dintre soții erau casnice, un soț era șomer. Am putea spune că modelul de familie care predomina în comunitatea studiată de noi era acela al familiei nucleare, cu dublă carieră, cu 1-2 copii. Pe lângă acestea mai existau însă și familii formate dintr-un singur membru, soți rămași singuri în urma divorțului, bătrâni văduvi și familii de pensionari.

IV.5.1. Tipul de autoritate în familia rurală

Dacă în familia tradițională românească, sexul și vârsta au reprezentat, în mod evident, master-statusuri, astăzi această situație a suferit modificări chiar și în familiile din mediul rural. Putem afirma, în aceste condiții, că bărbatul și persoana cea mai în vârstă (părinții raportat la familie, bătrânii satului raportat la comunitate) nu mai reprezintă unica sursă de autoritate în *familia nucleară* (sau de procreație), respectiv *extinsă* (în care o includem și pe cea de origine).

Un studiu întreprins în anul 2002, în rândul cuplurilor consensuale de studenți, arăta că părinții sunt „puși în fața faptului împlinit” când copiii își aleg un anumit stil de viață, iar opiniile acestora (ale părinților) cu privire la partenerul de căsătorie sau chiar actul căsătoriei, nu au foarte mare greutate. (Morândău, F., 2002). Bineînțeles, este vorba de studenți, dar și tinerii din mediul rural încep să pătrundă, din ce în ce mai mult, în acest mediu, să aibă contact tot mai intens cu astfel de modele, ceea ce facilitează pătrunderea acestor modele și în comunitate rurală. Teoreticienii din domeniul instituției familiei vorbesc despre un tip de autoritate egalitară, atunci când pun în discuție familia modernă. Este un tip de autoritate tot mai mult regăsit și în familiile din zonele rurale aflate în curs de modernizare. Pentru a măsura variabila pusă în discuție mai sus, în cercetările noastre am folosit câțiva indicatori ce țin de administrarea banilor, planificarea activităților, luarea deciziilor, rezolvarea conflictelor.

Majoritatea respondenților (72%) afirmă că *soțul și soția participă împreună la administrarea banilor*. Iată că și soția este implicată în această activitate, fapt mai puțin întâlnit în societățile tradiționale. Administrarea banilor, considerată activitate importantă în cadrul familiei, revenea soțului, mai ales că acesta era cel care aducea bani în casă, în cele mai multe cazuri.

În prezent, observăm că se prefigurează, în mediile urbane, cu precădere, un nou model de familie, în ceea ce privește bugetul acesteia, și anume cel cu bugete separate, ambii soți fiind aducători de venit, fiecare își va administra propriul venit. Este foarte greu de imaginat un astfel de model, viața de familie implicând, în esența sa, o mulțime de cheltuieli comune. Nu se știe dacă acest mod de organizare se va prolifera sau va rămâne izolat, însă se pare că în prezent este preferat, în special, de cuplurile tinere și este compatibil cu principiul individualismului. La nivelul familiei din comunitatea rurală studiată de noi, cooperarea și egalitatea între soți (sub aspectul rolurilor și autorității) sunt elemente apreciate și dezvoltate în cadrul familiei.

Vorbim de cooperare nu numai în administrarea banilor, ci și în ceea ce privește *planificarea activităților, organizarea muncii, deciziile privind aceste aspecte*. Astfel, 74% dintre respondenți afirmă că la planificarea activităților participau atât soțul cât și soția. Relația de cooperare și deschidere spre compromis reieșea și din maniera în care sunt soluționate o serie de *situații conflictuale*, discuțiile în contradictoriu. Când apăreau astfel de situații rezolvarea era, pentru 61,54% dintre respondenți, „ajungerea

la un consens”. În 25,64% dintre cazuri, soțul avea de spus ultimul cuvânt dar aveam și cazuri, într-un procent de 10%, în care soția era cea care își impunea punctul de vedere.

Constatăm că ne îndreptăm spre un model de interacțiune, în care soții decid și acționează împreună. Cert este că bărbatul a încetat să reprezinte unica autoritate în familiei, iar femeia devine un partener, în adevăratul sens al cuvântului, fiind implicată în tot ceea ce înseamnă proces decizional.

Un alt aspect observat în teren și care susține ideea anterioară vizează momentele în care am solicitat ca la chestionarul nostru să răspundă soțul, capul familiei. În multe cazuri, acesta îi cerea soției să facă acest lucru, investind-o, în acest mod, cu autoritate. De asemenea, am întâlnit și o situație în care soția i-a reproșat soțului că nu trebuia să răspundă la chestionarul nostru, fapt care l-a făcut pe soț să devină mai sceptic. Ideea pe care vrem să o subliniem este că soția are dreptul să își exprime propria opinie, este încurajată să o facă, iar soțul evaluează aceste opinii ca pe unele pertinente și demne de luat în considerare.

Mai sunt puține familii în care predomină modelul patriarhal, dar presiunea în sensul „abolirii” acestuia este destul de mare, în condițiile în care independența soției față de soț este în creștere, oportunitățile femeii sunt mai multe, iar capitalul comun, reprezentat de copii, (Fukuyama, 2002), este tot mai redus. Și tinerii din studiul nostru erau de acord cu faptul că „femeile și bărbații au drepturi egale”, dar în același timp erau de acord și cu faptul că „femeia trebuie să respecte deciziile soțului” și „femeia trebuie să se supună bărbatului”. Erau, probabil, câteva stereotipuri, mentalități care întrețineau ideea de superioritate masculină, dar care nu mai aveau un fundament puternic, în realitate. Putem spune că acestea sunt cazuri de situații conflictuale, iar în familiile în care se manifestă autoritatea soțului există riscul de violență domestică, fenomen acutizat de faptul că, în prezent, femeile tind să își exprime, tot mai vizibil, independența și egalitatea în fața soțului. Această exprimare a independenței și egalității se face, în multe cazuri, cu acordul soțului: soții care stau la masă cu soțul la o bere, fumează împreună cu soțul, conduc mașina, decid că trebui să aibă un loc de muncă etc.

În ciuda acestor aspecte, specialiștii americani sunt de părere că bărbații vor rămâne în continuare capul familiei, iar un indicator în acest sens este faptul că după căsătorie, soțiile preiau numele soțului, iar cei mai mulți părinți americani dau copiilor prenumele tatălui sau bunicului lor. (Macionis, 2007). Prima condiție o regăsim în realitatea românească, în ceea ce o privește pe cea de-a doua, nu avem argumente suficiente. Ceea ce am putea adăuga, aici, este faptul că, în general, tații își doresc urmași de sex masculin, motivația nefiind una explicit exprimată, însă putem presupune că este vorba de asigurarea continuității neamului (prin intermediul numelui și nu numai). Este un fapt care poate argumenta ideea superiorității masculine. Bourdieu este de părere că se poate vorbi de o „relativă constanță a structurilor sexuale

și a schemelor prin care ele sunt percepute” (Bourdieu, 2003, p. 9), motiv pentru care tratează diviziunea dintre sexe ca pe o stare naturală. De asemenea, soțiile, deși își reclamă independența, acceptă, totuși, că soțul este capul familiei și sunt chiar de acord cu ideea de supunere. Cert este că asistăm, în permanență, la un proces de diferențiere, la care bărbații și femeile sunt supuși și care îi determină să se distingă în mod evident, astfel încât nu se poate vorbi întocmai de egalitate între bărbați și femei. Principala instanță răspunzătoare de transmiterea și perpetuarea acestor scheme este, după cum spune tot Bourdieu (2003), în primul rând, familia, urmată de biserică, școală și stat.

Toate schimbările care sunt înregistrate de condiția femeii se supun logicii modelului tradițional, al diviziunii dintre masculin și feminin. Este un punct de vedere conflictualist emis de Pierre Bourdieu, care ne poate justifica contradicțiile la care ajungem, uneori, în analiza rezultatelor noastre. Cu toate acestea, este evident că s-au înregistrat schimbări semnificative în ceea ce privește condiția femeii în familie, rolul acesteia devenind mult mai complex (comparativ cu al soțului).

Controlul nașterilor, intrarea pe piața muncii, accesul la educație sunt numai câțiva factori care deschid drumul spre un status egalitar soț-soție. În ce măsură au aceste variabile un impact pozitiv asupra vieții de familie, rămâne de văzut. Bourdieu le percepe ca pe niște factori cu impact negativ: „...Accesul femeilor la munca profesională este și un factor preponderent al accesului la divorț”. (Bourdieu, 2003, p. 39). Studiile și datele statistice ne permit să fim de acord cu această afirmație. De asemenea, în mediul rural, în satele aflate în apropierea centrelor urbane, este evidentă tendința fetelor de a se orienta spre studii, spre găsirea unui loc de muncă, cu mai mult interes decât spre ideea întemeierii grăbnice a unei familii. Mai mult de jumătate dintre tinerii investigați în studiul nostru preliminar, (66%), erau de părere că găsirea unui loc de muncă este mai importantă decât căsătoria. Am putea spune, ca și o concluzie, că tendința de creștere a autorității soției (a femeii, în general), nu face decât să slăbească relațiile de familie și chiar să submineze valorile familiei.

În ceea ce privește *autoritatea părinților în relațiile cu copiii*, și aici remarcam modificări semnificative: „...Unii părinți au început să știe de frica copiilor: se duce și se aruncă în lac, se aruncă înaintea trenului... dacă ai supărat-o cu un cuvânt...” (S.M.). Ceea ce dorea să spună subiectul nostru evidențiază faptul că tinerii nu țineau cont de sfaturile părinților și aducea în discuție, pe larg, alegerea partenerului în vederea căsătoriei, decizie la care părinții participau în mică măsură. Această situație făcea ca multe căsătorii să eșueze pentru că „prea multe nu poți să faci dacă nu ai cât de mic sprijin din partea cuiva” (S.M.).

Persoanele mai în vârstă, cu care am stat de vorbă, apreciau atitudinea propriilor copii față de ei, bunul simț al acestora și interesul de a le oferi sprijinul. În schimb, reclamau dispariția vremurilor mai vechi: „...s-a cam dus respectul față de părinți. Acum nu mai sunt vremurile alea, când copiii să respecte părinții, se uită la părinți să îl

respecte pe copil” (S.G.). Au fost și persoane care reclamau o stare de fapt pozitivă în ceea ce privește relația copii – părinți: „Copiii cu părinți se poartă frumos. În altă parte se bat, se omoară, la noi sunt cuminți, nu prea am auzit să se bată între ei. Că mai au mici certuri...” (S.D.F.); „Părinții îi lasă cam liberi pe copii, să facă cam ce vor, presupunând că știe ce face, dar nu este așa. Nu acceptă sfaturi de la bătrâni” (S.P.). În general, se reclama o lipsă a respectului, a autorității în relațiile părinți – copii, și aceasta pornind de la modul de adresare a copiilor față de părinți, de la implicarea acestora în munca în gospodărie și respectarea sfaturilor părinților. „Părinții nu mai au autoritate. Copiii sunt mai neastâmpărați, dar pornind de la lipsa de autoritatea a părinților, care nu știu cum să își mai mulțumească copiii. Copilul nu mai este crescut în frică și respect... Sunt părinți care nu știu decât să îi bată sau care își <cumpără>, pur și simplu, copiii cu diferite favoruri” (S.L). Era un răspuns care sublinia foarte bine o stare de fapt amintită și de alți subiecți, care vorbeau despre o preocupare crescută a părinților în a le oferi copiilor tot ce își doreau sau părinți care îi agresau verbal sau fizic.

Putem aduce, aici, în discuție, teoria lui Becker și Tomes (1976) privind accentul pe cantitativ sau calitativ, în ceea ce privește situația copiilor. Constatăm o creștere a interesului pentru „calitatea” copiilor, mai ales dacă punem în discuție și preocupările crescute ale părinților de a investi în educație (vezi status-rolul copiilor). Aceasta ar putea fi o explicație pentru numărul mic de copii al familiilor din comunitatea studiată de noi, la care mai adăugăm mutarea activității în afara gospodăriei, nuclearizarea familiei și implicarea mai scăzută a femeii în creșterea și educația copiilor.

Ca o concluzie, în ceea ce privește autoritate în familie, constatăm că nu se mai poate vorbi de relații bazate pe autoritatea unică a soțului, nici la nivelul cuplului conjugal, nici la nivelul familiei nucleare sau extinse. Soțul, respectiv părintele, încetează să mai reprezinte un centru de autoritate care controlează comportamentul tuturor membrilor familiei. Relațiile se bazează mai mult pe cooperare, atât între soț, soție, cât și între copii și părinți. Ultima situație reprezintă, într-o mai mare măsură, o sursă de conflict între generații și este răspunzătoare pentru crearea unei imagini ușor negative a comunității studiate de noi.

IV.5.2. Status-roluri în familia rurală

Cercetările prezente, în ceea ce privește rolurile în familie, pun în evidență schimbări semnificative ce se produc la nivelul familiei. Viața de familie s-a schimbat, structura familiei s-a schimbat, funcțiile familiei s-au schimbat și, în mod evident, rolurile în interiorul familiei sunt mai complexe. Noțiunile de soț, soție, copii, care desemnează statusuri clare în structura familiei, au rămas aceleași, însă rolurile atașate acestora, și de aici semnificațiile lor, sunt cu totul altele. O tânără își puna, la un moment dat, problema: dacă soțul gătește mai poate fi numit soț? Observăm că, în

timp, rolurile atașate statusului devin adevărate simboluri pentru anumite stări de fapt. Răspunsul nostru este „Da”, putem numi un soț care gătește soț, iar acesta își va păstra rolul pus în discuție în condițiile în care mediul social nu exercită o presiune în sensul renunțării la această activitate care nu este potrivită, specifică soțului (poate mai corect spus ar fi bărbatului) sub motivul că poate aduce „prejudicii” imaginii acestei categorii sociale.

Rolurile de gen devin ulterior stereotipuri care vor exercita în permanență o presiune în ceea ce privește exercitarea rolurilor de soț, soție. O comunitate unită, cu relații strânse între membrii acesteia va exercita o presiune în ceea ce privește păstrarea acestor roluri. Așteptărilor soților li se adaugă așteptările comunității care pentru multă vreme s-au dovedit a fi mai puternice. În momentul în care familiile devin mai izolate, relațiile cu ceilalți membri ai comunității au mai puțin conținut, sunt mai de suprafață, presiunea încadrării în acele stereotipuri este tot mai mică. (Bott, 1971). Rezultatul este crearea unor modele individuale sub aspectul rolurilor în familie: soți care gătesc, soți care îngrijesc copii, soții care lucrează, soții care fac reparații în casă etc. Este o stare de fapt întâlnită și în comunitatea studiată de noi și aceasta, pe fondul fluctuațiilor existente la nivelul locuitorilor. „Noii veniți” se integrează mai greu sau nu doresc să se integreze (mai ales dacă vin dintr-un mediu superior, cum ar fi cel urban) motiv pentru care nu vor crea rețele sociale puternice. Lipsa manifestărilor și evenimentelor colective din lumea satului sărăcesc relațiile sociale și slăbesc consensul și în ceea ce privește rolurile membrilor familiei.

IV.5.2.1. Status-rolul soției

Comunitatea rurală s-a delimitat, întotdeauna, de oraș, prin densitatea relațiilor în interiorul ei, prin controlul informal puternic, prin interacțiunile numeroase între membrii acesteia. (Tönnies, 1944). Un astfel de model de organizare socială a făcut ca schimbările la nivelul rolurilor de gen să apară destul de greu. Am văzut, mai sus, că asistăm la o anumită egalitate în ceea ce privește autoritatea în familie. Și în ceea ce privește creșterea și educarea copiilor se observă o implicare a ambilor soți. Rolul principal în creșterea și educarea copiilor nu mai revine exclusiv femeii, soțul își asumă și el acest rol, cel puțin la nivel declarativ²⁷. Avem, așadar, familii în care numai soția se ocupă de creșterea și educarea copiilor, familii în care soțul se ocupă de creșterea copiilor, familii (cele mai numeroase) în care ambii soți se ocupă de creșterea și educarea copiilor, dar și familii în care acest rol le revine bunicilor.

Studiile la nivel național, ca și studiul întreprins de noi la nivelul aceleiași localități, adresat tinerilor necăsătoriți, pun în lumină faptul că bărbații sunt de acord cu

²⁷ Alături de opiniile subiecților am întâlnit și o situație concretă în care soțul a rămas în concediu de paternitate, permițând soției să își păstreze locul de muncă. Bineînțeles, pe considerente de ordin material.

intrarea femeilor pe piața muncii, dar acestea își vor păstra, în același timp, rolul în familie, ele fiind considerate cele mai în măsură să se ocupe de treburile casnice și de creșterea copiilor.

Eurobarometrul rural (Sandu, 2006) subliniază aceeași idee: 85% dintre subiecții intervievați erau de acord cu afirmația „Ambii soți trebuie să câștige bani pentru întreținerea familiei”. De asemenea, 69% dintre respondenții din cadrul aceluiași studiu erau de acord, „într-o mare și într-o foarte mare măsură”, cu afirmația „O mamă care lucrează poate fi la fel de grijulie față de copii săi ca și una care nu lucrează”. De aici reiese faptul că slujba nu poate împiedica o femeie să aibă grijă de copii, deși 49% dintre subiecți erau de acord și cu afirmația: „Un copil preșcolar, probabil, va suferi dacă mama sa lucrează”. Sesizăm în aceste răspunsuri o situație conflictuală. Este foarte evident faptul că populația din mediul rural evaluează la un nivel ridicat slujba plătită, în rândul femeilor. În același timp, vechile stereotipuri de gen, vechea ordine bazată pe criterii de gen, rămâne valabilă și este susținută, la nivel de opinie, de locuitorii mediului rural.

Un alt studiu „Viața în cuplu”, realizat de Fundația pentru o societate deschisă (Bădescu et al., 2007), pune în evidență faptul că un procent de 66% din populația rurală era de acord că femeia este „stăpâna casei”, comparativ cu orașele mari unde procentul era de 58%. Afirmațiile de mai sus erau întărite și de opiniile privind sarcinile casnice pentru care, susțin subiecții, femeile sunt cele mai potrivite. Putem completa aceste date cu observația conform căreia, deși femeilor li se recunoaște responsabilitatea în privința treburilor casnice, a rolurilor casnice, mijloacele de îndeplinire a acestora au suferit, în multe cazuri, modificări. Inovațiile la nivelul tehnologiei le permit femeilor să se angajeze și în alte activități. Când spunem „mijloace” ne gândim la mașina de spălat, aragazul pentru gătit, frigiderul (opțiunea pentru cumpărarea hranei, în mare parte, și pregătirea rapidă), inclusiv trecerea de la scutecul de bumbac la cel de unică folosință, ușurează mult activitățile în cauză ale femeii. Toate aceste elemente de tehnică și tehnologie aduc schimbări evidente în modul de exercitare a rolurilor și sunt rapid asimilate și foarte mult apreciate, mai ales de generațiile tinere.

Dacă femeilor li se deschide drum liber pe piața muncii, în „economia externă a gospodăriei” și chiar și în sectorul gulerelor albe, și bărbații încep să fie implicați în „economia internă a gospodăriei”. (Collins, 1991). Afirmația de mai sus este susținută de studiile realizate la nivel național, în care, 51% dintre respondenți erau de acord, „în mare și foarte mare măsură”, cu afirmația „În general, tații pot avea grijă de copii la fel de bine ca și mamele.” Autoritatea bărbaților rămânea, totuși, recunoscută, atunci când venea vorba de politică și afaceri. Astfel, 66% dintre subiecți erau de acord, „în mare și foarte mare măsură”, cu afirmația „În general, bărbații sunt lideri politici mai buni decât femeile”, iar 62% cu afirmația: „Bărbații conduc mai bine afacerile decât

femeile”. Autoritatea bărbatului în interiorul familiei era susținută de un procent foarte ridicat dintre respondenți, 89%, care erau de acord cu faptul că bărbatul este capul familiei și 79%, care erau de acord că acestuia îi revine, în cea mai mare măsură, rolul de a aduce bani în casă. (Bădescu et al., 2007). Cu toate acestea, datele prezentate mai sus au arătat că nici femeii nu îi este refuzat acest rol. Aici vedem acea diferențiere între opinie și comportament, și tot aici sesizăm și firul schimbării, pentru că în cea mai mare parte avem de-a face cu schimbări la nivelul comportamentelor și numai după aceea, a sistemului de norme și valori. Tot aici putem sesiza și fenomenul „întârzierii culturale” (Ogburn, 1957), pentru că femeia beneficiază de multe oportunități și contribuie la starea economică a familiei, deși se susține ideea că bărbatul este cel mai în măsură să facă acest lucru.

Sesizam, din datele de mai sus, o diversificare și o îmbogățire a rolului femeii. Desfășurarea unui astfel de rol, fiind de multe ori greu de realizat, femeia va elimina din sarcinile sale acele activități pe care le evaluează ca fiind mai puțin importante. Observând câteva familii, am constatat că ceea ce era considerat a fi mai puțin important ținea de câmpul familiei și mai puțin de cel al muncii. Erau și situații mai dramatice, când se reducea atenția acordată copiilor, și facem referire aici la securitatea emoțională, în favoarea securității economice. Investițiile materiale în copii păreau uneori mai importante decât cele emoționale. Timpul petrecut cu copiii devenea mai scurt și mai slab sub aspect calitativ, fapt pe care părinții nu îl considerau a fi problematic. În aceste condiții capitalul economic poate crește, însă capitalul emoțional al familiei scade. Calitatea vieții crește sub aspect material, economic, dar poate scădea sub aspectul capitalului social, emoțional, afectiv.

În privința treburilor casnice, în studiul nostru s-a observat, din nou, o tendință de cooperare. Astfel, din analiza datelor reieșea faptul că soția participa mai mult decât soțul la treburile casnice, dar într-o măsură mai mare, soțul și soția erau cei care se ocupau împreună de treburile casnice. Bineînțeles că exista o distribuie la nivelul acestor roluri, dar această distribuie se pare că diferea de la familie la familie, nemaifiind un model pe care să-l regăsim în majoritatea acestor structuri.

Activitățile agricole, ca un sector deosebit de important pentru lumea satului, sunt, în cea mai mare măsură, evaluate ca fiind responsabilitatea întregii familii. Am observat că erau familii tinere la care acest sector era foarte mult redus, în sensul că niciunul dintre membrii familiei nu mai desfășura activități de cultivare a pământului, aceștia fiind de părere că achiziționarea produselor de la magazin, sau de la piață, era mult mai rentabilă. Activitățile agricole au rămas, în mare măsură, apanajul vârstnicilor. Ceea ce mai rămăsese din acest sector al muncilor agricole era activitatea de grădinărit, cultivarea de legume. Porumbul, ca și cultură destul de extinsă în acea zonă, era tot mai rar cultivat. Am întâlnit o familie cu un nivel economic ridicat, condiții de locuit deosebite pentru mediul rural, în care soția era casnică iar preocu-

parea ei principală era să asigure resursele alimentare pentru familie din producție proprie, considerând că acestea sunt net superioare, calitativ, celor din oraș. În acest scop, cultiva, în principal, legume și creștea păsări pentru ouă și carne. Era un comportament care reflecta o reîntoarcere la resursele și beneficiile satului, dar fundamentată de motivații net superioare, nu din necesitate, din lipsa unei alternative, ci din dorința unei vieți sănătoase. Această reîntoarcere era posibilă numai în condițiile în care familia ajunsese deja la un standard economic ridicat, și își satisfăcuse, la cote înalte, nevoile primare (hrană, locuință, vestimentație), iar acum pune accent pe calitatea acestora, nu numai pe cantitate. Era doar o tendință regăsită în prezent la mai multe familii care au ales mediul rural ca spațiu de locuire, dar nu era și nu este una generalizată. Majoritatea familiilor sunt, încă, la nivelul satisfacerii principalelor nevoi și a unui confort cât de cât adaptat la noile condiții oferite de societate. Considerăm că acest model al acumulării, într-o primă fază, sub aspect cantitativ (instinctiv, irațional), după care intervine și aspectul calității (fundamentat rațional, bazat pe selecție) este un element specific al evoluției familiei și comunităților umane, în general. Ceea ce caracterizează mediul rural, în acest moment, este acea acumulare cantitativă, fără o selecție și obiective clar stabilite, ci pur și simplu pentru „a avea”, abundența unor bunuri, în special ce țin de hrană și vestimentație, fiind considerată condiție a fericirii și bunăstării.

Am precizat, mai sus, câteva aspecte legate de intrarea femeii pe piața muncii. Și în mediul rural, ceea ce așteaptă ceilalți (soț, copii, comunitatea) de la femeie (rolul acesteia), ține de contribuția acesteia la bugetul familiei. Aceste așteptări conturează rolul femeii și o motivează puternic să intre pe piața muncii și chiar să meargă la muncă în străinătate. În studiul nostru, observăm că este mai atractivă situația în care femeia merge să lucreze, decât cea în care rămâne acasă, să se ocupe de treburile casnice. În ceea ce privește neglijarea treburilor casei, sesizăm o notă de nehotărâre, situația nu era pe deplin clarificată, putând fi considerată drept una ușor conflictuală.

Procedând la o analiză comparativă, pe sexe, a răspunsurilor subiecților noștri la o serie de itemi, constatăm că perspectiva femeilor (soțiilor) diferea de cea a bărbaților (soților). Legat de afirmația „*femeia trebuie să stea acasă și să se ocupe de treburile casei*” observăm, în primul rând, că femeile erau mai hotărâte, iar răspunsurile lor arăta dezacordul față de această situație, în timp ce bărbații erau nehotărâți. Dacă, în cazul afirmației ce viza statusul de casnică al femeii, observăm o nehotărâre în rândul bărbaților și dezacord în cazul femeilor, în ceea ce privește afirmația cu privire la statusul de actor pe piața muncii, observăm o situație de consens, în cazul ambelor sexe. Atât bărbații cât și femeile erau de acord cu această situație.

Atât bărbații cât și femeile erau nehotărâți atunci când se puneau în balanță activitatea femeii în afara familiei, cu preocupările casnice. Observăm că acolo unde situațiile se dovedeau a fi destul de importante, unde puneam în discuție situații mai

mult sau mai puțin dezirabile social, era preferată lipsa de opinie, tocmai pentru a evita emiterea unor judecăți clare. Era posibil să apară, într-o anumită măsură, tendința de fațadă, subiecții cunoscând faptul că neglijarea casei nu este o situație evaluată pozitiv de comunitate sau de societate, în general.

În ansamblu, din analizele de mai sus, reiese că populația din mediul rural evaluează ca pe un fapt benefic intrarea femeii pe câmpul muncii, ceea ce determină schimbări semnificative la nivelul status-rolului acesteia. Putem folosi situația în cauză ca pe un indicator pentru egalitatea de gen. De asemenea, trebuie precizat că existența situațiilor mai puțin clare pune în evidență presiunea modelelor culturale existente în comunitatea rurală. O serie de exigențe, în ceea ce privește status-rolul femeii, mai există chiar dacă, în multe cazuri, ele se manifestă doar la nivel de opinie. Este valabilă această afirmație atunci când punem în discuție relațiile sexuale premaritale în cazul tinerelor. Subiecții investigați tindeau să nu fie totuși de acord cu acest comportament (o medie de 2,44 pe scala Likert în 5 trepte) iar această atitudine se manifesta în cazul ambelor sexe, aproape cu aceeași intensitate.

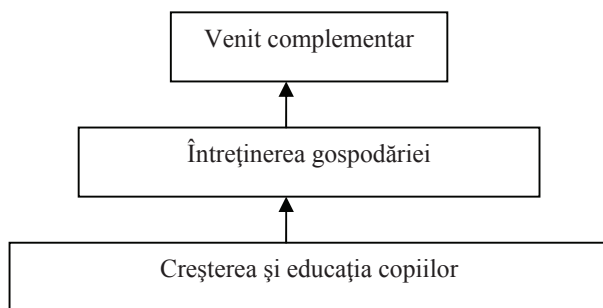
S-a observat, în cazul persoanelor de sex masculin, un număr mai mare de persoane, comparativ cu persoanele de sex feminin, care evitau să își exprime acordul sau dezacordul, preferând varianta de mijloc. Cam aceeași era situația și în cazul tinerilor necăsătoriți. Per ansamblu, situația era una de incertitudine, nehotărâre. Răspunsurile subiecților la itemul „fetele nu trebuie să aibă relații intime înainte de căsătorie” obțineau o medie de 3,17 pe o scală Likert. Cu toate acestea, deși se vorbea despre o tendință de egalitate a femeilor și bărbaților, comportamentul femeilor continua să fie totuși mai atent și mai exigent analizat comparativ cu cel al bărbaților, situație remarcată și de specialiștii în domeniu (Bourdieu, 2003; Touraine, 2007; Fukuyama, 2002).

Analizând societatea rurală franceză a secolului XIX, Michelle Perrot pune în evidență existența unei continuități și chiar a unei confuzii între viața publică și cea privată a femeilor. Rolul acestora nu se limitează doar la spațiul domestic, ele se implică puternic în viața satului, prin activitățile pe care le desfășoară. (Perrot, 1997). Este valabilă această situație și pentru realitatea rurală românească, în cazul unor „profesii specializate”: moașa satului, baba (vraciul) satului, bucătăreasa, croitoreasa etc. Pentru multă vreme, a fost popularizată și acceptată sintagma „femeia de casă”, ceea ce nu însemna „de interior”. Acest model de gospodină, din clasele sărace, îndeplinea trei funcții importante: aducerea pe lume și îngrijirea copiilor, până se fac mari; întreținerea familiei; aducerea unui „salariu complementar” prin prestarea de servicii. (Perrot, 1997, p. 124). Este și cazul realității rurale românești, de început de secol XX, caracterizată prin implicarea bărbaților în activități departe de casă, în timp ce femeile rămâneau să se ocupe de gospodărie: „Atunci bărbații mergeau la carieră și la serviciu. Făceau naveta . . . la [fabrica] „11 Iunie”, la carieră la bolovani, la pădure.

Femeia era acasă gospodină: copii, sapă, curățenie, bărbații erau plecați... Eu, pe aici, nu am văzut nicio femeie să meargă la serviciu, generația mamei, nu, a doua generație, tineretul. Mergeau la serviciu pentru existență. Nu puteau pleca toți că aveau vacă, porci.” (S.A.F.).

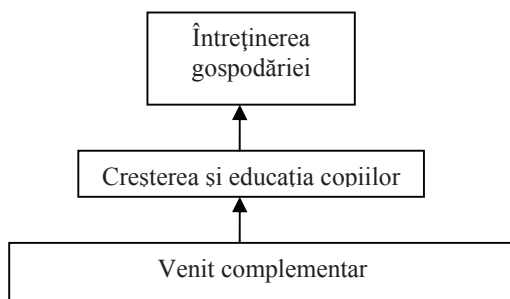
Persoanele mai în vârstă erau cele care observau schimbări semnificative în statusul rolului soției: „S-a schimbat. Nu mai mulge vaca, nu mai cară cu coșul, nu se mai duce la sapă, nu ai cu cine munci. Dacă iei (la muncă n.n.), iei tot o babă bătrână” (S.M); „Sunt amândoi cu serviciu... cine vine primul se implică, pune mâna și face mâncare... Nu mai e ca în trecut, ea la cratiță și el cu boii” (S.P.). Un subiect aducea în discuție și comportamente nou apărute în rolul femeii: consumul de cafea, fumatul, frecventarea barurilor din sat, fapte rar întâlnite în trecut: „În satul acesta, rar, una două le știam că fumau” (S.M.). Un alt subiect vorbea de dezvoltarea rolului femeii: „Acum are mai multe ocupații. Înainte, nu se făceau fel de fel de bulioane, compoturi, conserve. Acum ai multe ocupații, că trebuie să fii în rândul lumii” (S.G). Era vorba, de persoanele mai în vârstă, deoarece la familiile tinere acest comportament începea să fie practicat mai restrâns, dar mai dezvoltat, comparativ cu mediul urban. Era adusă, de asemenea, în discuție, nesiguranța locului de muncă al soțului: „Noi de bine de rău am apucat pensiile, cei de acum vor apuca șomajul mai repede, după șomaj nu se știe” (S.G); „Femeia trebuie să se ocupe de toate: de copii, de grădină și să meargă și la serviciu.” (S.D.F.). Toate aceste schimbări erau justificate de majoritatea subiecților noștri prin necesitatea banilor.

Întorcându-ne la funcțiile gospodinei, identificate de autorul francez, constatăm că ele au rămas aceleași, în mare, pentru femeia din mediul rural. „Majoritatea femeilor sunt gospodine” (S.D.F.) ne spunea un subiect, iar status-rolurile discutate mai sus, în ciuda transformărilor suferite, se suprapuneau, în mare măsură, peste funcțiile amintite anterior. Argumentăm această afirmație prin următoarele fapte: soția din mediul rural nu își va angaja bonă și nu beneficiază de servicii de creșă sau grădiniță cu program prelungit, pentru a-și încredința copilul: „La țară gătesc, orice fată tânără încearcă. Se găsesc iaurturi, mezeluri, dar e vorba de bani. Mai rar, care au salariu așa bun să își permită să cumpere, să mănânce numai d-alea, mai faci și o oală de mâncare” (S.D.F.). Gătitudinii i se adaugă spălatul și curățenia, iar ultima funcție, aducerea unui „salariu complementar” prin intermediul locului de muncă. Schimbările care au intervenit țin de mutarea accentului de pe primele două, pe ultima funcție. Când spunem gospodină, nu facem referire, aici, la femeia casnică, ci la femeia preocupată de gospodărie, de casă. Pornind de la funcțiile gospodinei, identificate în cadrul societății franceze de la mijlocul secolului XIX, de către Perrot (1997), realizăm o schemă a structurii rolurilor soției. La bază vom așeza rolurile principale, în timp ce spre vârf sunt poziționate cele mai puțin importante sau colaterale (Schema 1).

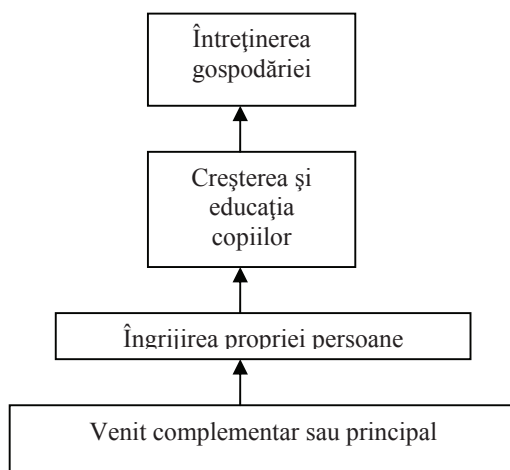

Schema 1. Structura rolurilor soției la mijloc de secol XX în comunitatea rurală tradițională

Am observat, din datele obținute, că principală preocupare, și pentru femeile din mediul studiat de noi, era aducerea unui venit suplimentar în casă, după care urmau creșterea și educația copiilor și întreținerea gospodăriei. (Schema 2). Este o situație valabilă pentru comunitatea studiată de noi, dar și tendințele înregistrate la nivel național (luăm ca indicator migrația femeilor în străinătate pentru câștiguri materiale), confirmă această ipoteză. Pentru femeia modernă, din mediul urban în principal, mai introducem în schemă un alt tip de activități ce țin de îngrijirea propriei persoane (mersul la coafor, cosmetică, gimnastică, relaxare, tratamente etc.) și care deține un loc important în structura rolurilor acesteia. (vezi Schema 3).

Schema 2. Structura rolurilor soției în comunitatea rurală studiată, la momentul cercetării

Schema 3. Tendințe de evoluție a rolurilor soției

Există o tendință slabă a acestui gen de preocupări și în comunitatea rurală, cel mai răspândit comportament fiind vopsitul și coafatul părului. În multe cazuri, însă, rolul coafezei este preluat de vecine, prietene sau chiar de persoana în cauză. Este singurul comportament mai frecvent din categoria acestor activități și este întâlnit cu precădere la fetele și soțiile tinere. Iată câteva aspecte ce vizează schimbările survenite în status-rolul femeii. Și pentru că femeia a deținut întotdeauna o poziție importantă în cadrul familiei, aceste schimbări vor afecta în mod evident și imaginea familiei, structura și funcțiile acesteia.

Toate aceste analize ne îndreptățesc să afirmăm, încă o dată, că o tendință pentru mediul rural, având caracteristicile celui studiat de noi, va fi reprezentată de familia cu dublă carieră, număr mic de copii și accent redus pe activități agricole. Multe dintre aceste aspecte se datorează distrugerii nucleului familiei reprezentat de mama care rămânea acasă cu copiii, altfel spus, de femeia casnică. Nu numai schimbarea sistemului de valori a determinat aceste transformări ci și condițiile de viață, schimbările survenite în sistemul economic care oferă femeii posibilitatea să se angajeze în câmpul muncii, și chiar o „constrânge”, datorită accentului tot mai mare pus pe bani, pe monedă, ca fiind singurul mijloc pentru obținerea bunurilor necesare vieții de zi cu zi.

IV.5.2.2. Status-rolul soțului

Și rolurile soțului au suferit o serie schimbări, o parte din acestea fiind determinate de schimbările survenite în rolurile femeii. De la soțul absent, pe perioade lungi de vreme din gospodăria satului tradițional, la soțul navetist care avea sarcină strictă aducerea unui venit bănesc și alte câteva activități din exteriorul gospodăriei,

până la soțul care se implică în întreținerea gospodăriei, în exteriorul dar și în interiorul acesteia: „Bărbatul zice, eu am treburile mele afară să repar gardul... Mai sunt și bărbați care fac de mâncare, spală vasele, spală rufe...” (S.D.F.). Aceasta pentru că „lucrând amândoi ar fi nedrept ca soția să se implice absolut în toate” (S.P.).

Cu toate acestea, în ciuda egalității de roluri, autoritatea soțului, a bărbatului, transpare în relațiile din interiorul familiei, întâlnindu-se situații numeroase unde superioritatea masculină se impune, fără a avea nevoie de justificare, în acest aspect stând de fapt și forța ordinii masculine, după cum spune Bourdieu (2003). Chiar și acele situații în care soția „îndrăznește” să conteste comportamentul soțului sau critică anumite comportamente (cum era cel întâlnit de noi pe teren) o face tot în sensul întăririi superiorității acestuia: „fii bărbat”, „fii puternic”, „arată că ești bărbat”. Este foarte pertinent aici punctul de vedere al lui Pierre Bourdieu care spune că femeile nu pot să iubească și să dorească decât un bărbat care-și afirmă demnitatea prin faptul că le „depășește” în mod evident. (Bourdieu, 2003). Este o stare de ordine care se reproduce pe sine, și o face mult mai fidel, cu mai multă forță în comunitatea rurală, în societățile mai puțin modernizate.

Observăm din studiul adresat tinerilor că exista o legătură puternică între atitudinea tinerilor necăsătoriți, față de anumite aspecte ale vieții de familie, și nivelul de instrucție și vârsta acestora. Sunt două variabile care influențează evoluția rolurilor în familie. Iar în comunitatea studiată de noi majoritatea persoanelor căsătorite aveau ocupații manuale, aveau statusul de muncitor, fapt ce putea încetini procesul de atenuare a autorității masculine în ciuda tendinței de egalizarea a rolurilor. La cele două variabile mai aducem în calcul statusul economic. În toate timpurile bărbații au simțit nevoia să-și „valideze” masculinitatea în fața celorlalți bărbați, iar astăzi tot mai mult și în fața femeilor. Iar pentru acest lucru apelează la puterea fizică sau economică. Mediul rural încă este dominat de puterea fizică, aceasta fiind și una dintre explicațiile pentru cazurile numeroase de violență domestică, și nu numai, care au loc în mediile foarte sărace, atât sub aspect educațional cât și economic.

În comunitatea studiată de noi principalul rol al soțului era aducerea unui venit care să asigure traiul familiei. Alături de această atribuție, după cum am văzut și din datele din chestionar, contribuia și la activități specifice feminine cum ar fi creșterea și educația copiilor și unele activități casnice. Continua să fie perceput în continuare ca reprezentând capul familiei (după cum au arătat și studiile la nivel național) dar „stilul său de conducere” era altul.

În comunitățile rurale cu influențe puternice dinspre mediul urban relațiile între membrii cuplului conjugal tind să se desfășoare în mare parte pe orizontală. Observăm o cooperare între membrii cuplului în tot ceea ce înseamnă activități familiale și nu numai.

IV.5.2.3. Status-rolul copiilor

De la sprijin în gospodărie și până la purtătorii spre viitor ai neamului, copiii au fost considerați pentru multă vreme un dar de la Dumnezeu. Venirea lor pe lume ținea de voința lui Dumnezeu și nicidecum de opțiunea individului (avem aici gândirea cu substrat religios specifică societăților tradiționale). Familiile fără copii atrăgeau compasiunea tuturor, dar în același timp „erau bănuite” și de faptul că au atras blesteme asupra lor.

„O femeie fără copii este o monstruozitate”, spune personajul lui Balzac, Louise. Numărul mare de copii nu pune problema insuficienței spațiului și a resurselor. Întotdeauna unde dormeau ceilalți mai era loc pentru unul și unde mâncau ceilalți mai era loc pentru unul, în timp ce noțiunea de „interes al copilului” era foarte puțin cunoscută. Când facem aceste afirmații, ne referim la societățile preindustriale, societăți în care mijloacele de producție sunt preponderent agrare.

Status-rolul copilului variază în funcție de tipul de societate, ca și în funcție de clasa socială, categoria socială unde se naște. Vorbim atât de o variație în sens diacronic cât și sincron. Întotdeauna copiii din familiile aflate în vârful ierarhiei sociale s-au bucurat de un status superior. Misiunea lor era una specială, iar investițiile familiei erau semnificative: „El este obiectul unei investiții multiple: afectivă, desigur, dar și economică, educativă, existențială. În calitate de moștenitor, copilul este viitorul familiei, imaginea ei proiectată și visată, modul ei de a lupta împotriva timpului și a morții.” (Perrot, 1997, p. 127). Deși autorul precizează că această stare de fapt nu vizează în mod obligatoriu doar copilul ieșit din comun, istoria și literatura ne arată că totuși familiile numeroase și cu situație economică precară limitează destul de mult investițiile în urmași și acest fapt pentru că majoritatea timpului îl alocă muncii și eforturilor de a supraviețui.

Percepția asupra copilului vizează atât o dimensiune familială cât și una colectivă. Copilul asigură nu numai viitorul familiei în care se naște ci și viitorul societății. Acesta este și motivul pentru care, începând cu secolul XIX, apar primele încercări formale, primele legi care vin în sprijinul copiilor. Astăzi această tendință a atins cote crescute în societățile dezvoltate și chiar și în societatea noastră prin intermediul organizațiilor naționale și internaționale care vizează, în mod expres, drepturile copiilor, protejarea acestora chiar și față de propria familie. Înainte de imersiunea juridicului această practică exista la nivel informal. În societățile preindustriale, și ulterior și în cele industriale, copiii din familiile sărace ajungeau argați sau ucenici pe moșia sau în atelierul oamenilor bogați²⁸ unde aveau acces la un mediu social mai elevat: „Între el (copil, n.n.) și familie, mai ales când este săracă și, prin urmare, presupus neputincioasă, se strecoară terții: filantropi, medici, oameni de stat, care înțeleg să-l protejeze, să-l întrețină, să-l disciplineze.” (Perrot, 1997, p. 127).

²⁸ Excludem de aici cazurile de exploatare, care desigur nu erau puține, dar care se regăsesc în orice societate indiferent de nivelul de dezvoltare. Ceea ce face diferența este maniera de exploatare de la exploatarea prin muncă până la exploatare sexuală.

Industrializarea și feminismul aduc de timpuriu ideea controlului nașterilor. Deși nu existau mijloace clare pentru a face acest lucru, cuplurile recurgeau și la cel mai eficient dintre acestea, abținerea, pentru a controla nașterea copiilor. Astfel „având în vedere faptul că un copil trebuie bine îngrijit, răsfățat, iubit, părinții se hotărăsc mai greu să îl aducă pe lume”. (Perrot, 1997, p. 129). Este o viziune nouă asupra copilului, apare ideea de preocupare pentru interesul copilului, pentru „calitatea copilului” (Becker și Tomes, 1976), și i se atribuie un status bine delimitat în familie. Aceste tendințe care apar la nivel micro sunt întărite, începând cu secolul XX, în societatea franceză, de mișcări la nivel macro inițiate de neomalthusieni care încearcă să răspândească ideea concepției voluntare „Femeie, învață să fii mamă numai atunci când vrei tu!” este mesajul pe care încearcă să îl transmită chiar și familiilor de muncitori. (Perrot, 1997, p. 130).

În ceea ce privește această problematică, mediul rural se distanțează net de mediul urban. În societatea românească aceste tendințe au apărut ceva mai târziu, și cu precădere în mediul urban. Intrarea femeilor pe piața muncii le-a facilitat acestora accesul la informație precum și „soluții” pentru controlul nașterilor. Nici mediul rural nu era complet străin de unele „inițiative” în acest sens. Interzicerea avorturilor,²⁹ începând cu anul 1966, sau lipsa informațiilor și a accesului la contraceptive a determinat apariția unei piețe negre pe care se practica întreruperea sarcinilor. Problema majoră era aceea că eșecurile și reacțiile adverse erau suficient de numeroase soldându-se, nu de puține ori, chiar cu decesul femeilor în cauză.

Apariția pilulei contraceptive, este de părere Toffler (1983), a revoluționat instituția familiei. În cazul societății noastre a pătruns destul de târziu la nivel larg (după 1989) și destul de greu, însă consecințele sunt vizibile: proliferarea relațiilor sexuale premaritale, scăderea natalității, extinderea adulterului și chiar a divorțurilor.

Statusul copilului este altul în societatea contemporană, interesul și preocuparea părinților pentru evoluția sa a crescut. Iar acest fapt se observă din preocuparea pentru educația copiilor³⁰ și pentru oferirea unor condiții superioare de viață: hrană de calitate (cel puțin în percepția părinților), vestimentație, jocuri și alte mijloace de petrecere a timpului liber (computer, televizor), frecventarea cursurilor pentru dobândirea unor abilități precum dansuri, limbi străine, înot ș.a. Și ca orice bun rar, cum spune Baudrillard (2005), copiii încep să fie apreciați tot mai mult și „căutați”: „...Se face simțită foarte acut dorința de a avea un copil, nu numai din motiv de descendență sau de rol social, ci dintr-o nevoie personală, resimțită atât de femei, pentru care copilul este o justificare, cât și de bărbați.” (Perrot, 1997, p. 130).

²⁹ Legislația a jucat și aceasta un rol important în tot acest proces demografic reprezentat de natalitate.

³⁰ Iar când spunem educație facem referire în mare parte la educația formală și nonformală.

Observăm așadar că funcțiilor economică, de descendență și socială li se mai adaugă și funcția de suport emoțional. Așteptările părinților din partea copiilor nu mai vizează sprijinul la bătrânețe. Nu mai aduc pe lume copii pentru „a avea cine să le dea un pahar cu apă”, copilul devine un scop în sine, importantă este reușita copilului, motiv pentru care reduc numărul acestora în vederea creșterii șanselor de realizare. Aceste tendințe apar și în mediul rural. În comunitatea studiată de noi majoritatea familiilor aveau 1 sau 2 copii. Familiile cu 3 sau mai mulți copii erau puține la număr și, de regulă, aveau o situație economică dificilă.

Relația părinți - copii nu mai devine una de schimb echitabil. Beneficiile părinților sunt, în cele mai multe cazuri, simbolice, emoționale și nu au nicio conotație materială, în timp ce investițiile tind să fie tot mai mult materiale. Decizia de a avea copii ține de alegerea rațională (White, 2005) a partenerilor sau este „la liberul arbitru”, cum ne spunea un subiect, familia cântărind cu atenție toți factorii implicați: vârsta membrilor cuplului, cariera, banii, locuința.

Mai există însă și situații izolate care nu se supun principiilor enunțate mai sus de noi, adică situații în care copiii sunt folosiți ca și aducători de venituri și nicidecum ca beneficiarii unor investiții. În timp ce majoritatea părinților sunt preocupați de educația copiilor, am întâlnit și o situație în care mama își trimitea copilul la muncă în sat pentru a-și asigura traiul, în detrimentul școlii, nelăsându-l să termine clasa a VI-a sau a VII-a, după cum ne spunea un subiect. Această situație este specifică familiilor atipice (un părinte vitreg în cazul prezentat mai sus) sau familiilor dezorganizate cu părinți consumatori de alcool și fără un loc de muncă.

Status-rolul copiilor este ușor de identificat dacă studiem așteptările pe care le au părinții de la copii. În funcție de aceste așteptări este evident că va fi orientat comportamentul copiilor.

IV.5.2.4. Așteptările părinților față de copii

O situație nouă, pentru mediul rural mai ales, pe care am amintit-o mai devreme, se referă la faptul că așteptările părinților din partea copiilor nu mai vizează sprijinul la bătrânețe. Din cele 39 de familii investigate un singur părinte spunea că așteaptă de la copii „să mă ajute”. Alte așteptări ale părinților erau: „să fie cuminți” (ascultători, respectuoși) cu 13 alegeri; „să învețe” (8 alegeri); „să se realizeze” (7 alegeri); „bucurii” (3 alegeri); „servicii bune” (2 alegeri); „să facă o facultate” (2 alegeri), „să muncească”, „să se înțeleagă”, „să fie buni”, „săritori”, „sănătoși”, „să-și întemeieze o familie”, „să aibă o viață frumoasă”, „să se facă respectat”. Acestea din urmă erau alegeri unice. Observăm din aceste răspunsuri că așteptările părinților țineau de împlinirea copiilor, și mai puțin de beneficiile proprii. Bineînțeles că și aceștia câștigau ceva (așa cum susține norma reciprocității ca principiu al schimbului social) dar câștigurile erau simbolice.

Se poate spune că un copil tinde să devină un element de prestigiu pentru părinții acestuia. Nu de puține ori părinții spuneau: „să fie cumiți că pentru ei sunt”, sau „să învețe, că pentru ei învață”. Ideea de a fi cuminte înglobează de multe ori și pe aceea de a învăța, de a respecta normele, regulile sociale. Putem aprecia că școala începe să fie puternic evaluată și la nivelul satului și nu numai ca o situație ideală, ci ca una reală, tangibilă. Întotdeauna „știința de carte”, ca și posesorii acesteia, au fost foarte bine evaluate, însă acum devine un lucru posibil și chiar necesar pentru toți copiii, indiferent de clasa socială (excludem situațiile extreme). Părinții erau conștienți de beneficiile și de necesitatea educației, însă recunosc că uneori copiii nu erau prea dornici să învețe. Constatam că structura relației părinți copii este alta și de aici funcțiile familiei extinse. Așa cum afirmam mai devreme autoritatea părinților a scăzut, cu atât mai mult cea a bunicilor: „Eu spun din experiență, îi spun copilului pune mâna și învață și el îmi spune: <tu ești bătrână, ești babă bătrână . . .> un copil de 14 ani. <Mamaie tu cu ideile tale fixe de când era lupul cățel>. Înainte erau mai înțelegători și ascultau” (S.A.F.).

Funcția de suport pentru vârstnici, părinți, este tot mai puțin îndeplinită de către descendenți, așteptările părinților fiind altele: „Dacă nu aveam pensia era nenorocire mare să stau pe capul copiilor.” (S.A.F.). În cadrul unui interviu, un subiect afirma că este chemat de copii să locuiască împreună cu ei însă nu acceptă deoarece preferă să rămână la casa lui.

Această funcție (suport pentru vârstnici) tinde să fie tot mai puțin îndeplinită și datorită extinderii modelului rezidențial neolocal, respectiv dispariția familiei patriarhale sau a familiei de tip tulpină. De asemenea, mobilitatea, sau migrația crescută a tinerilor, reduce tot mai mult interacțiunile copii-părinți. Iar dacă totuși sprijinul rămâne, acesta este unul material, multe persoane în vârstă spunând că atunci când vin copiii în vizită nu știu ce să le mai aducă, dar că în rest se simt singuri și le este dor de ei: „La toată suflarea să dea copii ca ai mei... Întotdeauna mă întreabă ce să îmi mai dea... Pe mine singurătatea m-a terminat, nu realizam până puteam să muncesc. Mă gândesc singură că o să mor și mă găsește singură.” (S.A.F.). Suportul emoțional este mai greu de satisfăcut în condițiile actuale chiar și în mediul rural. Cu toate acestea părinții respectă deciziile copiilor și tind să se resemneze. Această situație este valabilă pentru generațiile de părinți mai în vârstă, pentru bunici și reprezintă, probabil, o tendință pentru generațiile următoare.

Un alt aspect important legat de situația copiilor vizează educația formală a acestora, și a fost analizat studiind atitudinea părinților față de educația copiilor. Și în prezent zicala „ai carte ai parte” continuă să fie foarte bine evaluată de părinți, obținând o medie a răspunsurilor de 4,46 pe o scală de la 1 la 5. Aceasta înseamnă că respondenții erau de acord cu această afirmație „în mare măsură”. Nu am putea spune aici că schimbările sunt foarte mari, deoarece, după cum afirmam mai sus, învățătura a

fost întotdeauna apreciată, chiar și de omul de la sat, dar acum începe să capete și o formă concretă.

În ceea ce privește necesitatea învățării pentru copiii de la sat, aceasta este tot mai evidentă, iar părinții sunt deplin conștienți de situație. Afirmatia are ca punct de pornire răspunsurile părinților la întrebarea ce viza această problemă, răspunsuri ce însumează o medie de 4,79 ceea ce însemna că un copil din sat are nevoie de școală „în foarte mare măsură”. Un alt aspect îl vizează evaluarea șanselor pe care le au tinerii din sat de a urma o școală, comparativ cu cei din oraș. Și aici răspunsurile mențineau aproximativ aceeași tendință, obținând o medie de 4,10. Aceasta înseamnă că părinții erau de acord „în mare măsură” că tinerii de la sat au aceleași șanse de a urma o școală ca și cei din oraș. Trebuie să precizăm că aici avem totuși și un procent de 20% de persoane mai puțin încrezătoare în aceste șanse.

Aspirațiile părinților în ceea ce privește nivelul educațional necesar pentru tinerii de la sat sunt și acestea destul de înalte. 76,92% dintre subiecții noștri considerau că studiile superioare sunt necesare pentru reușita tinerilor de la sat. Am putea spune că este o imagine destul de nouă pentru satul românesc, mediul rural evaluând, pentru o perioadă lungă de timp, destul de slab educația formală. (Mihăilescu, 2005). Cu toate acestea, este o imagine bine fundamentată și care își are punctul de pornire în mass-media, dar și în exemplele din viața de zi cu zi, când persoane care aveau un loc de muncă au avut nevoie de studii superioare pentru a-l menține și, cazuri mai dramatice, când au fost concediate pentru că nu dețineau o diplomă de studii superioare. Aceste exemple, întărite de problemele cu care se confruntă tinerii, în general, în găsirea unui loc de muncă, de necesitatea unui loc de muncă și a unui venit consistent, fac ca aspirațiile părinților să fie justificate.

De asemenea, *încrederea în beneficiile aduse de educație* este una destul de mare. Subiecții cercetării noastre manifestau un acord puternic față de afirmația conform căreia „studiile sporesc șansele de reușită”, media răspunsurilor fiind de 4,69 pe o scală de la 1 la 5. Concretizând pe șansele propriilor copii, situația nu se schimbă, părinții fiind categoric de acord că mai multe studii le vor asigura copiilor un viitor mai bun, lucru pe care aceștia chiar și-l doreau (după cum am văzut în analiza variabilei „așteptări față de copii”). Media răspunsurilor la această întrebare era de 4,79 fapt ce susține afirmațiile de mai sus.

În teoria sa asupra inegalității șanselor Boudon (1974) spunea că persoanele din clasele inferioare au tendința să evalueze la un nivel crescut investițiile în educație și la nivel scăzut beneficiile acesteia. Populația studiată de noi înregistra, pornind de aici, o tendință de ascensiune în ierarhia socială, evaluând destul de bine beneficiile aduse de educație. Este o tendință care se înregistrează în special în satele aflate în apropierea centrelor urbane. Evaluarea pozitivă a beneficiilor aduse de educație este însoțită și de o *disponibilitate de a investi financiar* în educația copiilor. Din analiza datelor noastre

a reieșit că aceștia erau dispuși „în foarte mare măsură” să plătească o sumă de bani pentru a-și trimite copilul la școală. Media răspunsurilor la această întrebare era de 4,54 pe scala Likert, în 5 trepte.

Aceste atitudini față de educație indică în mod evident o tendință pozitivă în evoluția societății, analizele de specialitate arătând că există o corelație puternică între nivelul de instrucție al unei populații și nivelul de dezvoltare a economiei din statul respectiv.

În acest context, considerăm justificate afirmațiile subiecților noștri referitoare la educație, deoarece este evidentă o evoluție și la nivelul comunităților rurale care beneficiază de un context favorabil (situarea în apropierea centrelor urbane). Subiecții noștri erau părinți cu copii minori, în cea mai mare parte. Unii dintre aceștia evaluau la un nivel scăzut educația în momentul în care erau adolescenți, iar în acest moment regretau faptul că nu și-au continuat studiile. Așadar, experiența lor le-a confirmat faptul că mai multe studii oferă mai multe șanse. Iar o idee ce stă la baza mentalității familiilor din mediul rural este „să aibă copii mei ce eu nu am avut” sau „să facă copiii mei ceea ce eu nu am putut să fac sau nu am știut”. Observăm o nevoie evidentă de împlinire a individului prin proprii copii, o nevoie de a-și demonstra potențialul prin intermediul acestora.

Pentru a sublinia disponibilitatea părinților de a investi în educația copiilor precizăm că aceștia preferau pentru copiii lor școlile din oraș celei din sat, chiar dacă acest lucru presupunea navetă și implicit costuri materiale. Această tendință se manifesta pe fondul unui nivel scăzut de mulțumire a oamenilor față de școala din sat (școală cu clasele 1-4). Numărul celor nemulțumiți (49%) era superior numărului celor mulțumiți (36%).

Așadar, în ceea ce privește *școala la care doresc să studieze copiii lor*, 64% dintre familii preferau școala din oraș. Era o situație care se regăsea și la nivel de comportament, în prezent școala din sat întrunind cu mare greutate numărul de copii necesar pentru funcționare. Posibilitatea de transport, existența unui microbuz care face legătura din oră în oră cu orașul, în ciuda costului navetei, făcea mai accesibilă această opțiune.

Totodată, în paralel cu interesul acordat școlii, părinții așteptau de la copiii lor și *implicare în activitățile din gospodărie*. Acest aspect era fundamentat în mare parte și pe o veche mentalitate conform căreia copilul trebuie învățat de mic cu munca, trebuie responsabilizat: „Copilului să îi dai de lucru ca să îl ții în mână” (S.A.M.) spunea un subiect, este un mod de a-l educa. Este o situație care se manifestă însă complet diferit față de ceea ce se petrecea acum câteva decenii. Activitățile din gospodărie sunt altele. Implicarea copiilor mai presupune în mică măsură mersul la muncă la câmp, mersul cu animalele la pășune, îngrijirea fraților mai mici, căratul apei, și alte activități de acest gen, care solicitau destul de mult copilul. Ele se rezumă la câteva sarcini care se

desfășoară cu precădere în spațiul gospodăriei: hrănirea animalelor (păsări, porci ș.a.); curățenia în curte și în casă; contribuții la îngrijirea grădinii de legume și alte activități care cer o implicare mai redusă.

Cu toate acestea, am întâlnit și persoane care reclamau lipsa acestei implicări a copiilor în treburile casei, fiind vorba mai degrabă de o libertate prea mare lăsată copiilor: „Sunt foarte mulți care își lasă copiii de capul lor, unde pleacă... A plecat dimineața, vine seara, nu îi întreabă. Sunt și familii care își țin copiii acasă, dar foarte mulți îi lasă de capul lor, clete, clete³¹ îi vezi pe drum.”(S.D.F.); „Cei care au acum 13-14 ani nu le place munca, le place plimbarea, stau pe drum până la 1 noaptea, ziua sunt tot așa pe care părinții nu i-a crescut bine” (S.A.M.). Iată așadar că, deși implicarea în activitățile gospodăriei era apreciată de părinți, obținând o medie a răspunsurilor de 3,82 (tendință spre „acord” pe scala Likert), aceasta nu se manifesta întocmai. Rămânea o situație de facto doar pentru acele familii unde se manifesta un control mai riguros din partea părinților, o unitate mai crescută a familiei și, probabil, o tendință de izolare de restul comunității.

Persoanele mai în vârstă încă puneau accent pe implicarea exclusivă a familiei în educația copiilor și o considerau responsabilă pentru comportamentul copiilor, situație foarte des întâlnită cu câteva decenii în urmă: „Dacă familiile nu se implică, copilul scapă din mână, dacă ți-a scăpat din mână l-ai nenorocit. Spun unii <N-am mă ce să-i fac >... Eu am avut 5 și am avut ce să le fac... Eu când am plecat de acasă le-am dat ce să facă și când am venit i-am controlat... Am avut 2 vaci cu lapte, aveam și capre, aveam și oi . . . aveam 3 porci” (S.A.M.).

Cu toate acestea școala, ca factor facilitator al obținerii unei slujbe în oraș, se dovedea a fi considerată de către familiile tinere cel mai important aspect în ceea ce privește evoluția copiilor. În studiul nostru părinții considerau că este important pentru copiii lor să meargă la școală pentru a obține o slujbă, să își caute un loc de muncă în oraș și să își întemeieze o familie. Nu era considerată oportună practicarea activităților din agricultură și creșterea animalelor, dar nici munca în străinătate.

Observăm în rândul părinților o tendință de evaluare scăzută a activităților ce țineau de agricultură (specifice satului pentru multă vreme) și o tendință de evaluare crescută a instituției educației. Aceste elemente vor fi transmise prin intermediul procesului de socializare copiilor și se vor constitui în modele ce le va orienta comportamentul. Putem aprecia această tendință ca fiind una benefică în acord cu tipul societății în care trăim, însă accesul la resursele educaționale rămâne totuși o problemă pentru tinerii din mediul rural. Iar când spunem resurse facem referire la: capitalul cultural al părinților, existența unei biblioteci ca și accesul la internet sau alte surse de informare. În comunitatea studiată exista linie de internet însă nu existau cereri de conectare, după cum ne-a informat o familie care s-a declarat singura dornică să se

³¹ „Clete” - folosit aici cu sensul de „grupuri”.

racordeze la acest serviciu. Era o dovadă a lipsei de cunoaștere a rolului internetului, a resurselor pe care acesta le deține sau pur și simplu nu exista nevoia de un astfel de mijloc de informare și comunicare. Această variantă din urmă nu se dovedea a fi una plauzibilă având în vedere că totuși televiziunea se bucura de „un succes uriaș” în mediul rural. În aceste condiții, problema ținea de capitalul uman, de lipsa abilităților necesare utilizării unei astfel de resurse ca și necunoașterea funcțiilor (pozitive) pe care internetul le poate îndeplini.

Putem afirma, ca o concluzie, că status-rolul copiilor în familiile din satele aflate în apropierea orașelor a suferit schimbări semnificative. Se manifestă în mod evident un interes crescut pentru copil, pentru bunăstarea acestuia, în primul rând materială, iar copilul a devenit o investiție, o „cheltuială” semnificativă pentru părinți, motiv pentru care și numărul acestora este mai redus. O schimbare evidentă de atitudine este vizibilă în cazul educației formale a copiilor. Importanța crescută acordată educației, în ciuda perspectivelor existente asupra problematicei educației în comunitatea rurală, va face ca tinerii din mediile rurale aflate în apropierea orașelor să aibă aspirații similare cu tinerii din mediul urban. (Howley, 2006).

IV.6. Integrarea în comunitate

Comunitățile rurale s-au delimitat, întotdeauna, prin gradul de coeziune ridicat, prin unitatea indivizilor și prin depozitul de capital social pe care l-au deținut. Cooperarea dintre indivizi a reprezentat elementul cheie al vieții de zi cu zi, și aceasta datorită modului de organizare a activităților economice, gestionării în comun a resurselor, într-o adevărată matrice întemeiată pe intercunoaștere, comunicare și acțiune comună. (Pascaru, 2003b). În lipsa acestor condiții, cooperarea se dezvoltă mult mai greu în comunitățile rurale. (Dunn, 2008). Nu se putea vorbi de individ în afara comunității, deoarece viața în comunitate presupune existența scopurilor comune, pentru că există nevoi comune. Iar satisfacerea acestor nevoi presupune relații de dependență între indivizi. (Dunn, 2008). La un nivel mai restrâns, nu se putea vorbi de o persoană, ci de neamul din care făcea parte. Individul se identifica, întotdeauna, cu neamul din care făcea parte, neamul reprezentând un soi de „carte de vizită” pentru fiecare membru al acestuia. Astăzi, aceste relații se restrâng tot mai mult la un număr mic de familii sau indivizi, aflați de regulă în vecinătate, sau se bazează pe sentimente de prietenie. Explicația ar putea veni, pe de-o parte, din reducerea semnificativă a numărului membrilor unei familii și, pe de altă parte, din intensificarea fenomenelor de migrație a indivizilor sau chiar a familiilor. Dispariția familiei patriarhale, care făcea posibilă crearea acelor gospodării extinse, precum și restrângerea familiilor de tip tulpină, subminează sentimentul de unitate și coeziune.

IV.6.1. Relațiile cu vecinii

Activitățile preponderent agricole, munca pe câmp sau în gospodărie au reprezentat un catalizator pentru relațiile strânse cu vecinii. Oamenii apelau, în mod frecvent, la vecini și nu numai pentru sprijin la muncă (de regulă pe împrumut) sau pentru supravegherea gospodăriei, în cazul în care mergeau la câmp sau lipseau de acasă din alte motive. Era o relație născută, de regulă, din necesitate: numărul mare de animale din gospodărie solicita o îngrijire permanentă (hrană, apă), astfel încât lipsa membrilor gospodăriei era suplinită de un vecin sau alte persoane apropiate. Întotdeauna se găseau astfel de persoane. Iar acestea îndeplineau un rol important nu numai în sectorul activităților economice, ci și în cel de recreere și divertisment. Sunt bine cunoscute întâlnirile de la șezătoare, de la hora din sat, de la cârciumă sau pur și simplu cele din fața gospodăriei, mai toate gospodăriile având o băncuță la poartă care „invita” la comunicare.

Aceste fenomene se regăseau tot mai puțin în comunitatea studiată de noi. Evenimente care să adune laolaltă tot satul erau tot mai puține, băncuțele vechi se degradaseră și nu fuseseră înlocuite de altele noi, iar televizorul îi izola, în mod evident, pe oameni, de restul comunității: „Oamenii mai stau 5 minute în drum, dacă vin. Înainte, când eram domnișoară, mergeam la cârciumă, se făcea horă, veneau toți. S-a pierdut cam de mult. Fără frate-meu nu mergeam, fără mămica, tăticu... Când mergeai în drum coala era banca plină, acum nu mai are cine, bine - e și televizorul...”, afirmă un subiect (S.A.F.).

În cadrul vecinătății mai regăseam reminiscențe ale sentimentului de cooperare. Cu toate acestea, se produsese un proces de selecție la nivelul relațiilor cu vecinii. Afirmăm acest lucru deoarece mai mulți subiecți puneau în discuție, în cadrul interviurilor, relațiile mai puțin bune cu vecinii, numărul celor cu care erau în relații bune fiind tot mai mic. Dintre familiile investigate, 43,59% declarau că lasă un vecin să se ocupe de gospodărie, dacă pleacă de acasă, restul de 56% alegând răspunsul „Nu”. Explicația putea să vină, iarăși, din cele două direcții: pe de o parte, lipsa unor relații strânse cu vecinii, iar pe de altă parte, lipsa contextelor (prilejuite de cele mai multe ori de mersul la câmp sau de existența unui număr mare de animale în gospodărie) care să favorizeze această cooperare.

Tot relațiile cu vecinii au fost măsurate și cu un alt indicator reprezentat de discuțiile care aveau loc între aceștia pe marginea problemelor cu care se confruntau. 79,49% dintre subiecți declarau că nu discută cu vecinii despre problemele cu care se confruntă. Era, din nou, un indicator care pune în evidență interacțiunile reduse cu vecinii. Aici se mai putea adăuga lipsa conflictelor cu vecinii, 48,72% dintre subiecți declarând că nu au loc niciodată conflicte între ei și vecinii lor.

Cu toate acestea, 62,16% dintre subiecți, când erau întrebați care este în prezent relația lor cu vecinii, alegeau varianta: „ne ajutăm reciproc”, în timp ce numai 24,32%

alegeau varianta „ne salutăm și atât”. Atunci când se punea în discuție sprijinul reciproc, împrumutul de diferite bunuri, nu constatăm o relație de reciprocitate. Când întrebam dacă subiecții noștri împrumută diverse lucruri de la vecini, aproximativ 61% răspundeau cu „niciodată” sau „rareori”. În momentul în care puneam problema dacă subiecții noștri împrumută vecinilor diverse lucruri, 51% declarau că fac acest lucru „întotdeauna” și „deseori”. Aceste date probau ideea de sprijin reciproc existentă între vecini pentru aproximativ jumătate dintre subiecții noștri, însă, observăm că există o tendință de a oferi sprijin mai mult decât de a solicita.

În ceea ce privește împrumutul, ca mod de manifestare a economiei informale (nemonetare sau invizibilă), se înregistrează o tendință de restrângere a acestui comportament practicat pe scară largă în comunitatea rurală tradițională. Explicațiile pot fi mai multe: intensificarea procesului de stratificare socială, de diferențiere, nu mai face posibile relațiile de schimb care, se instituie de regulă între persoanele de același rang social. De asemenea, sprijinul comunității a fost înlocuit cu sprijinul instituțional: posibilitățile de împrumut la bancă, cumpărături pe datorie la magazinele din sat, ajutoare sociale etc. Relațiile de schimb, împrumutul sau darurile pe care și le făceau membrii comunității cu anumite ocazii funcționau asemeni potlach-ului, aveau rol de marcarea a statusului (Jenks, 2003) și de întreținere a relațiilor de cooperare.

Este evidentă schimbarea care a survenit și în ceea ce privește relațiile cu vecinii. Nu mai există o relație de cooperare evidentă la nivelul întregii comunități, dar nici la nivelul vecinătății. Relațiile sunt tot mai selective iar diferențele dintre indivizi subminează această cooperare. Spuneau subiecții noștri: „Nu poți povesti cu nimeni. Aici pe la noi nu ai cu cine povesti... Sunt și invidioși: eu nu am ce are el! ...Lasă că mai bine beau o cafea singură și stau și meditez, mă gândesc.” (S.D.F.); „Mai sunt unii, niște fete mai tinere, foarte apropiate, le vezi tot timpul la cafea, la țigară și le admiri: uite ce atmosferă... Aici nu ai cu cine, sunt toți în vârstă... Alți vecini... ne-am certat, ne-am împăcat dar nu ne mai vizităm.” (S.D.F.).

Cu cât o comunitate este mai stratificată, cu atât există o tendință mai mare de polarizare a relațiilor dintre indivizi. Unitatea acestora și coeziunea sunt subminate de diferențierile existente, care nu mai facilitează interacțiunea ci, dimpotrivă, o blochează: „Lumea s-a împărțit, a intrat o diferență între lume, rar care mai sunt familii cu care mai vorbești, dar, în rest, nu te primește nimeni în casă. Înainte te duceai unul la altul, aveai o bucată, o mâncăi împreună, astăzi nu îți dă nimeni.” (S.N.) Explicația dată de către un subiect pentru lipsa acestor întâlniri era: „Toată lumea e supărată, e cu neajunsuri.” (S.G.). De fiecare dată indivizii se confruntau cu probleme poate, uneori, mai grave ținând de imposibilitatea asigurării traiului zilnic, cu toate acestea problemele nu erau resimțite atât de acut având în vedere că erau probleme publice, în sensul lui Mills (1975), iar oamenii înțelegeau acest lucru. Mai recent, au sentimentul că sunt doar problemele lor, iar acest fapt le face să pară mai grave și mai greu de rezolvat.

Întrajutorarea se practica în comunitatea studiată de noi, dar la nivel mai restrâns, tocmai datorită acestor diferențieri dintre indivizi și a preocupărilor acestora: „Se ajută unii și acum, se ajută unii și alții între rude și vecini. Noi avem niște vecini mai bătrâni și jos o femeie încrezută... Când vrea vorbește, când nu, nici nu te bagă în seamă, nici nu dă bună ziua...” (S.D.F.). Și scăderea sentimentului de încredere reducea cooperarea, oamenii fiind uneori mai sceptici în privința consătenilor, mai ales a celor tineri, și, astfel, evitau interacțiunea cu aceștia: „Și în ziua de azi poți să ai încredere, dar nu în toți... Lumea a devenit și rea... Sunt oameni cu diferite idei... Tot timpul trebuie să fii ferit.” (S.M.); „Am o vecină certăreață, eu vorbesc de frică, ea nu vorbește cu nimeni.” (S.A.F.).

Iată, așadar, că vecinătatea nu mai constituie un factor suficient care să determine cooperarea. Mai sunt necesare și alte condiții ca de exemplu homogamia socială ce vizează asemănări în privința vârstei, nivelului de instrucție și a altor elemente ce compun statusul social al indivizilor.

IV.6.2. Participarea la evenimente ce au loc în lumea satului

Momentele importante din viața individului reprezentau, de fapt, momente importante din viața comunității. Nașterea, nunta, înmormântarea constituiau prilej de întâlnire și de împărtășire a bucuriei sau a tristeții, de creare și întărire a unui consens în ceea ce privește sistemul de norme și valori. Nicio comunitate nu își poate menține un astfel de consens în lipsa interacțiunilor dintre indivizi, interacțiuni prilejuite, de regulă, de evenimente ce presupun mai puțin investiții materiale din partea participanților, ci mai mult interese comune, relații de cooperare, ritualuri, tradiții, schimburi simbolice.

Extinderea economiei monetare a adus o serie de schimbări în ceea ce privește motivația indivizilor de a participa la o serie de evenimente. Au survenit, de asemenea, o serie de schimbări în ceea ce privește structura sărbătorilor, modul de manifestare și organizare a acestora.

În ceea ce privește nunta, ca moment important în viața satului și a individului, în satul studiat de noi se observa o reducere a acestui eveniment la o simplă petrecere adresată nu întregului sat, ci doar celor care „sunt datori”, în primul rând, să participe, precum și rudelor și prietenilor. Era evenimentul care suferise cele mai multe modificări în ultima vreme. Un moment important al acestui eveniment era reprezentat de „fedeleș”. Acesta avea loc sâmbătă seara, atât la casa mirelui, cât și la casa miresei, și se adresa întregului sat, participarea nefiind condiționată de invitație. O familie cu care am stat de vorbă ne-a informat că ultimul eveniment de acest gen a avut loc la nunta lor în anul 1999, aproximativ cu 10 ani în urmă. Oamenii erau de părere că nu mai există momente importante care să adune la un loc tot satul: „Nu mai sunt momente importante... Nimeni nu se interesează. Fiecare e acasă la ei.” (S. N.).

Un alt aspect semnificativ era acela că nunta rar se mai ținea în sat fiind preferat, de cele mai multe ori, orașul, restaurantul sau cantina: „Nunțile se țin în oraș. Sâmbătă la 2, 4 se face până la 12 noaptea și atât. Înainte se ținea nunta de sâmbătă până marți. Aia era nuntă adevărată. Acum nu. Nici nu are unde să se facă fedeleș, înainte mai aveau corturi, acum nu mai au.” (S.G.).

În ceea ce privește motivația participării la astfel de evenimente, era evidentă relația de schimb în care se angajau locuitorii satului, obiectul schimbului nemaiconstând din elemente simbolice, ci materiale: „Astăzi nu vine nimeni de milă. Te-ai dus, vine și el, nu te-ai dus, nu vine. Eu am făcut nuntă, am dat invitații la cei care știam că are de făcut. Care au venit mă duc, care nu au venit, nici invitație nu mi-au dat... Dar bine că a fost calculat și nu mi-a dat invitație.” (S.M.). Era evidentă participarea într-o mai mare măsură la astfel de evenimente, cu câteva decenii în urmă, și aceasta datorită omogenității lumii rurale și a numărului mare de familii cu copii ce urmau să se căsătorească: „Mă duceam că îmi era drag, dar nu știu, banul... era mai puțin, nu pot să îmi imaginez cum era.” (S.M.).

Un număr de 28 dintre subiecții investigați afirmau că au participat la o nuntă, în ultima lună, chiar în sat, la căminul cultural, singura nuntă care a avut loc acolo în ultimul an deoarece, în prezent, căminul era ocupat de o familie a cărei locuință a fost distrusă de ploi. Trei subiecți afirmau că au participat, cu un an în urmă, la o nuntă. Observăm o largă participare la aceste evenimente, explicația fiind dată de faptul că subiecții noștri, ori erau tineri căsătoriți, ori aveau copii care urmau să se căsătorească, ceea ce explica participarea motivată de „datorie” sau pentru „a avea oameni”, după cum afirma și unul dintre subiecții noștri. În ceea ce privește condițiile care îl determinau pe individ să participe la o nuntă, acestea erau reprezentate, în primul rând, de „situația de dator” și apoi de primirea invitației. Astfel, 56,76% dintre subiecți spuneau că participă la o nuntă atunci când „sunt invitați și sunt datori” iar 37,84%, atunci când „sunt invitați”. Aveam și un subiect care spunea că merge atunci „când poate”, adică atunci când are banii necesari.

Alte două evenimente importante din viața individului atrăgeau o participare scăzută din partea comunității. Este vorba de botez și înmormântare. În ceea ce privește participarea la botezuri, 51,28% dintre subiecți spuneau că participă „în mică măsură” la astfel de evenimente și doar 15,38% declarau că participă „în mare măsură”. În cazul înmormântărilor, participarea era la fel de scăzută, aproximativ 70% dintre subiecți declarând că participă la astfel de evenimente „în mică măsură” și „în foarte mică măsură” și doar 17,95% că participă „în mare măsură”.

Alături de aceste momente importante, însoțite până prin anii ‘90 de adevărate ritualuri, care marcau trecerea la un alt status, îl introduceau pe protagonist într-un alt univers social (Van Gennep, 1996), universul rural a fost dominat și de alte sărbători care prilejuiau întâlnirea dintre indivizi, sărbători ce însoțeau anumite evenimente religioase sau laice.

Din nou, locuitorii satului reclamau lipsa, în prezent, a unor astfel de manifestări, care în trecut existau și se bucurau de multă apreciere din partea sătenilor: „La noi au fost, acum mulți ani, echipe de dansuri, acum nu... Serbarea la școală nu se mai dă duminica, se dă joia, sâmbăta, când oamenii sunt la muncă.” (S.D.). Organizarea de concursuri de dansuri și interpretare, alături de hora satului erau momente de care persoanele cu vârsta de 60-70 de ani își aminteau cu multă plăcere și a căror dispariție o regretau foarte mult.

În comunitatea studiată de noi, singurele obiceiuri care se mai păstrau erau obiceiurile de iarnă, după cum ne informau subiecții noștri, dar și acestea au suferit o serie de modificări: „Nu prea se mai duc cu colinda. Anul acesta nu am văzut unul cu steaua. Cu plugușorul au venit copii, dar cu steaua – nu.” (S.N.); „Nu mai vin, doar pentru bani. Nu mai au niciun farmec. Copiii vin în colindeți seara devreme, nu mai pleacă la 12 noaptea. Acum pleacă cu plugușorul și ăia mici, toți după bani. Înainte erau ăia mici cu sorcova, cei mari cu plugușorul și cei mai mari cu capra. Acum, cumperi covrigi, ciocolată și uneori nu vin.” (S.D.F.). Observăm că organizarea riguroasă care a existat în privința acestor practici și care era bine fundamentată și transmisă din generație în generație dispăruse de fapt. Schimbările produse le reduceau autenticitatea și îi determina pe oameni să nu le mai privească cu atât de mult respect: „Copiii se duc cu sorcova, le e drag... Înainte când erau zile din astea, de Sfântul Ion, ... se făceau hore... Acum nu are unde să se ducă tineretul.” (S.G.). În ceea ce privește obiceiurile de iarnă, subiecții noștri reclamau schimbări vizibile: „Și noi ne duceam, dar umblam mult. Umblă ăștia mici, dar la ziuă. Noi umblam toată noaptea, nu dormeam în noaptea aceea.” (S.D.M.).

Un obicei de care un singur locuitor (în vârstă de 78 de ani) își amintea, deoarece dispăruse de foarte multă vreme, era cel practicat de lăsata secului. Nu știa să ne spună care era „funcția” acestui obicei (în acest fel se poate explica și pierderea acestuia din perspectivă funcționalistă): „Când eram eu, era primăvara, de lăsata secului, se dădea o roată cu foc. Așa văzuseră și ei înainte și făcuseră la fel. Tineretul nu mai face, nici nu are de unde să știe.” (S.D.M.).

Alte momente care îi adunau pe oameni împreună erau marile sărbători religioase: Învierea, Crăciunul, Hramul bisericii, când oamenii mergeau la biserică în număr mai mare. Dintre acestea se detașa net sărbătoarea prilejuită de Hramul bisericii la care participa 75-80% din populație. Biserica reprezenta singurul loc unde se adunau cei mai mulți oameni în anumite momente ale anului, dar totuși, acolo „se petrec lucruri care se pot petrece” (S.L.), lipsind un loc de întâlnire care să le permită oamenilor să socializeze, să comunice - elemente ce contribuie la creșterea unității și solidarității sociale.

Oamenii nu obișnuiau să organizeze întâlniri pentru discutarea problemelor ce vizează comunitatea. Singurul moment când se organizaseră astfel de întâlniri fusese în

perioada premergătoare alegerilor, la școala din sat, dar participarea fusese una destul de scăzută, după cum afirmau mai mulți locuitori. Lipsa acestor momente, precum și a locurilor de întâlnire, submina coeziunea membrilor comunității, făcea dificilă cooperarea dintre indivizi, ca și păstrarea și cultivarea unor seturi de norme și reguli care să orienteze viața în comunitate.

IV.6.3. Relațiile familiei cu comunitatea

Implicarea membrilor comunității în problemele acesteia și participarea la soluționarea lor este un element definitoriu pentru o comunitate, în general, și pentru comunitatea rurală, în special. Satul a reprezentat o imensă gospodărie ai cărei locuitori conlucrau pentru bunul mers al acesteia. Discuțiile cu oamenii mai în vârstă puneau în evidență lipsa, în prezent, a unor astfel de prilejuri și locuri. Cu ocazia campaniilor electorale, se mai organizau astfel de întâlniri, la școala din sat, dar nici aceste momente nu reușeau să adune decât o mică parte dintre locuitorii satului. În afara acestor momente, nu aveau loc întâlniri, „ca pe vremuri”, la vechea școală din sat, unde copiii participau la concursuri de dans și interpretare, sau la vechea cârciumă, unde existau diverse modalități de petrecere a timpului liber pentru întreaga familie (ne povestește un subiect despre „dulap”, un soi de instalație rotitoare care era atracția tuturor tinerilor, cu vreo 60 de ani în urmă).

Înainte de anul 1989, aveau loc întâlniri frecvente între oameni, la vechea școală din sat, sau cu prilejul unor acțiuni de întreținere a drumurilor, a pășunilor etc. Astăzi, întâlnirile dintre locuitorii satului erau tot mai rare. La întrebarea noastră privind locul unde se întâlnesc pentru a discuta anumite probleme ale comunității, 48,65% dintre subiecți alegeau varianta „nu prea ne întâlnim”, în timp ce restul persoanelor intervievate au ales variantele „la magazin”, „pe drumul satului”, „la cârciumă”, „acasă la unii dintre noi”, fiecare răspuns obținând aproximativ aceleași procente, 13%. ”

Toți subiecții reclamau lipsa unui loc de întâlnire, dar și a unor prilejuri de întâlnire care să ajute la întărirea sentimentului de coeziune și solidaritate. Singurul moment putea fi reprezentat de sărbătoarea Hramului bisericii care reușea să adune împreună aproximativ 75% dintre locuitorii satului, după cum am afirmat anterior, dar care se pare că nu era perceput întocmai de locuitorii satului, având în vedere că o singură persoană a amintit acest eveniment. „Oamenii nu mai au unde să se întâlnească, la cârciumă se mai întâlnesc o mână de oameni. Oamenii cu posibilități nu prea îi vezi pe acolo, numaiăștia mai amărâți... La noi în sat nu ai unde să te întâlnești. Numai la biserică și acolo popa zice să ascuți la el, femeile să mai vorbească și ele.” (S.D.F.).

Observăm și o slabă cooperare în ceea ce privește problemele comunității. Atunci când indivizii aveau nevoie de sprijin în rezolvarea propriilor probleme, persoanele la care apelau făceau parte, în cele mai multe situații, din grupul familial:

părinți, rude, copii. Astfel, 35,9% dintre subiecți spuneau că apelează la părinți, atunci când au nevoie de sprijin într-o problemă, iar 20,51%, la rude. 15% dintre subiecți spuneau că apelează la „altcineva”, printre care numeau banca și C.A.R.-ul. Iată că regăsim o posibilitate de sprijin și în afara comunității, în cadrul altor instituții la care oamenii erau dispuși să facă apel, tot mai mult, dacă le permiteau condițiile. Situația este mai mult întâlnită în urban, nefiind generalizată în rural datorită politicilor de creditare impuse de bănci. Familia rămânea principalul sprijin pentru locuitorii mediului rural studiat de noi. Dar slăbirea relațiilor din interiorul familiei, ca și schimbările care se produc în structura acesteia nu vor mai putea mijloci, pentru multă vreme, acest tip de relații.

În ceea ce privește disponibilitatea oamenilor de a oferi sprijin consătenilor lor, aceasta exista, conform datelor noastre. Dintre subiecți, 80% spuneau că oferă ajutor oamenilor din sat, dacă aceștia îl solicită. Nu precizasem și condițiile în care se oferă acest ajutor, motiv pentru care unul dintre subiecți a sublinia că este dispus să ofere acest sprijin doar dacă „este plătit”.

Observăm că relațiile de cooperare și într-ajutorare se manifestau cu o intensitate mai mare în cadrul relațiilor de familie. Acest fapt ne duce cu gândul la definiția dată de Coleman capitalului social, definiție strâns legată de relațiile din interiorul familiei (Coleman, 1988), dar care se poate extinde la orice comunitate sau societate, în ansamblu. (Conrad, 2007).

În ceea ce privește controlul social informal, și acesta începe să se restrângă tot mai mult la relațiile de familie. Oamenii nu se mai simt răspunzători, îndreptățiți, să acționeze în numele comunității din care fac parte. Nu mai intervin în corectarea comportamentului membrilor comunității, decât într-o mică măsură. S-a constatat, de către mulți specialiști, că informalul deține, întotdeauna, mai multă forță decât formalul și se dovedește a fi mult mai eficient. Când afirmăm acest lucru, facem referire la norme informale de cooperare, control social informal și putem adăuga economia informală (Slack, 2007), mai dezvoltată în mediul rural și cu un impact mai puternic, atât asupra întăririi relațiilor, cât și asupra eficienței acțiunii indivizilor.

În mediul rural, relațiile dintre indivizi transcendeau mediul familial, extinzându-se la nivelul comunității. Adulții și persoanele vârstnice au reprezentat instanțe de control pentru cei mai tineri. Aceste relații se mai păstrează, însă, doar în ceea ce privește relațiile cu copiii. Dintre subiecții intervievați de noi 92,31% spuneau că intervin dacă văd doi copii care se bat. Motivul era, în principal, pentru a se evita ajungerea la situații grave, în care copiii să se rănească. Trei subiecți declarau că nu intervin pentru că „au părinți care trebuie să se ocupe de ei”, „ei se bat, ei se împacă” și „nu vreau să am discuții”. Agresivitatea copiilor era percepută ca fiind o problemă destul de gravă, pe care membrii comunității considerau că este necesar să o rezolve.

Un alt comportament neacceptat, pe care oamenii aveau tendința să îl corecteze, era fumatul în rândul minorilor. Astfel, 74,36% dintre subiecți spuneau că fac observație unui copil care fumează. Motivul era, în principal, legat de faptul că acest comportament „nu este bun” și „nu este sănătos”. Zece subiecți declarau că nu fac observație unui copil care fumează, în principal, pentru că este responsabilitatea părinților, („nu e treaba mea”, „are părinți”). Un alt subiect spunea că nu intervine pentru că „te înjură” sau „fumează și ai mei”.

Exista o tendință de închidere a relațiilor la nivelul familiei și de reducere a funcției de socializare și control în cadrul comunității. În general, putem afirma că mare parte din membrii comunității se implicau în controlul comportamentului copiilor, atunci când aceștia încălcau normele sociale. Această afirmație este susținută și de răspunsurile oferite de subiecți în momentul în care solicitam informații despre modul cum reacționează atunci când sunt martori la astfel de situații. Astfel, 74,36% dintre subiecți spuneau că intervin și îi sfătuiesc pe copii să nu mai repete acel comportament, în timp ce 23,08% spuneau că o să îi informeze pe părinții acestora.

Constatăm așadar păstrarea funcției de control social a comunității în ceea ce privește comportamentul copiilor, așa cum reiese din analiza răspunsurilor primite de la subiecții noștri, în cadrul chestionarului. Intrând în profunzimea acestei teme, în discuțiile cu persoanele mai în vârstă, am constatat că, deși oamenii se implicau în socializarea copiilor, acțiunea lor nu avea efectul așteptat, ceea ce va determina, conform teoriei funcționaliste sau analizei sistemice, renunțarea la acest comportament: „Nu se mai intervine. Înainte aveai un cuvânt greu de spus. Acum degeaba vorbești. Asta s-a terminat... Riști să iei și bătaie <Nu ai dreptul să mă controlezi pe mine>. Înainte, avea o rușine, un bun simț, frica aia...” (S.N.).

Persoanele mai în vârstă erau mult mai rezervate în implicarea în controlul comportamentului copiilor, vorbind de multe ori de teama de a nu li se răspunde de-o manieră jignitoare: „Nu poți să spui nimic că imediat te înjură <De-te bă, ce treabă ai cu mine, ce te interesează pe tine>. Nu poți să spui nimic la un copil că imediat a întors-o... Înainte, dacă te înfrunta un om lăsați capul în jos și plecai, acum nu” (S.D.F.); „La copilul altuia nu mă bag. Nu poți să îi zici, pentru că, copilul acela, cât e de mic, te obraznicește, răspunde urât, lasă de dorit... eu le mai zic... dar îl aud bombănind, poate mă înjură, zice că eu sunt bătrân” (S.M.); „Astăzi primești niște răspunsuri care te dezumflă.” (S.P.).

Și în analiza acestei problematice observăm influența mass-media în crearea unor scheme de percepție privind comportamentul copiilor: „Te înjură. <Vezi-ți de treabă!>, îți zice... Înainte era respectul. Acum, la școală, îl bate pe profesor. Astea vin de la televizor. Televizorul dezbină tineretul, nu ar trebui dat orice la televizor.” (S.G.).

În majoritatea situațiilor, constatăm că oamenii aveau tendința să trăiască mai mult într-o metarealitate pe care o creează mass-media, în special televiziunea. Omul

de la sat are tendința să judece orice faptă și orice situație întâlnită în comunitatea sa prin raportare la ceea ce transmite mass-media. Mesajele media devin niște puncte de reper care îi ghidează, inconștient, pe indivizi, în judecățile lor. „La noi nu prea, dar am rămas, culmea, ce e la moldoveni” (S.M.), afirma un subiect când a fost întrebat de conflictele din comunitate. Din nou observăm o atitudine diferită din partea unuia dintre cei mai în vârstă oameni ai satului, care se raporta mai puțin critic la toate problemele identificate de noi și manifesta mai multă încredere în oameni și în evoluția satului: „Se face opinie împotriva celor care caută să o ia razna... Se face opinie și e un lucru bun. Este (<tribunalul satului> n.n.), deși nu se observă, există.” (S.D.M).

Această funcție de control social își pierde din intensitate atunci când puneam în discuție comportamentul tinerilor. Un procent de 58,97% dintre subiecți, în mare parte bărbați, spuneau că intervin atunci când un tânăr vorbește urât, un procent mai redus față de situația în care puneam în discuție comportamentul copiilor. Motivul pentru care interveneau era în mare parte acela de a opri acest comportament: „să vorbească frumos” pentru că este un comportament „urât”. Cei care alegeau să nu intervină o făceau în principal pentru că nu erau interesați de acest aspect („nu mă interesează”) și de teama unor reacții violente din partea acestora („să nu își verse nervii asupra mea”). O serie de subiecți apreciau că, de multe ori, observațiile lor rămâneau fără efect, persoanele avizate necorectându-și comportamentul. De asemenea, s-a putut observa că aceste comportamente, care multă vreme au contribuit la păstrarea ordinii în interiorul comunității, au devenit acum posibile surse de conflict, motiv pentru care oamenii evitau să le dezvolte: „Nu prea îi interesează de altul. Se ferește, în primul rând că prinde ură pe el.” (S.A.M.).

Relațiile cu membrii comunității tindeau să fie mai puțin intense și nu aveau ca obiectiv principal binele comunității. Interesul individului se concentra mai mult pe așteptările familiei, sau pe cele personale și mai puțin pe așteptările comunității, acțiunea colectivă, cooperarea lăsând locul individualismului: „Fiecare e pentru el. Numai dacă te cunoști te saluți. Înainte toți îți dădeau bună ziua, astăzi nu îți dau bună ziua nici vecinii. Te întreabă ce faci, dar buna dimineața nu îți dă.” (S.N.). Observăm aici întreaga încărcătură simbolică a salutului care nu mai are aceeași semnificație pentru toți indivizii, dar care se dovedește a fi destul de important în interacțiunea dintre aceștia.

Un alt fapt remarcat de subiecții noștri era indiferența celor tineri la sfaturile care veneau de la părinți sau alte persoane mai în vârstă: „Orice le spui la cei tineri nu iau în considerație.” (S.D.F.). Erau aduse, din nou, în discuție indiferența și nepăsarea locuitorilor în fața problemelor comunității, oferindu-se de data aceasta și o explicație, mai mult sau mai puțin obiectivă: „Fiecare își vede de el. A intervenit egoismul, nu îl mai interesează de altul. Păi, înainte, dacă se întâmpla o problemă, săreau oamenii, acum sunt pasivi, zic: <Bine că nu s-a întâmplat la mine!>. Pe timpul lui Ceaușescu,

când făceam o acțiune veneau oamenii, acum am făcut un pod, au venit 3 - 4 inși. Nu vin oamenii, nu îi interesează, mai ales dacă nu mai au pământul... Nu îi mai interesează. Înainte făceau puțuri pe câmp, fântâni, acum s-au dărâmat.” (S.G.). Observăm aici legătura evidentă între profilul și structura activităților economice și cooperarea dintre locuitori. Activitățile preponderent agricole și petrecerea unei părți bune de timp, la câmp, determina implicarea oamenilor în crearea unor condiții care să faciliteze aceste activități, în administrarea resurselor comune. De asemenea, diminuarea proprietății comune și extinderea intereselor individuale reduc interacțiunile dintre indivizi precum și participarea acestora la activități desfășurate în interesul comunității. Aceste idei subliniază relația strânsă dintre dimensiunea economică și cea socială a unei comunități.

De cele mai multe ori, oamenii apelau la ajutorul instituțiilor specializate pentru a rezolva anumite conflicte care apăreau în interiorul comunității: „Nu ai cu cine să faci ordine, mai chemăm poliția, acum nu are cine să se implice, e un singur vecin care se mai implică, dar soția îl oprește pentru că nu are rost să se implice” (S.A.F.). Nici religia se părea că nu mai deține resurse eficiente în rezolvarea acestei problematice: „Biserica vorbește, dar în pustiu. Ne-am înstrăinat unii de ceilalți și noi de noi înșine. Unii nu știu cum să intervină asupra propriei lor ființe, ce să-i mai ajute pe alții...” (S.L.).

Am observat, mai sus, că oamenii simțeau că nu mai sunt ascultați deoarece nu mai exista respect, bun simț. Un alt subiect aducea în discuție aspectul economic, spunând că cei care sunt ascultați și luați în seamă sunt cei care dețin capital economic: „Controlul îl exercită cel care are avere mai multă. Acesta e mai mult ascultat.” (S.L.).

Observăm o transferare a autorității de la nivel spiritual la nivel material. Indivizii se arată puțin interesați de ceea ce spun oamenii satului despre ei și țin cont, în mică măsură, de astfel de aspecte. În aceste condiții, constatăm că forța opiniei publice este tot mai redusă și nu este suficientă implicarea membrilor comunității, ci este nevoie de o disponibilitate din partea celor vizați de a răspunde pozitiv la reacțiile celorlalți. Acest comportament, de indiferență, se poate transmite foarte ușor și copiilor, astfel încât aceștia să nu răspundă la sancțiunile comunității. Cu timpul, dacă această funcție de control a comunității nu va avea rezultate, ea va înceta să se mai manifeste, fiind înlocuită de controlul formal, care nu se va dovedi, în mod sigur, la fel de eficient.

O funcție importantă în lumea satului, precizam mai sus, o deține salutul. „Bună ziua” este un simbol al confirmării relațiilor de apropiere care îi caracterizează pe locuitorii satului, un simbol al respectului și al bunei creșteri. Absența salutului este o formă de „declarație de război”, un indicator pentru răcirea sau ruperea relațiilor, lipsa respectului și a educației. Această stare de fapt era confirmată și de faptul că toți subiecții noștri considerau că este necesar să spui „bună ziua” când întâlnești pe cineva,

iar ei salutau întotdeauna. Persoanele mai în vârstă aduceau adeseori în discuție acest aspect când vorbeau despre tineri: „Acum nu îți dă nimeni bună ziua, trec 10-15 și nu îți dau bună ziua (copii n.n.). Vina revine familiei.” (S.N.); „Salutul e un cuvânt de prietenie, adică pentru discuție. Care ne cunoaștem, ne salutăm. E ca un respect față de altul, e un cuvânt frumos. Ăștia bătrâni mai salutăm, dar vorbesc de cei tineri.” (S.N.). Dacă pentru persoanele mai în vârstă absența salutului era un semn de lipsă de respect, 51,28% dintre subiecții chestionați declarau că nu se simt jigniți dacă cineva nu îi salută.

Un alt indicator pentru respect îl reprezintă formulele de adresare: „Oamenii vorbesc cu <tu>, înainte se spunea <tanti>, <dumneavoastră>” (S.D.F.). „Dacă vrei să fii respectat, respectă tu. Băieții cu doi ani mai în vârstă își spuneau <nene>, acum se iau peste picior”, remarcă S.D.F., unul dintre subiecții cercetării noastre. Observăm, din nou, simbolistica limbajului și importanța acestuia. Un anumit mod de adresare spune ceva despre atitudinea celui care se adresează față de cel căruia i se adresează. Astfel,, conform principiilor interacționismului simbolic, va determina din partea interlocutorului un comportament care se află în concordanță cu semnificațiile pe care i le atribuie celui comportament: respect, apreciere, simpatie etc. Acutizarea conflictului dintre generații, în cadrul comunității noastre, își regăsea multe din cauze în transformările care apăreau la acest nivel, al limbajului. Era evidentă o rupere a familiei de comunitate.

Famiile tindeau să devină unități izolate în interiorul satului, fiecare administrându-și propriile resurse și rămânând indiferentă la comportamentul celorlalți. Nu existau momente sau locuri care să adune la un loc membrii comunității. Eventual, existau locuri specializate: bărbații la cârciumă, femeile la biserică, tinerii „noaptea pe drum” etc. Acestea erau câteva condiții care restrângeau interacțiunile între familii și, în același timp, reduceau implicarea acestora în socializarea sau controlul membrilor comunității.

IV.7. Dimensiunea economică sau „tehnosfera” satului

IV.7. 1. Mijloacele de producție

Evoluția omenirii a pus în evidență legătura puternică dintre sistemul economic al unei societăți și modul de viață al comunităților construite în interiorul acesteia. Sistemele de producție, de distribuție și de consum al bunurilor și serviciilor sunt elemente definitorii pentru economia unei societăți. Dacă la acestea adăugăm și sistemul energetic vorbim de „tehnosferă”, în sensul lui Toffler (1983).

Satul românesc tradițional s-a caracterizat, în mare parte, printr-o economie de tip agricol, la care se adaugă sectorul meșteșugurilor, cu o pondere, mai mică sau mai mare, în funcție de zona geografică. Astăzi se vorbește tot mai mult de o „economie

rurală neagricolă” (Sandu, 2005) punându-se accent pe activități industriale, pe servicii și pe turism, în cadrul unui model agricol european, orientat tot mai mult spre piață. În cadrul acestui model se pun în discuție trei funcții importante ale agriculturii (care includ și activități neagricole): (1) *funcția economică* care vizează rolul tradițional al agriculturii de producere a alimentelor pentru consumatori și a materiilor prime pentru industrie, contribuind la creșterea economică, crearea de locuri de muncă și îmbunătățirea balanței comerciale; (2) *funcția de amenajare a teritoriului* (rural-peisagistică), fondată pe diversificare, agricultura fiind completată de alte activități industriale, servicii comerciale sau turistice și (3) *funcția de mediu* (ecologică), care se referă la rolul de conservare a spațiului natural, apărarea biodiversității și protejarea peisajului. (Oțiman, 2005).

Satul românesc contemporan a ieșit din izolarea sa economică. Mijloacele de producție, sursele de venit au depășit în multe cazuri granițele satelor. Localitățile rurale nu mai pot supraviețui prin propriile resurse, ci sunt tot mai dependente de resursele orașului sau, mai mult decât atât, de economia globală. Migrația forței de muncă a făcut ca pentru multe familii din mediul rural, principala sursă de existență să fie reprezentată de munca unui membru în străinătate. Este vorba, în principal, despre acele sate a căror populație nu și-a găsit resurse în orașele apropiate sau sunt situate la distanțe semnificative de centrele urbane.

Am observat și din analizele anterioare că populația studiată de noi evaluează foarte bine slujba plătită în oraș, explicația fiind dată și de faptul că aceasta reprezintă principala sursă de existență. A fost evidențiată importanța existenței unui loc de muncă în vederea asigurării traiului zilnic. Nu am putea spune că este o situație cu totul nouă, aceasta fiind răspândită în multe sate din România, în special cele din zone de deal, odată cu industrializarea. Nu se putea vorbi, totuși, de o situație de dependență la fel de importantă ca în prezent și aceasta datorită importanței tot mai mari a economiei monetare. De asemenea, satul românesc arhaic nu s-a caracterizat prin predominanța familiei cu dublă carieră. Femeile și copii rămânând, deseori, exploatatorii resurselor satului, în timp ce bărbatul și-a mutat activitatea în afara satului: „Femeia era casnică. Mâncare copii, întreținut, cămăși le țesea la război” (S. N.), reținem din cercetările noastre.

Existența unui loc de muncă devine tot mai imperioasă pe măsură ce resursele din gospodărie nu mai reușesc să asigure individului traiul zilnic (sau așteptările acestora). Dintre subiecții investigați de noi 30% afirmă că reușesc să își asigure traiul numai din activitățile gospodărești, „în mare măsură”, media răspunsurilor tuturor subiecților (2,74, pe scala Likert în 5 trepte) plasându-i pe aceștia în apropierea variantei „nici în mare nici în mică măsură”. Mare parte a populației avea nevoie de o mulțime de resurse necesare traiului, care proveneau din afara gospodăriei și nu puteau fi procurate nici măcar la schimb, economia din interiorul gospodăriei nefiind una destinată comerțului, cu mici excepții.

Importanța și necesitatea banilor era evidentă, iar mijlocul cel mai sigur de obținere a lor era slujba plătită în oraș, puține fiind persoanele care comercializau produse agricole, în general, lactate și fructe, în anumite perioade ale anului (cazul persoanelor mai în vârstă). Toate familiile susțineau că au nevoie de un venit lunar de peste 700 de lei pe lună pentru a avea un trai decent, iar venitul minim (sub care nu ar putea supraviețui) era evaluat la 500 lei de către 10 familii, 1000 lei de către alte 13 familii, restul alegerilor variind de la 300 până la 3000 lei, cu o medie de 1080 lei³². Această situație se datora și creșterii numărului de servicii pe care trebuiau să le plătească familiile din comunitatea studiată de noi: curent, apă curentă, cablu TV, telefon, serviciul de salubritate, la care se adăugau și impozitele pe proprietăți. La plata acestora din urmă un număr mare de persoane renunțaseră, după cum ne spunea un funcționar din cadrul primăriei, (erau multe persoane în întreaga comună care nu plățiseră impozitele de mai bine de 10 ani, ceea ce condusesese la reducerea considerabilă a bugetului Primăriei). La cheltuielile amintite mai sus se putea adăuga naveta copiilor care mergeau la școală în oraș (pentru familiile cu copii de vârstă școlară) precum și achiziționarea altor bunuri în afară de hrană.

Cu toate acestea, erau familii în sat care declarau că venitul le este suficient pentru asigurarea unui trai decent și familii care spuneau că își permit să își cumpere și bunuri mai scumpe dacă făceau economii. Analizând răspunsurile la această întrebare, constatam că situația pentru familiile studiate de noi nu era, în ansamblu, problematică, numărul persoanelor care nu reușeau să își achiziționeze strictul necesar fiind relativ mic. Ceea ce nu se reflecta, în datele culese, era efortul pe care aceste familii îl depuneau pentru a se menține la un anumit standard, mulți dintre subiecți afirmând „e greu, dar ce să faci?” reușind să se adapteze noilor condiții. Totodată, trebuie să ținem cont și de aspirațiile familiilor, de ceea ce consideră acestea ca reprezentând un trai decent. Apărea evident faptul că existența provocărilor de o anumită dificultate îi determina pe indivizi să depună un efort mai mare în direcția asigurării unor condiții mai bune de viață. Apariția problemelor mai greu de depășit, cum ar fi un divorț la o vârstă înaintată, venituri foarte scăzute comparativ cu nevoile, lipsa suportului emoțional în familie, determina dezvoltarea unor comportamente care nu făceau decât să accentueze situația precară în care se afla individul. Între acestea puteau fi enumerate: consumul de alcool, violența, lipsa locului de muncă, îndatorarea la consăteni sau la magazinele din sat etc., situații care se susțineau reciproc și contribuiau la excluziunea socială a respectivului individ.

Așadar, pentru o mare parte a populației din comunitatea studiată salariul sau pensia reprezenta principala sursă de venit, sau cel puțin unica ce oferea siguranță. De

³² Se observă o discrepanță la nivelul răspunsurilor datorită faptului că în primul caz am avut o întrebare închisă iar peste 700 lei este suma la care ne-am oprit în grila de răspunsuri, iar în cel de-al doilea caz am avut o întrebare deschisă.

asemenea, existența unui loc de muncă era un criteriu de evaluare a individului de către consăteni, cei care nu aveau loc de muncă fiind considerați „vai de capul lor”.

Activitățile în agricultură și creșterea animalelor asigurau o mică parte dintre necesitățile de hrană, numărul vitelor fiind tot mai mic iar suprafețele de teren nelucrate, tot mai mari. Cea mai extinsă formă de agricultură o reprezenta cultivarea legumelor și, tot mai rar, culturile cu porumb. Creșterea animalelor reprezenta o sursă de venit pentru trei familii din întreg satul, care își dezvoltaseră un fel de microferme în care creșteau aproximativ 10-15 vaci. La acestea se adăugau unitățile comerciale constând din magazine cu profil alimentar (sau tip bar), plus magazinul universal al Cooperăției. Nu mai existau cizmari, croitori, frizeri sau tâmplari care să presteze astfel de servicii oamenilor din sat. Aceasta era forma sub care se prezentau mijloacele de producție, ca parte a tehnosferei satului.

În ceea ce privește sistemul energetic, în agricultură se folosea, în continuare, energia animală și umană. Intensificarea legăturilor cu orașul determinase creșterea numărului de autoturisme, utilizate pentru deplasarea la locul de muncă și în scopuri de petrecere a timpului liber. Pătrunderea tehnologiei moderne în agricultură se făcea destul de lent, populația reclamând că înlocuirea animalelor cu utilajele mecanice era foarte scumpă și nu se dovedea a fi eficientă pentru o agricultură pe loturi de mici și foarte mici suprafețe. Înlocuirea plugului, cu boi sau cai, cu tractorul, se dovedea a fi prea costisitoare pentru parcelele mici de teren: „Ne costa un hectar de pământ 14-15 milioane și porumbul era 30.000 și atunci nu am mai pus. Un sac de îngrășămintă 600.000. Un milion aratul cu tractorul. La anul nu mai pun porumb” (S.G.). De asemenea, ziua de lucru era tot mai scumpă și se găseau tot mai puține persoane care să lucreze cu ziua în sat. În general, cei care își asigurau traiul muncind „cu ziua”, în sat, erau oameni pe care nu se puteau baza întotdeauna și care așteptau „să fie plătiți bine”.

Resursele dobândite din economia rurală nu erau suficiente pentru asigurarea traiului, nereușind să satisfacă nevoile indivizilor: „Înainte luptau pentru existență, aveau vaca cu lapte care era belșug în casă, acum mai rar care au așa ceva.” (S.A.F.). Pe de altă parte, activitățile agricole erau de multe ori sortite eșecului, în viziunea locuitorilor: „Înainte se făceau și în grădină, dacă puneai. Deodată s-a dus totul... Nu s-a mai făcut nimic...” (S.A.F.); „E problemă cu pământul. Nu mai e stabilitate. Înainte nu plecau pământurile... Acum nici nu poți să cosești. E secetă, crapă pământul. Înainte era pământul altfel.” (S.G.); „Ziua de lucru e mai scumpă, pământul nu își mai scoate banii” (S.G.); „Nici vite nu mai sunt. Niciun tânăr, în afară de unu, nu mai are vite. La deal cred că mai sunt 7-8 vaci. Le-au vândut și după câțiva ani de zile nu mai are nimeni. Oamenii în vârstă nu mai pot. Nu am văzut unul cu vaca, numai cei bătrâni.” (S.N.).

IV.7. 2. Atitudinea față de muncă

Un fapt reclamat de mulți subiecți ai cercetării noastre era schimbarea atitudinii oamenilor față de muncă. „Nemunca” era văzută de unele persoane ca și cauză principală a sărăciei și a problemelor cu care se confruntau oamenii din sat: „Dacă muncești ai, dacă nu, nu ai” (S.A.F.); „Nu toți muncesc... (Tânărul n.n.) caută să îl întrețină părintele, chiar dacă își găsește de lucru stă trei zile, o săptămână și pleacă, nu îi place munca.” (S. A.M.).

Toate aceste aspecte mai puțin pozitive îi vizau în special pe tineri: „Tinerii vor să fie bine, să le ofere părinții tot ce vor, să nu muncească mult, să doarmă până la prânz... De exemplu, uite aici un băiat căruia îi dă tată-său bani să meargă la serviciu și nu are bani... Nu-i place munca.” (S.A.F.); „Tinerii cred că ei s-au născut mari. Ei să nu muncească, dar să le dai. Eu am pe fiu-meu, i-am dat casă, i-am făcut porțile și acum, dar nu dă pe la mine cu lunile...” (S.G.).

Munca era percepută ca o soluție în momentele dificile, dar nu și pentru tineri: „Sunt cei care dacă ar munci ar trăi bine” (S.A.M.); „Fără muncă nimic nu e posibil, spunea Cezar, munca îl scapă pe om de cele trei rele: lenea, plictiseala și sărăcia” (S.D.M.); „...Aveam 4 clase, dar mi-a plăcut munca, nu m-am dus să fur, nu am dat în cap, nu am făcut scandal, nu m-am dus la bar... Banul l-am strâns...” (S.M.); „Eu am strâns tot timpul bani, nu a lipsit banul din casă... Țștia (tinerii n.n.) ce prinde...” (S.M.,); „Tinerii ar vrea să li se dea... aproape să nu mai muncească să își facă o căsuță, un serviciu bun ca să nu muncească greu... Au pretenții bani mulți, zile libere” (S.D.F.); „Dacă îl chemi la lucru zice: mie îmi dai 500.000” (S.G.); „Munca pentru ei e o povară, dacă ar fi să nu le trebuiască bani nu i-ai vedea la serviciu...” (S.D.F.); Idealul unui tânăr este astăzi „de a se trezi peste noapte bogat fără să muncească” (S.P.). Mai erau însă și cazuri izolate de familii care își implicau copiii în muncile gospodăriei și apreciau munca: „Băiat de 17 ani care umblă cu căruța, lucrează acasă. Au fost puși de mici.” (S.D.F.).

Atitudinea față de muncă diferea întrutotul când era vorba de munca în străinătate. În general, spuneau subiecții noștri, când tinerii mergeau în altă țară erau dispuși să muncească mult mai greu, indiferent de banii pe care îi primeau: „...Fac muncile cele mai grele pe care nu le-ar face niciun autohton. Nici ei, aici, pentru că intervine un orgoliu teribil <cum adică, să mă vadă lumea?> ...munci pe care le socotesc îngrozitoare” (S.L.); „Totul se rezumă la bani, la plăceri, la activități teribile, oneroase care să aducă câștiguri pe măsură și altceva nimic. A munci corect, a munci cinstit nu mai înseamnă nimic... dacă nu muncești, cum vrei să ai? ... Fie că e sat, oraș, toți vor să aibă repede. Totul este la timpul prezent, <eu acum vreau să am, în momentul acesta>.” (S.L.).

Ideologia pe care o identificăm în mediul rural nu este favorabilă „acelei munci umile, destinate simplei subzistențe”. (Le Goff, 1986). Nu este o mentalitate veche, deoarece țăranul român din societatea tradițională a apreciat munca și a depus eforturi

considerabile pentru a-și asigura existența. Este o atitudine recentă ce își are rădăcinile în condițiile economice și sociale impuse de comunism și accentuată, ulterior, de o serie de factori: (1) modernizarea agriculturii, intensificarea procesului de mobilitate teritorială, dar și socială, care permite individului cunoașterea altor moduri de viață; (2) intensificarea procesului de stratificare socială, care îi diferențiază pe indivizi și îi determină să își construiască aspirații mai înalte; (3) mass-media, care face aceste procese mult mai vizibile și furnizează indivizilor scopuri dar nu și mijloace. Spunea unul dintre subiecții noștri: „Tinerii vor să o rupă categoric cu modelul vechi... Nu mai este nicio dorință a tinerilor de a trăi după modelul și statutul părinților.” (S.L.). Întâlnim o idee similară aici replicii lui Ford dată unui ziarist în 1916 „Nu ne dorim tradiție. Vrem să trăim în prezent, și singura istorie care face două parale este istoria pe care o facem astăzi.” (Bauman, 2000, p. 23).

Este important de văzut în ce măsură tinerii dispun de resursele necesare construirii istoriei și sunt dispuși să depună efortul necesar. În cadrul cercetărilor noastre, constatăm că tinerii apreciau la un loc de muncă atât siguranța cât și o bună remunerație. Între cei care apreciau mai mult siguranța se situau tinerii cu vârsta între 30 și 35 de ani, în timp ce restul tinerilor aspira în mare parte la un loc de muncă și sigur și bine plătit. „La noi funcționează zicala: <Munca e bună pentru tractoare>” (S.P.), concluziona unul dintre subiecți.

IV.8. Dimensiunea religioasă a comunității rurale

Alături de instituția familiei, cea a religiei a jucat un rol important în păstrarea ordinii în comunitatea rurală. Suprapunerea, aproape perfectă, între valorile promovate de biserică și cele promovate de familie a permis o bună cooperare între cele două și a contribuit la întărirea sistemului de norme și reguli specifice satului românesc tradițional.

Acestora li se alătură o altă organizație – școala – care nu a răsturnat situația existentă, influența acesteia fiind pe o perioadă mai scurtă de timp la început (obligativitatea doar a celor 4 clase) iar elementele ce țineau de curriculum-ul ascuns veneau în prelungire sau se suprapuneau peste cele promovate de familie și biserică. Consensul era ușor de stabilit și de menținut, pătrunderile din afară fiind infime. Forțele supranaturale (Dumnezeu și Diavolul) reprezentau explicații pentru toate lucrurile mai greu de înțeles. Această credință îi făcea pe oameni mai buni sau mai răi, astfel încât individul era mai rar considerat răspunzător pentru faptele sale, iar sancțiunile erau primite „în viața de dincolo”. Frica de Dumnezeu și respectul pentru comunitate erau principalele mecanisme de control social. Astăzi lucrurile s-au schimbat semnificativ. Dacă forța opiniei publice s-a redus, influența religiei, bisericii și a credinței în Divinitate continuă să se manifeste, cel puțin la nivel de atitudine a populației.

În ciuda condițiilor impuse de regimul comunist, practicile religioase au continuat să existe, mai ales în rândul populației din mediul rural, fiind o valoare moștenită din familie, care a reușit să se mențină datorită pătrunderii mai greoaie a procesului de industrializare în aceste zone. Faptul că în 1990 jumătate din populația României locuia în zonele rurale (Voicu, B., 2001) ne permite să vorbim de o continuitate a credinței religioase. Căderea comunismului duce la o puternică revigorare a credinței religioase, România situându-se printre primele țări din Europa în ceea ce privește practica religioasă. (Voicu, M., 2007).

Credința în Dumnezeu continuă să reprezinte o nevoie spirituală a omului de la sat, de la tineri până la vârstnici, și să le ofere acestora un sentiment de liniște și siguranță în momentele grele. Religia și familia sunt două instituții care se bucură de o încredere crescută în rândul populației studiate de noi, dar și la nivel național. (Sandu, 2006).

Valorile religioase se dovedeau a fi importante și pentru tinerii din localitatea cercetată. Aceștia și-au exprimat acordul față de o serie de afirmații ce vizau aspecte religioase: „Credința în Dumnezeu îi poate asigura individului o viață liniștită”; „Rugăciunea îl poate ajuta pe individ în rezolvarea problemelor”; „Ori de câte ori te rogi la Dumnezeu acesta te ajută”, răspunsurile la toți acești itemi însumând scoruri de peste 4,20 pe o scală Likert de la 1 la 5. (Morândău, F., 2008).

Aceeași situație o întâlnim și în rândul familiilor. Pentru 41% dintre subiecți „familia” era cea care le oferă un sentiment de liniște și siguranță, iar pentru 36%, acest sentiment era oferit de credința în Dumnezeu. Observăm, așadar, că cele două instituții, familia și religia, continuă să joace un rol central în viața oamenilor de la sat. Problema care se punea este cum se manifestă această credință în Dumnezeu, ce semnificație atribuie locuitorii satului, în prezent, noțiunii de Dumnezeu. Ne punem această întrebare deoarece se sesizează, de multe ori, o lipsă a concordanței între atitudinea față de preceptele religioase și comportamentele care susțin importanța credinței în Dumnezeu.

Un alt indicator care venea să măsoare atitudinea indivizilor față de religie, în satul studiat de noi, era faptul că toți subiecții afirmău că sunt momente când simțeau nevoia să se roage, iar aceste răspunsuri erau categorice de fiecare dată. Atât în cazul tinerilor, cât și al familiilor, se înregistra o atitudine pozitivă față de Divinitate, situație care nu era confirmată și de vârstnicii satului, care erau de părere că nu mai există credință în Dumnezeu: „Oamenii vin la biserică. Biserica a fost plină. Dar tineretul nu 100%, totăștia mai bătrâni. De exemplu, eu pe nepotul meu nu l-am putut duce la biserică... Mie mi-a rămas întipărit de la părinți... de Paște vin și tinerii... La zile mari vin și tineri și bătrâni. Mai vin și duminica, dar mai puțin.” (S.A.F.).

Frecventarea bisericii nu era considerată un indicator cu putere mare de discriminare pentru credința în Dumnezeu: „Sunt și oameni care se dau cu capul de

icoane și fac numai rele... tinerii... Degeaba se duc la biserică, mai bine să nu se ducă.” (S.G.). Acest comportament trebuia să fie dublat și de o viață disciplinată, un suflet bun și alte aspecte de ordin moral: „Degeaba te duci la biserică și te rogi la Dumnezeu dacă ești rău... 90% merg degeaba... Credința și-a pierdut-o lumea, în primul rând pentru că biserica face politică, ori să amesteci biserica cu politica... N-am încredere în ei (în preoți, n.n.)” (S. N.)

Puteam identifica în răspunsurile subiecților o funcție educativă a religiei: „Da, pentru toată lumea (religia n.n.) e ceva educativ. Omul cu credință nu va face rău nimănui niciodată.” (S.M.). De asemenea, biserica juca rolul unui loc comun, de întâlnire între locuitorii satului, care foloseau acest prilej pentru a se mai informa despre ceea ce se mai întâmpla în sat. O altă motivație a frecventării bisericii era faptul „că ai câte un necaz”, spunea un locuitor, adică moartea unei persoane apropiate, subiecții noștri spunând că sunt persoane care numai în astfel de situații merg la biserică, pentru a aprinde o lumânare.

Cei care respectă sărbătorile cu sfințenie, spunea un subiect, sunt cei „inculți”: „Bătrânii respectă întru-totul, unii chiar devin caraghioși.” (S.P.). Subiectul nostru ne povestea o situație în care, într-o zi de sărbătoare, lucra ceva în grădină și toate femeile în vârstă care treceau pe drum îi făceau observație. Deși persoana în cauză avea o vârstă înaintată, 75 ani, ceea ce făcea să aibă o altă viziune putea fi nivelul de instrucție mai ridicat față de cel al celorlalți consăteni.

Slăbirea credinței religioase (în sensul mai vechi al termenului) își găsea una dintre explicații în scăderea autorității preotului: „Acum religia nu mai are niciun rol. Nu se mai acordă importanță, n-are cum, pentru că nu sunt nici preoți cinstiți. Să fie preotul cum era odată. Nu merită autoritate, pentru că, în primul rând, el face greșeli.” (S.N.)

Famiiliile studiate de noi evaluau pozitiv o serie de fapte considerate a fi forme de manifestare a credinței, simboluri pentru credința în Dumnezeu: respectarea sărbătorilor religioase, postul, mersul la biserică, spovedania. Dintre toate, scorul cel mai ridicat îl avea respectarea sărbătorilor religioase, iar cel mai scăzut, spovedania. Cu toate acestea, când vorbim strict de comportament, lucrurile nu mai sunt la fel de evidente. Aceste valori religioase fac parte din ordinea lumii rurale, au stat pentru multă vreme la baza modului de viață al oamenilor, astfel că au devenit niște acte dezirabile din punct de vedere social sau niște laitmotive ale vieții la sat. Motiv pentru care putem spune că aici este foarte probabil să apară și tendința de fațadă sau *efectul dezirabilității sociale*, ca și elemente ce determină subiecții să ofere anumite răspunsuri, răspunsuri cu care comunitatea este de acord.

Observăm în cercetările noastre că toate comportamentele pe care le pusesem în discuție erau considerate importante „într-o mare măsură” pentru individ, dar această importanță nu determina și practicarea lor la același nivel de intensitate.

La întrebarea „Când ați fost ultima dată la Biserică?” cei mai mulți subiecți răspundeau „de Paști” și „de Sf. Maria” (câte 11 precizări pentru fiecare). Alți subiecți (3) spuneau „acum o jumătate de an”, ceea ce corespundea sub aspect temporal cu sărbătoarea Paștelui (cercetarea fiind făcută în septembrie). Patru subiecți declarau că au fost la Biserică în duminica ce a precedat cercetarea noastră iar un subiect spunea că nu a mai fost la Biserică de 3 ani. Ceea ce trebuie precizat este un fapt pe care l-am observat în timpul cercetării. În momentul în care adresam întrebarea, subiecții nu se gândeau la Biserica din sat, la mersul la slujbă ci se gândeau la „vizitele” pe care le făcuseră la o mănăstire sau alt lăcaș de cult, altul decât biserica din sat. O să vedem din analizele care vor urma că autoritatea preotului și chiar a bisericii din sat era destul de scăzută, iar noțiunea de credință și religie dobândise noi conotații și pentru omul de la țară.

În ceea ce privește spovedania, aceasta era un comportament și mai puțin practicat. Cei mai mulți subiecți afirmau că au făcut acest lucru acum 10-15 ani sau chiar mai mult – acum 30 ani (17 subiecți). Trei subiecți nu își mai aminteau, iar unul spunea că nu s-a spovedit niciodată. Patru subiecți se spovediseră cu 2-3 ani în urmă, alți patru declarau că s-au spovedit acum 1 an, iar trei în anul în curs, de Paști sau de Sf. Maria. Iată că spovedania nu era unul dintre cele mai practicate comportamente, unii subiecți punând la îndoială autoritatea preotului cu privire la acest fapt. De asemenea, este un comportament care se întâlnește mai frecvent la persoanele foarte tinere (și, de regulă, fete) și persoanele vârstnice.

Deși exista o tendință generală de a privi critic comportamentul oamenilor la biserică sau motivația acestui comportament³³, biserica continua să fie percepută ca „un loc sfânt” sau „un loc de curățare a sufletului”, „unde se poate comunica cu Dumnezeu”. Era și un motiv pentru care mulți alegeau să meargă la biserică (sau mănăstiri) ca în pelerinaj, pentru a aprinde o lumânare și a plăti un acatist. Acesta este cel mai frecvent mod întâlnit în prezent (mai ales în orașe și la categoriile sociale superioare) de a-ți manifesta credința și de a stabili un contact cu Dumnezeu. Este o manieră simplificată, mult mai accesibilă individului în „modernitatea lichidă”, este un comportament construit pe principiul „fast-food” (Ritzer, 2003), care îți satisface aceleași nevoi dar cu costuri (și aici vorbim în primul rând de timp) mult mai scăzute.

Identificarea bisericii cu un loc sfânt nu pare să fie o schemă de percepție care a suferit mari modificări în ultimul timp. Aceasta este imaginea generală pe care au avut-o și continuă să o aibă oamenii despre biserică, de aici și interzicerea unui număr semnificativ de comportamente în incinta acestui spațiu.

Și imaginea preotului, în general, este una la fel de bine conservată. Pentru cei mai mulți dintre subiecții noștri, preotul era „o persoană cu har”. Alții îl percepeau ca pe „un mijlocitor între oameni și Dumnezeu” și un procent mai mic ca pe „o persoană

³³ Nu de puține ori auzeam afirmații de genul „femeile merg la biserică să bârfească”, „merg la biserică să povestească, nu să asculte slujba”.

de încredere”. Aceste răspunsuri ne indicau ceva foarte important despre conținutul simbolic al unor noțiuni, concepte. Observând și reacțiile directe ale persoanelor la anumite întrebări și analizând afirmațiile făcute de aceștia, putem spune că vorbim, aici, de o tendință de a spune „cum ar trebui să fie” biserica, respectiv preotul, la modul general, pentru că atunci când particularizăm, atitudinea se schimbă. Numai 25% dintre subiecți afirmau că ei cer sfatul preotului atunci când au o problemă mai deosebită, iar dintre aceștia, cei mai mulți aveau vârsta peste 45 ani, și numai 7,69% spuneau că merg des la biserică. Având în vedere această investiție cu har a preotului, oamenii ar putea fi puternic motivați în decizia lor de a discuta unele aspecte cu preotul. Constatăm, însă, că nu exista o astfel de tendință, cel puțin în rândul persoanelor cu vârste sub 50 de ani.

Am analizat, de asemenea, atitudinea, sau mai exact spus, comportamentul oamenilor față de spovedanie. Răspunsurile subiecților erau însoțite și de afirmații de genul „de ce să mă spovedesc eu la popa?” Observăm o tendință de centrare pe propria persoană și, în același timp, o asociere a ideii de spovedanie cu aceea de judecată, preotul neavând autoritatea necesară. De asemenea, nerespectarea „poruncilor lui Dumnezeu” tindea să pară o problemă nesemnificativă în comparație cu provocările (economice, materiale, familiale) pe care le întâmpina individul. Numai atunci când individul resimțea scăderea capacității de a-și rezolva problemele se întorcea către biserică, respectiv către preot: „Omului îi trebuie situații de criză profundă și atunci începe să separe binele de rău” (S.L.). Sunt oameni „care au mulți bani dar nu își găsesc liniștea... conștiința sfredelește ca un burghiu, e ca picătura chinezească”, afirma același subiect (S.L.).

Religia continuă să rămână o instituție care se bucură de încrederea oamenilor (cum arată și studiile la nivel național) dar avem o nouă noțiune, o nouă idee despre credință și Dumnezeu, alte comportamente în relația individ – Dumnezeu și alte simboluri pentru comunicarea individ – Divinitate: „Ciocnindu-se în o mie de puncte cu valorile, concepțiile, miturile și morala societății agricole, Al Doilea Val a adus cu el o redefinire a lui Dumnezeu... a dreptății... a dragostei... a puterii... a frumuseții. A trezit idei, atitudini și analogii noi.” (Toffler, 1983, p. 143). Această afirmație este perfect valabilă pentru procesul de schimbare socială care a cuprins lumea rurală românească. În istoria ruralului românesc putem asocia valurile de schimbare cu marile reforme agrare din perioada antebelică, interbelică, postbelică și postrevoluționară (1989), reforme ce au avut impact puternic asupra identității economice și sociale a țărănimii, noțiunile de țăran sau țăranime suferind, și ele, modificări semnificative.

În toate aceste momente de schimbare, religia a rămas o valoare constantă, reprezentând o resursă importantă pentru locuitorii satelor și familiile acestora.³⁴ Și, după cum afirma și unul dintre subiecții noștri, credința religioasă reînvie de fiecare

³⁴ Trebuie avut în vedere aici și controlul mai redus al vechiului regim asupra comportamentului religios al locuitorilor satului.

dată când oamenii se confruntă cu „situații de criză profundă”, când pierd controlul asupra propriilor vieți, se simt neputincioși și nu găsesc alte refugii. Această reînviere va aduce noi imagini, noi semnificații, noi noțiuni despre Dumnezeu și credință.

IV.9. Satisfacții, încredere, așteptări, atitudini ale membrilor comunității

IV.9.1. Satisfacții, încredere și așteptări

Primele impresii pe care le-au lăsat vizitele în comunitatea noastră, precum și discuțiile cu oamenii au fost legate de o atmosferă de neîncredere, nemulțumire, neputință și chiar resemnare: „...suntem într-un bâlci al deșertăciunilor în care toată lumea e nemulțumită, toată lumea înjură pe toată lumea, dar nimeni nu face nimic.” (S.L.); „...Nu se implică, fiecare lasă-mă să te las... Casa lui, familia lui!” (S.P.).

Dacă odată cu dezvoltarea orașelor și extinderea industrializării, satul a rămas unica oază de liniște și siguranță pentru individ, acum acest spațiu se restrânge, tot mai mult, de la sat la familie. Individul se retrage, și în sat, din viața comunității, încercând să construiască totul în jurul familiei. În lipsa unei familii, situațiile devin mai puțin fericite, după cum am arătat în paginile anterioare. Facem această afirmație, pornind de la o altă variabilă studiată în cadrul cercetării noastre și anume *satisfacția individului față de o serie de aspecte ale vieții sale*.

Viața de familie continua să fie cea care aducea cele mai multe satisfacții individului. Tot viața de familie era un domeniu de care oamenii se arătau pe deplin mulțumiți, la polul celălalt situându-se activitatea primăriei. Este o situație valabilă și la nivel național. (Mărginean et al., 2006).

Observăm că subiecții investigați se arătau a fi mulțumiți, în cea mai mare măsură, de copii și de viața de familie. Un loc important îl ocupa și activitatea pe care o desfășurau. Dintre preot, cadre didactice și medicul de familie cel mai puțin mulțumiți erau de cadrele didactice din sat, fapt care putea explica și tendința părinților de a-și trimite copiii la școlile din oraș. Subiecții erau mulțumiți „în mare măsură” de viața pe care o duceau în sat, fapt ce putea intra în contradicție cu starea de nemulțumire, neîncredere și neliniște care răzbătea din toate discuțiile pe care le-am purtat cu oamenii.

În ceea ce privește încrederea în anumite categorii de persoane și instituții, cel mai mare nivel de încredere îl aveau respondenții noștri în membrii familiei. Tot un nivel relativ crescut de încredere îl înregistrau biserica și vecinii. Observăm că politicul era un domeniu care se bucura de puțină încredere. Oamenii se arătau nemulțumiți de acest aspect, un factor explicativ fiind și faptul că cercetarea noastră a fost întreprinsă în timpul campaniei electorale și în perioada imediat următoare alegerilor locale, alegeri care fuseseră însoțite de multe evenimente mai puțin apreciate de oameni. Aici

se pare că votul nu reprezentase un „ritual de liniștire a populației”, ci dimpotrivă, o sursă de noi tensiuni, poate și pentru că nu avusese loc nicio schimbare care să dea oamenilor noi speranțe.

Sentimentul de încredere între oameni este un element cheie, esențial pentru viața în comunitate. Scăderea acestuia poate fi un indicator pentru disoluția comunității. În ceea ce privește acest aspect, oamenii erau de părere că nu mai există încredere, dar aduceau în discuție faptul că era un sentiment care trebuie cultivat: „Trebuie să existe (încrederea n.n.) și trebuie cultivat. Mai dispare, mai apare. Poate fi cultivat prin exemplul personal.” (S.D.M.). Din păcate, era singura afirmație de acest gen întâlnită, restul subiecților reclamând lipsa încrederii manifestată prin minciună, invidie, bârfă: „Acum oamenii sunt invidioși, că de ce face acela... Toată lumea poate să facă, dar trebuie să muncești!” (S.G.). Din nou diferențierile dintre indivizi, ascensiunea unora crea sentimente negative, blocând interacțiunea și comunicarea: „Încrederea a scăzut. Puțini oameni în care ai încredere, îi numeri pe degete. Dacă îmi spui că faci un lucru, îl faci...” (S.P.); „Mai multă bârfă între oameni. Înainte nu era problema discriminării. Acum zice: <Cu ce-o fi făcând mă așa, bă de unde face acesta?>... Tot duce grija altuia... De ce să moară capra mea? Să moară a vecinului!” (S.G.).

Pe fondul acestei stări de neîncredere, apărea și o anumită teamă, în special în rândul persoanelor mai în vârstă: „Ți-e frică de aici până acolo. Nu mai sunt oameni de omenie. Până acum nu m-a prădat nimeni, nu știu ce o să se întâmple de acum încolo, dar mi-e frică.” (S.A.F.); „Acum nu ai încredere nici în cămașa de pe tine. Nu au încredere unii în ceilalți.” (S.M.).

În ceea ce privește locuitorii satului, imaginea despre aceștia nu era foarte clar conturată, dacă analizăm aspectele pe care le-am pus în discuție. Aceștia erau apreciați, „în mare măsură”, ca fiind „respectuoși”, „harnici”, „săritori”, în timp ce se înregistra o notă de nehotărâre în ceea ce privește măsura în care oamenii erau percepuți ca fiind „de încredere”, „serioși”, „cinstiți”. Această situație se suprapunea peste aceea obținută în cadrul interviurilor.

Aceeași idee de eterogenitate o regăseam și în analiza răspunsurilor la întrebarea deschisă: „Cum ați caracteriza oamenii din satul dumneavoastră?”. În general, oamenii dădeau răspunsuri antitetice, dihotomice: „50% harnici, muncitori, cinstiți iar 50%...”, „câțiva buni, câțiva răi”, „și harnici și puturoși și cinstiți și nedrepti”, „unii buni, unii răi”. Aveam 13 subiecți care răspundeau de această manieră sau afirmau pur și simplu că sunt oameni „amestecați”; 14 subiecți făceau caracterizări pozitive: „buni”, „cumsecade”, „gospodari”, „uniți”, „înțelegători”; 7 subiecți făceau caracterizări negative: „bârfitori”, „răi”, „puturoși”, „nebuni”. Restul subiecților evitau astfel de aprecieri, oferind răspunsuri mai impersonale: „normali”, „nu îi pot caracteriza”, „mijlociu”, „simplici”. Aceste răspunsuri confirmau situația observată în urma aplicării

chestionarului, unde subiecții ofereau mai multe răspunsuri de felul „nici în mare nici în mică măsură”, la atributele pe care le ceream să le evalueze.

În general, dintre locuitorii satului, cei care erau investiți cu încredere de către persoanele mai în vârstă erau tot cei care făceau parte din această categorie. Cei tineri, din nou, erau priviți cu mai multă neîncredere: „Și acum oamenii sunt tot cam așa, sunt serioși, să între unul la altul să zică că i-a lipsit ceva, nu. Oamenii tot așa sunt. Sunt serioși toți oamenii care sunt mai în vârstă... Tineretul, nu știi ce să zici despre el, că dacă nu ești printre ei nu știi ce fac.” (S.D.F.).

În ceea ce privește așteptările pe care le aveau subiecții de la consătenii lor, multe răspunsuri se situau în zona indiferenței; 11 subiecți declarau că nu au nicio așteptare sau că nu îi interesează; 10 răspunsuri vizau ideea de îmbunătățire a stării de fapt și așteptări mai ridicate cu privire la unele aspecte („mai buni”, „mai uniți”, „mai respectuoși”, „mai înțelegători”); 6 răspunsuri, mai impersonale, vizau ideea de așteptări „bune”, „plăcute” iar 8 răspunsuri puneau în lumină așteptări ce țineau de „buni”, „cinstiți”, „să ne înțelegem, să fim uniți”.

În ceea ce privește așteptările de la viața de familie, 16 subiecți invocau aspecte precum „înțelegere” (liniște, armonie, unitate); 3 subiecți legau această idee de copii (sănătatea și realizarea acestora); 2 subiecți legau ideea de așteptări în plan material („mai mulți bani și un trai mai bun”); 6 subiecți ofereau răspunsuri mai puțin explicite: așteptări „bune”, „plăcute”; 5 răspunsuri vizau ideea unei îmbunătățiri a vieții de familie („mai bine”) iar 2 răspunsuri vizau păstrarea aceleiași stări de fapt.

Satisfacția față de viața din sat și chiar ideea de așteptări viitoare pot fi măsurate și prin dorința de a părăsi satul sau chiar țara, aspecte care pot fi indicatori și pentru atașamentul comunitar. (Kasarda și Janowitz, 1974). Un procent de 92,31% dintre subiecții noștri susțineau că nu ar alege să plece din sat în oraș, dacă li s-ar oferi această posibilitate, în timp ce 7,69% spuneau că ar alege acest lucru. Persoanele care alegeau să părăsească satul în favoarea orașului erau în general de sex feminin și aveau până în 35 ani.

În legătură cu motivația părăsirii satului în favoarea orașului, aceasta era strict legată de stilul de viață care, la sat, presupunea multă muncă. În ceea ce privește refuzul de a părăsi satul, 9 subiecți îl motivau prin ideea de obișnuință legată și de faptul că s-au născut acolo; 12 subiecți spuneau că le place la țară sau aminteau câteva dintre condițiile pe care le oferea satul: „liniștea”, „natura”, „condiții ca la oraș”, „apropierea de oraș”, „posibilitate de a cultiva o ceapă” etc., iar 12 subiecți spuneau că nu le place orașul amintind și câteva condiții pe care nu le acceptau: „e scump”, „nu oferă libertate”, „aglomerația”.

În ceea ce privește migrația în altă țară, 79,49% dintre subiecți nu ar fi plecat în altă țară. Printre subiecții care doreau să plece în altă țară erau, în cea mai mare parte, femei, cu vârsta până în 35 ani. În ansamblu, oamenii erau mulțumiți de condițiile de

viață din satul lor și erau conștienți că acestea se îmbunătățiseră destul de mult, în ultima vreme.

Trăim într-o perioadă istorică când ideologia evaluează destul de bine zonele rurale situate în apropierea orașelor care oferă condiții de viață mai naturale și, în același timp, permit un stil de viață modern. Acest sistem ideologic îi face pe mulți locuitori să se simtă „privilegiați” din acest punct de vedere.

IV.9.2. Conflicte în interiorul comunității

O primă imagine asupra acestei problematice, care rezulta din analiza datelor din chestionarul aplicat de noi în 2008, ne indica o stare de fapte relativ liniștită în comunitatea noastră. Lipsa conflictelor deschise între oameni era un aspect pozitiv, fiind pus în discuție de subiecți și în cadrul interviurilor: „Nu prea se ceartă, nu prea au discuții, fiecare sunt la casa lui, își vede de treaba lui.” (S.D.F.). Această stare de fapt putea fi explicată și prin lipsa relațiilor strânse între locuitorii satului, fapt ce reducea posibilitatea conflictelor, așa cum susțin teoreticienii conflictului (Turner, 1974).

Principala cauză a conflictelor în perioada anterioară, în special după reîmproprietărirea din 1990, fusese reprezentată de pământ. Acum, când se recrează o nouă ordine prin restabilirea proprietarilor și mai ales datorită scăderii interesului pentru proprietatea funciară, aceste conflicte se redusese semnificativ: „Cam rare (conflictele n.n.), puerile, pentru că nu am pentru ce să mă cert. Înainte se certau pe pământ, acum nu au pe ce să se certe.” (S.P.). Și dacă, totuși, conflicte aveau loc, ele nu erau considerate a fi importante: „Se petrec conflicte legate de cele mai simple și banale chestiuni.” (S.L.).

Gândindu-se, apoi, la toate faptele pe care le văd la televizor, subiecții noștri constatau că, totuși, în satul lor, oamenii sunt liniștiți și nu se ajunge la conflicte grave, așa cum se întâmplă în alte zone ale țării: „Nu, parcă sunt mai pașnici aici în satul nostru.” (S.M.).

Dacă mai apăreau situații tensionate, acestea se manifestau, în general, în interiorul familiilor și se datorau situației economice dificile în care se aflau indivizii, după părerea subiecților intervievați: „Oamenii se mai ceartă și din neajunsuri. Sunt câte unii, au împrumutat bani din bancă ca să facă câte ceva și nu are de unde să îi mai dea și te înrăiești... Finul meu a luat o drujbă pe împrumut la bancă. Drujba costa 7 milioane și plătește 28...” (S.G.).

O altă cauză a conflictelor mai era reprezentată de consumul de alcool. Unul dintre subiecți ne relata o situație conflictuală în care fusese implicat alături de niște tineri aflați sub influența alcoolului. În cele din urmă, au ajuns în justiție așteptând rezultatele procesului. „Da e plin de conflicte, lipsa banilor, lipa înțelegerii. Patimile legate de lene și alcoolism...” (S.L.), concluzionează un subiect.

În ciuda acestor situații conflictuale minore, se observa o stare generală de tensiune la nivelul comunității creată, presupuneam noi, pe parcursul campaniei electorale și în urma alegerilor locale. Fusesse o perioadă când conflictele s-au transferat în zona politicului și au fost mult mai vizibile: „Conflicte au fost și acum cu votarea” (S.D.M.). Era o stare de tensiune, sau mai bine spus, o stare străină comunității rurale, în general, în care apăreau fisuri și incongruențe la nivelul sistemului de valori, o stare care însoțește, de regulă, momentele de schimbare socială.

Din informațiile obținute prin observarea diferitelor situații întâlnite în timpul studiului, se poate spune că o sursă evidentă de conflict era reprezentată de diferențele puternice care se nășteau între generații. Conflictul dintre generații se adâncise foarte mult în această perioadă. Vârstnicii aveau o imagine negativă în ceea ce-i privește pe tineri, pe care îi apreciau ca fiind „amatori de câștiguri mari cu cât mai puțină muncă”, pe când vârstnicii erau percepuți ca „bârfitori și răi”. De asemenea, era reclamată lipsa respectului pentru vârstnici din partea tinerilor. Această situație putea fi explicată prin schimbările produse la nivelul simbolurilor care au stat la baza interacțiunilor dintre generații (salutul, formulele de adresare etc.).

Un alt element, pe care vârstnicii îl considerau ca fiind negativ și, în același timp, responsabil pentru atitudinea tinerilor, era dispariția serviciului militar obligatoriu, care reprezentase o „sursă de educație” pentru tineri. Tinerii „așteaptă lux mai mare... Armata era educația bărbatilor, copilul dacă pleca prost de acasă, acolo se ducea, știa să zică și el un salut, știa să dea bună ziua, știa să ia o poziție de drepti... Lipsit de bunul simț tineretul acesta! Te urci în autobuz, nu vezi un copil să se scoale... Armata îi disciplina.” (S.M.); „Tinerii dacă ar fi, ei așteaptă să moară părinții, să rămână ei să vândă... Înainte, tinerii se gândeau: un loc de muncă... Acum tineretul nu mai e preocupat, dacă ar fi să fie discoteci și baruri, bani de la părinți.” (S.G.).

Era reclamată și lipsa modelelor pentru tineri, lipsa educației: „Ar trebui să învețe carte... Școala e pe locul nu știu al câțalea.” (S.P.) Și lipsa condițiilor din școli era identificată ca alt factor important. Părinții își îndemnau copii să învețe carte, dar „nu e suficient, trebuie să te și implici, să se implice și statul (școli fără grupuri sanitare, wc-ul uitat în spatele școlii)... la țară, materialul didactic în unele școli lipsește cu desăvârșire...” (S.P.).

Este evidentă, de asemenea, rapiditatea cu care tinerii doreau să atingă un anumit nivel (material, în principal), nivel pe care mulți dintre vârstnici nu-l atinseseră (sau îl atinseseră mult mai târziu), motiv pentru care acestora din urmă li se păreau nejustificate și lipsite de conținut astfel de aspirații: „Tinerii vor să o rupă categoric cu modelele vechi... Modelele negative s-au impus, prind foarte bine... Ei vor să ardă etapele, să acumuleze tot, să se bucure de tot... E și un soi de snobism.” (S.P.).

Unul dintre cei mai în vârstă locuitori ai satului avea o imagine mai optimistă în ceea ce privește tinerii: „Tinerii au fost întotdeauna mai libertini. Acum, mai pregnant,

dar până la urmă își văd de treabă, că asta-i regula. Băiatului îi vine vremea să se însoare, fata să se mărite, se adună și fac copii.” (S.D.M.). Iată așadar că tot familia este cea care ar trebui să ofere rezolvare tuturor problemelor. Ce se întâmplă însă, dacă această instituție își pierde din importanță, iar aceste comportamente nu mai sunt considerate necesare sau sunt amânate tot mai mult?

O altă explicație pentru această situație a tinerilor venea și din lipsa mijloacelor de petrecere a timpului liber: „Tineretul acesta care nu se ocupă de nicio muncă culturală, în loc să fie pe plan local, la comun, un cămin, o discotecă, stau până la 12 din noapte pe drum, umblă la deal la vale ca să facă anumite rele, nesupravegheați de părinți.” (S.M.).

Situația prezentată este, totuși, un simptom al trecerii spre un alt sistem de valori care fundamentează un nou mod de viață. Am putea spune că tinerii au depășit nevoile de securitate economică (sau nu le mai atribuie o importanță centrală), în timp ce pentru generațiile mai în vârstă acestea continuă să reprezinte o prioritate. Securitatea economică, satisfacere nevoilor de bază nu mai sunt echivalente cu satisfacția deplină (Inglehart, 1997), fapt pe care mulți dintre cei în vârstă nu îl înțeleg.

Noul sistem de valori nu mai pune în prim plan munca pentru supraviețuire, se urmărește crearea unor condiții de viață superioare cu accent pe diferite bunuri materiale: telefonul mobil, autoturismul, mașina de spălat automată, televizorul, filtrul de cafea etc. Nu mai sunt bine evaluate activitățile agricole, ci locul de muncă în activități non-agricole și educația și, de aici, neimplicarea tinerilor în activitățile specifice satului tradițional.

IV.9.3. Atitudinea populației față de starea de sănătate

Datele statistice, la nivelul României, arată că speranța de viață a locuitorilor din mediul rural este sub nivelul celei valabile în cazul locuitorilor orașelor. Cauzele se pot datora atât condițiilor mai grele de viață, existente în mediul rural, cât și accesului deficitar la serviciile medicale. Din păcate, și la această oră, sunt sate în care nu există un medic de familie, iar oamenii trebuie să parcurgă zeci de kilometri până în localitatea în care beneficiază de asistență medicală. Acestor factori li se adaugă nivelul scăzut de cultură medicală, care, de cele mai multe ori, este responsabil de apariția bolilor cronice sau a complicațiilor severe.

Atitudinea față de sănătate este una aparte în mediul rural, atunci când punem în discuție starea de sănătate a copiilor. Putem afirma, pornind de la datele din studiul nostru, că există o puternică preocupare a părinților pentru starea de sănătate a copiilor. Indicatorul care susține această preocupare este comportamentul părinților în condițiile îmbolnăvirii copiilor. Astfel, la întrebarea „Ce faceți atunci când pe copilul dumneavoastră îl doare ceva?”, 94,87% dintre subiecți alegeau varianta „mergeți imediat la medic”. Era un comportament care indica o tendință de îmbunătățire a

situației. Însă, vizita la medic nu era un indicator suficient. Copiii ajungeau, de fiecare dată, la medic, dar condițiile și serviciile medicale erau destul de sărace. Clădirea în care funcționa dispensarul nu fusese renovată de cel puțin 15 ani, iar aparatura de specialitate era absentă: „Medicul de familie nu are nimic, nu are aparatură, nu îți ia sânge, nu îți ia nimic, nu sunt dotați cu nimic.” (S.N.).

În cazul adulților, preocuparea pentru propria stare de sănătate era mai redusă. Cei mai mulți dintre aceștia ajungeau la medic „numai în cazuri de urgență”: 51,28%, iar numai 17,95% declarau că apelează la doctor „pentru orice durere”. Erau și subiecți care mergeau pentru controale regulate, dar aceștia erau, de regulă, persoane care aveau deja o boală cronică.

Un alt indicator, pe care l-am luat în calcul pentru a măsura preocuparea pentru starea de sănătate, a fost ultima vizită la medic. Un număr de 24 de subiecți făcuseră o vizită la medic în anul în curs. Cifra era una încurajatoare, dar trebuie precizat că era foarte posibil ca un asemenea comportament să se datoreze programului Ministerului Sănătății care prevedea efectuarea gratuită a analizelor medicale pentru întreaga populație în acel an. Această observație se bazează pe faptul că la întrebarea „Când ați fost ultima dată la medic?” (întrebare deschisă), mulți subiecți răspundeau indicând exact luna, chiar și ziua, perioadă care este foarte probabil să corespundă cu cea a datei nașterii. Am întâlnit și trei subiecți care declarau că nu au mai fost la medic de 10-15 ani. Putem spune că marea majoritate a subiecților efectuasera un control medical în anul în curs sau în anul anterior, ceea ce indica o preocupare reală pentru starea de sănătate, însă, sub rezerva contextului care favorizase acest comportament.

Cu toate acestea, oamenii din sate continuă să se confrunte cu mai multe afecțiuni și cu o mortalitate mai timpurie. Explicația ar putea veni din lipsa a ceea ce Toffler numește „economia de prosum”, în domeniul medical. Sesizam și în cercetările noastre o oarecare dependență a populației de serviciile medicale, în detrimentul preocupării directe a indivizilor pentru starea lor de sănătate: „Astăzi, principalii ucigași din țările prospere... sunt... bolile de inimă, cancerul de plămâni și alte afecțiuni influențate clar de comportamentul individual în ceea ce privește regimul alimentar, practicarea exercițiilor fizice, consumul de alcool sau de droguri, fumatul, stresul, activitatea sexuală și călătoriile internaționale” afirmau Toffler, A. și Toffler, H. (2006), bazându-și afirmația pe datele „Centrului pentru controlul și prevenirea îmbolnăvirilor” din Statele Unite. Multe situații în care asistăm la o îmbunătățire a stării de sănătate se datorează mai mult individului și mai puțin serviciilor medicale.

Toate aceste acțiuni ce vin din sfera individului (un regim de viață sănătos, achiziționare unor elemente de tehnologie care să îi ajute în îmbunătățirea stării de sănătate sau la monitorizarea acesteia, etc.) fac parte din ceea ce Toffler numește „economia de prosum”. Astfel de comportamente nu se pot dezvolta însă decât pe fondul unei cunoașteri avansate și a unei informări permanente care nu este la

îndemâna unui procent semnificativ din populația României. Conceptul lui Toffler de „economia de prosum” poate fi și explicația pentru speranța de viață mai ridicată în rândul persoanelor cu studii superioare sau al celor din țările dezvoltate, unde accesul la informație este general și oamenii au astfel de preocupări și dețin competențele necesare.

În ceea ce privește relația cu medicul de familie, 55,60% dintre subiecții cercetării noastre declarau că au încredere „în mare măsură” și „în foarte mare măsură” în medicul lor, în timp ce 20% evitau să ofere un răspuns ferm. Datele suplimentare culese cu ajutorul interviurilor nu indicau, totuși, o bună relație de cooperare între medic și pacient, fapt care putea influența, în mod evident, starea de sănătate a populației în ciuda vizitelor la medic. „Doctorul, dacă nu îi dai, nu mișcă nimic!” (S.N.), este o afirmație pe care a apărut frecvent în discuțiile cu subiecții noștri.

Drept concluzie, putem afirma că în comunitatea studiată de noi exista un interes crescut pentru starea de sănătate a copiilor și unul mai scăzut, în cazul adulților. Cu toate acestea, puteam vorbi de o stare de sănătate mai puțin bună și aceasta în lipsa unui capital uman care să dețină informațiile necesare organizării unui stil de viață sănătos, pe principiul economiei de prosum, în sensul lui Toffler, și nu într-o relație de dependență față de serviciile medicale. Ca și în cazul religiei, la serviciile medicale oamenii apelează, de cele mai multe ori, în momente critice, doar atunci când se confruntă cu afecțiuni serioase.

IV.9.4. Atitudinea populației față de aspecte de natură politică

Am putea spune că în multe dintre satele românești în prezent, în ceea ce privește administrarea comunității, „democrația participativă” a fost înlocuită cu „democrația reprezentativă”. Atâta vreme cât interesul comunității prima asupra intereselor individuale, majoritatea problemelor au făcut obiectul preocupărilor tuturor membrilor comunității. În prezent, observăm o redistribuire a responsabilităților, scoaterea comunității de sub răspunderea locuitorilor și trecerea acesteia sub controlul instituțiilor desemnate să o reprezinte: primărie (primar, consilieri), poliție și chiar guvern. „Terenul meu e până în gard, restul să se ocupe al cui e, că ia bani pe urma drumului, încasează... Din gard în drum e al lui (al primarului n.n.)” (S.A.M.), spunea un vârstnic cu care am stat de vorbă.

Pe de altă parte, reprezentanții instituțiilor reproșează oamenilor că nu se implică și că așteaptă ca totul să fie făcut de primărie. Aspectele de natură politică încep să fie tot mai des prezente în sate prin intermediul mass-media și al campaniilor electorale: „Campanie electorală ca acum nu s-a făcut niciodată”, spunea S.G., unul dintre subiecții cercetărilor noastre. Din păcate se crea o imagine deformată cu privire la ceea ce înseamnă politică și tot ceea ce ține de ea: „Toată lumea face politică, dar habar nu au despre platforma electorală. Ei știu despre candidatul cutare cam ce vrea să facă,

eventual câte amante are, cât bea, cât înjură. Și astea sunt niște chestiuni care îl ajută pe eventualul candidat să câștige.” (S.L.). Nu era o imagine prea optimistă, iar aceasta se suprapunea peste interesul, relativ mic, pentru aspectele de natură politică, așa cum reieșea din răspunsurile subiecților la chestionarul aplicat de noi. Astfel, aproximativ 64% declarau că erau interesați „în mică” și „în foarte mică măsură” de aspectele de natură politică.

Când vorbeam de implicare în aspectele de natură politică, subiecții intervievați erau în mare parte de părere că sunt puțini cei care se implică și chiar dacă se făcea ceva, oamenii erau greu de satisfăcut: „Se implică lumea. Deși lumea este greu de mulțumit.” (S.D.M.).

Un alt aspect important pus în discuție era slaba reprezentare a satului în cadrul Primăriei: „Puțini se implică, avem consilieri care habar nu au... Numai unul, nu ai ce face. Nu sunt oameni capabili...” (S.M.), dar și lipsa de responsabilitate din partea oamenilor: „Se implică la nivel de comună... Se discută la radio șanț... Nu se fac adunări, nici nu are cine... În sat nu prea vine nici primarul, doar când e chemat. Face drumul când mai e cel mult un an de zile până la noile alegeri... Asta e lipsa oamenilor de răspundere..., fiecare, lasă-mă să te las, casa lui, familia lui.” (S.P.). Pe de altă parte, locuitorii transferau întreaga responsabilitate primăriei: „Un sfert se implică în politică. Restul... dacă vede o situație zice: <primăria nu a făcut>... La noi lumea e delăsătoare, pădure fără uscături nu există.” (S.G.).

Era reclamată din nou lipsa de unitate, de coeziune, a membrilor comunității, care nu reușeau să comunice și să ia decizii împreună. Persoanele mai în vârstă povesteau despre momente în care se revoltaseră în fața autorităților, dar înțeleseseră că nu aveau resursele necesare: „Cine să se implice, că noi bătrânii nu ne mai trebuie politică, tinerii nu prea îi interesează. Toți locuitorii ar trebui să îi facă invitație primarului la o ședință... dar nu se unesc.” (S.A.M.).

Alegerile locale reprezentaseră o sursă de tensiune pentru comunitatea în discuție. Apăruseră o mulțime de conflicte, iar oamenii se simțiseră trădați și deveniseră tot mai neîncredători: „I-a preocupat cât au fost alegerile. Cine l-a văzut pe primar... o singură dată a venit, cu alegerile.” (S.A.F.); „Preocupare pentru aspectele de natură politică există, culmea, lumea face politică, dar numai se discută fără rost și nu se face nimic... Lumea se lasă manipulată, sunt tot felul de păpușari în lumea satului, familii care montează și demontează tot felul de situații în favoarea celui pe care îl preferă.” (S.L.); „Nu se implică nimeni. Mai erau consilierii, acum nu mai e nimeni decât unul.” (S.D.F.).

Constatam, așadar, că oamenii erau conștienți de slaba implicare a locuitorilor în viața politică, în sensul de participare la luarea de decizii, demarare a unor demersuri care să îmbunătățească situația satului, organizarea de întâlniri, cu alte cuvinte lipsa acțiunii colective. (Van Zommeren și Arti, 2009).

Singura formă de implicare care se regăsea era abordarea unor subiecte din zona politicului, în discuțiile pe care le aveau oamenii în anumite contexte, și participarea la vot. Aceasta fusese una majoritară, după cum ne spunea un reprezentant al Primăriei, iar dintre subiecții intervievați de noi, 92,31% declarau că participaseră la ultimele alegeri locale. În ciuda acestei participări, oamenii se arătau complet nemulțumiți de rezultatele alegerilor, motiv pentru care căutau responsabili printre cei de lângă ei. Din discuțiile cu oamenii din sat, se părea că a existat o încercare de declanșare a unei acțiuni colective în jurul unor opinii politice care să schimbe starea de fapt, dar care se soldase cu eșec, toată lumea simțindu-se trădată. Acest aspect reprezenta un semn de dezbinare, de neîncredere și evidenția lipsa sau slăbirea normelor informale, care să faciliteze cooperarea.

IV.9.5. Atitudinea locuitorilor față de nivelul de trai

În general, oamenii din localitatea care a făcut obiectul studiului nostru vorbeau despre o îmbunătățire a condițiilor de viață, iar când făceau asemenea afirmații se refereau la condițiile de locuit (sub aspectul spațiului), la utilizarea locuinței, la alimentație, la vestimentație etc.: „Trăiesc mai bine... Înainte o duceau mai greu, erau mai amărâți... Astăzi toți vor să ajungă la un nivel mai ridicat, vor să își construiască câte ceva, să-și pună termopane, să își ia televizoare, mașină de spălat automată, combină frigorifică, la cine nu te aștepți.” (S.D.F.). De asemenea, era pusă în evidență capacitatea individului care poate reuși să își depășească condiția, important fiind să își dorească acest lucru și să muncească: „Omul sfințește locul. Toți vor să aibă condiții ca în oraș. Înainte nu erau băi. Nivelul de trai a crescut” (S.G.). Această atitudine am întâlnit-o frecvent în cercetarea noastră și se manifesta printr-o neînțelegere a celor săraci, a căror situație se datora lenei și nicidecum altor factori, după părerea subiecților noștri.

În ceea ce privește condițiile de locuit, tinerii nu numai că apreciau modelul rezidențial neolocal, dar acesta devenea și un criteriu de diferențiere socială: „Cei mai amărâți mai stau cu părinții.” (S.D.F.), spunea un subiect, astfel încât familia extinsă sau rezidența patrilocală sau matrilocală devenea un indicator pentru apartenența la o categorie socială inferioară.

Persoanele mai în vârstă erau mai ușor de mulțumit, un nivel de trai ridicat presupunea, din punctul de vedere al acestora, satisfacerea nevoilor primare (hrană în special), mai exact, posibilitatea de a cumpăra o pâine: „A crescut destul de bine (nivelul de trai n.n.), faptul că avem pâinea... Spuneau bătrânii :<Vere, cât o fi pâinea pe tarabă, e bine> și pâine avem... Și e curtea plină cu păsări. Nu există familie să nu aibă o mână de găini, pentru consumul familiei.” (S.D.M.).

Un alt aspect important viza creșterea accesului la resurse pentru majoritatea locuitorilor satului și aceasta pentru că fiecare deținea o sursă de venit, spre deosebire

de vremurile trecute (cu mai mult de jumătate de secol în urmă), când mijloacele de producție (pământurile) erau concentrate în mâinile unui număr mic de persoane: „Oamenii trăiesc mai bine... E lumea și bună și rea, și bine și rău..., niciodată nu sunt toți la fel. Înainte erau chiaburi, moșieri, erau 2 pe comună, acum sunt o grămadă, fac vile, palate, market-uri. Lumea e mulțumită că intră acolo și scutură buzunarul.” (S.M.).

Aspirațiile oamenilor, la data cercetărilor noastre, erau altele, dată fiind și existența posibilităților, a resurselor: „În fiecare zi omul merge și ia pâine, să nu fie veche, să fie proaspătă. Dacă lași o haină în drum, nu o ia nimeni, înainte o lua... Pretențiile oamenilor au crescut nu ar mai mânca chisăliță sau mălai cu *liveji* (o băutură nealcoolică, obținută din mere n.n)...” (S.P.).

În ceea ce îi privește pe tineri, așteptările acestora erau mai înalte și se situau pe un nivel mai ridicat al piramidei lui Maslow: calitatea condițiilor de trai, a igienei, calitatea hranei (evaluată pe criterii subiective), timpul liber și petrecerea acestuia într-un mod cât mai plăcut etc.

Nu lipseau oamenii mai puțin mulțumiți, care apreciau că nivelul de trai scăzuse pentru cei mai mulți, nicio condiție nou creată neavând valoare în lipsa banilor: „În sat e rău din toate punctele de vedere... Ce să faci cu mașina sau cu apa... Dacă ai mașină, trebuie să ai bani... Mașina nu mai are valoare, e ca și o oaie. Vinzi un cal și iei o mașină... O mașină e un lucru mascat.” (S.N.). Observăm aici o trecere a accentului de pe aspectele vizibile pe cele mai puțin vizibile ale nivelului de trai. Avem ideea conform căreia, chiar dacă oamenii au mașini, condiții de viață, securitate economică, nu sunt mai mulțumiți, mai satisfăcuți, ci dimpotrivă, se simt mai amenințați că nu își pot păstra confortul pe care l-au atins.

Accesul oamenilor la resurse nu le face viața mai ușoară, ci dimpotrivă, era de părere unul dintre subiecți. Aceste bunuri începeau să devină destul de comune și de necesare pentru locuitorii comunității studiate de noi (o comunitate semirurală³⁵), încât nu mai reprezentau criterii de plasare în vârful ierarhiei. Deveneau o stare de normalitate, o stare specifică vieții în sat. Argumentul poate fi reprezentat și de următoarele cifre: 57% dintre familiile intervievate (22) dețineau mașină personală și 59% (23) dețineau computer, 97,4% aveau mașină de spălat. Toate familiile aveau televizor, frigider, telefon, cablu și apă curentă. Iată, așadar, care erau condițiile de trai care caracterizau standardul de viață al unei familii obișnuite. Aici mai adăugăm statusul ocupațional al părinților: angajați în oraș, veniturile provenind, în principal, din această sursă, accentul redus pe resursele satului și accentul important pe educație.

³⁵ Înțelegem aici prin comunitate semirurală localitățile rurale care se află totuși într-o strânsă relație cu orașele datorită distanței fizice relativ reduse față de oraș și prin participarea locuitorilor la economia urbană.

Aveam de a face cu o stare de fapt puțin clarificată, un embrion al unui nou sistem de valori puternic afectat de criza economică. Condițiile economice actuale, la nivel global, nu mai sprijină însă consolidarea noului sistem de valori, mai ales în zonele unde nu s-a ajuns la o stabilitate evidentă și la o creștere economică bine fundamentată.

IV.10. Noua imagine a satului

Încă de când am pășit în sat, era vizibilă starea de schimbare, de „mișcare”, de adaptare, sugerată de numărul mare de locuințe care se aflau fie în construcție, fie în plin proces de renovare sau de modernizare. Acestora li se opuneau case vechi, locuite de persoane vârstnice, care păstrau aspectul arhaic al unei lumi pe cale de a dispărea.

În intervalul de timp septembrie 2005 – iulie 2008 fuseseră eliberate 21 de autorizații de construcție, dintre care 8 în 2008, în timp ce la nivel de comună fuseseră eliberate 90 de autorizații numai în anul 2008. Era vizibil procesul de transformare materială, fizică, prin care trecea comunitatea noastră, reflectat și de alte elemente de infrastructură cum ar fi drumul care era cimentat, asfaltat, pe anumite segmente, sau acoperit cu pietriș. Aceste transformări erau însoțite și de schimbări în ceea ce privește populația. Astfel, în intervalul ianuarie 2005-septembrie 2008 au venit în sat 37 de familii noi, iar 5 familii, care aveau în întreținere copii minori, au plecat la muncă în străinătate, lăsând copiii în grija bunicilor.

Populația din mediul rural, la nivelul județului Vâlcea, suferise variații semnificative după 1990. Până în acel moment numărul locuitorilor din zonele rurale rămăsese relativ constant. La recensământul din ianuarie 1948 erau 303971, număr care rămâne aproximativ constant până la 7 ianuarie 1992 când scade la 267261³⁶. La 1 iulie 2009 populația din mediul rural al Județului Vâlcea scăzuse la 222531 locuitori. (A se vedea Tabelul nr. 6). Toate aceste variații înregistrate după 1989 erau provocate de o migrație internă crescută atât la nivelul zonelor urbane cât și rurale.

În 2008 în mediul rural la nivelul județului Vâlcea sosiseră 4919 locuitori și plecaseră 4303, în timp ce în mediul urban sosiseră 3623 și plecaseră 4585. Aceeași tendință se înregistra și în 2009 când sosirile în rural (3797) erau mai mari decât plecările (3644) iar sosirile în urban (3086) rămâneau mult mai scăzute comparativ cu plecările (3472). Dacă la nivelul județului populația rurală scăzuse, la nivelul comunei Bujoreni tendința era de creștere, ajungând în 2004 la 111% raportat la anul 2000. (A se vedea Graficul nr. 1).

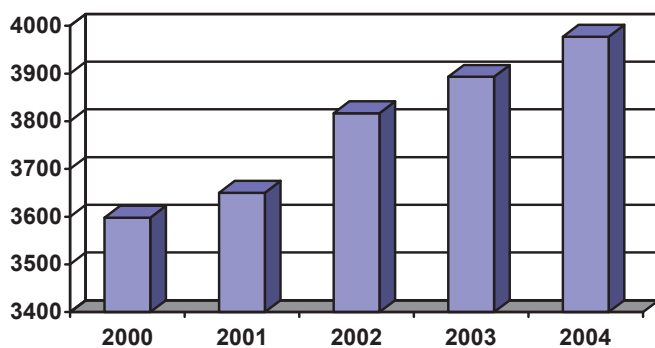
³⁶ <http://www.valcea.insse.ro/main.php?id=373>

Tabel nr. 6. Evoluția populației pe total și medii de rezidență
la nivelul județului Vâlcea, în intervalul 1995-2009

Anul (1 iulie)	Total populație	Urban	Rural
1995	436144	177060	259084
2000	430713	176994	253719
2001	431132	177918	253214
2002	419635	172741	246894
2003	418463	182653	235810
2004	416908	187793	229115
2005	415181	187829	227352
2006	413511	187358	226153
2007	411576	186838	224738
2008	408942	185140	223802
2009	407764	185233	222531

Sursa: <http://www.valcea.insse.ro/main.php?id=373>

Graficul nr. 1. Evoluția populației în comuna Bujoreni în perioada 2000-2004

Sursa: *Anuarul Statistic al Județului Vâlcea* (2005).

Valorile din grafic pot indica și faptul că zonele rurale aflate în apropierea centrelor urbane sunt o destinație apreciată de cei care își schimbă domiciliul, fie că sunt din zona urbană fie din alte zone rurale mai îndepărtate.

Schimbările care au loc în sat, în general, au consecințe importante asupra familiei. La rândul lor, mutațiile din familie afectează comunitatea rurală, după cum afirmau Smith și Coward (1981). Este o relație evidentă de influență dintre sistemul social și un subsistem al acestuia. Importantă se dovedește a fi și variabila economică care poate influența comportamentul familial. (Brie, 2008). Costurile pentru schimbările din plan familial tind să fie mai ridicate în mediul rural comparativ cu cel urban (Snyder, Brown și Condo, 2004) datorită condițiilor și serviciilor care lipsesc din multe zone rurale.

Dacă satul care face obiectul analizei noastre era format, cu câteva decenii în urmă, din familii puține (după cum afirmau subiecții intervievați), dar numeroase sub aspectul structurii (le-am putea spune neamuri), la data cercetărilor aveam un număr mare de familii (288 în septembrie 2008, conform datelor Primăriei), cu puțini membri (în medie 3). Structura socială era mult mai diferențiată, mai eterogenă și mai flexibilă. Numărul mare de copii era o caracteristică a celor din clasele inferioare, cei cu un standard economic mai ridicat se opreau la un număr cât mai mic: „Tot amărății fac copii mulți. Restul, câte unul, că zice că vremurile sunt grele și nu ai ce să-i dai, să-i oferi. Trebuie să-i dai ceva...” (S.D.F.). Observam, din nou, un indicator în funcție de care o familie era apreciată ca făcând parte dintr-o categorie socială sau alta.

La nivelul județului Vâlcea natalitatea în mediul rural începuse să scadă semnificativ, începând cu anul 2002 ajungând la 8,7 la mia de locuitori comparativ cu mediul urban unde era de 9,5 procente. În 2009 aceasta ajungea la 7,9‰, sporul natural fiind unul negativ de -6,3. (Vezi Tabelul nr. 2 din ANEXE). Numărul de căsătorii de asemenea cobora, începând cu anul 2002, sub nivelul din mediul urban iar în 2009 ajungea la o rată de 4,1 comparativ cu 7,2 în mediul urban (Tabelul nr. 2 din ANEXE). Rata divorțurilor era cea care rămânea sub nivelul celei din mediul urban. (Tabelul nr. 4 din ANEXE), fapt ce indica o mai mare stabilitate a căsătoriilor în mediul rural.

Condițiile de viață din sat evoluaseră, din punctul de vedere al celor mai mulți locuitori, iar acest fapt ducea la crearea unei noi imagini a satului: trecerea de la satul legat de oraș doar prin navetismul bărbaților, care aveau un loc de muncă în afara localității, sau prin zilele de târg unde se mergea cu căruța cu cai, la satul care permitea locuitorilor deplasarea zilnică în oraș, cele mai multe călătorii având drept scop prestarea slujbelor din oraș sau frecventarea școlilor de aici, dar și pentru cumpărături sau pentru petrecerea timpului liber. Era o stare de fapt susținută și facilitată, fie de existența unui microbuz, care asigura transportul în mod expres pentru locuitorii din satul respectiv, fie de numărul mare de autoturisme. Noul sat permitea, astfel, unui număr semnificativ de locuitori, în principal celor tineri, să beneficieze din plin, atât de

resursele orașului cât și de condițiile satului: „Unii au condiții poate mai bune ca în oraș, dar unii sunt și mai amărâți... Și așa și așa... Oricum evoluează.” (S.D.F.).

Asigurarea hranei nu mai reprezenta o problemă centrală, din perspectiva locuitorilor, fiind considerată o situație de la sine rezolvată: „Toți copiii acum au bani și vin la magazin și își cumpără una alta, sucuri, dulciuri... Grăsuți arată bine... Tot omul se uită acum să trăiască bine, să mănânce bine... Nu fasole, varză, cartofi... Să trăiască bine: numai carne, salam cașcaval, din astea bune...” (S.D.F.). Se crea, totuși, o imagine mai puțin reală, deoarece schimbările erau vizibile doar la nivelul comportamentului de consum, însă nu era un consum susținut și fundamentat, ci mai degrabă era o nevoie a indivizilor de a se afilia la un alt status, de a-și construi o poziție socială cu ajutorul simbolurilor (Baudrillard, 2005), a unui mod de viață similar altor categorii sociale (poate celor din oraș), dar rezultatul era, în unele cazuri, lipsit de autenticitate.

Iată așadar că planul material aducea schimbări pozitive în lumea satului și îl ridica mai sus pe treapta evoluției societății în ansamblu. Planul spiritual traversa însă un proces de decădere, din perspectiva locuitorilor, din acest punct de vedere putându-se vorbi de o sărăcie severă a comunității, sub aspect cultural și moral: „...la noi nu sunt familii de intelectuali, oameni mai cu studii care ar putea să îi mai învețe și pe ceilalți, nu e nimeni, nimeni, învățătoarele fac naveta, preotul nu stă aici...” (S.D.F.). Lipseau centrele de autoritate care să emită sisteme de valori sau să participe la selecția, difuzarea și întărirea acestora. Absolut toți subiecții intervievați reclamau lipsa de educație, de cultură, de respect. În lipsa acestor centre de autoritate, mass-media câștiga și mai mult teren și devenea principalul creator și furnizor de modele.

Dispariția spiritului comunitar și dezvoltarea individualismului îi izola pe oameni și îi determina să plaseze orice sarcină, care nu le aducea un beneficiu direct, instituțiilor abilitate: „Acum se uită să facă Primăria. Dacă ar putea, în fața casei să vină primăria să îi facă șanțul. Prea multă libertate... Acum nu ai ce face, dacă îl amendezi nu plătește...” (S.G.).

Interesul individului se orienta spre propria familie, spre propria persoană, spre spațiul privat și mai puțin spre cel public: „Oamenii sunt foarte pasivi, nu mai sunt să se intereseze, cât trăiesc, trăiesc, sunt descurajați. Nu plătesc apa, impozitul...” (S.G.). Nu era o situație generalizată a celor care aveau astfel de datorii, dar erau cazuri numeroase, putând vorbi de o cultură a „traiului pe datorie”, aceasta reflectându-se cel mai bine în cumpărăturile de la magazin, care se făceau de această manieră. Dacă în societate tradițională, cea mai sigură formă de câștig era „abținerea de la cheltuieli” (Prost, 1997), astăzi nu se poate vorbi de un astfel de comportament, consumul fiind un comportament extins, chiar și în condițiile resurselor minimale.

Scăderea coeziunii sociale avea ca factor și fenomenul de mobilitate și contramobilitate înregistrate la nivelul satului studiat de noi: „O parte din cei tineri au

plecat. S-au întors cei bătrâni, care au mai fost pe aici... Au venit alții, din alte părți, mai gospodari ca noi... S-a făcut frumos: vile, case. Au venit și din oraș.” (S.P.). Toți acești oameni veniseră cu alte identități, cu alte sisteme de valori, cu alte aspirații, ceea ce contribuise și mai mult la fisurarea vechiului sistem și la hibridizarea acestuia.

Astfel, de la satul ale cărui drumuri tremurau în zilele lucrătoare sub mersul carelor cu boi încărcate cu recoltă, iar în zilele de duminică mirosul de bucate făcute la ceaun îi aduna pe toți la masa de prânz, pentru ca mai apoi să îi adune la banca din fața porții, aveam un sat cu drumuri care nu erau suficient de bune (deși sunt net superioare celor vechi) pentru numărul mare de mașini care trec la intervale foarte scurte. Un sat care, duminica, devenea pustiit, cu oameni închiși în case, în fața televizorului, fără strigăte de copii pe stradă, fără cirezi de vite, ci numai cu câte un ATV sau scuter, devenite cele mai apreciate „jucării” pentru copii.

Era mai mult decât evidentă starea de anomie în care se găsea comunitatea noastră. O stare care, de regulă, însoțește perioadele de schimbări profunde. Asistam la o confuzie la nivelul sistemului de valori, la slăbirea normelor și a criteriilor morale și la apariția unor comportamente greu de explicat. Era un moment care, conform teoriilor lui Durkheim, sporește numărul sinuciderilor (două și în comunitatea noastră, într-un interval de un an) și al conflictelor aparent „banale”, „puerile”, după cum le numeau chiar locuitorii satului, dar și al altor comportamente deviante cum era consumul de alcool, fumatul în rândul adolescenților etc..

Imaginea oamenilor despre climatul din comunitate era una negativă: „Se dușmănesc de la orice” (S.A.F.); „E o mare răutate. Nu știu ce s-a întâmplat. Lăcomia de avere.” (S.N.). Faptul acesta le modifica evident și atitudinea față de consătenii lor și comportamentul în relațiile cu aceștia: erau mai prudenți, mai retrași, mai sceptici.

În ceea ce privește persoanele mai în vârstă, mai regăseam la acestea elementele de ospitalitate, atât de specifice omului de la sat. Toate persoanele în vârstă, care au fost incluse în cercetarea noastră, s-au arătat deschise, ne-au invitat în casă și ne-au oferit fiecare ce aveau. Nu același lucru se poate spune și despre persoanele mai tinere (familiile din eșantion) care erau mai reticente și ezitau în momentul în care le solicitam participarea la cercetare.

Era un sat caracterizat printr-o incertitudine crescută la nivelul sistemului de valori, care nu le mai permitea indivizilor să prezică comportamentele celorlalți și, de aici, starea de nemulțumire și confuzie. (Voicu, 1999). Era un sat în care spiritul antreprenorial local (Sandu, 1999b) nu avea foarte mari șanse să se dezvolte, în condițiile unei deschideri spre resursele orașului și a prezenței unui „fatalism” în ceea ce privește ineficiența resurselor agricole, în primul rând.

Infrastructura satelor, ca și gospodăria cu aspectul material și spiritual al acestora (Cernescu, 2000), reprezintă factori importanți ai evoluției acestora. În cazul localității studiate de noi, se observa o tendință de dezvoltare evidentă din acest punct de vedere.

De la locuințele, aproape standard, cu două camere și pridvor, indiferent de numărul membrilor familiei, aveam la data cercetării locuințe mult mai generoase, modernizate, legate la rețeaua de apă curentă, cu baie și WC în interiorul locuinței. Era un model apreciat și pus în practică de majoritatea tinerilor care își construiau o locuință sau o modernizau pe cea veche.

Identificam o puternică legătură între standardul de viață al individului („standard of living”) și deciziile acestuia de a se căsători și a-și întemeia o familie (Lundquist și Carver, 1927). Pe măsură ce așteptările indivizilor sunt mai înalte, aceștia vor amâna deciziile legate de căsătorie până își vor satisface aceste așteptări. Influența mediului urban și schimbările la nivel economic antrenează modificări la nivelul atitudinii față de căsătorie, al motivațiilor și al condițiilor acestuia dar și la nivelul relațiilor de familie în mai toate zonele rurale, excepție făcând un număr mic de localități „ancorate în tradițional”. (Brie, 2008, p. 374).

Este evident procesul de accentuare a diferențierilor sociale, fapt ce va duce la crearea unei prăpastii între cei situați spre vârful piramidei și cei de la bază (nu facem referire la sistemul de stratificare de la nivel macro). Cu cât accesul la resurse este mai extins cu atât sărăcia este mai severă și mai evidentă. Este valabilă, aici, legea lui Tannenbawn privind raportul dintre productivitate și stratificare-socială. Cu cât accesul la resurse este mai deschis populației, cu atât procesul de diferențiere va fi mai intens, proces cu care o parte din populația rurală nu este de acord, aceștia preferând o societate omogenă, egală, similară celei create de comunism. (Mungiu-Pippidi și Althabe, 2002).

Întotdeauna vor exista și persoane care nu reușesc să se adapteze noilor condiții, ca și multe alte persoane care se vor concentra mult mai mult pe scopuri și mai puțin pe mijloace. Se poate ajunge la ceea ce Bădescu (2002) numește „personalitate împrumutată”, însă la un nivel micro, ceea ce îl va face pe individ să pară lipsit de autenticitate, iar adaptarea sa va fi una artificială, deoarece nu deține adevăratele resurse pentru a „lucra” cu această nouă „personalitate”. Este o situație frecvent întâlnită în societatea contemporană, nu numai în mediul rural, când indivizii adoptă un stil de viață, preiau anumite modele care nu se suprapun sau, de multe ori, nu au nimic în comun cu „eul” lor.

Pornind de la analizele de mai sus, am putea considera comunitatea noastră ca fiind o comunitate rur-urbană, datorită caracteristicilor sale. Era la vremea cercetărilor o comunitate cu o natalitate scăzută (10 nașteri în intervalul ianuarie-septembrie 2008) și o mortalitate mai ridicată (12 înregistrate în același interval), o căsătorie civilă și două divorțuri, înregistrate în același interval. Era o comunitate puternic dependentă de resursele orașului și care împrumuta multe aspecte, ce țineau de stilul de viață, de la comunitatea urbană (fenomenul de aculturație fiind vizibil în special în rândul tinerilor).

Bineînțeles că mai rămăneau suficiente aspecte specific rurale. Cel mai important dintre acestea era de ordin material (lipsa canalizării și a rețelei de gaz) la care se adăugau alte elemente ce țin de stilul de viață tipic rural și care sunt mai frecvent întâlnite: creșterea păsărilor și a porcilor pentru consumul familiei și cultivarea grădinii de legume, considerate avantaje în comparație cu orașul. Toate aceste condiții nu se mai suprapun peste ceea ce reprezenta viața la sat, fapt ce ne permite și nouă să vorbim despre „sate evoluate” și „sate tradiționale”. Până unde vor merge aceste trepte de evoluție nu este ușor de răspuns. Cert este că ruralul românesc va mai parcurge multe etape până va ajunge la nivelul ruralului occidental.

În ceea ce privește instituția familiei, în cazul comunității studiate de noi, am putea spune că aceasta s-a adaptat mai rapid tendințelor generale de evoluție. Scăderea natalității, ieșirea divorțului din clasa comportamentelor neacceptate, tendința de egalizare a rolurilor soților, accentul pus pe calitatea copiilor, sunt elemente specifice familiei urbane. Spunem, însă, că mult mai important sub aspectul stratificării populației, per ansamblu, devine statusul educațional și statusul ocupațional al indivizilor și numai după aceea, mediul de rezidență.

În discuțiile din cadrul interviurilor era foarte evidentă tendința persoanelor în vârstă de a se raporta la trecut, de a aduce în discuție momentele de dinainte de 1989. Nu se putea vorbi însă de o idealizare a acestei perioade în toate aspectele sale, fiind identificate atât aspecte pozitive cât și negative, prin comparație cu prezentul. Era evidentă însă schimbarea și apariția unei stări noi de fapte, atât în ceea ce privește condițiile de viață cât și noul sistem de valori, stare care, ca orice situație nou întâlnită, crea confuzie și o anumită incertitudine. Oamenii aflați la vârsta pensionării nu puteau înțelege prezentul decât raportându-l la trecut, la experiențele lor personale care le-au conturat un mod de gândire ce tindea să fie ușor critic la ceea ce este nou, la ceea ce este altfel.

Elementul frecvent adus în atenție de subiecți era cel ce vizează starea de ordine din interiorul comunității, ordine dată de respectarea normelor care aveau un grad mai mare de autoritate și la care oamenii se supuneau: „Bine era pe timpul lui Ceaușescu că era o lege... Satisfacția după '89 știi care e: că poți să înjuri președintele țării, p-ăla, p-ăla, pe polițai și nu te ia nimeni. Până în '89, dacă spuneai un cuvânt te ridica.” (S.M.); „Era justiție, bun.” (S.N.). Probabil aici este vorba de exigențele regimului politic, dar se construiește un set de principii (cu privire la respectarea normelor) care cultivă supunerea la autoritate și reduce foarte mult abaterea de la normă. Este un sistem de control rigid care se întâlnea și în familie și în școală în mai toate mediile rurale și pe care o parte din locuitori îl regretă: „(Țăranii, n.n.) nu gândesc decât la foloase și nu ascultă de nimeni, s-a dus frica bună de altădată.” (Mungiu-Pippidi și Althabe, 2002, p. 15).

Fiind singurul sistem cu care erau obișnuiți, îl considerau legitim și eficient: „Înainte te mai duceai la părinte acasă, îl mai ciufulea acum...” (S.M); „Exista mai mult respect în trecut. Și părinții se impuneau. Exista o moștenire. Nu-i treceai prin fața unui bătrân” (S.P.); „Până în 1989 copiii și oamenii erau mai respectuoși, se respectau între ei cu <nene> cu <tanti> dar acum... Venea din școli. Ai noștri nu făceau religie, dar aveau o frică de Dumnezeu” (S.D.F.); „Ca profesor, am bătut, dar nu e elev care să mă urască. Dacă îl băteam, motivam... Bătaia era o soluție... Se făceau 4 clase, dar serioase, le învăța și conta mai mult decât liceul.” (S.P.). Existau centre de autoritate bine cunoscute și acum se observa o nevoie a oamenilor de a avea astfel de surse de îndrumare și control care să îi orienteze în acțiunile lor: „Cine nu gândește că o putere trebuie să fie? Trebuie să fie cârmuiți de cineva.” (S.M.); „Dacă ar fi lege să îl constrângi, să-ți respecti familia, dar nu e lege, nu îi întreabă nimeni. Înainte îi urmărea penal, era lege penală”, spunea S.N. atunci când aducea în discuție situația părinților care mergeau la muncă în străinătate și își lăsau copiii în grija altor persoane. Pe de altă parte, același subiect, aprecia în prezent divorțul ca fiind un comportament necesar în unele cazuri: „... E o treabă binevenită, nu are rost să te chinui, e o mare greșală. Nu se poate eu într-o parte el în alta. Înainte nu avea unde să se ducă, se învârtea în jurul curții. Astăzi își găsește partener imediat. Părinții nu o primeau... N-avea bani, n-avea cultură...” (S.N).

Momentele de schimbare puternică fac sistemul de norme mai flexibil, reduce autoritatea normelor, indivizii încercând să se adapteze noilor condiții (economice, sociale, politice). Cel mai evident moment în care valorile și normele ce reglementează comportamentul în cadrul cuplului conjugal își reduc vizibil importanța sunt perioadele de război (Bolovan și Bolovan, 2010) la care se pot adăuga și alte contexte cu un impact mai puțin vizibil: schimbarea regimului politic, schimbarea sistemului economic, modernizarea satului. Toate acestea aduc transformări semnificative la nivelul status-rolului membrilor familiei, la nivelul sistemului de reguli care stau la baza vieții de familie, la nivelul structurii familiei.

Când erau puse în discuție schimbările care au apărut în sat după 1989, locuitorii nu vorbeau despre sfârșitul colectivizării și noile condiții create. Un singur subiect amintea momentul „primirii pământurilor”, dar îl prezenta ca pe un context care a declanșat multe conflicte finalizate în prezent. În ceea ce privește raportarea la vechiul regim politic, din cele 10 interviuri, existau doar două puncte de vedere care exprimau în mod expres regretul față de perioada de dinainte de 1989: „Eu regret de comunism... Salariul, mult puțin, l-ai luat de două ori pe lună... Acum de unde să îl iei? ...În special pensionarii...” (S.N.); „Eu nu zic că trăiesc rău, că mănânc tot ce vreau eu. Dar mai bine se trăia pe timpul lui Ceaușescu. Eu aveam frigiderul mic, pe cât puteam băga în el. Se trăia mai bine ca acum. Pe timpul lui Ceaușescu cu 2-3 bani se scumpea, punea la salariu 10 lei, 20, 25 imediat ca să nu simți că s-a scumpit. Înainte era dirijat totul,

acum a scăpat, cum scapă o familie un copil din mână.” (S.A.M.). Nu reieșea însă din aceste interviuri o atitudine de respingere a prezentului și o dorință de întoarcere la trecut. Cele mai multe aspecte aduse în discuție și de alți subiecți erau percepute ca niște schimbări care trebuiau să se producă datorită evoluției societății: „Am fost și noi tineri și ne-a plăcut și să mergem la... horă... Aia era pe timpurile noastre, până în 70, acum e altele și trecerea de la una la alta are schimbări și tot ce se prevede vrea să le schimbe pe toate.” (S.M.); „Atunci era mai mare delăsare, nu se gândeau că le trebuie una alta în casă: pari bătuți, blană pe pat... Nu era lux, acum lumea la ora actuală nu știe ce e de capul ei...” (S.M.). Persoanele interviewate erau obișnuite cu condiții de viață mai austere, cu un standard de viață mult mai scăzut, nu avuseseră prea multe oportunități, se adaptaseră vremurilor trecute, dar apreciau, totuși, oportunitățile prezentului: „Când am plecat militar (aproximativ 1960, n.n.), aveam 4000 de lei, aveam bicicletă, aveam ceas de mână, aveam și eu lucrurile mele. Când am venit acasă am făcut nuntă. M-am dus la Runcu, am luat țuică cu 18 lei. Vreo câteva vedre de țuică; am zis că fac de 100 de persoane.” (S.A.M.). Astăzi, „Oamenii trăiesc mai bine”, spunea același subiect.

Un alt element apreciat în trecut era reprezentat de siguranța locului de muncă: „Când erau școli profesionale, făcea școala profesională de mecanică, tâmplărie și rămâneai la ei” (S.N.); „Pe timpul lui Ceaușescu era sigur omul de viață, de siguranță. Chiar dacă nu știa carte, învăța meserie, acum nici carte nu știe, nici meserie” (S.G.). Deși educația era tot mai apreciată de cei tineri, dar și de familiile cu copii minori, calitatea acestui sistem era pus, în prezent, sub semnul întrebării de către vârstnici: „Învățământul după revoluție a rămas un haos... Erau atâtea licee care dădeau siguranță!” (S.M.). La această instanță de socializare se mai adăuga armata care era considerată „școala poporului” (S.D.M.) și unul dintre mecanismele care îi disciplina pe indivizi, „educația bărbaților” (S.M.). Din perspectiva vârstnicilor, calitatea scăzută a actului didactic și eliminarea serviciului militar făcea ca tinerii să fie mai puțin disciplinați și să adopte comportamente deviate.

În ciuda acestor afirmații, oamenii apreciau în prezent beneficiile aduse de rețeaua de apă curentă, drumurile mult mai bune ca în trecut, mașina de spălat automată și combina frigorifică pe care multe dintre familii și le permit. Toate acestea, însă, făceau ca veniturile să fie insuficiente: „...Dacă ai 5 milioane, TV, curent, pâine, telefon, butelie, nu îți ajung.” (S.G.).

Cele mai multe aspecte nou apărute țineau de natura relațiilor din interiorul comunității. Locuitorii satului erau percepuți ca fiind mult mai ospitalieri, mai primitivi, mai uniți: „Înainte te duceai unul la altul, aveai o bucată, o mâncăi împreună, astăzi nu îți dă nimeni.” (S.N.); „Înainte aveai un cuvânt greu de spus” afirma același subiect. Explicația venea din sfera stratificării sociale, a diferențierilor ce apăreau între indivizi: „Sunt și invidioși. <Eu nu am cum are el!>” (S.D.F.).

Lipsa de autoritate era amintită de mai mulți subiecți și în relațiile părinți-copii sau bunici-nepoți: „Acum nu mai suportă copiii, mai ales dacă sunt căsătoriți, nu suportă să le spui ceva, chiar dacă au venit pe la tine și le zici ceva spun: <Nu te băga, că nu știi!>. Păi înainte ce ziceau părinții era literă pentru tine, acum nu” (S.D.F.). În trecut situația era alta, „tânărul trebuind să dea dovadă de ascultare și respect față de autoritatea paternă” (Mureșan, 2005, p. 218) chiar și când era căsătorit având rezidență patrilocală.

După cum am precizat și în capitolele anterioare, elementul definitoriu pentru comunitatea rurală era reprezentat de acțiunile care atrăgeau participarea întregii comunități acțiuni ce reprezentau fie momente de sărbătoare, fie activități de întreținere a drumurilor, pășunilor și a altor resurse gospodărite în comun. Hora satului, întâlnirile de duminică de la cârciuma din sat, participarea la concursuri de dansuri populare și interpretare au dispărut cam de prin anii 60, după cum spuneau subiecții noștri: „Eram toți la brigadă (a enumerat mai multe cupluri n.n.) ...Ne pregăteam pentru concurs... Mămica m-a ascultat la difuzor... Am avut o perioadă foarte frumoasă.” (S.A.F.). La aceste momente se adaugă participarea la acțiunile comune care închegau comunitatea și sporeau solidaritatea socială: „Înainte nu existau drumuri așa urâte la câmp, oamenii făceau drumuri. Când erau sărbători mai micuțe, era unul cu toba și anunța oamenii să iasă la prestații. (Acum, n.n.) de ce să mergă, că nu mai sunt care (cu boi, n.n.)” (S.P.); „Pe timpul lui Ceaușescu făceai o acțiune, veneau oamenii. Acum am făcut un pod au venit 3-4 inși... Înainte făceau puțuri pe câmp, fântâni, bălți, acum s-au dărâmat.” (S.G.). Erau niște comportamente noi căroră li se găsea și o explicație în lipsa de interes datorată renunțării la terenurile de la câmp, care nu mai erau considerate o sursă necesară existenței. Orientarea locuitorilor spre profesii non-agricole și relațiile strânse cu orașul, îi îndepărta pe aceștia de resursele specifice satului. „...După zece ani, aici nu o să mai vezi vacă”, afirma S.M..

Stilul de viață adoptat de tineri era unul foarte diferit de cel cunoscut de vârstnici, ceea ce îi făcea pe cei din urmă să fie sceptici și chiar critici când era vorba de prima categorie. Dacă momentele lor de tinerețe fuseseră dominate de reguli clare („Când eram domnișoară, mergeam la cârciumă, se făcea horă... Fără frate-miu nu mergeam, fără mămica, tăticu”- S.A.F.), de supunere față de autoritatea părinților dar și a celorlalți oameni din sat („...Înainte, dacă te înfrunta un om, lăsați capul în jos și plecai, acum nu...”- S.D.F.), de o atitudine pozitivă față de munca grea, necesară asigurării existenței (în lipsa altor alternative), perioada de astăzi părea a promova mai multă libertate (scăderea autorității vechilor norme), indiferența și individualismul („fiecare la el acasă”) și căutarea acelor oportunități care asigurau câștiguri mari în condițiile unui efort cât mai redus. Era o stare de fapte nouă pe care persoanele vârstnice o priveau cu neîncredere, neîncredere exprimată, din când în când, în relațiile cu cei tineri, fapt ce ducea la apariția unui climat tensionat care bloca interacțiunile submina valorile vechii comunități.

Concluzii

Realitatea socială este atât de variată, complexă și, uneori, plină de contradicții încât devine o adevărată provocare să stabilești cadre de evoluție sau patern-uri de manifestare a diferitelor fenomene sociale. Această stare de fapt este mult mai accentuată în perioadele de schimbare socială, de transformare istorică, ceea ce face și mai greoi procesul de cunoaștere și înțelegere a universului uman.

Analiza noastră s-a dorit a fi una extinsă, ca și problematică, depășind în multe cazuri mediul familial. Este evidentă, însă, (așa cum a reieșit și din demersul teoretic și de cercetare), legătura puternică dintre instituția familiei și celelalte instituții care funcționează în mediul rural. Nu putem izola un subsistem de ansamblul în care funcționează, astfel încât perspectiva din care am încercat să privim întreaga realitate, a fost una holistică, globală.

O primă concluzie care se desprinde este cea referitoare la consecințele pe care le provoacă procesul de schimbare socială amplu care a cuprins, în ultimele decenii, mediul rural. Modul în care se manifestă aceste transformări variază în funcție de caracteristicile mediului la care facem referire. Așadar, localitățile rurale situate în apropierea orașelor, cu mare parte a populației active ce desfășoară activități în afara satului (slujbe plătite în oraș), sunt puternic atrase în acest proces de transformare istorică. Existența mijloacelor de transport și posibilitatea efectivă de a intra în contact cu alte medii are ca efect orientarea populației spre resurse situate în afara satului (locuri de muncă în oraș și procurarea de bunuri necesare consumului din același mediu). Aceste posibilități existând, sătenii de azi nici nu mai depun efortul în vederea căutării de resurse în interiorul satului.

O altă concluzie vizează faptul că satul și viața de familie trec prin transformări puternice. Familia devine un reper mai important pentru indivizi decât comunitatea, în ciuda slăbirii valorilor acesteia. Dacă pentru multă vreme valorile comunității primau în fața familiei, acum asistăm la o retragere a individului din comunitate. O principală cauză a acestei situații o reprezintă restructurarea ordinii sociale. Diferențierile dintre indivizi, determinate de proliferarea resurselor și accesul diferențiat la acestea (pe baza diferitelor forme de capital de care dispune individul, dincolo de condițiile obiective) produc o stratificare a lumii rurale care va acționa ca o barieră (în cazul diferențelor) sau ca un catalizator (în cazul asemănărilor) pentru interacțiunile dintre indivizi. Cei tineri evită interacțiunile cu cei în vârstă, cei cu școală îi evită pe cei fără școală, cei cu un standard economic mai ridicat pe cei săraci etc.

Familia este evaluată ca jucând un rol important în viața individului, membrii acesteia fiind persoanele în care indivizii au cea mai mare încredere și la care apelează atunci când au nevoie de sprijin. Atât persoanele cu statusul de căsătorit, cât și tinerii necăsătoriți, apreciază instituția familiei ca fiind foarte importantă pentru dezvoltarea

individului. Iar când fac aceste afirmații, au în vedere, în special, familia nucleară sau familia de procreare, relațiile cu familiile de origine tinzând să se restrângă. Elementul de noutate apare în orientarea individului din comunitatea rurală mai mult spre familie și mai puțin spre comunitate, aspect identificat prin lipsa de interes pentru ceea ce așteaptă membrii comunității de la acesta sau lipsa de interes pentru valorile comunității.

Viața de familie, structura acesteia ca și sistemul de norme care funcționează în interiorul ei au suferit modificări. Nu mai vorbim de autoritatea unică a soțului, autoritate fundamentată pe puterea economică. Femeile devin actori importanți pe piața muncii și se transformă în parteneri, în colaboratori eficienți ai soțului. Situațiile de supunere absolută a femeii în fața soțului reprezintă cazuri izolate și se manifestă, de regulă, acolo unde soția nu are un loc de muncă. Soțul și soția cooperează când e vorba de planificarea vieții familiale, administrarea banilor, organizarea activităților, luarea deciziilor, creșterea și educarea copiilor. Soția dobândește un nou rol, acela de aducător de venituri, acest rol devenind o regulă și nu o excepție, cum reprezenta în trecut. Activitățile din exteriorul gospodăriei le restrâng pe cele din interior, fără a le elimina. Pentru a atenua situația de conflict în care se află cele două roluri, se face apel la „noi strategii”: apelul la tehnologie, care ușurează munca în gospodărie, numărul redus de copii (1-2), restrângerea la maximum a activităților ce țin de munca câmpului și creșterea animalelor.

Investițiile în copii devin obiective importante, iar așteptările părinților țin de împlinirea copiilor și mai puțin de ideea de sprijin la bătrânețe. Soțul așteaptă de la soție atât implicarea în viața economică, cât și în activitățile ce țin de familie, considerând că femeia este cea mai în măsură să se ocupe de treburile casnice (dar nu exclusiv). Cu toate acestea, nu este exclusă implicarea soțului în activitățile casnice. Am identificat în cercetările noastre și un caz în care soțul avea grijă de copii (rămăsese în concediu de paternitate) și se implica mai mult în activitățile din interiorul gospodăriei.

Cele mai importante surse de venit erau reprezentate, în cazul populației tinere și adulte, de existența unui loc de muncă, în cele mai multe cazuri în oraș, iar în cazul vârstnicilor de pensii. Singurele locuri de muncă existente în sat aparțineau sectorului comercial. Au dispărut meserii tradiționale precum cele de croitor, cizmar, tâmplar, morar. Statusurile ocupaționale preponderente erau cele de muncitori, însă nu lipseau nici lucrătorii în sectorul serviciilor.

Valorile religioase, mai puțin afectate de comunism, în comunitatea rurală, au reprezentat un reper important pentru viața individului de la sat. Acestea orientau atât viața în interiorul comunității, cât și viața în interiorul familiei. De regulă, comportamentele considerate tabu aveau un puternic fundament religios: divorțul, adulterul, celibatul, păstrarea virginității, coabitarea. Astăzi, acestea nu mai reprezintă

exigențe pentru viața indivizilor, deși subiecții declară că valorile religioase ocupă un loc important în sistemul lor de valori. Așadar, ei afirmă că se roagă la Dumnezeu, că acesta reprezintă un sprijin important, că este bine să postești, să te spovedești, să respecti sărbătorile religioase, însă la nivel de comportament situația nu se confirmă întocmai, există o incongruență semnificativă între atitudine și comportament. Avem un „alt fel de a crede” și chiar un alt fel de „Dumnezeu”, un Dumnezeu care nu impune „un model rigid”, ci lasă individului libertatea să aleagă. Pornind de aici, viața de familie nu se mai fundamentează pe valori religioase, ci mai mult pe nevoile materiale și, de aici, pe cele individuale. Ca și exemple evidente, avem comportamentele prezentate mai sus, și care nu mai sunt atât de critic privite. Toate acestea sunt situații aflate în strânsă legătură și cu imaginea preotului, care se „umanizează” tot mai mult și nu mai deține acel rol de mijlocitor între oameni și Dumnezeu, de trimisul lui Dumnezeu. Foarte puține familii consideră necesară comunicarea cu preotul, atunci când au de luat decizii mai importante, situație străină comunității rurale tradiționale. Este evident faptul că valorile ce țin de instituția familiei nu se mai suprapun întocmai peste cele transmise de biserică. Cu toate acestea, indivizii nu renunță complet la cele din urmă și apelează, mai degrabă, la interpretări ale normelor religioase, care să le justifice și să le susțină comportamentul.

Afirmația „Ai carte ai parte” a fost puternic apreciată în societatea tradițională de oamenii de la țară, dar a fost privită ca o situație ideală și prea puțin tangibilă pentru majoritatea dintre ei. Astăzi, acest dicton începe să capete un fundament concret. Părinții, dar și tinerii, apreciază educația ca fiind o variabilă importantă care poate ajuta individul să obțină un loc de muncă și îi poate asigura mai multe șanse de reușită în viață. Părinții aleg să investească în educația copiilor lor, îi îndeamnă pe aceștia să frecventeze școala și chiar îi orientează către școlile din oraș, evaluând destul de slab, sub aspect calitativ, școala din sat și, ca atare, cadrele didactice. Sunt tot mai mulți tineri care urmează studii superioare la universitățile private din cel mai apropiat oraș, dar și la universități de stat din alte orașe. De asemenea, între activitățile agricole și școală, cea din urmă este cea mai apreciată, atât la nivel de atitudine, cât și la nivel de comportament, de către cei mai mulți dintre locuitori. Copiii sunt tot mai puțin implicați în activitățile agricole, aria acestora restrângându-se destul de mult iar familiile sunt preocupate de aspectele „calitative” și mai puțin de cele „cantitative” în ceea ce privește copiii.

Relațiile puternice dintre individ și comunitate au fost întotdeauna definitorii pentru comunitatea rurală tradițională, chiar în detrimentul familiei și, evident, al individului. Așteptările reciproce ale membrilor familiei erau, de fapt, așteptările comunității. Astăzi, individul se rupe de comunitate și se orientează mai mult spre familie. Deciziile ce țin de viața de familie nu se mai raportează la așteptările comunității, ci la așteptările individului. Opinia publică încetează să mai reprezinte un

mecanism de control social. „Supravegherea” din partea celorlalți este percepută ca o impolitețe și „taxată”, pe măsură, de cei supravegheați. Individul nu este interesat și nu ține cont de ceea ce spun ceilalți membrii ai comunității despre el. Relațiile de cooperare se restrâng la mediul familial și la un număr mic de vecini, existând și zone în sat unde indivizii se percep ca fiind tot mai singuri, în ciuda existenței vecinilor cu care, fie s-au certat, ori de care sunt diferiți în ceea ce privește statusul social, fapt ce blochează interacțiunile. Diferențierea socială este valabilă pentru întreaga comunitate datorită împărțirii acesteia în unități mici (alt tip de familie) care, în mod inevitabil vor înregistra varietăți semnificative. Homogamia socială este singura care favorizează interacțiunea, în condițiile în care nu mai funcționează un sistem de norme și reguli informale.

În ceea ce privește sistemul de valori, în general, vorbim de două sisteme contradictorii, în multe aspecte, care coexistă în comunitatea rurală: unul după care se conduc persoanele în vârstă și altul care îi orientează pe tineri. Comunitate rurală aflată în studiul nostru traversa o perioadă în care munca, în calitate de mijloc de supraviețuire, era slab evaluată de către tineri. Munca era apreciată în măsura în care asigura o sursă de îmbogățire sau de confort. Se pune accent pe calitatea condițiilor de locuit, în ceea ce privește tinerele familii, pe calitatea hranei, dar și pe comportamentele de timp liber. Valorile religioase nu mai reprezentau standarde de comportament, comunitatea nu mai era sursa normelor, nu mai funcționa acel model de „justiție piramidală” (Christie apud Bauman, 2005), cel puțin nu pentru tineri. Este o situație care adâncește conflictul între generații, iar manifestarea acestuia este și mai evidentă datorită erodării sistemului de control social informal și autorității celor mai în vârstă. Încrederea, cinstea și seriozitatea nu se mai regăsesc, în mare măsură, printre caracteristicile oamenilor de la sat. Vârșnicii erau de părere că acestea lipsesc, cu precădere, în cazul tinerilor, dar și în cazul populației, în general, situație în care sesizam și o tendință a subiecților de a evita un răspuns cert.

Generațiile tinere sunt cele care vor duce mai departe sau vor contribui la schimbarea sistemului de valori, a modelelor comportamentale și a normelor. Tinerii nu se rezumă doar la a interioriza sistemul de norme și valori (Parsons, 1951), ci îl vor adapta la schimbările produse în contextul social mai larg (Touraine, 2000, p. 901). Unele schimbări țin și de domeniul formalului. Renunțare la obligativitatea stagiului militar sau chiar extinderea învățământului obligatoriu (cu ceva vreme în urmă) au modificat comportamentul tinerilor. Slăbirea normelor informale ce interziceau relațiile premaritale, mai ales în cazul fetelor, sau a normelor ce reglementau rolul femeii, respectiv al bărbatului, vor schimba comportamentul tinerilor. Aspirațiile tinerilor nu se mai suprapun peste așteptările vârstnicilor, fapt ce acutizează conflictul între generații. Întemeierea unei familii rămâne un obiectiv important pentru tineri, dar mai importantă se dovedește a fi crearea unei situații economice stabile: locuință proprie,

un loc de muncă sigur, autoturism personal și alte bunuri care sporesc confortul. Relațiile cu familia de origine rămân, dar mai ales în ceea ce privește sprijinul părinților în creșterea copiilor sau chiar sprijin material. Părinții sunt prea puțin implicați în procesul decizional, părerile lor nefiind unele avizate în domeniu, datorită „lipsei de cunoaștere” a acestora. Aici este sursa fenomenului de întârziere culturală (Ogburn, 1957): instituții (modele normative) vechi la tehnologii noi. Probabil pe aceasta se bazează și scăderea autorității părinților: nu mai sunt valabile mentalitatea pe termen lung, lucrurile durabile, consistente, răbdarea și proiectele durabile. Rezultatele așteptate și apreciate sunt cele care se obțin, aici și acum. Tinerii petrec tot mai puțin timp cu familia datorită restrângerii sectorului activităților comune, reprezentat până acum de muncile agricole. Vor amâna experiența căsătoriei până în momentul în care vor atinge un standard economic așteptat, atât de ei cât și de potențialul partener. Mai sunt și cazuri în care tinerii se căsătoresc devreme, dar rezultă familii care nu se dovedesc a fi funcționale, confruntându-se cu probleme ce degenerază în conflicte și pot duce chiar la separare. Educația este bine evaluată, și de către tineri și de către părinți, în timp ce munca în străinătate este o opțiune doar pentru tineri. Cu toate acestea, nu s-a confirmat ipoteza conform căreia tinerii preferă slujbele în străinătate. Din cei 42 de tineri investigați în studiul preliminar, 10 lucraseră în străinătate iar 16 intenționau să meargă în străinătate să lucreze. Dintre cei care lucraseră în străinătate, o singură persoană dorea să repete această experiență. În cazul familiilor, numărul părinților care doreau să meargă în străinătate era și mai mic (20%) în timp ce acest comportament era complet respins atunci când se puneau în discuție copiii acestora. Era mai degrabă vizibilă, atât la nivel de atitudine cât și de comportament, dezvoltarea interesului tinerilor pentru studiile superioare, care le pot spori șansele de reușită în țară. Un alt element de noutate aici este influența mass-media care se manifestă, poate, cu și mai multă intensitate în rândul persoanelor vârstnice și devine un reper pentru orientarea acestora în spațiul social.

Este evident procesul de schimbare care afectează lumea rurală și instituția familiei. Întotdeauna au mai existat abateri de la modelele impuse de comunitate (Costaforu, 2005), însă o majoritate consistentă păstra linia impusă. Astăzi, este tot mai greu să vorbim de modele, de reguli și tindem să îi dăm dreptate lui Fukuyama (2002, p. 24) care afirmă că „singura regulă este încălcarea regulilor”. Familia începe să funcționeze și aceasta, tot mai mult, pe principiul „adhocrației” (în sensul lui Toffler), stabilindu-și direcțiile de evoluție în funcție de context și de „provocările” la care este supusă.

În ceea ce privește mediul rural, este evident că vom mai vorbi, pentru multă vreme, de familie și căsătorie, dar vom vorbi în alte condiții, despre o altă structură și având alte funcții, fapt ce derivă, în principal, din preocupările și acțiunile individului în sectorul economic. Sectorul agricol (în organizarea actuală) nu mai este competitiv

pentru societatea de consum (Veblen, 1973; Fromm, 1955; Baudrillard, 2005) ale cărei principii pătrund și în comunitățile rurale similare celei studiate de noi. Locuitorii comunității rurale evaluează puternic instituția familiei, în detrimentul comunității și, uneori, chiar al vecinătății. Însă principiile care fundamentează viața de familie sunt altele: numărul membrilor familiei; rolurile în cadrul familiei; autoritatea fiecăruia dintre părinți; condițiile obiective, fizice, de viață; activitățile din interiorul familiei; aspirațiile membrilor familiei ș.a. Și condițiile din comunitate sunt altele: controlul social informal a scăzut (și apare nevoia înlocuirii normelor informale, precum și orientarea spre instanțe de control social formale), acțiunea colectivă și cooperarea lasă loc individualismului, valorile religioase se redefinesc. În timp ce se dezvoltă preocupările din domeniul educației formale și al sănătății, interesul pentru politică rămâne puternic dominat de sentimente, de emoțional, atâta timp cât cultura politică rămâne una săracă, în ciuda informațiilor numeroase care pătrund prin mass-media.

Viața de familie din comunitatea rurală s-a aflat în continuă mișcare, în ultimii ani. Comunitatea în sine, nemaifiind una închisă, a facilitat aceste schimbări. Tinerii sunt cei care, în cele mai multe cazuri, sunt promotorii schimbării. Mulți dintre cei care s-au născut în familii cu potențial economic ceva mai ridicat au ales să părăsească familia de origine, dar și satul, după căsătorie. Sunt și tineri care au ales să părăsească familia de origine rămânând totuși în sat, dar și tineri (puțini la număr) care au rămas în familia de origine (modelul patriarhal). Relațiile bazate „pe status” (dreptul primului născut, superioritatea băieților) (Maine, 1963) sunt înlocuite cu relații bazate „pe contract” (testament, taxă de succesiune, contracte de vânzare-cumpărare). Obligațiile morale nu mai au forță, totul se renegociază pe principiile teoriei schimbului social sau ale teoriei alegerii raționale, astfel încât dacă ceva se dovedește a avea valoare este pentru că aduce un beneficiu tangibil individului, contribuie la confortul acestuia. Chiar și familia începe să se definească nu prin structura sa, ci prin ceea ce asigură, oferă individului: înțelegere, siguranță, încredere, respect etc. Identificăm, astfel, mai multe modele de familie care se regăseau și în comunitatea studiată de noi: familii nucleare cu 1-2 copii, cupluri fără copii, familii extinse (cu unul sau doi părinți dar menaj separat în cel mai multe cazuri), familii de pensionari, vârstnici singuri (văduvi sau divorțați), tineri singuri etc.

Bibliografie

- Alter, Theodore; Jeffrey Bridger; Sheila Sager; Kai Schafft și William Shuffstall.
2007. Getting conected: Broadband services a key to a vibrant rural America. *Rural Realities*, Vol. 2, No 1. Disponibil la: <http://www.ruralsociology.org/wp-content/uploads/2012/03/Rural-Realities-2-1.pdf>. Accesat la 9 iulie 2014.
- Aronson, Elliot. 1992. *The social animal*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Bachofen, J. Johann. 1967. *Mith, Religion and Mother Right*. Princeton: Princeton University Press.
- Batâr, Dumitru. 2004. *Familia în dinamica societății*. Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga”.
- Baudrillard, Jean. 2005. *Societatea de consum. Mituri și structuri*. București: Editura Comunicare.ro.
- Bauman, Zygmunt. 2001. *Comunitatea*. Filipeștii de Târg: Editura Antet.
- Bauman, Zygmunt. 2005. *Globalizarea și efectele ei sociale* Filipeștii de Târg: Editura Antet.
- Bauman, Zygmunt. 2000. *Modernitatea lichidă*. Filipeștii de Târg: Editura Antet.
- Bădescu Gabriel, Mircea Kivu, Raluca Popescu, Cosima Rughiniș, Dumitru Sandu și Ovidiu Voicu. 2007. *Barometrul de Opinie Publică. Viața în cuplu*. Fundația pentru o Societate Deschisă. Consultat pe http://www.fundatia.ro/sites/default/files/ro_51_35_raport_bop_mai_2007nou_AR.pdf. Accesat la 3 aprilie 2011
- Bădescu, Ilie. 2005a. *Noopolitica. Sociologie noologică. Teoria fenomenelor asincrone*. București: Editura Ziua.
- Bădescu, Ilie. 2005b. Structuri și procese în mediul rural. În cadrul dezbaterii „Lumea rurală – astăzi și mâine” organizată de Academia Română și Academia de Științe Agricole și Silvicultură „Gheorghe Ionescu Șișești”. Disponibil pe http://www.acad.ro/com2005/pag_com05_1031pctV.htm accesat la 25 mai 2011.
- Bădescu, Ilie și Darie Cristea. 2003. *Elemente pentru un dicționar de sociologie rurală*, București: Editura Mica Valahie.
- Bădescu, Ilie. 2002. *Noologia. Cunoașterea ordinii spirituale a lumii. Sistem de sociologie noologică*. București: Editura Valahia.
- Bădescu, Ilie. 1999. Structura socială și clasa intermediarilor în mediul rural. Dictatura oligarhiei financiare și agricultura de subzistență (familială), *Sociologie Românească*, Serie nouă, Nr. 1, pp. 53-60.
- Bădescu, Ilie. 1988. *Timp și cultură*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Bădescu, Ilie. 1981. *Satul contemporan și evoluția lui istorică*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Bădescu, Ilie și Nicolae Radu. 1980. *De la comunitatea rurală la comunitatea urbană*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: towards a new modernity*. Londra: Sage Publications.
- Becker, Gary și Nigel Tomes. 1976. Child endowments and the quality and quantity of children. *The Journal of Political Economy*, vol. 84, nr. 4, pp. 143-162.
- Becker, Gary. 2007. The role of the Family in Modern Economic Life În: Scott A. Loveless și Thomas Holman (eds.). *The Family in the New Millennium: World Voices Supporting The „Natural” Clan (vol.I)*. Westport: Praeger Publishers:, pp. 1-11

- Berardo, Felix și Constance Shehan. 2004. Family Problems in Global Perspective. În: George Ritzer (ed.). *Handbook of social problems*. Londra: Sage Publications, pp. 246-259.
- Berger, Peter și Thomas Luckmann. 1999. *Construirea socială a realității*. București: Editura Univers.
- Blaga, Lucian. 1985. *Trilogia Culturii*. București: Editura Minerva.
- Blaga, Lucian. 1937. *Elogiul satului românesc*. Discurs rostit la 5 iunie 1937 în ședință solemnă la Academia Română. București, Monitorul oficial și imprimeriile statului. Imprimeria Națională.
- Bloom, Allan. 2006. *Criza spiritului american*. București: Editura Humanitas.
- Bistriceanu, Corina. 2004. *Despre condiția femeii în societățile tradiționale*. Consultat pe www.romfest.org/rost/oct2004 la: 3 iulie 2009
- Bogdan, Alexandru. 2005. Progresele zootehniei și dezvoltarea rurală în România. În cadrul dezbaterii „Lumea rurală – astăzi și mâine” organizată de Academia Română și Academia de Științe Agricole și Silvicultură „Gheorghe Ionescu Șişești”. Disponibil pe http://www.acad.ro/com2005/pag_com05_1031pctV.htm accesat la 6 octombrie 2009
- Bolovan, Ioan și Bolovan, Sorina Paula. 2010. War and Society: The Impact of World War I on the Family in Transylvania. *Transylvanian Review*, Vol. XIX, No.1, pp.143-159.
- Body-Gendrot, Sophie și Kristina Orfali. 1997. Modele străine? În: Philippe Aries și George Duby (coord). *Istoria vieții private*. Vol. X. București: Editura Meridiane, pp. 192-264.
- Bott, Elizabeth. 1971. *Family and Social Network*. Londra: Tavistock Press.
- Boudon, Raymond. 1974. Education, opportunity and social inequality. New-York: Wiley-Interscience.
- Bourdieu, Pierre și Jean Claude Passeron. 1970. *La reproduction. Elements pour une theorie du systeme d'enseignement*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre. 1998. *Despre televiziune*. București: Editura Meridiane.
- Bourdieu, Pierre. 1999. *Rațiuni practice*. București: Editura Meridiane.
- Bourdieu, Pierre. 2000. *Simțul practic*. Iași: Editura Institutului European.
- Bourdieu, Pierre. 2003. *Dominația masculină*. București: Editura Meridiane.
- Braudel, Fernand. 1985. *Jocurile schimbului. Vol. I*. București, Editura Meridiane.
- Bucur, Corneliu. 2000. Satul Românesc contemporan și Muzeul „ASTRA”. În: Sebastian Sarsamă, Valer Deleanu și Corneliu Bucur (coord.) *Cibinium 1990-2000: Studii și cercetări privind politica reformei în etnomuzeologie românească: contribuția Muzeului "Astra"*. Sibiu: Editura „Astra Museum”, pp.183-188.
- Bucur, Corneliu. 2003. *Vetre de civilizație românească. Vol. I: Civilizația marginimii Sibiului*. Sibiu: Editura „Astra Museum”.
- Bucur, Corneliu. 2004. *Tratat de etnomuzeologie*, Vol. I, II. Sibiu: Editura „Astra Museum”.
- Bucur, Corneliu. (coord.) 2006. *Cibinium 2001-2005*. Sibiu: Editura „Astra Museum”.
- Bucur, Corneliu. 1978. Invarianță și variabilitate în păstoritul tradițional. *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, pp. 125-146.
- Burgess, W. Ernest, Harvey J.Locke și Mary M.Thomes. 1971. *The Family*. New York: Van nostrand Reinhold.
- Bridger, Jeffrey și Theodore Alter. 2006. Place, Community development, and social capital. *Community Development*. Vol. 37, No.1, pp. 5-18.

- Brie, Mircea. 2008. *Familie și societate în nord-vestul Transilvaniei*. Oradea: Editura Universității din Oradea.
- Buțiu, Călina Ana. 2006. *Satul românesc în spațiul social al sărăciei. Studiu de caz în comuna Ponor – Alba*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Buțiu, Călina Ana. 2014. *Bunăstarea încotro? Spre o nouă paradigmă în politicile sociale*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Carothers, C. John. 1959. Culture, Psychiatry and the Written Word. *Psychiatry*, Vol. 22, No. 4, pp. 307-320.
- Cernescu, Trăilă. 2000. Schimbări din perspectiva locuirii în mediul rural românesc. *Sociologie Românească*. Serie nouă, Nr.1, pp. 44-46.
- Chebrea, Georgeta. 1999. Factori ce influențează stabilitatea cuplului marital. *Calitatea vieții*, An X, Nr. 1-2, pp. 3-41.
- Chebrea, Georgeta. 1994. Familia și tranziția la economia de piață. Modalități de abordare. *Calitatea vieții*, An V, Nr. 1, pp. 25-34.
- Chiroț, Daniel. 1996. *Societăți în schimbare*. București: Ed. Athena.
- Ciupercă, Cristian. și Iolanda Mitrofan. 1999. Uniunea liberă sau preferința pentru autonomie a cuplului modern. *Revista română de sociologie*, Anul X, Nr. 5-6, pp. 493-500.
- Cochran, Carole; Gemma Skillman; Richard Rathge; Kathy Moore; Janet Johnstone și Ann Lochner. 2002. A rural Road: Exploring Opportunities, Networks, Services and Supports that Affect rural Families. *Child Welfare*, Vol. 81, No.5, pp. 837-848.
- Coehlo, Paulo. 2007. *Vrăjitoarea din Portobello*. București, Editura Humanitas.
- Cohen, Stanley. 1985. *Visions of social control*. Cambridge: Polity Press.
- Coleman S. James. 1988. Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, pp. 95-120.
- Coleman S. James. 1990. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Collins, Randall. 1991. Women and man in the class structure. În Rae Lesser Blumberg (ed.). *Gender, Family and Economy. The triple Overlap*. 1991. Londra: Sage Publications, pp. 52-72
- Collins, Randall. 1994. *Four sociological traditions*. New York, Oxford University Press.
- Conrad, David. 2007. Defining Social Capital. *Electronic Journal of Sociology*. disponibil la http://sociology.org/content/2007/_conrad_social_capital.pdf accesat la 13 iulie 2014.
- Constantiniu, Florin. 2002. *O istorie sinceră a poporului român*. București: Univers Enciclopedic.
- Costaforu, Xenia. 2005. *Cercetarea monografică a familiei*. București: Editura Tritonic.
- Cotea, D. Valeriu. 2006. Să ridicăm agricultura la potențialul ei natural. În: Cristian Hera (coord.). *Lumea rurală – astăzi și mâine*. București: Editura Academiei Române, pp. 147-151.
- Chelcea, Liviu. 2004. *Economia informală în România: piețe, practici sociale și transformări ale statului după. 1989*. București: Editura Paideea.
- Cvetkovich, George, Steve Baumgardner și Joseph Trimble. 1984. *Social Psychology*. New York: CBS College Publishing.
- Dahrendorf, Ralph. 1996. *Conflictul social modern. Eseu despre politica libertății*. București: Editura Humanitas.
- Damian, Natalia. 1972. *Sociologia familiei. Note de curs*. Centrul de multiplicare al Universității din București.
- de Coulanges, Fustel. 1984. *Cetatea Antică. Vol. I*. București: Editura Meridiane.

- Doherty, J. William. 1992. Private Lives, Public Values. *Psychology Today*. <http://www.psychologytoday.com/articles/199205/private-lives-public-values>, accesat la 13 iulie 2014.
- Dominian, Jack. 1968. *Marital Breakdown*. Londra: The Penguin Books.
- Draganov, Mincho. 1978. On the Social-Psychological Typology of the Patriarchal-Traditional Bulgarian Peasant. *Contemporary Sociology in Bulgaria-Selected studies*. Sofia. Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences, pp. 347-360.
- Dumezil, Georges. 2002. *Căsătorii indo-europene și cincisprezece chestiuni romane*. Iași: Editura Polirom.
- Dunn, Arthur. 2008. *Community civics and rural life*. The Echo Library: Teddington.
- Durkheim, Emile. 1967. *De la division du travail sociale*. Les Presses Universitaires de France: Paris.
- Eliade, Mircea. 1981. *Istoria credințelor și ideilor religioase*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Elkind David. 1995. *Ties That Stress: The New Family Imbalance*. Harvard University Press.
- Engels, Frederick. 1884. The origin of the family. Versiune online disponibilă pe: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1884/origin-family/index.htm> accesat la 9 iulie 2014.
- Etzioni, Amitai. 1996. *The New Golden Rule: Community and Morality in a Democratic Society*. New York: Basic Books.
- Etzioni, Amitai. 2002. *Societatea monocromă*. Iași: Editura Polirom
- Filip, Florin. 2006. Dezvoltarea rurală prin prisma unui informatician. În: Cristian Hera (coord.). *Lumea rurală – astăzi și mâine*. București: Editura Academiei Române, pp. 155-158.
- Filipoiu, Ion. 2005. Originea cuvântului „sat” – o nouă ipoteză. *Satul Natal*. Nr. 14. Disponibil la <http://www.viitor.3x.ro/nr14/frameset.php?target=07-originea>. . Accesat la 13 iulie 2014.
- Fromm, Erich. 1995. *Arta de a iubi*. București: Editura Anima.
- Fromm, Erich. 1955. *The sane society*. Londra: Routledge.
- Fromm, Erich și Michael Maccoby. 1996. *Social Character in a Mexican Village* NJ Transaction Publishers: New Brunswick.
- Fromm, Erich. 1998. „Caracterul și procesul social”, în *Frica de libertate*. București: Teora.
- Fukuyama, Francis. 2002. *Marea Ruptură. Natura umană și refacerea ordinii sociale*. București: Editura Humanitas.
- Foucault, Michel. 1997. *A supraveghea și a pedepsi*. București: Humanitas.
- Galeski, Boguslaw. 1972. *Basic concepts of rural sociology*. University Press: Manchester
- Gavrilescu, Dinu. 2006. Agricultura românească de la subzistență la eficiență. În cadrul dezbaterii „Lumea rurală – astăzi și mâine” organizată de Academia Română și Academia de Științe Agricole și Silvicultură „Gheorghe Ionescu Șișești” disponibil pe www.academiaromana.ro. Consultat la 5 aprilie 2009
- Gheorghiu, Renee. 1977. *Familia sătească: altădată și astăzi*. București: Editura Ceres.
- Geraud, Marie-Odile, Olivier Leservoisier și Richard Pottier. 2001. *Noțiunile-cheie ale etnologiei. Analize și texte*. Iași: Ed. Polirom.
- Gherghel, Ana. 1999. Familiile monoparentale: între marginalizare, excludere socială și model alternativ al familiei. *Revista română de sociologie*, Anul X, Nr. 5-6, pp. 483-492.
- Ghinoiu, Ion. 2003. *Sărbători și obiceiuri românești*. București: Editura Elion.
- Giddens, Anthony. 1994. *Beyond left and right. The future of radical politics*. Stanford: University Press.

- Girard, Alain. 1971. Alegerea soțului – fenomen social. În: Ion Aluș și Ion Drăgan (coord.). *Sociologia franceză contemporană*. București: Editura Politică, pp. 670-683.
- Giurgiu, Victor. 2005. Dezvoltarea rurală: punctul de vedere al unui silvicultor. În cadrul dezbaterii „Lumea rurală – astăzi și mâine” organizată de Academia Română și Academia de Științe Agricole și Silvicultură „Gheorghe Ionescu Șișești”. Disponibil pe http://www.acad.ro/com2005/pag_com05_1031pctV.htm accesat la 6 octombrie 2009
- Goffman, Erving. 1986. *Stigma: notes of the management of spoiled identity*. London: Penguin Books.
- Goleman, Daniel. 2007. *Inteligența emoțională*. București: Editura Curtea veche.
- Grundberg, Laura. 2002. *(R)Evoluții în sociologia feministă*. Iași: Editura Polirom.
- Gusti, Dimitrie. 1968. *Opere, Vol. I*. București: Editura Academiei.
- Gusti, Dimitrie. 1938. *Enciclopedia României, Vol. I, II, III*. București: Imprimeria Națională.
- Hatos, Adrian. 2006. *Sociologia educației*. Iași: Editura Polirom.
- Herseni, Traian. 1941. *Sociologia rurală*. București: Institutul de științe sociale al României.
- Herskovits, Melville. 1967. *Les bases de l'anthropologie culturelle*. Paris: Ed. Payot.
- Heise, David. 2007. *Expressive Order. Confirming Sentiments in Social Actions*. New York: Springer Science.
- Horwitz, Steven. 2005. The functions of the family in the great society. *Cambridge Journal of Economic*. Vol. 29, Issue 5, pp.669-684
- Howley, Caitlin. 2006. Remote possibilities: rural children's educational aspirations. *Peabody Journal of Education*, Vol. 81, No. 2, pp. 62-80.
- Iluț, Petru. 1995. *Familia. Cunoaștere și asistență*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut.
- Iluț, Petru. 2005. *Sociopsihologia și Antropologia Familiei*. Iași: Polirom.
- Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and postmodernization. Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Institutul Național de Statistică. 2008. *Anuarul Statistic al României*. Consultat pe http://www.insse.ro/cms/files/Anuar%20arhive/serii%20de%20date/2008/EXCEL/pdf/intro_ducere.pdf. Accesat la 9 iulie 2014.
- Institutul Național de Statistică. 2012. *Anuarul Statistic al României*. Consultat pe <http://www.insse.ro/cms/ro/content/anuarul-statistic-2012>. Accesat la 9 iulie 2014.
- Institutul de Sociologie al Academiei Române. 2005. România rurală și Europa urbană. Raport de alarmă asupra satului românesc. *Geopolitica*, Nr. 1(5) / 2005, anul IV: pp. 20-31.
- Jenks, Christ. 2003. *Transgression*. New York: Routledge.
- Kammeyer, Kenneth, George Ritzer, și Norman. Yetman. 1992. *Sociology*. Boston: Allyn and Bacon.
- Kasarda, John, și Morris. Janowitz. 1974. Community attachment in mass society. *American Sociological Review*, Vol. 39, June, pp. 328-339.
- Le Goff, Jacques. 1986. *Pentru un alt Ev Mediu, Vol. I*. București: Editura Meridiane.
- Lévi-Strauss, Claude. 1968. *Tropice triste*. București: Editura Științifică.
- Lévi-Strauss, Claude. 1978. *Antropologia structurală*. București: Editura Politică.
- Lianos, Michalis. 2003. Social Control after Foucault. *Surveillance and Society* Vol. 1, No. 3, pp. 412-430. Disponibil pe http://www.flawedart.net/courses/articles/surveillance/lianos_social_control_foucault.pdf. Accesat la 13 iulie 2014.

- Linton, Ralph. 1968. *Fundamentul cultural al personalității*. București: Editura Științifică.
- Lundquist, Gustave și Thomas Nixon Carver. 1927. *Principles of rural sociology*. Boston: Ginn and Company. Disponibil la https://archive.org/stream/principlesofrura031847mbp/principlesofrura031847mbp_djvu.txt. Accesat la 9 iulie 2014.
- MacGarr, Llewellyn. 2008. *Rural Community*. Charleston: Bibliolife, LLC.
- Maconis, J. John. 2007. *Sociology. Eleventh Edition*. New Jersey: Pearson Education.
- Maine, Henry. 1963. *Ancient Law: Its Connection with the Early History of Society and Its Relation to Modern Ideas*. Boston: Beacon Press.
- Mair, Lucy. 1971. *Marriage*. London: The Penguin Books.
- Malinowski, Bronislaw. 1993. *Magie, Știință și Religie*. Iași: Editura Moldova.
- Marian, Simion Florea. 1995. *Nunta la români*. București: Editura Grai și suflet.
- Marica, Em. George. 1977. *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelenne din secolul al XIX-lea*, Vol. I, Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Marica, Em. George. 1948. *Satul ca structură psihică și socială. Curs de Sociologie Rurală*. Uniunea Națională a Studenților din România. Centrul studențesc Cluj.
- Marica, Em. George. 1942. *Încercare de definiție a satului*. Sibiu: Tipografia Cartea Românească din Cluj.
- Marjoribanks, Kevin. 2003. Academic Achievement. În: James Ponzetti (ed.) *International Encyclopedia of Marriage and Family*. New York: Macmillan Reference, pp. 10-14.
- Martin-Fugier, Anne. 1997. Riturile vieții burgheze private. În: Philippe Aries și George Duby (coord). *Istoria vieții private. Vol. VII*. București: Editura Meridiane, pp. 138-236.
- Marx, Karl. 1968. Puterea banilor în societatea burgheză. În Karl Marx și Friedrich Engels. *Scrisori din tinerețe*. București: Editura Politică, pp. 602-606.
- Mărginean, Ioan, Iuliana Precupețu, Ana Maria Preoteasa și Cosmina Pop. 2006. *Calitatea vieții în România 1990-2006*. Consultat pe www.iccv.ro. Accesat la 7 mai 2010
- Mărginean, Ioan. 2006. Condițiile de viață ale populației din mediul rural. În: Cristian Hera (coord.). *Lumea rurală – astăzi și mâine*. București: Editura Academiei Române, pp. 129-146.
- Mărginean, Ioan. 2005. Izolarea – factor inhibitor al dezvoltării satelor. *Sociologie Românească*, Vol. III, nr. 4, pp. 56-75.
- Mărginean, Ioan și Ana Bălașa. 2005. *Calitatea Vieții în România*. București: Editura Expert.
- McNeill, Patrick și Charles Townley. 1981. *Fundamentals of Sociology*. Londra: Hutchinson Publishing Group.
- McLuhan, Marshall. 1975. *Galaxia Gutenberg*. București: Editura Politică.
- Mead, George Herbert. 1934. *Mind, Self, and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mead, Margaret. 1962. *Male and female*. Londra: The Penguin Books.
- Mendras, Henri. 1970. *La fin des paysans Changement et innovations dans les sociétés rurales française*. Paris: Armand Colin.
- Miftode, Vasile. 1984. *Elemente de sociologie rurală*. București. Editura Științifică și Enciclopedică.
- Mihalache, Florentin Flavius. 2010. Schimbarea profilului demografic și ocupațional al populației rurale 1990-2009. *Calitatea vieții*, Vol. XXI Nr.1-2, pp. 29-43.

- Mihăilescu, Ioan (coord.) 2000. *Situația copilului și a familiei în România*. București: Editura UNICEF.
- Mihăilescu, Ioan. 2005. Factori de risc în evoluția mediului rural din România. *Sociologie Românească*, vol. III, nr. 4, pp. 5-35.
- Mihu, Achim. 1992. *Introducere în sociologie*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Mihu, Achim. 2000. *Antropologie culturală*. Cluj-Napoca: Editura Napoca Star.
- Mills, Mary Beth. 1998. Gendered Encounters with modernity . Labor migrants and marriage choices in contemporary Thailand. *Identities*, Vol.5, No. 3, pp. 301-334.
- Mills, Wright. 1975. *Imaginația sociologică*. București: Editura Politică.
- Mitrofan, Iolanda. 1999. Schimbări și tendințe în structura și funcțiile familiei în țara noastră. *Revista română de sociologie*, Anul X, Nr. 5-6: pp. 473-482.
- Mitrofan, Nicolae. 1984. *Dragostea și căsătoria*. București: Editura Științifică și enciclopedică.
- Mitrofan, Nicolae și Iolanda Mitrofan. 1991. *Familia de la A...la Z*. București: Editura Științifică.
- Morândău, Dorel. 2002. *Sociologie generală*. Sibiu: Editura „Universității Lucian Blaga”.
- Morândău, Felicia. 2002. Impactul schimbării sociale asupra modului de organizare a vieții de familie. *Acta Universitatis Cibiniensis*, Vol.I, pp. 59-64.
- Morândău, Felicia. 2008. *Aspirații și atitudini ale tinerilor din mediul rural față de instituția familiei*. Lucrare de disertație susținută în cadrul programului de master Psihosociologia și asistența socială a familiei, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu.
- Mureșan, Florin Valeriu. 2005. *Satul românesc din nord-estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea*. Cluj Napoca: Institutul Cultural Român. Centrul de Studii Transilvane.
- Mungiu-Pippidi, Alina și Gérarde Althabe. 2002. Secera și buldozerul. Scornicești și Nucșoara. Mecanisme de aservire a țăranului român. Disponibilă la: <http://www.sar.org.ro/amp/data/dox/academic/books/Secera-si-Buldozerul-Mecanisme-de-aservire-a-taranului-roman.pdf>. accesat la 7 iunie 2011.
- Muntean, Ana. 2003. Violența în familie și maltratarea copilului. În: George Neamțu (coord.). *Tratat de Asistență Socială*. Iași: Editura Polirom, pp. 667-722.
- Myers, David. 1994. *Exploring Social Psychology*. New York: Mc.Graw-Hill, Inc.
- Naisbitt, John. 1989. *Megatendințe*. București: Editura Politică.
- Naisbitt, John. 2006. *Mind set! Programează-ți mintea pentru a înțelege viitorul*. Filipeștii de Târg: Editura Antet.
- Negru, Andrei. 2002. *Sociologia clujeană interbelică. Repere teoretice și empirice*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut.
- Nicolăescu, Victor. 1999. Întâlnirea - formă modernă a selecției maritale. *Revista Română de Sociologie*, anul X, nr. 5-6: pp. 501-514.
- Oțiman, Ion Păun. 2005. *Dezvoltarea rurală durabilă a României în contextul integrării europene* (I). Disponibil pe www.academiaromana.ro (accesat la 7 mai 2010).
- Ogburn, William F. 1957. Cultural Lag as Theory. *Sociology and Social Research* Vol.41, No.3 pp. 167-174.
- Paraschiv, Mihaela. 1999. *Femeia în Roma Antică*. Iași: Editura Junimea.

- Park, Robert. 1928. Human Migration and the Marginal Man. *The American Journal of Sociology*, Vol.XXXIII, No. 6, pp. 881-893.
- Parsons, Talcott și Robert Bales. 1956. *Family Socialization and Interaction Process*. London: Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Pascaru, Mihai. 2003a. *Sociologia comunităților*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut.
- Pascaru, Mihai. 2003b. *Matricea comunitară. Cunoaștere, comunicare și acțiune comună în satul contemporan*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Pascaru, Mihai și Buțiu, Călina Ana. 2007. *Restituirea rezultatelor și dezvoltarea comunitară*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut.
- Pascaru, Mihai. 2007. *Habitatul risipit de globalizare*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut.
- Pascaru, Mihai. 2012. *Efectul Pygmalion. Sinteze de psihologie socială aplicată*. Cluj-Napoca: Editura Eikon.
- Pascaru, Mihai. 2013. *Glocalizarea românească. Impactul comunitar al proiectului Roșia Montană Gold Corporation*. Cluj-Napoca: Editura Limes.
- Perrot, Michelle. 1997. Figuri și roluri. În: Philippe Aries și George Duby (coord.). *Istoria vieții private, Vol. VII*. București: Editura Meridiane, pp. 102-156.
- Pop, Luana Miruna. 2005. *Politici sociale. Elemente de teorie analiză și evaluare a politicilor sociale*. București: Editura Economică.
- Pribac, Sorin. 2006. *Aspecte sociale ale vieții spirituale din Dacia Romană. Cu privire specială asupra cultelor greco-romane*. Timișoara: Ed. Excelsior Art.
- Prost, Antoine. 1997. *Frontierele și spațiile privatului*. În: Philippe Aries și George Duby (coord). *Istoria vieții private, Vol. IX*. București: Editura Meridiane, pp. 11-124.
- Putnam, Robert. 1993. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: University Press.
- Rădulescu-Motru, Constantin. 1999. *Psihologia poporului român*. București: Paideia.
- Rădulescu, Sorin. 1994. *Homo sociologicus*. București: Casa de Editură și Presă „Șansa” S.R.L.
- Rebreanu, Liviu și Petrovici, Ioan. 1940. Laudă țăranului român. Discurs rostit la 29 mai 1940 în ședință publică solemnă la Academia Română. București, Monitorul oficial și imprimeriile statului. Imprimeria Națională.
- Ritzer, George. 2003. *Macdonaldizarea societății*. București: Editura Comunicare.ro.
- Rodbertus, Karl. 1898. *Overproduction and crises*. Disponibil la <http://www.marxists.org/reference/subject/economics/rodbertus/overprod.htm>, accesat la 23 iulie 2014.
- Ross Alsworth, Edward. 1896. Social Control. *The American Journal of Sociology*, Vol. I, No. 5, The University of Chicago Press, pp. 13-35
- Rowland, T. Donald. 1998. Consequences of childlessness in later life. *Australasian Journal of Ageing*, Vol.17, No.1, pp. 24-28.
- Rowland, T. Donald. 2003. Childlessness. În: James Ponzetti (ed.). *International Encyclopedia of Marriage and Family*. New York: Macmillan Reference, pp. 274-279.
- Rotariu, Traian. 2003. *Demografie și sociologia populației*. Iași: Editura Polirom.
- Sandu, Dumitru (coord.). 2007. *Locuire temporară în străinătate. Migrația economică a românilor: 1990.2006 (LTS)*. Fundația pentru o Societate Deschisă. Consultat la: <http://www.fundatia.ro/sites/default/files/Locuirea%20temporara%20in%20strainatate.pdf>. Accesat la 5 septembrie 2009.

- Sandu, Dumitru (coord.). 2006. *Eurobarometrul Rural: valori europene în sate românești*. Fundația pentru o Societate Deschisă Consultat la: <http://www.fundatia.ro/sites/default/files/02%20-%20eurobarometrul%20rural%202005%20-%20%20studiu%20final.pdf> Accesat la 3 septembrie 2009.
- Sandu, Dumitru. 2005. România rural-neagricolă azi. *Sociologie Românească*, Vol. III, Nr. 4, pp. 76-108
- Sandu, Dumitru. 2003. *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării*. Iași: Editura Polirom.
- Sandu, Dumitru. 1999a. Dezvoltare și sărăcie în satele României. *Sociologie Românească*, Serie nouă, Nr. 4: pp. 117-138.
- Sandu, Dumitru. 1999b. Cine sunt antreprenorii din agricultura de tranziție? *Sociologie Românească*, Serie nouă, Nr. 1, pp. 33-52.
- Sandu, Dumitru. 1996. *Sociologia Tranziției. Valori și tipuri sociale în România*. București: Editura Staff.
- Scott, W. Richard. 2004. *Instituții și organizații*. Iași: Editura Polirom.
- Semuc, Cătălina. 2006. Factori de coeziune ai comunității: șezătoarea și cetele feminine. În: Sultana Avram (coord.) *Istorie și tradiție în spațiul românesc*, Vol. VI, Sibiu: Ed. Techno Media, pp. 125-130.
- Sennett, Richard. 1978. *The Fall of Public Man*. London: Penguin Books.
- Schaefer, T. Richard și Robert T. Lamm. 1995. *Sociology*. New York: McGraw Hill.
- Sherrod, Drury (ed.) 1984. *Social Psychology*. New York: Random House.
- Simion, Eugen. 2005. Satul românesc nu mai poate exista în afara istoriei. În cadrul dezbaterii „Lumea rurală – astăzi și mâine” organizată de Academia Română și Academia de Științe Agricole și Silvicultură „Gheorghe Ionescu Șișești”. Disponibil pe http://www.acad.ro/com2005/pag_com05_1031pctV.htm. Accesat la 6 octombrie 2009
- Slack, Tim. 2007. The Contours and Correlates of Informal Work in Rural Pennsylvania. *Rural Sociology*, Vol. 72, No. 1, pp. 69-89.
- Smith-Lovin, Lynn. 2005. Affect Control Theory. În: George Ritzer, (ed.) *Encyclopedia of social theory* (Vol. I). Thousand Oaks: Sage Publications, Inc. pp. 3-4.
- Smith, M. William și Raymond T. Coward. 1981. The family in the rural society. Images of the future. În: Raymond T. Coward și William Smith (ed.). *The family in rural society*. Boulder: Westview Press pp. 221-227.
- Snyder, Anastasia, Susan Brown și Erin Condo. 2004. Residential Differences in Family Formation: The Significance in Cohabitation. *Rural Sociology*, Vol. 69, No. 2, pp. 235-260.
- Stahl, H. Henri. 1999. *Povestiri din satele de altădată*. București: Editura Nemira.
- Stahl, H. Henri. 1998. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești, Vol. I*. București: Editura Cartea Românească.
- Stacey, Judith. 1998. *Brave New Families*. Berkeley: University of California Press.
- Stacey, Judith. Interviu din data de 9 februarie 2007, Disponibil pe: www.youtube.com/watch?v=gaCCe9XVSRo, accesat 24 septembrie 2009.
- Sztompka, Piotr. 1994. *The sociology of social change*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Thornton, Arland și Thomas Fricke. 1987. Social Change and the family: comparative perspectives from the West, China and South Asia. *Sociological Forum*, Vol. 2, No. 4, pp. 746-778.
- Toffler Associates, 2010. *40 for the next 40. A sampling of the drivers of change that will shape our world between now and 2050*. Disponibil la <http://pjneal.com/documents/40fortheNext40101011.pdf>. accesat la 10 mai 2011.
- Toffler, Alvin și Heidi Toffler. 2006. *Avuția în mișcare*. Filipeștii de Târg: Antet.

- Tofler, Alvin. 1983. *Al treilea val*. București: Editura Politică.
- Tofler, Alvin. 1973. *Șocol viitorului*. București: Editura Politică.
- Tomlinson, John. 2002. *Globalizare și cultură*. Timișoara: Editura Amarcord.
- Tönnies, Ferdinand. 1944. *Communauté et société: catégories fondamentales de la sociologie pure*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Touraine, Alain. 2007. *Lumea femeilor*. București: Art.
- Touraine, Alain. 2000. A Method for Studying Social Actors. *Journal of World-Systems Research*, Vol.VI, No. 3, pp. 900-918.
- Tucker, Joan și Sherry Anders. 2001. Social Control of Health Behaviors in Marriage. *Journal of Applied Social Psychology*, Vol. 31, No. 3, pp. 467-485.
- Turner, Jonathan. 1974. *The structure of sociological theory*. Belmont: Dorsey Press.
- Vlăsceanu, Lazăr. 2007. *Sociologie și modernitate*. Iași: Editura Polirom.
- Van Gennep, Arnold. 1996. *Riturile de trecere*. Iași: Editura Polirom.
- Vander Zanden, James. 1990. *The Social Experience*. New York: McGraw Hill.
- Van Zomeren, Martijn și Iyer Aarti. 2009. Introduction to the Social and Psychological Dynamic of Collective Action. *Journal of Social Issues*, Vol. 65, No. 4, pp. 645-660.
- Vedinaș, Traian. 2001. *Sociologie rurală*. Iași: Editura Polirom.
- Veblen, Thorstein. 1973. *The theory of the leisure class*. Boston: Houghton Mifflin.
- Verman, Gheorghe. 2006. Satul românesc – argumentul duratei. În: Cristian Hera (coord.). *Lumea rurală – astăzi și mâine*. București: Editura Academiei Române. pp. 303-313.
- Voicu, Bogdan. 1999. Modernitatea între tradiție și postmodernism. *Revista de Cercetări Sociale*, Anul VI, Nr.3-4, pp. 179-204.
- Voicu, Bogdan. 2001. România pseudo-modernă. *Sociologie Românească*, Serie nouă, Nr. 1-4, pp. 35-69.
- Voicu, Mălina. 2007. *România religioasă*. Iași: Editura Institutul European.
- Voinea, Maria. 1978. *Familia și evoluția sa istorică*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Zeitlin, F.Marian, Ratna Megawangi, M.Ellen Kramer, Nancy Colletta, D.E. Babatunde și David Garman. 1995. *Strengthening the family – Implications for international development*. New York: United Nations University Press.
- Xiuwei, Sun. 2004. Zheng Village.Rural. Rural Society in Flux. *Chinese Sociology and Anthropology*, Vol. 37, Nr. 1, pp. 51-83.
- Wells, Barbara. 2002. Women's Voices: Explaining Poverty and Plenty in a rural community. *Rural sociology*, Vol. 67, No. 2, pp. 234-254.
- Wells, Barbara și Maxine Baca Zinn. 2004. The benefits of marriage reconsidered. *Journal of Sociology and Social Welfare*, Vol. XXXI, No. 4, pp. 59-80.
- White, James și David Klein. 2002. *Family Theories*. Londra: Sage Publications.
- White, James. 1991. *Dynamics of family development. A theoretical perspective*. New York: Guilford Press.
- White, James. 2005. *Advancing family theories*. Londra: Sage Publications.
- Wolf, R. Eric. 1966. *Peasants*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc.
- Wu, Zheng și Christoph Schimmele. 2003. Cohabitation. În: James Ponzetti (ed.), *International Encyclopedia of Marriage and Family*. New York: Macmillan Reference.

ANEXE

Tabel nr. 1. Elemente specifice familiei și evoluția acestora pe cele trei tipuri de societăți

Societatea tradițională	Societatea modernă	Societatea postmodernă
Familia tradițională	Familia modernă	Familia postmodernă
Relații centrate pe familie	Relații centrate pe familie și organizația economică	Relații centrate în principal pe organizații economice și non-economice și apoi pe familie
Consum - producție în gospodărie	Separare producție - consum	Producție-consum individual
Diferențiere redusă la nivelul rolurilor familiale	Separarea rolurilor soț-soție	Egalitate de roluri în interiorul și în afara familiei
Reușita asigurată de puterea fizică	Reușita asigurată de disciplină, supunerea la reguli	Reușita asigurată de capitalul informațional
Autoritatea celui mai în vârstă	Autoritatea soțului	Autoritatea celui ce deține capital economic
Copiii - motivația cooperării	Copiii – responsabilitatea femeii	Copiii – o investiție „costisitoare” pentru ambii parteneri
Predomină educația informală	Se dezvoltă educația formală	Se dezvoltă educația non-formală
Intimitatea grupului familial	Intimitatea cuplului	Intimitate virtuală „decorporată” (Tomlinson, 2002)
Nevoia de securitate economică sprijină ideea de familie	Nevoia de securitate emoțională susține ideea de familie	Nevoia de libertate subminează principiile familiei
Familia extinsă	Familia extinsă, Familia nucleară	Familia extinsă, Familia nucleară Familia monoparentală, Celibatul, Cupluri de homosexuali etc.
Căsătoria are ca suport religia	Căsătoria are ca suport religia + legea	Căsătoria slab susținută
Natalitatea necontrolată	Natalitatea controlată	Fertilitatea dirijată (Rotariu, 2003)
Relațiile de rudenie - fundament al familiei	Căsătoria fundament al familiei	Alte modele de alianță
Uniți în fața lui Dumnezeu pentru totdeauna (și în viața de dincolo)	Căsătoria până la moarte	„Atâta timp cât suntem fericiți” (Fukuyama, 2002), „Până la noi dispoziții” (Bauman, 2005)
Munca în interiorul gospodăriei	Munca în gospodărie și în afara acesteia	Munca în afara gospodăriei
Importanța grupului familial	Importanța familiei nucleare	Importanța individului
Respect reciproc	Dragostea romantică	„Dragoste plus conștiințiozitate, simțul responsabilității, autodisciplină și alte calități legate de muncă” (Toffler, 1983, p. 295)
Alegerea partenerului – opțiunea familiei	Alegerea partenerului opțiunea individului + binecuvântarea familiei	Alegerea partenerului - opțiune pur individuală

Reședință patrilocală (menaj comun)	Reședință patrilocală (menaj separat), reședință neolocală	Reședință neolocală
Familia – „organizație birocratică mecanicistă” (structură rigidă și stabilă)	Familia – „organizație birocratică profesională”	Familia – „adhocrație” (Toffler, 1973)
Căsătoria religioasă	Căsătoria civilă + căsătoria religioasă	Alte tipuri de contracte

Tabel nr. 2. Evoluția natalității pe medii de rezidență în perioada 2000-2009 la nivelul județului Vâlcea

Mediul		2000	2001	2002	2003	2004	2009
Urban	Cifre absolute	1628	1552	1704	1742	1833	1753
	‰	9,1	8,7	9,8	9,5	9,7	9,4
Rural	Cifre absolute	2646	2424	2171	2013	1884	1767
	‰	10,3	9,5	8,7	8,5	8,2	7,9

Surse: *Anuarul Statistic al Județului Vâlcea*, Ediția 2005; pentru 2009: <http://www.valcea.insse.ro/main.php?id=373>

Tabel nr. 3. Evoluția nupțialității pe total și pe medii de rezidență în județul Vâlcea

Ani		2000	2001	2002	2003	2004	2009
Total		2546	2676	2600	2848	2700	2264
Urban	Cifre absolute	1164	1254	1322	1582	1459	1341
	‰	6,5	7,0	7,6	8,6	7,8	7,2
Rural	Cifre absolute	1382	1422	1278	1266	1241	923
	‰	5,4	5,6	5,1	5,3	5,4	4,1

Surse: *Anuarul Statistic al Județului Vâlcea*, Ediția 2005; pentru 2009: <http://www.valcea.insse.ro/main.php?id=373>

Tabel nr. 4. Evoluția divorțialității pe total și pe medii de rezidență în județul Vâlcea

		2000	2001	2002	2003	2004	2009
Total		609	791	664	653	722	402
Urban	Cifre absolute	363	423	364	404	462	262
	‰	2,0	2,4	2,1	2,2	2,5	1,4
Rural	Cifre absolute	246	368	300	249	260	140
	‰	0,96	1,5	1,2	1,05	1,13	0,62

Surse: *Anuarul Statistic al Județului Vâlcea*, Ediția 2005; pentru 2009: <http://www.valcea.insse.ro/main.php?id=373>

ISBN: 978-973-595-765-0